

мовляли А. м., свідчить мова Елефантин. папірусів (5 ст. до н. е.), написаних у середовищі євр. громади о. Елефантина (Єгипет). За доби Ахеменідів (550–330 до н. е.) А. м. стала однією з держ. мов Персії та мовою торгівлі від Єгипту та Малої Азії до Індії. У цей період була найбільш уживаною мовою юдейської діаспори в д-ві Ахеменідів, зокрема в Єгипті як її провінції. А. м. зберігала статус розмовної також в еллініст. період та в добу рим. панування. У євр. д-ві Хасмонейів (142–37 до н. е.) писем. мовою був єрусалим. варіант «імперської» А. м. Чимало неліт. пам'яток писемності того часу (насамперед епіграф. тексти) написано саме нею. Про її поширення свідчать також тексти Кумрану (див. *Кумранські рукописи*). А. м. засвідчено й у висловах Ісуса Христа та його апостолів, зафіксованих у *Новому Завіті*. У добу пізньої античності та ранньовізант. період (до араб. завоювань) було створено численні юдейські та христ. літ. пам'ятки А. м. Серед юдей. творів особливе місце посідають таргуми — переклади біблійного тексту на А. м.; араб. частини мідрашів — коментарів до тексту *ТаНаХу* (давньоєвр. тексту Старого Завіту); араб. частини Єрусалим. *Талмуду* (бл. 500 н. е.); літург. твори (напр., молитва Кадіш, а також т. з. піюти — пам'ятки реліг. лірики); тексти магічного, епіграф. та приват. характеру. Христ. писемні пам'ятки А. м. написані переважно на едеському діалекті сирійської мови (тобто, однією зі східноарам. мов). Це, зокрема, сирійські переклади Нового Завіту, твори гомілет., полемічного, догмат. змісту, що належали еретиків Бар-Дайсану (3 ст.), св. *Єфрему Сирина* (4 ст.), несторіанському полемісту Хиві (5 ст.), єп. Нізібії Бар-Савмі (5 ст.), св. *Ісааку Сирина* (6 ст.) та ін. У цей період із грец. на сирійську перекладено праці христ. авторів (Павла Самосатського, Діодора Тарсійського, Федора Мопсуестійського, *Несторія*) та твори *Аристотеля*. Ознайомлення арабів із грец. філософією за часів халіфів Мансура (753–774) та Аль-Мамуна (813–833) відбувалося саме через сирійські (несторіанські) переклади. А. м. в різних її варіантах упродовж тривалого часу зберігала статус не лише лінгва франка, а й мови міжкульт. спілкування. Саме вона стала своєрідним мостом між античним світом та Сходом. Проте з часів араб. експансії (7 ст.) поступово втрачала свій унікальний статус. Значна частина арамейсько-мовних семіт. народів перейняла араб. як мову спілкування та писемності. Однак деякі юдей. та христ. твори доби Середньовіччя було написано А. м.: масоретські коментарі в середньовічних рукописах Біблії тиверіадської редакції, палестин. шлюбні контракти (західноарам. група); праці христ. авторів 13 ст. Давида бар-Павла, Григорія бар-Гебрея, Якова Шако (східноарам. група). На сьогодні А. м. є мовою *літургії* (напр., у Сирійській яковит. церкві), мови, утворені на основі її діалектів, функціонують як живі розмовні мови нечисленних етніч. груп, що є нащадками арамейсько-мовних семіт. народів (див. *Арамейські мови*).

Лит.: Beyer K. The Aramaic Language, its Distribution and Subdivisions / Trans. from germ. J. Healey. Göttingen, 1986; Цолін Д. Синтаксис поезії таргумів. Острог, 2015; Цолін Д. Арамейська мова біблійних текстів і Таргума Онкелоса. Київ, 2017.

Д. В. Цолін

Арамейські мови — підгрупа західносеміт. групи семіт. мовної сім'ї, мови якої мають спільне походження та відмінні від інших семіт. мов фонетичні й морфологічні особливості. За хронол. принципом А. м. поділяють на староарам., середньоарам. та новоарам.

Староарамейські мови. За класифікацією нім. арамеїста К. Беера, в основі якої лежить генеал. підхід, виокремлюють зх. і сх. гілки староарам. мов. До зх. гілки належать давньоарам., імперська араб. і стара західноарам. мови. Для давньоарам. мови вирізняють ранній і пізній етапи розвитку. Ранній період представлено нечисленними епіграф. текстами 9–8 ст. до н. е. (знайдено на тер. Сирії, Туреччини, Ірану та Ізраїлю). Пізній період (7–6 ст. до н. е.) засвідчено монумент. епітафіями з м. Нераба (поблизу м. Алеппо), написаними на бронзових посудинах із Лурестану (Іран), господарчими та юрид. текстами новоассир. доби. Осн. тер. їхнього походження — Сирія, Палестина і Месопотамія. Імперська араб. була поширена в час правління *Ахеменідів* та постахеменід. періоди. Назва пов'язана з тим, що в імперії Ахеменідів (550–330 до н. е.) вона функціонувала як офіц. мова. Різницю між ахеменід. та постахеменід. варіантами зумовив вплив розмовних араб. діалектів на імперську араб. мову після падіння держави Ахеменідів. До постахеменід. періоду належать такі її різновиди: а) біблійна; б) хасмонейська (мова писемності Юдеї та м. Єрусалима в добу євр. д-ви Хасмонейів (142–37 до н. е.); в) мова офіц. таргумів Онкелоса (П'ятикнижжя) і Йонатана бен-Уззієля (Пророки); г) мова галілей. таргумів (Псевдо-Йонатан, Неофіт, Фрагментарний таргум, Таргуми з Каїрської генізи), хоч у цих текстах чимало власне галілейських елементів; г) набатейська — писемна мова Набатейського царства (2 ст. до н. е. — 106 н. е.), представлена переважно епіграф. текстами; д) пальмірська — писемна мова м. Пальміри в пн. частині Сирійської пустелі; е) епіграф. тексти періоду з 44 до н. е. до 272 н. е. Стару західноарам. засвідчено переважно писемними пам'ятками 2 ст. до н. е. — 2 ст. н. е.: рукопис Книги Еноха з Кумрану (див. *Кумранські рукописи*; кін. 2 ст. до н. е.); написи на оссуаріях та епітафіях з Палестини (1 ст. до н. е. — 70 н. е.), листи Шимона бар-Кохби (134–135 н. е.), «Сувій про пости» (67–70 н. е.), листи й вислови юдей. реліг. лідерів 1 ст. до н. е. — 1 ст. н. е. До сх. гілки давньоарам. мови належать давньосирійська та східномесопотамська (хатранська) мови. Давньосирійська була офіц. мовою царства Осроена зі столицею в м. Едессі — майб. центрі сирійського християнства. Найдавніші писемні пам'ятки датовано 1–3 ст. н. е. До 2 ст. до н. е. літ. мовою на Ілн. Зх. Месопотамії була грец., проте згодом її витіснила араб., що було наслідком реакції проти еллінізму через вплив юдаїзму і, згодом, християнства. Східномесопотамська (хатранська) мова засвідчена написами з міст Хатри і Ашшура на середньому Євфраті (між 44 до н. е. і 238 н. е. м. Хатра було значним торг. містом Парфянського царства).

Середньоарамейські мови. Є два погляди на визначення їхніх хронол. меж. Згідно з періодизацією історії араб. мови, запровадженою амер. біблеїстом Дж. Фіцмаєром, під цим терміном розуміють хронол. зріз між 200 до н. е. до 200 н. е., тобто між офіц. араб. (700–200 до н. е.)

та пізньою араам. (200–700 н. е.). Однак більшість арамеїстів віддає перевагу класифікації К. Беера, який визначає середньоараам. період із 200 н. е. до 700 н. е. Середньоараам. мови (від 3–4 ст. н. е. до 7 ст. н. е.) розвивалися в період із кінця епохи пізньої античності до доби араб. завоювань, після яких араам. мова прийшла в занепад. Середньоараам. мови поділяють на сх. і зх. гілки. До сх. гілки належать три літ. мови: а) класична сирійська, що розвивалася як продовження старо-сирійської; це мова східноараам. христ. громад; б) юдейська вавилонська, мова араам. текстів Вавилон. Талмуду (редагування завершено в 6 ст. н. е.), творів ранніх караїм. авторів і респонсів гаонів; в) класична мандейська — мова реліг. громади гност. напрямку. До нашого часу дійшли заклинання та два священні тексти мандеїв — «Великий скарб» і «Велика книга», датовані періодом між 400 і 900 н. е. Зх. гілку середньоараам. мов представлено трьома літ. мовами: а) юдейська палестинська, що розвинулася як продовження старої західноараам. мови; її засвідчено в епіграф. текстах, араам. уривками Єрусалим. Талмуду (редакцію завершено до кін. 5 ст. н. е.) та агадичних мідрашів, створених у ранньовізант. добу; б) христ. палестинська — літ. мова, створена на поч. 5 ст., представлена перекладами біблійних текстів (зокрема, уривки з *Нового Завіту*) та окремими теол. та літург. творами; в) самаритянська араам. — літ. мова реліг. громади самаритян, мова Самаритянської Тори, мідраша до П'ятикнижжя «Вчення Марка» («Meṣar Marqah»; 4 ст.) та літург. поезії; самаритянська араам. використовує графіку, що імітує палеоєврейське письмо.

Новоараамейські мови. З погляду іст. розвитку є унікальними, оскільки їх не можна вважати прямим продовженням середньоараам. мов: лише новомандейська безпосередньо походить з класичної мандейської. Крім того, певною мірою мова туройо виявляє генетичну спорідненість із класич. сирійською мовою. Новоараам. мови поділяють на сх. і зх. гілки. До сх. належать: а) туройо — мова християн-яковитів, поширена в Пд.-Сх. Анатолії, район г. Тур-Абдін (тепер Туреччина); близькоспорідненим із нею є мертвий діалект махсо; б) пн.-сх. новоараам. мови, зокрема, різні діалекти христ. та євр. громад, що проживають на тер. Курдистану (Пд.-Сх. Туреччина, Пн. Ірак і Пд.-Зх. Іран), іран. Азербайджану (Пн.-Зх. Іран); в) новомандейська — розмовна мова представників гност. секти мандеїв, що проживають у Пд. Іраку та провінції Хузистан в Ірані. До зх. гілки входять діалекти, локалізовані в селах Маалула, Баха та Джуваддін у горах Каламун (Антиліван) на Пд. Сх. від м. Дамаска (Сирія).

Лит.: Studies in Neo-Aramaic / Ed. by W. Heinrichs. Atlanta, 1990; Studies in Modern Semitic Languages / Ed. by Sh. Izre'el, Sh. Raz. Leiden, 1996; Tezel A. Comparative Etymological Studies in the Western Neo-Syriac (Türöyo) Lexicon: with Special Reference to Homonyms, Related Words and Borrowings with Cultural Signification. Uppsala, 2003; Цолін Д. Арамейська мова біблійних текстів і Таргума Онкелоса. Київ, 2017.

Д. В. Цолін

Арандаренко, Мико́ла Іва́нович (1799, с. Мала Кошелівка, тепер Ніжинського р-ну Чернігівської обл., Україна — 19.05.1865, м. Санкт-Петербург, тепер РФ) — історик, етнограф, дер-

жавний діяч. Походив із козац. старшинського роду. У 1840-х обіймав посаду управителя Полтавської палати держ. маєтностей, пізніше — цивільний губернатор Архангельської губернії (1856–1863; тепер РФ). Статський радник (1847), дійсний статський радник (1849). Нагороджений золотим шаблем з написом «За хоробрість» (1828), орденом Св. Станіслава 2 ступеня (1842), орденом Св. Анни 2 ступеня з імператорською короною (1844). Автор «Записок про Полтавську губернію» у трьох частинах (1848–1852; м. Полтава) — першого комплекс. історико-етнографічного дослідження про цей регіон. «Записки...» містять цінні відомості з історії Полтавщини, зокрема з історії адм.-тер. устрою, держ. установ 17–18 ст., статистичні дані про розвиток пром-сті, с. г., ремесел, торгівлі тощо. У 2-й частині (1849) широко представлені фольклор. та етногр. матеріали — думи (6 текстів), іст. (8), чумацькі, ліричні, побутові, календарно-обрядові пісні (зокрема купальські, великодні, різдвяні, веснянки та ін.), нар. думи, казки, приказки, описи нар. ігор, весільних обрядів, відомості про житло, одяг, нар. промисли, ремесла та ін. У 3-й частині подано опис губернії за повітами.

Пр.: Записки о Полтавской губернии Николая Арандаренка, составленные в 1846 году : в 3 ч. Полтава, 1848–1852.

Лит.: Бузян Г., Юрченко О. Історія та археологія Переяслава в пошуках перших дослідників XIX — початку XX ст. // Наук. записки Нац. іст.-етногр. заповідника «Переяслав». 2018. Вип. 14 (16).

С. І. Гірік

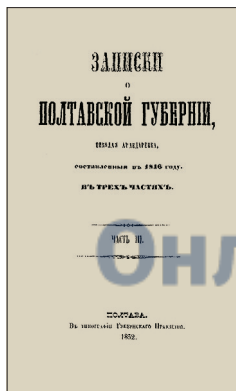
Аранжування (від франц. arranger — приводити до ладу, упорядковувати, з франк. hring — коло) — 1) Перекладання музич. твору для іншого (пор. з оригіналом) складу виконавців: фортепіанної п'єси — для хору *а капела*; пісні (для голосу і фортепіано) — для естрад. ансамблю. На відміну від *транскрипції*, обробки, А. обмежується пристосуванням фактури оригіналу до тех. можливостей ін. інструмента (голосу) або виконавського складу.

2) Полегшений виклад муз. твору для виконання на тому самому інструменті.

3) Мист-во створення композицій із різн. рослин, переважно квітучих, з додаванням листя, сухих рослинних матеріалів і різном. предметів. Для А. використовують вази, кашпо, кошки, скриньки, коробочки. Японське мист-во А. квітів називається *ікебаною*.

Лит.: Табунщиков Н. П. Аранжировка цветов. Київ, 1988; Долчук Р. Хорове аранжування. Івано-Франківськ, 2008; Хессайон Д. Г. Все об аранжировке цветов / Пер. с англ. 2-е изд., испр. Москва, 2008; Козлін В. Й., Грищенко В. І. Методичні рекомендації з аранжування при зведенні музичного матеріалу звукорежисером // Міжнар. вісник: Культурол. Філол. Музикознав. 2015. Вип. 1.

Аранхуес, культурний ландшафт (ісп. Paisaje cultural de Aranjuez) — палацово-парковий ансамбль королівської замиської резиденції в історичному м. Аранхуес (провінція Мадрид, Іспанія), пам'ятка *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (з 2001). Будівництво замиської королів. резиденції за 48 км від м. Мадрида в долині р. Тахо розпочав у сер. 16 ст. за наказом короля Іспанії *Філіпа II* арх. Х. де Толедо, після смерті якого 1567 роботи очолив його кол. помічник — арх.

Арандаренко Микола Іванович. «Записки про Полтавську губернію»

Аранхуес, культурний ландшафт. Панорама центральної частини ансамблю

Аранхуес, культурний ландшафт. Королівський палац. Гравюра, 1773

Х. де Ерера. Королів. замський палац ренесанс. стилістики став центром вел. до 110 км завдовжки, системи садів, парків, лісів і луків, започаткованої батьком Філіпа II, королем Іспанії й імператором Священної Римської імперії Кар-

Аранхуес, культурний ландшафт. Курдонер королівського палацу

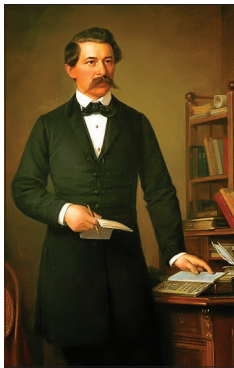
лом V Габсбургом, який замовив в Англії саджанці в'язів та ін. дерев. Створення комплексу завершилося 1778. Оскільки А. к. л. був королів. резиденцією протягом 300 р., його розбудовою опікувалися королі Іспанії Фердинанд VI,

Карл III Іспанський і Карл IV Іспанський, залучаючи італ. архітекторів Дж. Бонавіа, Ф. Сабатіні, Дж. Гріччі, К. Лотті. У його архітектурі відбилися стилістики *ренесансу, бароко й рококо*, у ландшафт. дизайні — *барокова стилістика франц. регулярних парків 18 ст. А. к. л. визнано видатним прикладом архіт. ансамблю та ландшафту, що ілюструє значущий період люд. історії, свідчить про взаємовплив люд. цінностей протягом 17–18 ст. в Європі у сферах архітектури, технологій, монумент. мист-ві, плануванні міст, створенні ландшафтів. Пл. тер. під охороною 2 047,56 га, *буферної зони* — 16 604,56 га. На тер. А. к. л. на площі 4 км² міститься Морський музей, де представлені відреставровані судна 17 ст.*

Лит.: Schöber U. Burgen und Schlosser in Europa. Köln, 2002; Fowler P. J. World Heritage Cultural Landscapes 1992–2002. Paris, 2003; Le palais royal d'Aranjuez. Paris, 2017; World Heritage Sites: A Complete Guide to 1073 UNESCO World Heritage Sites. Buffalo; Richmond Hill, 2018.

В. В. Вечерський

Арань, Янош (угор. Arany, János; 02.03.1817, м. Надьсалонта, тепер жудець Біхор, Румунія — 22.10.1882, м. Будапешт, тепер Угорщина) — поет, перекладач. Писав угор. мовою. Походив із бідної багатодітної родини селян. Протягом 1833–1836 навчався в Дебреценській колегії. Володів лат., франц., нім., англ. мовами. Працював учителем, актором, редактором, нотаріусом. Товаришував із Ш. Петефі. Брав участь в Угор. революції 1848–1849. З 1860 очолював Т-во Кішфалуді, заснував літ. журн. «Оглядач худ. літератури» («Szépirodalmi Figyelő») та «Вінок» («Koszorút»). Член Угор. АН (з 1858), у 1865–1879 працював там секретарем. Літ. діяльність почав сатир.-комічним епосом «Загублена конститутція» («Az elveszett alkotmány»; 1845). Визнання принесла епічна поема-трилогія про нар. героя, сильного і хороброго дворянина, що жив серед селян, Міклоша Толді — «Толді» («Toldi»; 1847), відзначена премією Т-ва Кішфалуді, «Вечір Толді» («Toldi estéje»; 1856), «Кохання Толді» («Toldi szerelme»; 1879). Створена під впливом ідей угор. революції та за мотивами нар. переказів 16 ст., поема була на часі. Толді став літ. образом-символом лицаря, захисника свого народу, у якому скомпоновано найкращі риси нац. угор. характеру. Вершиною творчості А. вважають балади. Балада «Валлійські барди» («A walesi bárdok»; 1857) близька за тематикою та ідейною спрямованістю до поеми *Лесі Українки* «Роберт Брюс — король шотландський» (1893). У баладі поет оспівує мужність патріотів, які не схилилися перед чужоземними загарбниками, висуває ідею нац. визволення народу і виступає проти монарх. сваволі. Умовно балади А. можна поділити на три періоди: нар. балади (ранні), іст. та столичні (пізні). Займався перекл. худ. класич. л-ри. Відомий перекл. драм В. Шекспіра («Сон літньої ночі», «Гамлет», «Король Джон»). У журн. «Вінок» («Koszorút»; 1864, № 11) опубліковано переклади закарп. нар. пісень, передрукованих зі зб. Т. Легоцького «Угровські народні пісні» (1864), і відгук А. на цей зб. Там же вміщено його переклад повісті М. Гоголя «Шинель». Укр. мовою твори А. перекладали П. Грабовський, В. Щурат, Ю. Шкробинець. 25.10.2018 в Укр.-угор. ННІ Ужгород. нац. ун-ту відкрито міні-скульптуру А. (автор М. Колодко).

Арань Янош. Худ. Міклош Барабаш, 1884. Угорська академія наук у м. Будапешті

Тб.: Arany János Munkái. Budapest, 1902–1907; Р о с с и й с к и й перекл. — Избранное. Москва, 1960; Баллады. Будапешт, 1962; Валлийские барды. Баллада. Перевод с венгерского, вступление и послесловие Юрия Гусева // Иностранная лит. 2017. № 12; Укр. перекл. — Балади. Поема «Толді». Київ, 1969.

Лит.: Arany János 1817–1856. Budapest, 1967; Шкробинець Ю. Янош Арань // Арань Я. Балади. Поема «Толді». Київ, 1969; Гусев Ю. П. Янош Арань и «Шинель» Гоголя // Славяноведение. 2009. № 6; Мушкетик Л. Славистичні студії в Угорщині: історія та сучасний стан. Київ, 2014; Гусев Ю. П. Януш Арань // Ващенко Д. Ю., Гусев Ю. П., Желіцькі Б. Й. і др. История венгерской литературы в портретах. Москва, 2015.

Е. Ф. Гортвай

Араньяки [санскр. आरण्यक (āraṇyaka) — лісові (тексти)] — священні писання індуїзму. Належать до ведійського корпусу (див. *Веди*), текстів *шруті* (одкровення). Укладені давнім (ведійським) санскритом. Виникли приблизно у 8–6 ст. до н. е., майже водночас із брагманами; передують *упанішадам*. Входять до складу брагман, а упанішади, своєю чергою, — до складу брагман та А., часто зберігаючи їхню назву (напр., кожна з назв — Тайттірія, Каушитаї, Айтарея, Катха — є водночас назвою трьох текстів: брагмани, А. та упанішади). Ця обставина, а також подібність змісту часом ускладнює проведення чіткої межі між брагманами, А. та упанішадами, зумовлює наявність різних класифікацій А. (зазвичай від 4 до 7). Згідно з індуїст. концепцією варна-ашрама-дгарми — розподілу сусп-ва на 4 верстви (*варни*) й укладу (ашарми), А. призначені для представників трьох вищих варн (т. з. двічі народжених), які перебувають на «третій» стадії свого життя. Йдеться про стадію *ванапрастхи* — лісового відлюдника [санскр. वानप्रस्थ (vānaprastha) — той, хто мешкає у лісі], який полишив свій дім, щоб усамітнено віддатися розмірковуванням. За традицією, А. писалися й вивчалися в лісі. Вони мають статус таємного знання. Змістом А. (як і брагман) є опис та витлумачення *ритуалу*. Акцент перенесено з практ. виконання деталізов. ритуалу на його уможливлення здійснення, а міфол. роз'яснення сенсу ритуалу замінені метафізичними. А. підготували перехід від брагман, згідно з якими метою людини є процвітання в земному житті та блаженство в небесному, до упанішад, з їхнім вченням про найвищу мету людини як звільнення від *сансари* через пізнання тотожності *атма*на й Брагмана (вищої об'єктивної реальності, першооснови усіх явищ світу).

Дж.: The Aitareya Aranyaka / Ed. by A. B. Keith. Oxford, 1909; Древнеиндийская философия (начальный период) / Пер. с санскр. Москва, 1963; The Kathāraṇyakaṃ (With Text in Devanāgarī, Introduction and Translation) / Ed. by

B. A. Pataskar. Pune, 2009; Kashyap R. L. Kṛṣṇa Yajur Veda Taittirīya Aranyaka (Text in Devanāgarī, Translation and Notes) : in 2 pt. Bangalore, 2016.

Лит.: Эрман В. Г. Очерк истории ведийской литературы. Москва, 1980; Deshpande I. C. The Aranyaka-s (A Critical Study). Pune, 2008; The Studies in the Aranyakas / Ed. by B. Pataskar. Pune, 2010; Panikkar R. Hinduism : in 2 pt. Maryknoll, 2016–2017.

О. А. Луцишина

Арап'ян, Погос (вірм. Արափյան, Պողոս; 1742, с. Апучех, тепер регіон Сх. Анатолія, Туреччина — 1835, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — друкар, гравер, один із провідних видавців *Османської імперії*. Походив із родини друкарів. За молодих літ переїхав до м. Стамбула, де пропрацював 70 р. Створив нові вірменські друкарські шрифти. 1791 розробив турец. друк. шрифти, що посприяло розвитку *видавничої справи* в країні. На визнання заслуг султаном Махмудом II був призначений гол. друкарем османського двору, звільнений від податків тощо. Арап'яни володіли кількома вел. друкарнями. Наприкінці 18 — у 1-й пол. 19 ст. опублікували бл. 150 од. духовних і світ. видань. Зокрема, у 1830-х випускали «Щоденник подій» («Takvim-i Vekayi») — першу офіційну османську газету турец. мовою. У 1770-х на запрошення грузин. царя Іраклія II А. відвідав м. Тифліс (тепер м. Тбілісі), організував друкарню, надрукував книги грузин. мовою. Відтак допоміг удосконалити Ечміадзинську друкарню у Вірменії. Після смерті А. сини продовжували його справу до 1853.

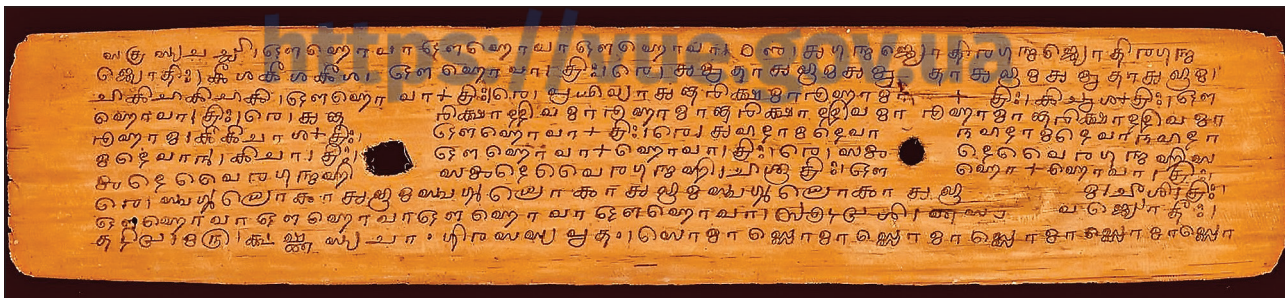
Лит.: Байбатузова Н. М. Особенности возникновения и становления турецкой журналистики до XX века // Альманах соврем. науки и образования. Тамбов, 2009. № 7 (26) : в 2 ч. Ч. 1; Մաղափյան, Վաղարշիկ. Հայկական գրատպությունը Թիֆլիսում (XIX դար — XX դար-ի սկիզբ) // Պատմա-բանասիրական հանդես. 2013. № 3.

Т. С. Крайнікова

Ара́ра — див. *Ара*.

Арара́т — найвищий масив гірський у складі *Вірменського нагір'я*. Простягнувся в сх. частині *Туреччини* (іль Ігдир) на півнобережжі серед. течії р. Аракс побл. кордонів державних із Іраном і Вірменією. Назву «А.» дано вулканічному гір. масиву та його складникам європ. географами в 19 ст. *Топонім* «А.» походить від асирійської назви держави й народу *Урарту*. Місцеві народи називали гори так: вірмени — Масіс (вірм. Մասիս) — найбільша гора; турки — Агридаг або Агри-Дар (тур. Ağrı Dağı) — крива гора або гора болі; перси — Кухі-Нух (перс. کوه نوح) — гора Ноя; курди — Агрі (курд. Çiyayê Agirî) — вогненна гора. У «Географії» *Страбона* вулкан.

Араньяки. Пальмові листя з фрагментом тексту

масив А. давньогрец. мовою названо Абос (Αβος) та Нібарос (Νίβαρος). Протягом іст. періоду тер. А. належала *Стародавньому Риму*, Персії (див. *Іран*), *Візантійській імперії*, *Османській імперії*, *Російській імперії*, *Вірменії*. Уперше А. підкорено 1829 *експедицією науковою* на чолі з дослідником-природознавцем Й. Я. Ф. В. Парротом (1791–1841; Росія). Останнє виверження вулкана відбулося 02.07.1840. Воно супроводжувалося *землетрусом* і *сходженням лавини*, унаслідок чого зруйновано *монастир* і єдине поселення на схилах. Морфологічно масив складається з двох конусів *стратовулканів* — Великого А. (5 165 м) і Малого А. (3 896 м), роз-

Аарат

діл. Сардар-Булакською сідловиною. Відстань між вершинами — бл. 11 км. Периметр підніжжя масиву сягає 130 км, діам. до 40 км. Заг. пл. становить майже 1 000 км². Масив А. є частиною молоді Альпійсько-Гімалайської *гірської системи*. Його утворення розпочалося в неогені (див. *Неогеновий період і неогенова система*) внаслідок зіткнення (колізії) Аравійської і Євразійської літосфер. плит. До цього часу ця тер. протягом бл. 150 млн р. була частиною дна *Тетису*. Сучас. вигляду гір. масив набув у четвертин. періоді (див. *Четвертинний період і четвертинна система*) унаслідок актив. прояву горотвор. процесів і *вулканізму*. У геол. будові масиву переважають виверж. *породи гірські вулканічні кайнозойського* (див. *Кайнозой*) віку — *базальти*, *андезито-базальти* й *андезити*. Схили основ. вулкан. споруд ускладнено боковими *конусами*, *дацитово-ріоліт.* (див. *Дацит*) лав. (див. *Лава*) *куполоми*. На пізній стадії вулканізму (три тисячоліття до н. е.) утворилися вел. пірокласт. конуси (див. *Пірокластичні породи*) та потоки біля підніжжя масиву. Їхній молодий вік підтверджено археол. знахідками епохи *бронзового віку*, перекритими пірокласт. відкладами. Вершина Вел. А. і прилеглі *схили* на вис. понад 4 300 м укриті вічними *снігами* й *льодовиками*. Тут виявлено щонайменше 30 льодовиків заг. пл. бл. 20 км². Найбільшим є льодовик Св. Якова довж. бл. 2 км. Характер. *формами рельєфу* гір. схилів є *моря кам'яні* й *щербисто-піщ.* (див. *Щербін*; *Пісок*) *шлейфи делювіальні*. Усі льодовики й *сніжники* Вел. А. перебувають у стані *деградації* під впливом глоб. клімат. змін. Їхні пл. з року в

рік зменшуються. Для гір. схилів характер. висот. клімат. зональність, відображ. в ландшафт. поясності. Вел. А. і схили на вис. понад 4 300 м розташ. в *нівальній* (див. *Клімат нівальний*) зоні. Вис. сніг. лінії зазнає сезон. коливань *амплітудою* бл. 300 м. Нижче від сніг. лінії на нерод. кам'янистих ділянках трапляються *колючі чагарники* і *ялівець*, на солончаках — *фісташки*, *каркас*, *держидерево* й тип. для *напівпустель* і *пустель* ксерофіти, пристос. до посушливого напівпуст. клімату. Серед. зона А. (вис. до 2 000 м) лежить у зоні *різкоконтинент.*, сухого клімату з прохолод. зимою (серед. т-ра січня -5°C) і теплим *засушливим літом* (серед. т-ра липня $+25^{\circ}\text{C}$). Середньоріч. кількість *опадів атмосферних* коливається в межах 200–300 мм. У ландшафт. структурі тут переважають *передгір.* *луки* (тип *рослинності*), використовує місц. нас. як *пасовища*, у *передгір'ях* Малого А. трапляються невеликі *берез. гаї*. Розчленований гірсь. рельєф, несприятливий клімат. умови, бід. ґрунти стали на заваді антропоген. освоєнню схилів Вел. й Малого А. Сприятливішими є ландшафтно-клімат. умови в *міжгір.* *долинах*, які нас. (турки, курди, азербайджанці) використовує для проживання і ведення с. г. на зрошув. ділянках. Повз підніжжя А. проходили важливі торг. шляхи, тож *володіння найвищою частиною Вірмен.* *нагір'я* мало важливе стратег., екон. й культ. значення. А. є *всесвітньо відомим рекреац. об'єктом*, який щорічно відвідують тисячі туристів. Для збереження *унік. пам'яток історії та культури*, цін. природ. *ландшафтів*, *флори й фауни*, а також з метою розвитку турист. потенціалу регіону урядом Туреччини 2004 створено Нац. парк гори А. За *біблійною легендою*, на А. нібито зупинився *ковчег Ноя*, який урятувався від «*потопу всесвітнього*». На честь А. названо *астероїд* «96205 А.».

Лит.: Гандзакеци К. История Армении / Пер. с древнеармян. Л. Ханларян. Москва, 1976; Новосельцев А. П. О местонахождении библейской «горы Арарат» // Восточная Европа в древности и средневековье. Москва, 1978; Karakhanian A., Djrbashian R., Trifonov V. et al. Holocene-Historical Volcanism and Active Faults as Natural Risk Factors for Armenia and Adjacent Countries // Journal of Volcanology and Geothermal Research. 2002. Vol. 113. Is. 1–2; Karakhanian A., Djrbashian R., Trifonov V. et al. Historical Volcanoes of Armenia and Adjacent Areas: What is revisited? // Journal of Volcanology and Geothermal Research. 2006. Vol. 155. Is. 3–4; Moses, of Khoren. History of the Armenians / Trans. from armenian R. Thomson. Ann Arbor, 2006; Panossian R. The Armenians: From Kings and Priests to Merchants and Commissars. London, 2006; Arnold B. Genesis. Cambridge, 2008; Westernman F. Ararat — Pilgerreise eines Ungläubigen. Berlin, 2008; Шищенко П. Г., Аріон А. В., Удовиченко В. В. та ін. Фізична географія материків та океанів : в 2 т. Київ, 2009. Т. 1; Adriaans R. Sonorous Borders: National Cosmology & the Mediation of Collective Memory in Armenian Ethnopo Music. Diemen, 2012; Darke D. Eastern Turkey. Chalfont St. Peter, 2014.

Р. О. Спичка

Араратська рівнина, Араратська долина — широке пласке дно міжгір. Арарат. *улоговини* на тер. Пд. Кавказу в долині серед. течії р. Аракс. А. р. обмеж. гір. масивами *Арарат* (на Пд.), *Арагац* (на Пн.), *хребтом гірським* Тегам (на Сх.) і краєм Карського плоскогір'я (на Зх.). Серед. вис. — 800–1 000 м. Довж. — 90 км., пл. — бл. 4 000 км². Річка Аракс поділяє долину на дві час-

Арабатська рівнина. Вид на монастир Хор Вірап

тини: Лівобереж. (більшу за пл.) на тер. *Вірменії* (Армавір., Арабатський марзи й пд. частина Арабатотнського, м. Єреван) і правобереж. — у *Туреччині* (іль Ігдир). З погляду *тектоніки* А. р. відповідає осьовій частині Арарат, міжгір. западини (*котловини*) — однієї з найб. западин Вірмен. нагір'я, що є частиною молоді Альпійсько-Гімалайської *гірської системи*, утворення якої розпочалося в неогені (див. *Неогеновий період і неогенова система*) і є результатом зіткнення (колізії) Аравійської і Євраз. літосфер. плит. Остаточно міжгір. западина сформувалася протягом четвертин. періоду (див. *Четвертинний період і четвертинна система*). Знач. роль у формуванні А. р. відіграють неотектон. актив. розломи, якими її обмежено з Пн., Пд. і Пн. Сх. Горотвор. процеси тривають і на сучас. етапі. Їхнім наслідком є висока *сейсмічність* тер., прояви катастроф. (див. *Катастрофа*) *землетрусів*. У геол. будові А. р. виокремлюють два структур. поверхи. Ниж., кристал. *фундамент* складено у верх. частині *базальтами* й андезит-базальтами (див. *Андезит*) лав. потоків, утвор. унаслідок *виверження вулканів* Арарат і Арагац. Верхній (осад.) представлено товщею алюв. (див. *Алювій*) і озерно-алюв. відкладів (*галечників, пісків, глини*). З погляду *гідрогеології* А. р. є природ. *резервуаром*, де акумулюються *води поверхневі, води підземні*, хім. сполуки, що надходять із прилеглих *водозборів*. Попри забезпеченість тер. підзем. водами, вони не завжди беруть участь у процесах ґрунтоутворення через знач. глиб. залягання (5–15 м) і підвищ. мінералізацію. Сучас. рельєф долини сформовано під впливом ерозійно-аккумулятив. діяльності р. Аракс та її числен. приток, тимчас. *водотоків*, що стікають у долину з навколиш. гір. хребтів. Тут переважають алюв. та озерно-алюв. рівнини, які в міру наближення до пдніж гір змінюються пролюв. рівнинами, утвор. злиттям конусів виносу. А. р. порівняно з гір. районами відносно бідна на *поклади корисних копалин*. У її межах відомі родовища *будівельних матеріалів нерудних* (пісків, глини, галечників, *гіпсу*) і *торфу*. Клімат рівнини напівпустельний різко континентальний із мало-сніж. зимою і сухим спекот. літом. Посушливість клімату зумовлена «котловинністю» рельєфу, що перешкоджає надходженню і *конденсації* атмосфер. вологи. Серед. т-ра січня становить від –5 °С до –6 °С, уночі часто знижується (від –10 °С до –12 °С). *Мінімум абсолютний* досягають –31 °С. Сніг. покрив нестійкий, устанавлю-

ється періодично. Весна коротка, із різким зростанням середньодоб. т-р і бурхливою *повінню*, яка періодично призводить до *затоплення* річк. заплав, знищення посівів, руйнування *прибереж. будівель і шляхів сполучення*. Серед. т-ра липня +25–26 °С, удень вона сягає +29–30 °С. За надходження пд. троп. повітр. мас устанавлюється дуже спекот. погода з ден. т-рами понад +40 °С. Середньоріч. кількість *опадів атмосферних* становить 200–320 мм, чого за значень *випаровування* 1000–1200 мм недостатньо для вирощування більшості *культур сільськогосподарських без штуч. зрошення*. Посушливий континент. клімат створив умови для формування пуст., напівпуст. і солончак. *ландшафтів* з пор. бідними *флорою і фауною*. Цілин. і залежні землі вкриті заростями типчаку, багаторіч. *солянок*, одnorіч. *галофіт*. (див. *Галофіти*) *злаків*. На заболоч. ділянках трапляються *очерет, пірій, солодка* тощо. Кліматич. й орогр. (див. *Орографія*) особливостями регіону визначено й видовий склад фауни. Тип. представниками напівпустель А. р. є *плазуни* (аґама кавказ., *черепаха* грец. *гюрза, гадюка вірм.*), *гризуни* (*полівки, тушканові, піщанки, ховрахи, сліпаки*). Трапляються *вовки, борсуки, лисиці, зайці*. Різноманіт. вид. склад орнітофауни. Тут поєднуються види, характер. для гір. (*орли*) і рівнин. районів (*гуси, качки, баклани, кібчики, сови болотяні*). З метою збереження унік. природ. ландшафтів А. р., їхнього *біологічного різноманіття* створено *заказники природні*: «Гораванські піски» (пуст. ландшафти), «Вордан Кармир» (напівпуст. ландшафти) і «Хор Вірап» (водно-болот. угіддя заплави р. Аракс) В А. р. на алюв., озерно-алюв. і алювіально-пролюв. відкладах сформувалися родючі, багаті *пожив. речовинами ґрунти*, які за умови достат. зволоження можуть давати великі врожаї с.-г. культур. З найдавніших часів тут будували *каналі зрошувальні*, які використовували воду р. Араксу та його приток. Тепер паралельно з вод. ресурсами річок для *зрошування* використовують води оз. *Севан*, а також води *артезіанського басейну*. Унаслідок цілеспрямов. антропоген. впливу в А. р. сформувалися специф. культурно-полив. ґрунти, серед яких найбільше госп. значення мають зрошув. лучно-бурі, напівпуст. й содовозасол. солонцюваті. Продуктивність антропогенно змін. ґрунтів значно вища, ніж їхніх природ. аналогів. Знач. частина ґрунтів А. р. зазнає процесів засолення внаслідок впливу мінералізованих підзем. вод, що призводить до

формування малопродат. для використання солончакув. і солонцюв. ґрунтів. Серед негатив. чинників, що знижують родючість ґрунтів регіону, є вод. й вітр. ерозія, яка найінтенсивніше розвивається на незакріпл. піщ. ґрунтах. Тер. А. р. нерівномірно заселена. У її межах зосереджено бл. 50% нас. Вірменії. Спостерігають найвищу в республіці густоту нас. Тур. частина тер. долини заселена менш щільно. Є відмінності й в етніч. складі населення. На лівобережжі понад 98% нас. становлять вірмени. Для іля Ігдир характер. зміш. етніч. склад населення. Тут проживають курди, турки, азербайджанці. Єдиним круп. пром. центром у межах А. р. є м. Єреван, де сконцентровано підприємства енергетики, металургії кольорової, промисловості легкої, харчової промисловості. Природно-клімат. умови А. р. ідеальні для розвитку сільського господарства, гол. спеціалізацією якого є садівництво й виноградарство. Тут вирощують понад 90% винограду й понад 50% плодівих культур Вірменії. Високоякіс. виногради є основою для розвитку виноробства. Гол. спеціалізацією тваринництва А. р. в межах її вірм. частини є свинарство. В Армавірському й Арабатському марзах сконцентровано найчисленніше у Вірменії поголів'я свиней. Окрім свинарства на рівнинах поширене ясельне, у передгір. р-нах — пасовищно-ясельне утримання ВРХ, а також вівчарство і птахівництво.

Лит.: Бальян С. П. Структурная геоморфология Армянского нагорья и окаймляющих его областей. Ереван, 1969; Национальная программа действий по борьбе с опустыниванием в Армении / Пер. с арм. Л. Шагинян. Ереван, 2002; Багдасарян О. С. Почвенный покров Арабатской равнины Республики Армения // Бюллетень Почв. ин-та им. В. В. Докучаева. 2006. Вып. 58; Шищенко П. Г., Арион А. В., Удовиченко В. В. та ін. Фізична географія материків та океанів: в 2 т. Київ, 2009. Т. 1; Armenia's Third National Communication on Climate Change. Yerevan, 2015; Маргарян В. Г., Мхітарян М. С. Оцінка і аналіз вразливості теплозабезпечення в основному виноробному районі Вірменії (Арабатська долина і передгірна зона) в контексті очікуваної зміни клімату // Укр. гідрометеоролог. журн. 2018. Ч. 21.

Р. О. Спиця

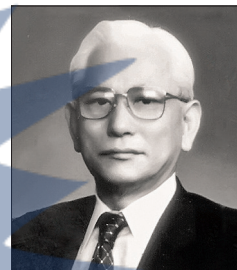
Арапатян, Ваагн Георгійович (вірм. Վահագն Գեորգիովիչ Վահագնի Գեորգիովիչ; 21.08.1902, м. Тифліс, тепер м. Тбілісі, Грузія — 25.09.1983, м. Москва, тепер РФ) — композитор, засл. діяч мист-в Вірм. РСР (1960). Навчався 1916–1921 у Тифліській консерваторії (тепер Тбіліська консерваторія ім. Вано Сараджішвілі) по класу скрипки. 1938 закін. Одес. консерваторію (тепер Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової; клас композиції М. Вілінського). Від 1963 мешкав у м. Москві. Писав оркестр. твори (симфонії «Вірменія», 1937; «Батьківщина», 1946 та ін.), фортеп., вокальні тощо. Автор солоспівів «Заповіт» (1938), «Мені однаково» (1939), «Косар», «Нащо мені чорні брови» (обидва — 1940) та ін. на вірші Т. Шевченка, пам'яті поета присвятив «Елегію» для струн. оркестру (1938). Серед творів: пісня-кантата «Привіт Україні» (1954) для хору, оркестру і солістів, обробки укр. нар. пісень. Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1960).

Араґа, Йосіакі (荒田 吉明; 22.05.1924, м. Кіото, Японія — 05.06.2018, м. Осака, Японія) — фізик, фахівець із високотемператур. процесів, зварю-

вання, ядер. синтезу, академік Япон. АН (з 1988), іноз. член НАН України за спеціальністю «матеріалознавство» (з 1994), іноз. член Польської АН (з 1988), почес. професор Імператор. ун-ту в м. Осаці, Сіанського ун-ту Цзяотун, Шанхайського ун-ту Цзяотун, ун-ту Тяньцзіня. 1949 закінчив навчання на кафедрі зварюв. техніки тех. ф-ту Імператор. ун-ту в м. Осаці, де працював потім асистентом (з 1951), викладачем (з 1953), професором (з 1964) інженер. ф-ту. Від 1972 — професор, 1977–1981 — директор НДІ зварюв. техніки в цьому ун-ті. Протягом 1981–1986 очолював Міжнар. ін-т зварювання. 1982–1988 — директор Центру теплових джерел надвисокої енергії в Ін-ті зварюв. техніки Ун-ту Осаки. Від 1988 — професор приват. Ун-ту Кіндай (м. Осака). А. — автор розробок у галузі високотемператур. інженерії, плазмотехніки й нових технологій зварювання, методу фокусування лазер. (див. Лазер) випромінювання й отримання лазер. променю високої потужності для високоточ. лазер. різання й зварювання. Навесні 2008 А. разом із проф. Ю. Чжан із Шанхайського ун-ту (Китай), продемонстрував виділення енергії та утворення гелію, не передбачене відомими законами фізики. Під час експерименту в спец. комірку помістили розмел. до розмірів 50 ангстрем порошок, що складався з паладійових (див. Паладій) нанокластерів (див. Наноструктури; Нанотехнології; Нанофізика), диспергованих усередині ZrO₂-матриці, після чого під надвисоким тиском закачали туди дейтерій. Суміш усередині комірки абсорбувала (див. Абсорбція) дейтерій, унаслідок чого в паладій-цирконій-дейтерієвій плазмі, що утворилася, ядра атомні розташувалися настільки близько один до одного, що, на думку авторів експерименту, почалася реакція холод. ядер. синтезу з виділенням гелію й енергії. Висновок про те, що реакція насправді відбулася, зроблено на основі вимірювань температури всередині комірки. Після введення дейтерія вона підвищилася від 20–25 °C до 70 °C. Після припинення надходження дейтерія т-ра всередині комірки залишалася підвищ. ще протягом 50 год. Результати відтворено групою А. Такахаші і надалі — А. Кітаму-рою. Премія Голдшмідта — Клермона Міжнар. ін-ту зварювання (1980). Премія АН Японії (1985) за розроблення джерела теплової енергії ультрависокої щільності та його застосування для перероблення тепла. Премія Міжнар. т-ва конденсов. середовищ ядер. науки (2005). Орден культури Японії за великі академ. досягнення в галузі високотемператур. інженерії та інновацій у зварюванні (2006).

Пр.: Plasma, Electron and Laser Beam Technology: Development and Use in Materials Processing. Metals Park, 1986; The Basics of Nuclear Fusion Reactor Using Solid Deuterium as Nuclear Fuel // Progress of Theoretical Physics Supplement. 2004. № 154. (у співавт.); The Formation of «Solid Deuterium» Solidified Inside Crystal Lattice and Intense Solid-State Nuclear Fusion («Cold Fusion») // Il Nuovo Saggiatore. 2004. Vol. 20. № 5–6; Development of «DS-Reactor» as the Practical Reactor of «Cold Fusion» Based on the «DS-Cell» with «DS-Cathode» // Condensed Matter Nuclear Science. Proceedings of the 12th International Conference on Cold Fusion. Singapore, 2006 (у співавт.); The Establishment of Solid Nuclear Fusion Reactor // Journal of High Temperature Society. 2008 Vol. 34 Is. 2 (у співавт.)

Арау — див. Аару.

Араґа Йосіакі

Араужу Порту-Алегре, Мануел Жозе де (порт. Araújo Porto-Alegre, Manuel José de; 29.11.1806. м. Сан-Жозе-ду-Ріу-Парду, штат Сан-Паулу, Бразилія — 30.12.1879, м. Лісабон, Португалія) — письменник-романтик, живописець, архітектор, журналіст, дипломат, член Бразильської академії, почес. член Іст.-геогр. ін-ту Бразилії, Т-ва красних мистецтв і л-ри, барон де Санту-Анжелу (з 1874). Народився у дворян. сім'ї. 1826 переїхав до м. Ріо-де-Жанейро. Вивчав живопис у Ж.-Б. Дебре (1768–1848; Бразилія, Франція) в Імператор. академії красних мист-в, а також медицину й філософію в Королів. військ. академії (тепер Військ. академія Агульяс Неграс). 1831 разом із Ж.-Б. Дебре поїхав до Європи, щоби вдосконалити власну техніку малювання. У м. Парижі відвідував студію худ. Ж. А. Гро (1771–1835; Франція) та Нац. вищу школу красних мист-в. 1835 поїхав до Італії, де познайомився з поетом Д. Ж. Гонсалвісом ді Магальяєсом (1811–1882; Бразилія). 1836 вони разом заснували у м. Парижі журн. «Нітерой» («Niterói»). 1837 повернувся до Бразилії, обійняв посаду викладача іст. живопису в Імператор. академії красних мист-в. По-

Араужу Порту-Алегре

Мануел Жозе де, портрет.
Худ. Ф. Крамхольц, 1848.
Національний музей
образотворчих мистецтв
у м. Ріо-де-Жанейро (Бразилія)

чав працювати як архітектор і створювати перші карикатури. Від 1838 викладав у Колежі Педру II. У 1840 офіційно став придворним живописцем та декоратором палацу імп. Педру II. Прикрашав імператор. палац, декорував церемонії весілля Педру II та коронації імператора. 1843 разом із Ф. де Салісом Торресом Оменом (1812–1876; Бразилія) заснував літ. журн. «Мінерва Бразилієнсі» («Minerva Brasiliense»; 1843–1845), 1844 — гумористич. журн. «Лантерна Мажика» («Lanterna Mágica»), перше в Бразилії період. видання, ілюстроване *каркатурами*. З 1848 викладав малюнок у військ. уч-щі. 1849–1856 разом із Ж. М. ді Маседу (1820–1882; Бразилія) та А. Гонсалвесом Діасом (1823–1864; Бразилія) видавав журн. «Гуанабара» («Guanabara»), що вважається офіц. органом романтич. руху в Бразилії. 1852 розпочав політ. кар'єру, обіймаючи посаду в муніцип. палаті м. Ріо-де-Жанейро. 1854–1857 — директор Імператор. академії красних мист-в.

1858 вступив на дипломатич. службу, був консулом Бразилії в Королівстві Пруссія, потім — у Королівстві Саксонія (1860–1866), згодом у Португалії (1866–1879), де й помер. Останки А. П.-А. були привезені до Бразилії 1922, а 1929 поховані в його рідному місті. А. П.-А. — один з основоположників *романтизму* в Бразилії. Автор понад 150 літ. творів. Писав статті, п'єси, вірші. Використовував псевдонім Тібурсіу ду Амаранте. Серед творів: «Уривки з мемуарів і подорожніх нотаток полковника Жозе Боніфасіу ду Амаранте» («Excertos das Memórias e Viagens do Coronel José Bonifácio do Amarante»; 1848, перевидано 1852), поет. збірка «Бразіліанас» («Brasilianas»; 1863); епічна поема «Колумб» («Colombo»; 1866), комедія «Амазонська статуя» («A Estátua amazônica»; 1851) та ін. Переклав п'єси «Електра» *Еврипіда*, «Лукреція Борджіа» В. *Юго*, «Крістіна Шведська» А. *Дюма*. Був засновником історії та критики бразильського мист-ва. Зокрема, автор статей «Пам'ять про давню школу живопису Флуміненсе» (1841), «Деякі думки про образотворче мистецтво і промисловість у Бразилії» (1850). Його вважають також першим карикатуристом Бразилії, тим, хто запровадив у Бразилії цей жанр мист-ва. Першою бразильською карикатурою була його робота 1837, що висміювала період Регентства (1831–1840). Створив серію сатир. літографій (1837–1839). Серед картин: «Автопортрет» (1823), «Портрет Педру I» (1830), «Коронація Дона Педру» (1844), «Бразильська сільва» (1850) тощо. Автор архітект. робіт у м. Ріо-де-Жанейро: будівля Банку Бразилії (знесена 1937), плани Школи медицини й митниці (1858) тощо. Нагороджений орденом Христа та орденом Троянди (1840).

Та.: Triunfo // Guanabara. 1849. № 1; II Alhambra; Brasileira // Guanabara. 1850. № 6; III Te deum laudamus // Guanabara. 1850. № 3; A Estátua Amazônica. Rio de Janeiro, 1851; Brasilianas. Vienna, 1863; Os voluntarios da patria. Lisboa, 1877; Colombo. Rio de Janeiro, 1892; Angélica e Firmino. [W. p.], 2015.

Лім.: Amora A. S., Silva Ramos da F. J. Grandes poetas românticos do Brasil : in 2 vol. São Paulo, 1978; Squeff L. O Brasil nas letras de um pintor: Manuel de Araújo Porto Alegre (1806–1879). Campinas, 2004; Varella F., Oliveira de M. da G., Gontijo R. História e historiadores no Brasil: da América portuguesa ao Império do Brasil. Porto Alegre, 2015; Costa C. Manuel de Araújo Porto-Alegre: um Artista Fora do Foco. São Paulo, 2020.

Араукані (від ісп. Arauco — назва місцевості в Чилі або від кечуа аусса — ворог; самоназва — мапуче, букв. — люди землі) — корінний народ Пд. Америки, який проживає на Пд. Чилі (бл. 1,7 млн; 2017, перепис) та в Зх. Аргентині (бл. 200 тис.; 2015, перепис). Належить до американоїдної групи великої монголоїдної раси. *Арауканські мови* (мапундунг, що має низку діалектів, а також близькосторіднена з нею мова уїльйче) поширені в центр. і пд. частині Чилі. Мова мапундунг також поширена на Зх. Аргентині біля кордону з Чилі. Заг. кількість носіїв мови мапундунг — бл. 250 тис. осіб (2007, оцінка). Згідно з укладеним ЮНЕСКО «Атласом мов, що перебувають під загрозою», станом на 2010 мова перебуває в категорії серйозно загрожених. Кількість носіїв мови уїльйче невідома (станом на 1982 — бл. 2 тис. осіб, оцінка; станом на 2012 — незначна кількість мовців похилого віку без зазначення цифри, оцінка). Згідно з «Атла-

сом мов, що перебувають під загрозою», на 2010 мова належить до категорії критично загрожених. Першу граматику мови мапундунг видано 1765. Від 1988 має офіц. затверджену писемність на основі латиниці. Розселення предків А. у їхньому сучас. ареалі за археол. даними датовано бл. 500 до н. е. Вони займалися збиральництвом, рибальством і мисливством. Напередодні ісп. колонізації чисельність А. становила бл. 1 млн, проте впродовж сер. 16 — 1-ї пол. 19 ст. значно

Араукани

скоротилася внаслідок війн із ісп. колонізаторами — т. з. араукан. війн, тобто воєнних кампаній ісп. військ генерал-капітанства Чилі проти араукан. племен, після проголошення незалежності Аргентини й Чилі — воєн. кампаній цих д-в, метою яких було приєднання до них пд. частини Пд. Америки (Патагонії й Арауканії). У війні з А. ісп. колоністи вперше перейшли до тактики оборон. війни з метою втримання під контролем центр. та пн. тер. Чилі. Збройне протистояння А. проти уряду Чилі завершилося в 1883 укладанням «замирення» й початком їхньої асиміляції чилійцями. Масштабне збройне протистояння аргентин. уряду тривало до 1884, окр. сутички — до поч. 20 ст., після чого більшість місцевих А. було змушено мігрувати до Чилі, частково фізично знищено. Оsn. заняття А. — вівчарство (у доісп. період — розведення лам), землеробство (виращування картоплі, зернових), серед ремесел переважає ткацтво, обробка шкіри, виготовлення виробів зі срібла). Більшість А. живе в резерваціях, відокремлено від осн. маси нас. Типове житло — овалні оселі із земляною підлогою і солом'яним або тростиновим дахом. Житлові будівлі розташ. на значній відстані одна від одної. Поселення А. не мають вулиць або площ. Серед А. поширені традиції, вірування. Гол. божества — Піллан (добре божество, творець світу) і Гуекубу або Гуекуву (зле божество, творець усього злого). А. вірять у подвійну природу людини — матеріальну й нематеріальну, безсмертя душі, спілкування з душами предків через шаманів (калку). У реліг. практиках А. немає культових споруд, жертвоприношення.

Лит.: Métraux A. Le shamanisme araucan // Revista del Instituto de Antropología de la Universidad Nacional de Tucumán. 1942. Vol. 2. № 10; Rossignol J. Chiliens et Indiens Araucans au milieu du XIX e siècle // Cahiers du monde hispanique et luso-brésilien. 1973. № 20; Березкин Ю. Этническая история Чили // Этнические процессы в странах Южной Америки / Ред.: И. Ф. Хорошаева, Э. Л. Нитобург. Москва, 1981; Березкин Ю. Араваки // Народы и религии мира / Глав. ред. В. А. Тишков. Москва, 1999; Crow J. The Mapuche in Modern Chile: a Cultural History. Gainsville, 2014.

Н. В. Тепец

Арауканські мови — мовна сім'я, що складається з двох мов: мапундунг (мапуче), що має низку діалектів, а також близькосторіднена з нею мова уїльче. Окр. дослідники вважають, що А. м. належать до андської макросім'ї мов. А. м. поширені в центр. і пд. частині Чилі. Мова мапундунг також поширена на Зх. Аргентини біля кордону з Чилі. Заг. кількість носіїв мови мапундунг — бл. 250 тис. осіб (2007, оцінка). Згідно з укладеним ЮНЕСКО «Атласом мов, що перебувають під загрозою», станом на 2010 мова перебуває в категорії серйозно загрожених. Кількість носіїв мови уїльче невідома (станом на 1982 — бл. 2 тис. осіб, оцінка; станом на 2012 — незначна кількість мовців похилого віку без зазначення цифри, оцінка). Згідно з «Атласом мов, що перебувають під загрозою», станом на 2010 мова належить до категорії критично загрожених. Першу граматику мови мапундунг видано 1765. Від 1988 має офіц. затверджену писемність на основі латиниці. Мова уїльче не має писемності. У мові мапуче 22 (за ін. класифікацією — 21) приголосні і 6 голосних фонем, причому приголосні не диференційовані за ознакою глухості /дзвінкості. За типологічною класифікацією мов А. м. належать до полісинтетичних аглютинативних мов. Порядок слів пільний, однак зазвичай зберігається послідовність «суб'єкт — дія — додаток». У граматиці мапундунг виокремлюють три особи та три числа (одн., двоїна і мн.). Іменники поділяють на класи істот і неістот, які розрізняють за грамат. ознаками (показник мн. істот — частка «ри» у препозиції, показники мн. неістот — частка «улка» в препозиції; для істот використовують визначений артикль «chi» (у діалектах — «ti»), для неістот — визначений артикль «kife», який одночасно є числівником зі значенням «один». Система числення — десяткова. Дієслова мають док. і недок. вид. У лексичі чимало запозичень з ісп. Фонетика і граматична будова уїльче досліджені фрагментарно, однак встановлено близькість до фонетики і граматики мапундунг.

Лит.: Fernández-Garay A. Parlons Mapuche: La langue des Araucans. Paris, 2005; Salas A. El mapuche o araucano. Fonología, gramática y antología de cuentos. 2nd ed. Santiago, 2006; Smeets I. A Grammar of Mapuche. Berlin; New York, 2008; Ladino Curiqueo M. Manual básico de cultura mapuche. Chile, 2014.

Араукарієві. Араукарія норфолкська (A. heterophylla)

Араукарієві (Araucariaceae) — родина голонасінних рослин порядку араукарієвих. Рослини А. відомі з юрського періоду, найбільшого розквіту зазнали з юрського по крейдовий період. На сьогодні до складу А. входить 3 роди: агатис (Agathis), араукарія (Araucaria), волемія (Wollemia) та бл. 40 видів. Найчисельнішим за кількістю видів (21) серед них є араукарія. Поширені переважно в тропічних лісах Пд. півкулі. А. — вічнозел. однодомні або дводомні хвойні дерева 10–60 м заввишки з діаметром стовбура до 3 м, із широкими або голчастими листками, розташованими по спіралі, що нетипово для хвойних рослин. Жіночі шишки кулясті або яйцеподібні, у деяких видів — достиглі важать до 3 кг; чоловічі — циліндричної форми. В Україні в Криму вирощують як декор. рослини араукарію чилійську (Araucaria imbricata) та араукарію бразильську (A. brasiliana). Араукарію велику (A. excelsa), араукарію норфолкську (A. heterophylla) та араукарію Бідвілла (A. bidwillii) вирощують як кімнатні рос-

лини. А. мають вел. практичне значення як декоративні рослини, дерева з цінною деревиною, насіння багатьох видів їстівне і поживне. Проте, популяції багатьох видів потерпають від пожеж, відкритих гірничих робіт, фрагментації лісів. Потребують охорони.

Лит.: Dettmann M. E., Clifford H. T. Biogeography of Araucariaceae // Australia and New Zealand Forest Histories: Araucaria Forests / Ed. by J. Dargavel. Kingston, 2005; Pye M. G., Henwood M. J., Gadek P. A. Differential Levels of Genetic Diversity and Divergence Among Populations of an Ancient Australian Rainforest Conifer, *Araucaria cunninghamii* // Plant Systematics and Evolution. 2009. № 277 (3/4); Misra R., Misra S. Commonly Used Ornamental Plants. Edgware, 2017.

Араукарія (*Araucaria*) — рід рослин род. *Араукарієві*.

Арафат, Ясір (араб. ياسر عرفات; повне ім'я Рахман Абдель Рауф Арафат аль-Кудва аль-Хусейні, араб. محمد عبد الرحمن عبد الرؤوف عرفات القدوة الحسيني, парт. псевд. Абу Омар; 24.08.1929, м. Каїр, Єгипет — 11.11.2004, м. Париж, Франція) — державно-політ. діяч, голова Виконкому *Організації визволення Палестини* (ОВП). 1948 вступив до Каїр. ун-ту на інженер. ф-т, однак перервав навчання та пішов на фронт 1-ї арабо-ізраїл. війни; закінчив навчання 1953. Очоловав союз палест. студентів. Під час Троїстої агресії 1956 проти Єгипту командував підрозділом палест. батальйону у званні лейтенанта. 1958 переїхав до Кувейту, де мешкала вел. громада палестинців. Один із засновників та лідер ФАТХ (Рух за нац. звільнення Палестини; 1958), метою якого стало створення незалежної Палестин. д-ви. Був переконаний, що вирішення палест. проблеми має бути справою самих палестинців, а палест. рух повинен перетворитися на самост. чинник Близькосхідного конфлікту. Взяв курс на формування палест. нац. самосвідомості незалежно від місця проживання (на зайнятих Ізраїлем тер. чи в таборах біженців в араб. країнах) та на інтенсивну політизацію палест. *ідентичності*. Вважав, що військ. дії невеликих партизан. загонів піднімуть широкі маси палест. біженців на збройну боротьбу, яка буде підтримана громад. думкою в усіх араб. країнах і спонукатиме уряди останніх виступати проти Ізраїлю. Поруч із політ. структурами А. сформував військ. крило ФАТХ («Аль-Асіфа» — «Буря», 1962), яке в ніч проти 01.01.1965 здійснило першу військ. операцію проти Ізраїлю. Бій ФАТХ з ізраїл. військами (21.03.1968) при Караме (Йорданія), що відбувся після поразки араб. д-в у війні 1967, істотно підніс авторитет ФАТХ та самого А. серед палестинців та арабів. 03.02.1969 обраний головою Виконкому ОВП; з вересня 1970 — головнокомандувач збройних сил Палест. руху опору. Вважав, що єдність Руху має підтримуватися за будь-яку ціну, внутр. політико-ідеологічна боротьба щодо політ. орієнтації та соц. вибору моделі розвитку Палестини має другорядне значення і повинна бути відкладена. Прагнув об'єднати зусилля різних політ. палест. фракцій (зокрема радикальних, які практикували *тероризм*), що періодично призводило до внутр. боротьби в ОВП. Поміркованість, відданість палест. ідеї сприяли тому, що А. тривалий час був лідером палестинців. Дотримувався позиції невтручання у внутр. справи араб. д-в; однак спроби палестинців створити «державу в державі» у краї-

нах розташування штаб-квартири ОВП призвели до військ. зіткнень у Йорданії (вересень 1970) та Лівані (періодично в 1969–1983). Вважав збройну боротьбу важл. засобом досягнення цілей. При цьому А. вел. увагу приділяв дипломатичному курсу ОВП, спрямованому на мобілізацію зусиль світ. співт-ва на вирішення палест. проблеми. Як лідер палест. народу, що бореться за свої права, був запрошений і виступив на сесії *Генеральної Асамблеї ООН* у м. Женеві (13.11.1974). Із сер. 1970-х А. заборонив захоплення літаків та проведення військ. операцій за межами Ізраїлю та окупованих палест. тер. На 12-й сесії Нац. ради Палестини (01–09.06.1974) було заявлено про можливість створення незалежної палест. д-ви на будь-якій частині палест. тер., яка буде звільнена. Курс на створення д-ви не замість, а поруч з Ізраїлем, був офіційно затверджений на Алжир. сесії НРП 12–15.11.1988, де ухвалено Політ. декларацію та Декларацію незалежності; проголошено створення Д-ви Палестини 15.11.1988, президентом якої згодом став А., та був укладений у виступі А. на сесії Ген. Асамблеї ООН у м. Женеві 13.12.1988 та прес-конференції 14.12.1988. Було заявлено про засудження тероризму в усіх його формах та проявах; про вирішення палест. проблеми через політ. врегулювання на базі резолюцій РБ ООН № 242 та 338; про визнання права Ізраїлю на існування. Новий курс ОВП дав можливість розпочати таємні мирні переговори з Ізраїлем у м. Осло, попри підтримку палестинцями військ. акцій Іраку проти Кувейту (02.08.1990). Переговори завершилися офіц. підписанням у м. Вашингтоні (США) Декларації про принципи орг-ції тимчасового самоврядування (13.09.1993). Ізраїл.-палест. врегулювання мало здійснюватися у два етапи: проміжний 5-річний період самоврядування (розпочався після підписання 04.05.1994 в м. Каїрі угоди «Газа — Єрихон») та перехід до пост. статусу. 01.07.1994 А. прибув до м. Гази та очолив Раду Палест. Нац. Автономії. Після заг. виборів 20.01.1996 — голова Палест. нац. адміністрації (ПНА), верховний головнокомандувач збройних сил Палестини. Із сер. 1990-х ізраїл.-палест. мирний процес вступив у стадію стагнації, оскільки А. наполягав на обов'язковості виконання в одностор. порядку Ізраїлем положень підписаних проміжних угод, насамперед Осло II (м. Вашингтон, 28.09.1995), які передбачали передачу дод. земель під контроль ПНА ще до укладання угоди про остаточне врегулювання. Невдача мирного процесу Осло стала очевидною після початку (28.09.2000) *інтифади* Аль-Акси. Від грудня 2001 до 29.10.2004 А. перебував в ізоляції у своїй резиденції в м. Рамаллі, яка була блокована ізраїл. військами. Лауреат Нобелівської премії миру (1994) «за зусилля, спрямовані на досягнення миру на Близькому Сході».

Лит.: The Nobel Prize: The First 100 Years / Ed. by A. Levinovitz, N. Ringertz. London, 2001; Rubin B., Rubin J. Yasser Arafat: A Political Biography. New York, 2005; Schanzer J. State of Failure: Yasser Arafat, Mahmoud Abbas, and the Unmaking of the Palestinian State. New York, 2013; Baeyens F. Yasser Arafat et l'esprit de la résistance palestinienne: Des idéaux révolutionnaires à la disillusion. [W. p.], 2015.

Ю. С. Скороход

Арафат Ясір

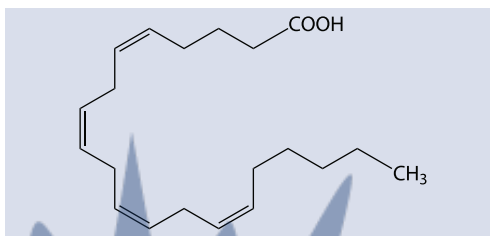
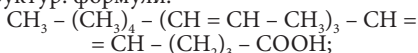
Арафурське море — окраїнне море в сх. частині *Індійського океану*, пд.-сх. частина *Австрало-Азійського Середземного моря*. Назва «А. м.»

походить від слова «арафури» (harafuru — гірські люди), яким називали себе аборигени Молуккських островів. Обмежене пд.-зх. краєм моря Серам і сх. кордоном Банда моря (на Пн.), лінією між мисом Кароефа (на Пд. Зх. Нової Гвінеї) та австрал. п-овом Кейп-Йорк через Торреса протоку з Кораловим морем (на Сх.), пн. узбережжям Австралії від п-ова Кейп-Йорк до мису Кейп-Дон (на Пд.) і лінією між мисами Кейп-Дон та Танджонг Аро Оесое на Пд. п-ова Селарое Танимбарських о-вів із Тиморським морем (на Зх.). Омиває береги Австралії, Папуа — Нової Гвінеї та Індонезії, узбережжя переважно малолюдне, найбільша затока майже за третину всього моря (пл. 300 тис. км²) — Карпентарія (біля берегів Пн. Австралії), найбільші порти — Уейпа (шт. Квінсленд) і Добо (пров. Молукку, Індонезія). Пл. моря разом із зат. Карпентарія — 1 017 тис. км² (1 290 × 560 км), наймілкіше (серед. глиб. 186 м, найбільша — 3 680 м) і найтепліше (серед. т-ра поверхн. вод — +25–28 °С) море Індійського океану. Серед. солоність 34–35 ‰. Більшу частину моря займає вел. мілковод. (зазглибшки до 50–80 м) шельф, назв. (1897) географом-океанографом Й. Г. О. Крюммеелем (1854–1912; Німеччина) Арафур. шельфом. Він укритий пісками й вапн. мулами, з числен. корал. спорудами. На шельфі розташ. о-ви Ару (за 150 км південніше о-ва Нової Гвінеї, підпорядк. Індонезії), архіпелаг складається з бл. 95 низьких островів, заг. пл. 8,6 тис. км², розділ. вузькими протоками. На Пн. шельф від низки о-вів Банда відокремлює глибоковод. (з крутими краями й плоским дном) западина Ару (зазглибшки до 3 680 м), що майже повторює конфігурацію островної дуги архіпелагу Банда. А. м. перебуває в екватор. (пн. частина) та в субекватор. (пд. і центр. акваторія) клімат. поясах, де взимку превалюють екватор., а влітку перев. пошир. троп. повітр. маси. Клімат спекотний, вологий, із нестійким вітр. режимом, незнач. сезон. й добовими амплітудами т-р пов., з надмір. зволоженням та частими зливами й грозами, з повторюв. формуванням циклонів тропічних у літне-осін. сезон. поверхн. течії в А. м. переважно мають нерегуляр. характер і найчастіше нестійкий напрям. Припливи неправильні, півдобові, заввишки 2,5–7,6 м. Тварин. та рослин. світ схожі із сусід. (на Зх.) у Тиморському м., зокрема, трапляються бурі водорості й червоні водорості, морська капуста, практично немає фітопланктону. Тварин. світ досить різноманіт., поширено бл. 300 видів риб, розвин. вилів устриць (див. Устричні) та підвод. рибальство.

Лит.: Tomascik T. The Ecology of the Indonesian Seas : in 2 pt. Oxford, 1997; O'Connor S., Spriggs M., Veth P. The Archaeology of the Aru Islands, Eastern Indonesia. Canberra, 2006; Huang T. Investigation of the Biodiversity and Biogeography of Marine Microbes in Australian Tropical Waters. Sydney, 2017.

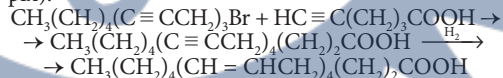
А. С. Івченко

Арахідонова кислота, C₂₀H₃₂O₂ — одноосновна поліенова вища кислота жирна з ланцюгом із 20 атомів Карбону (вуглецю), який містить чотири подвійні хімічні зв'язки. Назва за номенклатурою IUPAC — (5Z,8Z,11Z,14Z)-5,8,11,14-ейкозатетраєнова к-та. Моляр. маса — 304,4669 г/моль. Структур. формули:

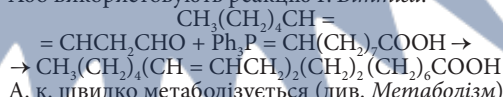

Арахідонова кислота.
Структурна формула

А. к. вперше виділено з тканин ссавців й ідентифіковано дослідником з Ін-ту Лістера профілакт. медицини П. Хартлі (1881–1957; Велика Британія) у 1909. Назву запропоновано 1913 Ю. Левковичем (1857–1913; Німеччина, Велика Британія). Про заг. синтез, здійсн. незалежно одна від одної двома науковими групами, повідомлено 1961. Густина — 0,922 г/см³, T_{пл} — –49 °С, T_{кпл} — 169–171 °С (за 0,15 мм рт. ст.). Безбарв. оліста рідина. Легко окиснюється киснем повітря. Кислотність (рKa) — 4,752. Аналіз і встановлення будови проводять хім. методами — визначенням йод. й родан. чисел, кількіс. гідруванням тощо, а також фіз. методами — диференц. термодинам. аналізом і спектроскопією ультрафіолет., інфрачервоною і резонансу ядерного магнітного. Широко використовують усі види хроматографії. Осн. джерелом А. к. є харч. продукти перев. тварин. походження, що містять фосфоліпіди й ненасич. жирні к-ти. В оліях залишки А. к. практично не трапляються. Вони є складником фосфоліпідів, тригліцеридів й естерів холестерину. А. к. добувають гідролізом тварин. жирів з утворенням відповід. к-ти з потрібними хім. зв'язками, яку гідрують на паладієвому (див. Паладій) каталізаторі Ліндлара (Г. Ліндлар-Вілсон; 1909–2009; Велика Британія, Швейцарія):

Або використовують реакцію Г. Bimbia:

А. к. швидко метаболізується (див. Метаболізм) до сполук із високою біол. активністю — простагландинів, тромбоксанів і лейкотрієнів під дією ферментів або ензимів циклооксигеназ і ліпоксигеназ. Ці ферменти діють лише на вільну А. к., тоді як осн. її кількість перебуває в складі фосфоліпідів. З їхніх молекул вона виділяється під дією ферментів — фосфоліпази А₂ й фосфоліпази С. Лейкотрієни викликають скорочення гладких м'язів внутр. органів, посилюють проникність судин кровоносних. На добу дорослій людині потрібно спожити поліненасич. жир. к-ти масою до 10 г, з яких половина має припадати на арахідонову. Разом з ін. поліен. к-тами (лінолевою і ліноленовою) утворює групу вітаміноподіб. сполук — вітамін F. Є одним із ключ. буд. блоків мембран клітинних у мозку й сітківці. Міститься у фосфоліпідах мозку головного та впливає на передавання сигналу між нерв. клітинами через синапси.

Лит.: Ivanov I., Kuhn H., Heydeck D. Structural and Functional Biology of Arachidonic Acid 15-Lipoxygenase-1 (ALOX15) // Gene. 2015. № 573 (1); Brücher B., Jamall I. Eicosanoids in Carcinogenesis // 4open. 2019. Vol. 2; Yue Y., Zhang Q., Wang J. Integrated Gas Chromatograph-Mass Spec-

trometry (GC/MS) and MS/MS-Based Molecular Networking Reveals the Analgesic and Anti-Inflammatory Phenotypes of the Sea Slater *Ligia exotica* // *Marine Drugs*. 2019. № 17 (7).

Арахіс (від грец. ἀράχινς — горошок), земляний горіх (*Arachis*) — рід рослин род. **Бобових**. Налічує понад 15 видів. Усі представники роду — трав'яні рослини заввишки 2–40 см, багаторічники, за винятком однорічника *A. monticola*. У видів роду *A.* парноперистоскладні листки, пазушні одноденні квітки, характер. для род. Бобових, оцвітина яскраво-жовт., помаранч., червонув. кольору; плід — нерозкривний біб. Важл. особливість роду — утворення гінофору: після запліднення квітки квітконіжка спершу починає рости догори, потім повертає донизу і заглиблюється в ґрунт на 8–10 см, де розвиваються плоди. Через це *A.* ще називають земляним горіхом. *A.* належить до небагатых рослин,

Арахіс

для яких характерне явище **геокарпії**. Серед видів роду найчастіше вирощують *A.* культурний (*Arachis hypogaea*), рідше — *A.* Пінто (*Arachis pintoi*); перший із них відомий також в культурі в степ., частково в лісостеп. зонах України. Більшість видів поширені у природі лише на батьківщині роду: у Пд. Америці (Бразилії, Аргентині, Болівії). Як культурну рослину *A.* вирощують в Індії, Японії, на о. Мадагаскар, Філіппін. о-вах. В Африці та Азії *A.* культивують із 16 ст. Конго, Нігерія, Сенегал вважаються вторинними генет. центрами *A.* До Європи (Іспанії, Франції, Італії) *A.* потрапив з Індії та Китаю. *A.* можна вирощувати як кімн. рослину. Для *A.*, як і для більшості бобових, характерний **симбіоз** з азотфіксувальними бульбочковими бактеріями. Насінини *A.*, які часто помилково називають «горішками», — істивні, містять олію (43–65%), багато білків (24–35%), вуглеводів (15–20%), вітаміни B1, E, біотин, пантотенову к-ту. Рослини *A.* широко культивують саме за цінні поживні властивості насінин (є однією з осн. товарних культур у

США), які використовують у харч., фарм., парфум. пром-сті, тваринництві тощо.

Лит.: Лимар В. А. Арахіс. Київ, 2007; Дубініна А. А., Лернер С. О., Ільків І. С. Дослідження загального хімічного складу сортів арахісу, поширених в Україні // *Прогресивні техніка та технол. харч. вир-в ресторанного госп-ва і торгівлі*. 2012. Вип. 1 (15); Moretsohn M. C., Gouvea E. G., Inglis P. W. et al. A Study of the Relationships of Cultivated Peanut (*Arachis hypogaea*) and its Most Closely Related Wild Species Using Introns Sequences and Microsatellite Markers // *Annals of Botany*. 2013. № 111 (1); Genetics, Genomics and Breeding of Peanuts / Ed. by N. Mallikarjuna, R. Varshney. Boca Raton, 2014.

Арахнози (від грец. ἀράχνη — павук і νόσος — хвороба) — група арахноентомозів людини, тварин і рослин, спричинених паразитич. та отруйними представниками класу **Павукоподібних** (*Arachnidae*) — **сольпугами** (*Solpugae*), **скорпіонами** (*Scorpionidae*), **павуками** (*Araneae*) та **кліщами** (*Acarina*). *A.* в людини, зумовлені укусами сольпуг, перебігають у вигляді дерматитів і запалень шкіри внаслідок вторин. інфікування ран неперетравленими рештками їжі на їхніх ротових органах. *A.*, спричинені укусами скорпіонів і павуків, є наслідком дії їхньої отрути на орг-м. Перебіг *A.* та термін детоксикації залежать від виду скорпіона чи павука. Найважчими з них є латродектизм (спричинений укусом павуків-каракуртів *Latrodectus tenebrosus*), локсоцелізм (павука-відлюдника *Loxosceles reclusa*) тощо. *A.*, спричинені кліщами, відносять до групи акариазів. Їхніми збудниками є рослинні, амбарні, пилові, борошняні, коростяний, постільний та ін. кліщі. Захворювання можуть бути зумовлені як самими кліщами, так і їхніми виділеннями або продуктами линяння. Акариazi людини, відповідно до ураженої системи органів, поділяють на акародерматити (короста, демодекоз), акариazi внутр. органів (легеневий, кишковий), алерг. реакції у вигляді риніту, дерматитів, кон'юнктивіту тощо.

Лит.: Пономар С. І., Гончаренко В. П., Соловйова Л. М. Довідник з диференціювання збудників інвазійних хвороб тварин. Київ, 2010; Козько В. М., М'ясоєдов В. В., Соломенник Г. О. та ін. Медична паразитологія з ентомологією. 2-ге вид., випр. Київ, 2017; Герасимчик В. А. Арахнози и энтомозы птиц // *Наше сельское хоз-во*. 2018. № 18; Ятусевич А. И., Каплич В. М., Ятусевич И. А. и др. Арахноентомозные болезни животных. Витебск, 2019.

В. М. Козько, Б. В. Кулаченко, В. В. М'ясоєдов

Арахноїд (від грец. ἀράχνη — павутина і εἶδος — вигляд) — запалення павутинної оболонки гол. або спинного мозку; хронічний дифузійний автоімунний проліферативний спайковий процес переважно павутин. та м'якої оболонки мозку. Уперше цей термін використав 1845 лікар-невропатолог О. Тарасенков (1816–1873; Росія). *A.* може виникати у відповідь на будь-яке ушкодження та інфекцію (*туберкульоз, сифіліс, кір*), а також за наявності *отиту*. Спричинити *A.* можуть також мед. маніпуляції (використання контраст. речовин, проведення спинномозкової анестезії), травми, ускладнення черепно-мозкової травми, субарахноїдального крововилив, що призводить до запального процесу. Патогенез захворювання: хроніч. запалення, фіброз павутин. оболонки і підпавутинного простору, адже утворені в результаті спайки порушують процес норм. циркуляції ліквору зі

шлуночкової системи гол. мозку (оклюзійна гідроцефалія) та його всмоктування через тверду мозкову оболонку (арезорбтивна гідроцефалія). Розрізняють церебральний, оптико-хіазмальний, спінальний А. та А. задньої черепної ямки. Симптоми захворювання: локальний і дифузний гол. біль, запаморочення, нудота, зниження гостроти зору, поява судом, порушення чутливості, сну, пам'яті та мови. Лікування симптоматичне та патогенетичне відповідно до етіології захворювання — консервативне (антибіотики, діуретики, антигістамінні засоби) та хірургічне в разі тяжкої форми захворювання. За своєчас. початку лікування А. завершується одужанням, прогноз сприятливий. Профілактика полягає в ранній діагностиці та лікуванні етіол. чиннику (своєчасне лікування інфекц. захворювань і вогнищ фокальних інфекцій).

Лит.: Болезни нервной системы : в 2 т. / Под ред. Н. Н. Яхно, Д. Р. Штульмана. Москва, 2001; Неврові хвороби / За ред. С. М. Віничука, Е. Г. Дубченка. Київ, 2001; Никифоров А. С., Коновалов А. Н., Гусев Е. И. Клиническая неврология : в 2 кн. Москва, 2002; Віничук С. М., Лляш Т. І., Мяловицька О. А. та ін. Неврологія / За ред. С. М. Віничука. Київ, 2008; Daroff R. B., Aminoff M. J. Encyclopedia of the Neurological Sciences. 2nd ed. Oxford, 2014; Лукьянова Е. Е. Лукьянова Е. Е. к 200-летию со дня рождения Алексея Терентьевича Тарасенкова // Нейрохирургия. 2015. № 1.

В. І. Гунас

Арахноло́гія (від грец. ἀράχνη — павук і λόγος — слово, вчення) — наука, що вивчає павукоподібних. Як самостійна наука в зоології безхребетних виокремилася із ентомології. Дані А. є наук. основою заходів для захисту від шкідливих і використання корисних для людини павукоподібних. Важливим розділом А. є акарологія, оскільки кліщі мають велике медичне і госп. значення. Завдяки цьому поряд із заг. розділами ця галузь А. включає ще й прикладні: с.-г., медичну, ветеринарну акарологію.

Лит.: Поляков В. А., Узаков У. Я., Веселкин Г. А. Ветеринарная энтомология и арахнология. Москва, 1990; Сільськогосподарська ентомологія / За ред. Б. М. Литвинова, М. Д. Євтушенка. Київ, 2005; Михайлов К. Г. Общая арахнология : в 2 ч. Москва, 2011; Zhovnerchuk O., Auger P. Spider mites (Acari: Tetranychidae) from the Black Sea Biosphere Reserve (Ukraine): Faunistic Survey, Reinstatement of the Genus Georgiobia Wainstein, 1960 and Description of a New Species // Zootaxa. 2019. № 4559 (2).

Арахнофобія (від грец. ἀράχνη — павук і φόβος — страх) — страх павуків, їхніх зображень і неприємні думки, емоції, фантазії пов'язані з ними. А. є однією з численних фобій щодо конкрет. об'єкта — павука або будь-чого, що нагадує його. Боязнь павуків, тварин, які повзають, — онтогенетично закладений страх, тому неприємні відчуття, які виникають у багатьох людей, що бачать павукоподібних чи контактують із ними, є досить поширеним явищем, особливо характерним для жінок. Як емоц. розлад патол. боязнь павуків, зображень, навіть в уяві, також є доволі частою серед спеціаліст. фобій. Крім теорії онтогенезу, для формування А. вел. значення має виховання, взірці поведінки у ставленні до павукоподібних, що формуються в дитинстві. Передача сильних емоц. реакцій від матері чи батька дитині, напр., жах, крик, збудження, паніка, за появи чи наближення павука

в присутності дитини, найімовірніше активує генет. пересторогу та настороженість до незвичних об'єктів, формує поведінкову реакцію, яка з часом може призвести до формування А. в дитини, а потім і в дорослого. А. в ситуації, коли людина стикається з об'єктом свого страху, виражена тривогою, яка часто зростає до паніки, емоц. і руховим збудженням, відчуттям бридливості, бажанням втекти, покинути приміщення. При цьому в людини підвищується артеріальний тиск, прискорюється серцебиття, збільшується потовиділення, з'являється тремор у тілі. Через деякий час спостерігаються симптоми виснаження, слабкості. Лікування А. переважно психотерапевтичне — когнітивно-поведінкова психотерапія. Можливе нетривале призначення седативних, заспокійливих засобів за обов'язкової психотерапії.

Лит.: Lacôte C. Notes sur la phobie // La Phobie. Paris, 2008; Джуан С. Странности наших фобий: Почему мы боимся летать на самолетах? / Пер. с англ. О. Перфильева. Москва, 2012; Ковпак Д. Страхи, тревоги, фобии... Как от них избавиться? Практическое руководство психотерапевта. Санкт-Петербург, 2012; Френкель Я. Психология страха. Москва, 2014; Goodey C. F. Learning Disability and Inclusion Phobia: Past, Present, Future. Abingdon, 2016.

О. С. Чабан

Арбалет [франц. arbalète, від лат. arcus — лук і лат. ballista (balista) — металевий снаряд, з грец. βάλλειν — кидати] — ручна металеві зброя далекого бою, поширена в країнах Європи в середні віки. На противагу луку вирізнявся значною потужністю стрільби та влучністю попадання в

Арбалет

ціль. Складався з дерев. ложа (нерідко з прикладом), прикріпленої на ньому дуже пружної дуги (власне сталевий або дерев. лук) та механізму для натягування тятиви. Ложе мало зверху один або кілька неглиб. жолобків, у які поміщалися короткі стріли або важкі сталеві (самострільні) болти. У різн. типах А. зведення тятиви виконувалося за допомогою приставного заліз. важеля («козиної ноги»); зубчато-рейкового механізму; коловороту — блокового натяжного пристрою. Утримання тятиви на зводі забезпечувала спец. собачка-виступ, її спуск відбувався за допомогою спец. спускового механізму. Перші А. з'явилися в Європі в 10 ст. На Другому Латеранському соборі (1139) А. як «богопротивна зброя» був підданий прокляття і заборонений до застосування, вилучений з озброєння христ. військ. Завдяки постійному вдосконаленню будови набув широкого розповсюдження в багатьох арміях європ. держав. З ужитку вийшов лише в 16 ст. через поширення і вдосконалення вогнепальної зброї. Різновидом А., що стріляв кам'яними ку-

Арахнофобія. Ілюстрація Фредеріка Річардсона до пісні «Little Miss Muffet», 1915

лями, був баллістер. Полегшена модель баллістера називається шнеппером. У Давній Русі мав назву «самостріл». Сучас. А. обладнані останніми досягненнями техніки (лазерними прицілами тощо), використовують як спортивно-мисливську зброю, інколи як зброю сил спец. призначення.

Лит.: Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие. (Лук и стрелы, самострел). VIII–XIV вв. Москва, 1966; Delbruck H. Geschichte der Kriegskunst im Rahmen der politischen Geschichte: in 4 bd. Berlin, 2000; Контамин Ф. Война в средние века / Пер. с фр. Санкт-Петербург, 2001; Шокарев Ю. Лук и арбалеты. Москва, 2001; Loades M. The Crossbow. Oxford, 2018.

І. С. Печенюк

Арбер, Вернер (нім. Arber, Werner; 03.06.1929, с. Греніхен, кантон Ааргау, Швейцарія) — мікробіолог, генетик, лауреат *Нобелівської премії* (1978), засл. професор (з 1996), іноз. почес. член Амер. академії мист-в і наук (з 1984), іноз. член НАН США (з 1984), член Європ. академії (з 1989), Амер. т-ва мікробіологів (з 1996) та Всесвіт. академії наук (з 1997), почес. член Угор. АН (з 2007). Нар. у родині фермерів. Упродовж 1949–1953 навчався у Федер. тех. ун-ті Цюриха, вивчав хімію і фізику. Від 1953 працював у лабораторії в *Женевському університеті*. Як асистент мікробіолога Е. Келленберга (1920–2004; Швейцарія) з допомогою електр. мікроскопа А. розробляв методи дослідження *бактеріофагів* — *вірусів*, що уражають *бактерії*. 1958 захистив дис., присвячену дефектам мутантного штаму *бактеріофага* λ і отримав ступінь доктора наук. Наступні 2 р. перебував у постдокторантурі та працював наук. співробітником кафедри мікробіології *Південно-Каліфорнійського університету*, у лабораторії Дж. Бертані (1923–2015; США) досліджував *бактеріофага* P1 *кишкової палички*. На поч. 1960 А. деякий час провів у лабораторіях Г. З. Стента (1924–2008; США) у м. Берклі, Е. Ледерберга (1922–2006; США) в *Стенфордському університеті* та С. Е. Лурії в *Массачусетському технологічному інституті*. В амер. лабораторіях, що займалися вивченням *бактеріофагів*, освоював новітні методи дослідження генетики *бактерій* і *вірусів*, що їх уражали, зацікавився *рестрикцією*. 1960 А. повернувся до *Женевського ун-ту*. 1965–1970 разом з Е. Келленбергом працював над проектом із дослідження природи радіац. ураження генет. матеріалу та механізмів його відновлення. Вивчав молекулярні основи *рестрикції* *бактеріофагів*. Результатом досліджень А. стало встановлення механізму *рестрикцій-модифікації* — обмеження, викликаного клітиною-хазяїном (1962). Взаємодія *рестрикційних ферментів* ендонуклеази і метилази названа А. системою *рестрикцій-модифікації*. *Рестрикційні* ендонуклеази, виділені з *кишкової палички*, А. назвав ендонуклеазами типу I, передбачено також існування ендонуклеаз типу II, дія яких розповсюджувалася саме на ту ділянку, яку вони розпізнають. Це дозволить здійснювати точний аналіз генної структури ДНК, а саме розщеплення генів у такий спосіб стане звичайним методом. 1965–1971 А. працював професором молекулярної генетики *Женевського ун-ту*. 1971 одним із перших отримав запрошення новоствор. н.-д. Біологічного центру *Базельського університету* і перейшов на посаду професора установи, на якій працював до 1996. У 1986–

Арбер Вернер

1988 — ректор ун-ту. 1996–1999 — президент Міжнар. наук. ради. 2001 разом зі співавторами вперше опублікував консенсусний геном людини. Від 1981 член *Папської академії наук*, 2011–2017 — її президент (перший протестант, що здобув цю посаду). Член Європ. орг-ції молекуляр. біологів (1964). Автор понад 170 наук. публікацій. А. став одним із підписантів «Попередження вчених світу людству» (1992) та звернення до Грінпіс (англ. Greenpeace) та *Організації Об'єднаних Націй* про припинення боротьби з *генетично модифікованими організмами* (2016). Лауреат *Нобелівської премії* з фізіології і медицини за відкриття *рестрикційних ферментів* та їх застосування в молекуляр. генетиці спільно з Д. Натансом та Г. О. Смітом (1978).

Пр.: Genetic Variation: Molecular Mechanisms and Impact on Microbial Evolution // FEMS Microbiology Reviews. 2000. № 24 (1).

Лит.: 12 Scientists on the 21st Century / Ed. by I. Szemeyei, I. Goldperger. Budapest, 2009; Newton D. DNA Technology: a Reference Handbook. Santa Barbara, 2016.

Арбітр (франц. arbitre, від лат. arbiter — посередник) — особа, призначена сторонами або відповідним органом для вирішення спору чи розв'язання суперечок між сторонами. А. (рефері, суддя) — особа, відповідальна за дотримання правил спорт. змагань. Ухвалює всі ключові рішення та розв'язує конфліктні ситуації, зумовлені дотриманням правил спортсменами та особами, пов'язаними з проведенням спорт. змагань (див. *Суддя у спорті*). Третейський суддя — фіз. особа, призначена чи обрана в погодженому порядку сторонами або призначена чи обрана відповідно до закону для вирішення спорів у третейському суді. А. (арбітражний трибунал) — одноособовий суддя або колегія суддів, що скликаються для вирішення спору в міжнар. комерц. *арбітражі*. Трибунал може складатися з одного або з двох чи більше А. При арбітраж. провадженні за участі трьох А. сторони признають по одному А., які обирають третього — голову складу арбітраж. трибуналу. Зазвичай А. є професіоналами, що мають досвід у галузі права та *медіації*, хоча наявність юрид. освіти не є обов'язковою вимогою для А. Сторони спору мають можливість визначати кількість А. та склад арбітраж. трибуналу. У постійних інституційних арбітражах є рекомендаційний список А., з якого сторони мають можливість обирати з огляду на спеціалізацію справи. Регламент Міжнар. комерц. арбітраж. суду (МКАС) при *Торгово-промисловій палаті України* передбачає положення про неупередженість та незалежність А. Арбітражний трибунал — неупереджений та незалеж. під час розгляду справи. А. не є представниками сторін. Особа, якій запропоновано стати А., повинна повідомити адміністрацію МКАС про обставини, які можуть викликати достатні сумніви щодо її незалежності та неупередженості під час розгляду конкретної справи. А. повинен негайно повідомити адміністрацію МКАС і сторони про такі обставини, якщо вони стали йому відомі згодом під час розгляду спору. Кожна сторона має право заявити про відвід А., якщо є обставини, які дають достатні сумніви щодо його неупередженості чи незалежності, або якщо він не має кваліфікації чи компетентності, зумовленої угодою між сторонами. За умови дотримання зак-в сторони мають про-

цесуальні можливості у виборі процедури розв'язання спору складом арбітраж. трибуналу. У випадку, коли угоди між сторонами немає, арбітраж. трибунал має можливість вести арбітражне провадження на власний розсуд, за умови дотримання зак-ва про міжнар. комерц. арбітраж.

Дж.: Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України № 4002-ХІІ від 24.02.1994 // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 25. Ст. 198; Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Київ, 2017.

Лит.: Притика Ю. Д. Міжнародний комерційний арбітраж: питання теорії та практики. Київ, 2005; Комаров В. В. Международный коммерческий арбитраж. Харків, 2009; Кравцов С. О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди. Харків, 2014.

І. В. Венедіктова

Арбітраж (франц. arbitrage — третейський суд) — практика використання дисбалансу цін між двома або більше ринками для отримання прибутку. Міжнар. публ. А. — процедура врегулювання міждерж. спорів. А. використовували століттями, зокрема в давнину, для вирішення суперечок між д-вами та державоподібними утвореннями. Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1899 і 1907 глумачили А. як механізм вирішення суперечок між д-вами, що призвело до ухвалення Гаазьких конвенцій. У конвенціях було передбачено створення *Постійної палати третейського суду* в м. Гаазі. Цей інституційний арбітраж. орган може розглядати суперечки між д-вами та позови приват. орг-цій. Інвестиційний А. — це А. в інвестиційних спорах між іноз. інвесторами та д-вою, що функціонує в межах двосторонньої інвестиційної угоди між д-вою перебування та інвестором або багатостороннім договором.

Третейський суд — недерж. незалежний орган, утворений за угодою або відповідним рішенням зацікавлених фіз. та / або юрид. осіб у порядку, встановленому законом, для вирішення спорів, пов'язаних із цивільними та госп. правовідносинами. А. (міжнар. комерц. А.) — форма альтернативного вирішення спорів, поза межами держ. суд. системи. Сторони процесу звертаються до А. з проханням вирішити їх приватноправовий спір із залученням складу арбітражного трибуналу і погоджуються на обов'язковість арбітражного рішення. Процедуру А. найчастіше використовують для вирішення комерц. спорів, особливо в контексті міжнар. комерц. операцій. Розрізняють А. інституційний і А. ad-hoc. Інституційний А. — постійна спеціаліз. установа, яка адмініструє вирішення арбітраж. спорів, має свій регламент і рекомендований список арбітрів [Міжнар. комерц. арбітраж. суд (МКАС) при Торгово-промисловій палаті України (ТПП), Арбітражний ін-т Торгової палати м. Стокгольма, Лондон. міжнар. арбітражний суд]. А. ad-hoc — різновид А., який, на відміну від постійного інституційного А., створюють для вирішення конкретної справи. Міжнар. комерц. А. діє відповідно до міжнар. права, нац. права, угоди сторін і арбітраж. регламентів. Осн. міжнар. нормативно-правовими актами, що регулюють арбітраж. процес і його виконання, є Конвенція про визнання та виконання іноз. арбітраж. рішень, (1958); Типовий закон Комісії ООН із прав міжнар. торгівлі (ЮНСІТРАЛ) щодо міжнар. торг. А. (1985); Арбітраж. регламент ЮНСІТРАЛ (1976).

В Україні функціонують постійні арбітраж. установи: МКАС при ТПП України і Мор. арбітраж. комісія при ТПП України. Компетенція, адміністрування, процесуальні питання ведення справи цих арбітраж. інституцій встановлено: Законом України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 24.02.1994; Додатком № 1 до нього «Положенням про Міжнародний комерційний арбітражний суд при Торгово-промисловій палаті України»; Регламентом МКАС при ТПП України.

Дж.: Про міжнародний комерційний арбітраж: Закон України № 4002-ХІІ від 24.02.1994 // Відомості Верховної Ради України. 1994. № 25. Ст. 198; Регламент Міжнародного комерційного арбітражного суду при Торгово-промисловій палаті України. Київ, 2017.

Лит.: Притика Ю. Д. Міжнародний комерційний арбітраж: питання теорії та практики. Київ, 2005; Комаров В. В. Международный коммерческий арбитраж. Харків, 2009; Кравцов С. О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди. Харків, 2014.

І. В. Венедіктова

Арбітраж міжнародний — у міжнародному праві — спосіб мирного розв'язання міжнар. спорів, що полягає в обранні сторонами спору за їх взаємною згодою третьої сторони (одноособового арбітра чи кількох арбітрів), яка розглядає справу і виносить обов'язкове для сторін рішення. Сторонами спору можуть бути д-ви та міжнародні організації. Звернення до третейського суду тягне за собою обов'язок сторін спору добросовісно виконати третейське рішення. А. м. відомий у Європі ще з часів Середньовіччя, найбільшого поширення набув у 18–19 ст. Осн. універс. міжнар.-прав. актами, у яких містяться норми, що визначають порядок орг-ції, компетенцію та процедуру А. м., є Гаазькі конвенції з міжнародного гуманітарного права 1899 і 1907 та Загальний акт про мирне розв'язання міжнародних спорів 1928 (переглянутий 1949). Останній документ не відіграє важливої ролі, оскільки в цьому договорі беруть участь лише 8 д-в. Комісією міжнар. права ООН було прийнято «Модель правил арбітражного процесу», схвалену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 14.11.1958. Застосування А. м. як одного з можливих засобів мирного розв'язання міжнар. спорів передбачено у ст. 33 Статуту ООН, Декларації принципів міжнародного права 1970, Заключеному акті Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975, ст. 21 Статуту Організації Американських Держав, ст. 5 Пакту Ліги Арабських Держав тощо. Серед регіон. міжнар. договорів про А. м.: Американський договір про мирне врегулювання (Боготський пакт) 1948, Європейська конвенція про мирне вирішення спорів 1957, Конвенція з примирення і арбітражу в рамках ОБСЄ 1992. А. м. може створюватися для розв'язання конкретного міжнар. спору (тоді укладається угода про застосування арбітраж. процедури, яка може називатися компромісом, третейським записом або спец. угодою чи передбачатися дво- або багатостороннім міжнар. договором для розв'язання спорів, які потім можуть виникнути в разі його застосування (тоді укладається угода про передання арбітраж. суду спорів, які можуть виникнути між сторонами в майбутньому, або домовленість про арбітраж. процедуру вирішення міжнар. спорів включається до тексту міжнар. договору). Незалежно

від виду арбітраж. угоди, третейський розгляд складається, як правило, з двох частин — письмової та усної. Слухання відбуваються за зачиненими дверима. Протягом того часу, коли спір є предметом арбітраж. процедури, сторони зобов'язані утримуватися від дій, які можуть негативно вплинути на його розгляд. Рішення ухвалюється за більшістю голосів і повинно бути мотивованим. Члени арбітраж. суду не можуть утримуватися від голосування. Рішення А. м. остаточно, сторони спору мають право звернутися з проханням про його перегляд лише за умови виявлення обставини, що могла би бути вирішальним чинником у розв'язанні справи, якщо під час її розгляду вона була відома суду і стороні, що просить про перегляд.

Лит.: Михайловський М. К. Міжнародний арбітраж. Київ, 1963; Пушмин Э. А. Мирное разрешение международных споров (международно-правовые вопросы). Москва, 1974; Куок Динь Н., Дайе П., Пелле А. Международное публичное право : в 2 т. / Пер. с фр. Київ, 2000–2001; Буткевич В. Г., Мицик В. В., Задорожний О. В. Міжнародне право. Основи теорії. Київ, 2002; Кравцов С. О. Міжнародний комерційний арбітраж та національні суди. Харків, 2014; Коваленко І. В. Міжнародний комерційний арбітраж: від античності до сьогодення // Наук. вісник Херсон. держ. ун-ту. Сер.: Юрид. науки. 2016. Вип. 6 (1).

К. О. Савчук

Арбітражна комісія — див. *Міжнародний комерційний арбітраж*.

Арбітражний суд — див. *Господарський суд*.

Арбітражні угоди, арбітражні операції — біржові угоди, операції, що враховують різницю в цінах на один і той самий біржовий товар на різних *біржах* або різні терміни постачання, а також акт заміни одних *акцій* на ін. з метою отримання дод. прибутку. Розрізняють такі види А. у.: а) валютні — угоди, що дають змогу отримувати прибуток за рахунок різниці в *курсах валютних* у певний момент; б) прості — у курсах однієї валюти, складні — у курсах декількох валют; в) відсоткові — угоди, прибуток за якими можна отримати при врахуванні різниці у *відсоткових ставках* на ринках капіталів; г) товарні — угоди, укладені з метою отримання прибутку від різниці в цінах на товарних ринках; г) фондові — операції одночасної купівлі-продажу *цінних паперів* за різними курсами.

Лит.: Сліпачук Т. Арбітражна угода: сучасні проблеми і тенденції // Юрид. журн. 2008. № 3; Купцова М. Класифікація арбітражних угод // Юрид. Україна. 2010. № 2 (86); Мальський М. М. Арбітражна угода: теоретичні та практичні аспекти. Львів, 2013; Економічна теорія. Політекономія / За ред. В. Д. Базилевича. 9-те вид., допов. Київ, 2014; Пожоджук Р. Правова природа арбітражної угоди // Юрид. Україна. 2014. № 5 (137).

Арбітражування (від *арбітраж*) — комерційно-посередницька діяльність, спрямована на отримання *прибутку*. Процес А. пов'язаний із закупівлею товарів, послуг, цін. паперів на одному регіон. ринку за нижчою ціною і перепродажем на ін. за вищою ціною. Унаслідок такої діяльності можливе отримання прибутку з огляду на кон'юктурні коливання. А. поширене у сфері обміну, торгівлі, на ринках с.-г. продукції, цін. паперів. До А. інколи зараховують діяльність із

закупівлі сировини за низькими цінами, її переробки та продажу готової продукції за макс. високими цінами.

Лит.: Економічна енциклопедія : в 3 т. / Відп. ред. С. В. Мочерний. Київ, 2000. Т. 1; Ніколенко Ю. В., Бобров В. Я., Лісогор Л. С. Політична економія. Київ, 2009; Дьяконова А. Примирительные процедуры в российском арбитражном процессе // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Юрид. науки. 2012. Вип. 94; Кравцов С. Судовий контроль дійсності арбітражної угоди // Юрид. Україна. 2012. № 3 (111); Економічна теорія. Політекономія / За ред. В. Д. Базилевича. 9-те вид., допов. Київ, 2014; Мусієнко Н. Є. Правонаступництво як підстава переходу права на арбітражну угоду // Часопис Київ. ун-ту права. 2017. № 1.

Арбо́, Олександр Степанович (справжнє прізвище — Остроухов; 12.06.1882, с. Тростянець, тепер місто Сум. обл., Україна — 10.12.1962) — актор, режисер, один з корифеїв укр. кіно. Дебютував в аматор. театрі в м. Катеринославі (тепер м. Дніпро). Працював в укр. трупах М. *Садовського*, Д. Гайдамаки, О. Суслова, О. Суходольського, рос. трупах В. *Комісаржевської* та М. Синельникова, виступав на естраді як читець. Від 1910 театр. діяльність поєднував з роботою в кіно. Учасник *Першої світової війни*. З 1918 керував самодіяльними колективами, зокрема червоноармійськими. 1940–1941 був актором Харк. театру юного глядача (тепер Харків. театр для дітей і юнацтва). А. одним із перших застосував прийоми комбінованих зйомок як засіб худ. виразності. Знімав «кіномовлячі» фільми, змонтовані з хроніки та фрагментів різних ігрових кінокартин, об'єднаних сучас. тематикою («Розмова локомотива з вагонами», «Розмови з планетою Марс» тощо). Серед ролей: Ісправник («Алім»), Кергельс («Боротьба велетнів»; обидва — 1926); Начальник охоранки («Кіра-Кіраліна»; 1927) — усі на кіностудії Всеукр. фотокіноуправління (м. Ялта). У поставлених фільмах зіграв такі ролі: Іван («Денщик підвів, або Хохол наплутав»; 1910), Бабочкін («Оце так поцілунк»; 1911), Плюмажев, Цапкін («Красива жінка», «Набридлиий вояжер», 1918; обидва за оповіданнями А. *Аверченка*), Толкачов («Дачний чоловік» — перша екранізація творів А. *Чехова* у вітчизн. кіно; 1911). Режисер кінофільму «Під дзвін ланцюгів» (1913–1914).

Лит.: Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Пер. с фр. Київ, 2005; Нариси з історії кіномистецтва України / Ред.-упоряд. І. Б. Зубавіна. Київ, 2006.

Арбовіруси [англ. arboviruses, від ar(thropod)-bo(ine) viruses — віруси, породжувані членистоногими] — група належних до різних родин *вірусів людини й хребетних тварин*, об'єднаних тим, що їх переносить *членистоногі* (комарі, москити, кліщі тощо), в орг-мі яких А. розмножуються. Відомо понад 500 видів А., з них понад 120 — хвороботворні для людини. Розміри А. — від 30 до 180 нм, форма сферична або паличкоподібна, *геном* може бути представлений одно- чи дволанцюговою РНК або дволанцюговою ДНК. А. спричиняють у людини такі недуги: *кліщовий енцефаліт*, япон. енцефаліт, жовта гарячка, вірус Зіка, гарячка Зх. Нілу, гарячка денге, Крим-Конго геморагічна гарячка тощо.

Лит.: Жданов В. М., Ершов Ф. И. Молекулярные основы биологии арбовирусов. Москва, 1973; Deraquit J.,

Арбо Олександр Степанович у ролі Ісправника («Алім»)

Grandadam M., Fouque F. et al. Arthropod-Borne Viruses Transmitted by Phlebotomine Sandflies in Europe: a Review // Euro Surveillance. 2010. № 15 (10); Савінова І. В., Клесто-ва З. С. Вірусні інфекції рептилій — реальна загроза здоров'ю людей та теплокровних тварин // Vet. біотехнол. 2012. № 21; Monath Th. The Arboviruses: Epidemiology and Ecology. Boca Raton, 2019.

Арболіт (від лат. arbor — дерево і грец. λίθος — камінь) — буд. матеріал, різновид легкого *бетону*, осн. складниками якого є орган. заповнювач (дерев. тріска, костриця льону, подрібн. солома), високосорт. *цемент* і екологічно безпеч. хім. до-бавка. Ін. назва А. — деревобетон. Залежно від марки А., у його складі може бути до 90 % заповнювача, тому матеріал за своїми властивостями близький до дерева і має його високі якісні характеристики: низьку теплопровідність, високу звукоізоляцію і повітрообмін. Гол. перевага А. — *вогнестійкість*. Додавання спец. хім. речовин, зазвичай алюміній сульфату, є причиною того, що А. витримує т-ру до 300 °С. А. практично не піддається гниттю, у ньому не заводяться *цвілі* та дереворуйн. мікроскоп. гриби. Стійкий до згинання, пластичний, легкий в обробці, екологічно чистий, має невелику *густину*, тому будівлі з А. не потребують масивного *фундаменту*. До недоліків А. відносять необхідність *гідроізоляції*, оскільки його осн. складником є орган. заповнювач, який потребує захисту від вологи. Залежно від серед. густини у висуш. стані А. поділяють на теплоізоляц. (із серед. густиною до 500 кг/м³) та конструкц. (із серед. густиною від 500 до 850 кг/м³). З А. виготовляють буд. блоки, які застосовують для *теплоізоляції* будівель, а також для зведення дво- та триповерх. житл. будинків, виробн., с.-г., склад. та підсоб. приміщень.

Лит.: Бурак М. П., Рищенко Т. Д. Будівельне матеріалознавство. Харків, 2007; Кривенко П. В., Пушкарьова К. К., Барановський В. Б. та ін. Будівельне матеріалознавство. 3-тє вид., перероб. і допов. Київ, 2015; Лівінський О. М., Курок О. І., Пшінько О. М. та ін. Будівельні матеріали та виробн. 2-ге вид. Київ, 2016.

А. В. Рябик

Арборе-Раллі, Замфір (рум. Arbore-Ralli, Zamfir; 26.11.1848, м. Чернівці, тепер Україна — 02.04.1933, м. Бухарест, тепер Румунія) — письменник, громад. діяч. Нар. у дворян. родині. Навчався в Медико-хірург. академії в м. Санкт-Петербурзі, з якої 1869 був виключений за участь у русі революц. народництва і ув'язнений у Петропавлів. фортецю, потім засланий у м. Красноярськ, звідки втік до Швейцарії. Друкувався в революц. виданнях. Від 1879 жив у Румунії, 1886 прийняв румун. підданство. У різний час працював редактором газети, директором статистич. бюро, професором рос. мови в румун. військ. академії. Брав участь у соціалістич. русі, пересиланні в Росію нелегальної л-ри, зокрема виданого 1878 в м. Женеві «Кобзаря» Т. Шевченка. Надавав допомогу матросам панцерника «Князь Потьомкін-Таврійський», які опинилися в Румунії. Одним із перших піднявся на борт судна в м. Констанці. Наприкінці життя перейшов на позиції *лібералізму*. Автор публіцистич. творів, спогадів про рос. революц. рух — «Тюрма й заслання» («Temniță și exil»; 1894), «Нігілісти» («Nihilistii»; 1895), наук. праці «Бессарабія в 19 столітті» (1899), «Географічного

словника Бессарабії» (1904), пригодн. романів для дітей. Переклав деякі вірші Т. Шевченка, йому, зокрема, належить перший рум. переклад «Заповіту». Писав про Т. Шевченка у кн. «На за-сланні» («În exil»; 1896) та ін. працях. 1931 виступав із лекціями про життєвий і творчий шлях Т. Шевченка перед робітниками м. Бухареста. Підтримував тісні зв'язки з М. Драгомановим і Ф. Вовком. Написав статтю про Петра (Могила) (1899) та кн. «Україна і Румунія» («Ucraina și România»; 1916).

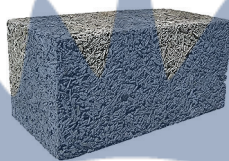
Тв.: Opere alese. Kișinău, 1957.

Лит.: Попович К. Ф., Пынзару С. Г., Матковская А. А. и др. Молдавско-руско-украинские литературные связи начала XX в. (1901–1917). Кишинев, 1982; Tulbure G. Zamfir Ralli-Arbore: activitatea revoluționară și concepțiile sochial-politice. Kișinău, 1983; Дун О. З. Невідомий російський переклад «Вічного революціонера» Івана Франка // Укр. літературознав. 1990. Вип. 54; Кардашев Ю. П. Восстание. Броненосец «Потемкин» и его команда. Киров, 2008.

Арборициди (від лат. arbor — дерево і caedere — вбивати) — хім. речовини, що застосовуються для боротьби проти чагарникової та деревної рослинності на луках, пасовищах, у лісо-насаджених та ін. угіддях. До А. відносять солі та ефіри 2,4-Д, сульфамат амонію, фенідим та ін. Більшість А. належить до *гербицидів*. На луках і пасовищах для знищення вільхи сірої, вільхи чорної, різних видів верби тощо вживають бутіловий та ін. ефіри 2,4-Д. Крони обприскують у червні — липні. Через рік чи декілька цю обробку повторюють. На лісових культурах і в природ. молодих насаджених сосни та ялини зарості згаданих порід знищують у липні — серпні, обробляючи їх бутіловим ефіром 2,4-Д чи аміни-ми солями. У місцях проходження ліній зв'язку, електропередач, меліоративних каналів тощо застосовують гранульований фенідим, вносячи його в ґрунт. А. використовують також для хім. підсушування дерев на «пні». При застосуванні А. слід запобігати потраплянню препаратів на сусідні посіви с.-г. культур та плодові наса-дження.

Лит.: Калинин Ф. Л., Мережинский Ю. Г. Регуляторы роста растений. Биохимия действия и применение. Киев, 1965; Декатов Н. Е. Применение гербицидов и арборицидов в лесном хозяйстве. Москва, 1966; Шугтов И. В., Мартынов А. Н. Применение арборицидов в лесу. Москва, 1982; Van Eck J. A., Swanepol D. J. Chemical Bush Control on Various Invader Species, Using Different Arboricides and Control Methods — An Analysis // Agricola. 2008. № 18; Submission and Evaluation of Pesticide Residues Data for the Estimation of Maximum Residue Levels in Food and Feed. 2nd ed. Rome, 2009.

О. А. Балабак

Арболіт

Арборе-Раллі Замфір.
«Портрет мого батька», худ.
Ніна Арборе, між 1914 та 1917

Арбузинка (до 1946 — Гарбузинка) — селище міського типу, адм. ц. *Арбузинського району* й Арбузин. об'єдн. територ. громади *Миколаївської області України*. Розташ. у пн.-зх. частині Миколаїв. обл. на Пд. України в *басейні річково-му* ниж. течії р. *Південний Буг* і правої *притоки* р. *Мертвовід* — р. Арбузинка. Відстань авто-шляхами до м. Києва — 365 км, м. Миколаєва — 140 км. Тер. — 10,82 км² (за даними селищ. ради). У 15 ст. *Вітовт* звів *фортеці* Соколиць і Бали-клей на р. Пд. Бузі побли. сучас. м. *Вознесеньська*, біля яких почалося актив. заселення земель, зо-крема й на місці сучас. А. На р. Аарбузинці в сер.

18 ст. виникло кілька дріб. поселень: Гайдамацьке, Молдаванське, Литовське. 1799 вони злилися в одне село — А. 1780 на тер. селища переселено частину Гаутського козацтва, 1782 — кріпаків,

Арбузинка

відібр. у казну в м. Києві. А. переведено в розряд військ. поселень 1817. Функціонує (з 1875) православ. церква Різдва Пресвятої Богородиці. У 1896 належало до Херсон. губернії. У 1909–1914 побл. побудовано залізницю. 1917 селище входило до складу Української Народної Республіки, згодом — у складі УСРР. Під час Другої світової війни окуповано нацист. Німеччиною (05.08.1941–21.03.1944). У 1946 дістало сучас. назву. 1967 А. надано статус смт, відтоді — район. центр. Від 24.12.2017 — адм. ц. Арбузин. ОТГ. Заг. кількість населення — 6 375 осіб, густота — 589 осіб/км² (2018, оцінка). Склад нас. за етніч. групами: українці (90 %), росіяни (7 %), молдаване (1,6 %), білоруси (1 %) та ін. (0,6 %). За даними Арбузин. селищ. ради (2018), кількість працездатних — 1 885 осіб; діти — 1 445 осіб (з них школярі — 858 осіб); пенсійного віку — 1 512 осіб. За статевими групами: жінки (52,7 %), чоловіки (47,3 %). Укр. мову вважали рідною 93,70 % осіб, рос. — 3,89 %, молд. — 1,49 % тощо (2001, перепис). Протягом 2018 нас. зменшилося на 1,7 %. Від'єм. приріст зумовлено переважно труд. міграцією. Клімат помірно-континентальний із м'якою малосніж. зимою і спекот. посушливим літом. Пересіч. т-ра січня становить –4,8 °С, липня — +21,4 °С. Тривалість безмороз. періоду 160–180 днів на рік. Кількість опадів — 400–450 мм на рік. Висота сніг. покриву (нестійкий, переважно в січні й лютому) — 9–11 см. Водойми взимку регулярно замерзають, льод. панцир нестійкий, 5–30 см завтовшки. Функціонують 10 фермер. госп-в. ТОВ «Арбузин. харчосмакова ф-ка» виробляє олії сиру соняшник. й сафлорову, крупи зі звич. *пшениці* й крупи пшен. швидкорозварюв. У 2020 послуги нас. надавали Територіальний центр соц. обслуговування Арбузин. р-ну, Арбузин. комбінат комун. послуг, Громад. формування з охорони громад. порядку «Щит», ПП «Меридіан кадастр» (інжиніринг, геологія та геодезія), 5 аптек, пошт. від-ня «Укрпошти», «Нової пошти», 3 заклади громад. харчування, ніч. клуб, прод. і промтовар. магазини, від-ня декількох банків, кілька АЗС тощо. За 600 м від смт А. є майданчик із ґрунт. злітно-посадк. смугою для громад. *авіації*. Лінія Одеської з-ці пролягає через с. Кавуни за 4 км від смт. На відстані 12 км пролягає дорога загальнодерж. значення із с. Великих Троян до м. Миколаєва. Автостанція;

Арбузинський район.
Прапор

Арбузинський район. Герб

автобус. зв'язок з містами Вознесенськом, Южноукраїнськом, смт Братське. Функціонують Арбузин. НВК «Пролісок», 2 загальноосвіт. школи 1–3 ступенів. Проф. навчання забезпечує Арбузин. проф. аграр. ліцей. Працюють ДЮСШ, дит. муз. шк., будинок дит. та юн. творчості. Функціонують Центр. район. 6-ка (від 1946, від 1978 — статус центр. район.), міський будинок культури (1954), міський клуб (1954). Гол. іст.-культ. об'єктом є військ. меморіал Другої світ. війни в центр. парку. Стадіон «Колос», спортмайданчики, ігр. майданчики для дітей. Популяр. види спорту: фітнес, карате, футбол, волейбол, бокс, теніс настільний, баскетбол, гандбол.

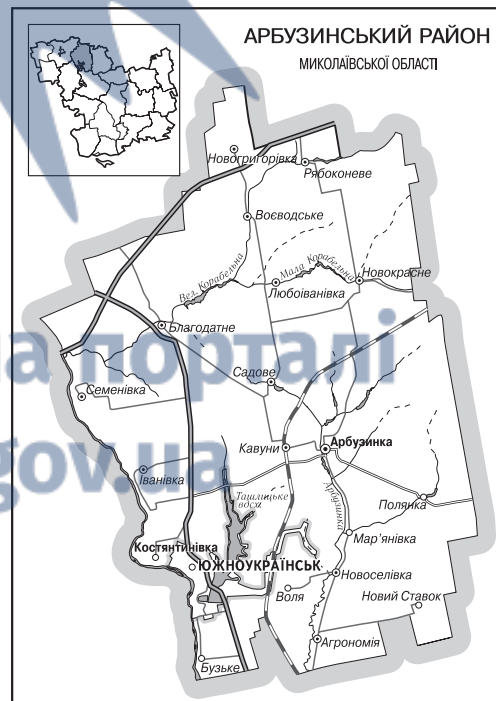
Лит.: Географічна енциклопедія України : в 3 т. Київ, 1989. Т. 1; Маринич О. М., Шищенко П. Г. Фізична географія України. Київ, 2005; Міста та райони Миколаївської області за 2016 рік: Статистичний щорічник. Миколаїв, 2016; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

К. В. Коломієць

Арбу́зинський райо́н — адміністративно-територіальна одиниця в складі Миколаївської області.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. р. розташ. в серед. частині Центр. *степу* України в пн.-зх. частині Миколаїв. обл. На Пн. межує з Добровеличківським районом (Кіровоградська область), на Сх. — із Братським районом, на Пд. — із Вознесенським районом, на Пд. Зх. — із Доманівським районом, на Зх. і Пн. Зх. — із Первомайським районом (усе Миколаїв. обл.).

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. В А. р. функціонують Костянтинівська селищна рада (смт Костянтинівка, с. Бузьке), Іванівська, Кавунівська, Любоіванівська, Новоселівська сільські ради, Арбузинська (з адм. ц. у смт Арбузині; села Вишневе, Полянка, Новокрасне) і Благодатненська (з адм. ц. у с. Благодатному; села Воеводське, Новогригорівка,

Рябоконе, Садове, Виноградний Яр, Зелена Поляна, Новомихайлівка, Семенівка, Булацелове, Остапівка) *громади територіальні об'єднані*. Тер. — 1 318 км². Адм. ц. — смт Арбузинка.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Від 1 тис. до н. е. тер. контролювали *сфи, сармати, алани, половці, татари*. У 16–18 ст. регіон вважали частиною вольностей Запорозького Війська (див. *Запорозька Січ*), був у складі Бузько-Гардівської *паланки*. Після входження в 1780-ті до складу *Російської імперії* почалося актив. заселення цього регіону. До 1917 землі належали Єлисаветград. *повіту* Херсон. *губернії* (див. *Херсонська область*). 1932 утворено Аарбузинський р-н *Одеської області*, звідки 1944 він перейшов до Миколаївської. 1941–1944 тер. окуповано нацист. Німеччиною. У січні 1959 А. р. передано частину сільрад Лисогірського р-ну, 1962, після укрупнення сільських р-нів, А. р. скасовано. 1966 після розукрупнення низки районів утворено А. р. 2016–2017 на тер. р-ну утв. дві об'єдн. тер. громади.

ПРИРОДА. Тер. А. р. — переважно *степ* на пд. відрогах *Придніпровської височини*, що переходить у *Причорноморську низовину*. ґрунти родючі, переважно *чорноземи* звичайні середньогумусні (див. *Гумус*). Тер. р-ну впродовж 35 км протікають річки *Південний Буг*, *Корабельна* (довж. 18 км) з *притоками* Велика *Корабельна* (права, довж. 18 км), Мала *Корабельна* (ліва, довж. 27 км), *Арбузинка* (довж. 51 км). Клімат помірно-континентальний, м'який і теплий. Середньоріч. т-ри від +7,8 °С до +11,2 °С за коливання середньоміс. т-р від -7,2 °С (січень) до +22,8 °С (липень). Кількість опадів становить 420–465 мм на рік. Переважні напрямки *вітрів* — пн.-зх. і пн.-сх. У рослин. покриві переважають *різнотравно-типчаково-ковиц. степи* й *агрофітоценози* на хвилястих лесових височинах. У складі *різнотрав'я* переважають *лучно-степ. види* (*пирій повзучий, тонконіг вузьколистий, костриця валіська, костриця лучна, покійниця* розставлена, *ситник* Жерара, *змійка дрібноквіткова* тощо. *Цілин.* (див. *Цілина*) *степам* властиві *варіації підзон. рослин. угруповань* — тип. *степи, петрофітні ценози на ґрунтах скельних*. Пл. ліс. насаджень — 4 109 га. Поширені *сосна звичайна, сосна кримська, ялина європейська, робінія звичайна, софора японська, шовковиця біла, горіх волосський, ясен, гледичія, тополя, береза, осика, верба, абрикос* тощо. У байрач. лісах переважають *дуб, клени татар.* і *гостролистий, в'яз, липа, груша, яблуня*, у чагарниковому ярусі — *бруслина карликова, крушина, терен, глід, шипшина*. У фауні А. р. бл. 500 видів становлять *хребетні*. Зокрема, *ссавців* — бл. 100, *птахів* — бл. 300, *плазунів* — бл. 10, *земноводних* — бл. 10, *риб* — бл. 100 видів. У вод. об'єктах мешкають *ляц, тарань, рибець, пузанок, білізна, осетер, судак, білуга, себрюга звичайна, оселедець, тюлька, шпрот європейський, глоса, чорноморська кефаль, пеленгас, карась, щука, сом, окунь* тощо. У період *гніздування* на тер. ліс. масив зафіксовано *осоюда, орла-карлика, підорлика* малого, *балабана, канюка звичайного й канюка степового, шуліку чорного, яструба великого*. Характер. видами *мислив.* (див. *Мисливство*) фауни є: *козуля європейська, свиня дика, заєць сірий, лисиця звичайна, енотоподібний собака, кунія кам'яна, куріпка сіра, фазан, крижень, перепілка, горлиця звичайна, лиска*. Діють п'ять *заказників природних місц. значення*, зокр., ліс.

«Олександрівська дача», *іхтіол.* (див. *Іхтіологія*) «Південнобузький». У структурі природно-заповід. фонду району — *природний парк національний «Бузький Гард»* (1 264 га в межах р-ну). НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 19 233 осіб, густота — бл. 15 осіб/км² (2020, оцінка). Склад нас. за етніч. групами (2001, перепис): українці (88,6%), росіяни (7,2%), молдавани (3%), білоруси (0,3%). Укр. мову вважали рідною 88,35% осіб, рос. — 8,90%, молд. — 2,17% тощо. У реліг. структурі домінують православні. За віковими групами (2019, оцінка): 0–14 років — 18,5%, 15–64 роки — 65,7%, 65 років і більше — 15,8%. За статевими групами: чоловіки (48%), жінки (52%). Нас. зменшується. Рівень урбанізації — понад 40%. Найбільші *населені пункти* — селища міського типу *Арбузинка й Костянтинівка*. ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть р-ну спеціалізується на переробленні місц. с.-г. сировини та видобутку корис. копалин. Функціонують підприємства харч. й перероб. пром-сті (виробляють *нерафін. олію соняшник., олію соєву, корм для птиці свійської, корм готовий для тварин*: ТОВ «Арбузин. харчосмак. ф-ка»). Видобув. *галузь* представлено розробкою родовищ сірого граніту (оздоблєв. та декоратив. каміння, *щебінь, крихта, порошок* тощо: ТОВ «Южний Буг — Граніт», *Арбузин. виправ. колонія* в смт *Костянтинівці*), а також окр. родовищ *глин, пісків, гравію і гальки*. Функціонують ТОВ «Арбузинський біопаливний з-д «Прометей»» (смт *Костянтинівка*), ТОВ «Арбузинка Солар Парк» (с-ще *Кавуни*) з вир-ва електр. енергії. За особливостями господарювання р-н відносять до с.-г. зі знач. екон. потенціалом, багатим на природ. й труд. ресурси. Пл. рілля — 77 984 га, пасовища — 6 318 га, багаторічні насадження — 1 455 га. У структурі посів. пл. переважають *зернові культури й зернобобові культури* (62%), *тех.* (бл. 27%), *кормові* — 9%, *картопля та овоче-баштан.* — бл. 2% (2019). Найбільший вал. збір

Арбузинський район.
Національний природний
парк «Бузький Гард»

зерн. припадає на госп-ва: АП «Благодатненський птахопром», СТОВ «Оберіг», Агрофірму «Вісла», СТОВ «Промінь», ТОВ «Семенівський агросервіс». *Тваринництво* орієнтоване переважно на розведення *великої рогатої худоби* (понад 6 тис. голів, зокрема, майже 2,5 тис. голів дійного стада) для отримання м'яса та молока, а також *свиней* (майже 11 тис. голів); розводять *птицю* (майже 400 тис. голів) та *овець* (бл. 500 голів). Послуги нас. надають Тер. центр соц. обслу-

говування А. р., «Арбузинський комбінат комунальних послуг» продовольчі й промтовар. магазини, банківські й поштові відділення, АЗС тощо. У районі бл. 560,27 км доріг із твердим покриттям, зокрема й держ. значення, залізниця, що забезпечує рух у напрямках міст *Одеси й Кропивницького*. Автовокзали в смт Арбузинка, с. Благодатному.

НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. На 2020 діють 15 ЗДО, понад 10 шкіл. Функціонує проф. аграр. ліцей. Мережа закладів культури р-ну включає 22 установи: 4 будинки культури, 5 сільських клубів, 12 б-к (центр. й 11 філій), дит. муз. школу. Понад 30 пам'яток історії та культури, зокрема, церкви Св. Миколая Чудотворця (сmt Костянтинівка, зведено з дерева 1799, у 1844 перебудовано на кам'яну однопрестольну), Різдва Пресв. Богородиці (1805; смт Арбузинка), Свято-Успенська (1812; с. Новокрасне); с.-г. шк. в с. Благодатному (кін. 19–20 ст.), житл. будинок залізничників (1915; с. Кавуни), садиб. будинок (кін. 19 ст.; с. Воеводське), зем. лікарня, шк. (2-га пол. 19 ст.; с. Новокрасне), садиба (кін. 19 ст.; с. Агрономія). Є низка військ. меморіалів Другої світ. війни.

СПОРТ. Діють федерації футболу, шахів, фізкультурно-спорт. т-во «Колос», ДЮСШ (відділення футболу, волейболу й боксу; філії в смт Арбузинці та Костянтинівці, с. Новокрасному). На тер. р-ну 2013 функціонувало 132 спорт. об'єкти: 4 стадіони, 5 легкоатлет. ядер стадіонів, 81 площин. споруда, 16 футб. полів, спорт. майданчик зі штуч. покриттям, 10 приміщень для занять фізкультурно-оздоровчою роботою, 17 спорт. залів, 11 тирів стрілецьких.

ПЕРСОНІ. Уродженцями р-ну є Преподоб. Кукша Одеський, Кукша Новий (у миру Кузьма Кирилович Величко, 1875–1964), художник Л. Яворський (1925–1989).

Лит.: Історія міст і сіл Української РСР : у 26 т. / Гол. ред. П. Т. Тронько. Київ, 1971. Т. 15: Миколаївська область; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2017. Київ, 2017; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2018. Київ, 2018; Чисельність наявного населення України на 1 січня 2019. Київ, 2019.

С. П. Дорошкевич

Арбузов, Мойсєй Петрович (15.04.1908, Кийські хутори, Томської губ., тепер у складі м. Маріїнська, Кемеровська обл., РФ — 11.10.1984, м. Київ, тепер Україна) — фізик, учений у галузі металургії та технології металів, д-р фізико-мат. наук (з 1955), чл.-кор. АН УРСР (з 1967). Нар. в селян. сім'ї. 1934 закінчив фіз.-мат. ф-т Томського держ. ун-ту і вступив до аспірантури цього ж закладу. 1935 перевівся до аспірантури Дніпропетров. держ. ун-ту (тепер Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара), де 1939 захистив дис., здобув ступінь канд. фіз.-мат. наук і продовжував працювати до 1941. Під час Другої світової війни очолював фіз. відділ центр. лаб. машинобудів. з-ду в м. Нев'янську Свердловської обл. (тепер РФ). 1942 перейшов працювати до Харк. технол. ін-ту (тепер Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут») на посаду доцента, де пропрацював до повернення ін-ту в м. Харків 1944. Відтоді обіймав посаду доцента кафедри фізики Київ. технол. ін-ту харч. пром-сті (тепер Національний університет харчових технологій), одночасно за сумісництвом працював в Ін-

ті чор. металургії (тепер Чорної металургії інститут імені З. І. Некрасова НАН України) на посаді старшого наук. співробітника відділу металофізики. 1946 цей відділ реорганізовано в Лаб. металофізики, А. обійняв посаду старшого наук. співробітника, пропрацювавши там до 1956. Одночасно до 1953 працював на посаді заст. директора Лаб. з наук. роботи. Від 1957 до 1962 працював у Київ. ін-ті цив. повітр. флоту (тепер Національний авіаційний університет) на посаді професора (1955–1957) та зав. кафедри фізики (1957–1962). У 1955 захистив докторську дис. на тему «Фізична природа процесів відпуску сталі». Від 1962 до 1984 завідував відділом фіз. методів досліджень Ін-ту проблем матеріалознавства АН УРСР (тепер Матеріалознавства проблем інститут імені І. М. Францевича НАН України). Наук. дослідження присвяч. питанням фіз. природи процесів, що виникають під час термообробки тугоплавких сполук, магніт. матеріалів і жаротривких сплавів. Досліджував мартенситні (див. Мартенсит) перетворення за різних режимів терм. обробки металів, а також структур. аспектів окиснення інтерметалідів; визначив структуру карбідів, який утворюється під час низькотемператур. обробки сталі. Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1978).

Пр.: Состояние мартенсита, выделенного электролитически из закаленной стали // Доклады АН СССР. 1950. Т. 74. № 6; Об условиях равновесия между выделяющейся и исходной фазами // Вопросы физики металлов и металловедения. 1955. № 6; Влияние легирующих элементов на кинетику роста кристалликов карбидной фазы при изотермическом отпуске // Известия высших учебных заведений (физика). 1960. № 3.

Лит.: Старовойт С. В. Арбузов Мойсей Петрович // Старовойт С. В., Шаповал А. І., Булгаков Ю. В. та ін. Особові архівні фонди вчених НАН України в Інституті архівознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. Київ, 2017.

М. О. Принь

Арбузов Мойсєй Петрович

Арбузов, Олександр Ерминінгєльдович (рос. Арбузов, Александр Ерминингелдович; 11.09.1877, с. Арбузов-Баран, тепер Республіка Татарстан, РФ — 22.01.1968, м. Казань, тепер Республіка Татарстан, РФ) — хімік-органік, засл. діяч науки РРФСР (з 1935), засл. діяч н. і т. ТАРСР (з 1940), академік АН СРСР (з 1942). Нар. у дворян. родині. Закінчив 1900 Казанський ун-т [тепер Казанський (Приволзький) федеральний ун-т] і 1911–1930 працював там. Учень О. Зайцева. Від 1930 — професор Казан. хім.-технол. ін-ту (тепер Казанський нац. досл. технол. ун-т). 1945–1963 — голова Казан. філії АН СРСР. Депутат ВР СРСР 2-го та 6-го скликань. У магістерській дис. «Про будову фосфористої кислоти та її похідних» (1905) А. установив будову фосфористої (фосфітної, фосфонатної) к-ти $H_2(HPO_3)$ і відкрив каталітичну реакцію перегрупування її серед. ефірів («перегрупування А.»), що є одним із найважливіших методів синтезу фосфорорган. сполук. У докт. дис. «Про явища каталізу в області перетворень деяких сполук фосфору» (1915) поширив свої уявлення на ефіри фенілфосфіністих та ін. кислот, а також показав єдність сил, що пришвидшують каталіт. процеси ізомеризації (див. Ізомерія), із силами, які впливають на швидкість звичайних хім. реакцій. Погляди А. підтверджено сучас. теорією гомоген.

Арбузов Олександр Ерминінгєльдович

каталізу. Осн. праці стосуються вивчення фосфороорган. сполук, *таутомерії*, хім. технології, історії орган. хімії. Винайшов новий спосіб добування *вільних радикалів* триарилметан. ряду. Лауреат Держ. премії СРСР (1943, 1947). Герой Соціалістичної Праці (з 1957). Нагороджений шістьма орденами Леніна (1944, 1945, 1950, 1953, 1957, 1967), орденом Трудового Червоного Прапора (1947), медалями. Ім'я А. присвоєно (1968) Казан. філії АН СРСР (тепер Ін-т орган. та фіз. хімії РАН). 1997 засновано Міжнар. Арбузівську премію.

Пр.: О строении фосфористой кислоты и ее производных. Гл. 1–2 // Журн. Рус. физ.-хим. об-ва. Ч. хим. Отд. первый. 1906. Т. 38. Вып. 2; О процессах изомеризации в области некоторых соединений фосфора. Ст. 2 // Журн. Рус. физ.-хим. об-ва. Ч. хим. Отд. первый. 1910. Т. 42. Вып. 4; Краткий очерк развития органической химии в России. Москва; Ленинград, 1948; Избранные труды. Москва, 1952.

Лит.: Гречкин Н. П., Кузнецов В. И. Александр Ерминингельдович Арбузов, 1877–1968. Москва, 1977; Академик Александр Ерминингельдович Арбузов: Мировоззрение, наука, жизнь / Сост. и лит. запись А. С. Лозового. 2-е изд., доп. и перераб. Казань, 1985; Александр Ерминингельдович Арбузов: Очерки. Воспоминания. Материалы. Москва, 1989; Арбузов Александр Ерминингельдович // Выдающиеся химики мира: биографический справочник / Под ред. В. И. Кузнецова. Москва, 1991.

Арбузов, Олексій Миколайович (рос. Арбузов, Алексей Николаевич; 26.05.1908, м. Москва, тепер РФ — 20.04.1986, там само) — драматург. Писав рос. мовою. Походив із родини збідн. дворян. Із 14 р. захопився театром. Закінчив 1923 театр. школу в м. Петрограді (тепер м. Санкт-Петербург). Працював статистом у *Маринському театрі*, актором у Першому пересув. театрі імені П. Гайдубурова, режисером «Живих газет» у м. Ленінграді (тепер м. Санкт-Петербург) та керівником театру на колесах («Агітвагон»; 1928–1929). На поч. 1930-х переїхав до м. Москви, вступив до театру ім. В. *Мейерхольда*, згодом став зав. літ. відділу в Театрі Пролеткульту. 1939 А. і В. Плучеки організували Моск. театр. студію (Студію А.), де поставили понад 40 спектаклів. У роки Другої світової війни студію реорганізовано у фронт. театр, що діяв до 1947. Підтримував драматургів-початківців О. Володіна, О. Вамілова, Л. Петрушевську та ін. Дебютував як драматург 1930 п'єсою «Клас» («Класс»), яка не мала успіху у глядача. Успіхом увінчалася п'єса «Шестеро коханих» («Шестеро любимых»; 1935), визнання та славу принесла п'єса «Таня» (1938), що того ж року була представлена на сцені реж. А. Лобановим. Популярність та славу навіть за кордоном мала п'єса «Іркутська історія» («Иркутская история»; 1959). Загалом у доробку А. понад 30 п'єс, три з яких екранізовано: «Таня» («Таня»; 1974), «Старомодна комедія» («Старомодная комедия»; 1978) та «Казки, казки, казки старого Арбату» («Сказки, сказки, сказки старого Арбата»; 1982). Вирізняють А. серед ін. драматургів експерименти над формою п'єс: тривалі час. інтервали між сценами, перехід до драми без кордонів. Тематичний діапазон творів А. широкий — від проблем буд-ва нового життя, зображення душ. щедрості людини, утвердження високої відповідальності перед сусп-вом і власною совістю до питань самотності людини та боротьби за мир. Творам А. притаманні реалізм,

психологізм, лірико-романт. забарвленість, риси мелодраматизму. П'єси А. ставили на театр. сценах Великої Британії, США, Канади, Франції, Німеччини, Бельгії, Японії, Індії, країн Скандинавії та Лат. Америки. Серед вистав у театрах України: «Шестеро коханих» (1935; м. Черкаси), «Таня» (1948; м. Хмельницький), «Роки блукань» (1955; Київський російський драматичний театр ім. Лесі Українки, тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*; реж. М. Романов), «Іркутська історія» (1960; м. Запоріжжя), «Мій бідний Марат» (1974; м. Ужгород), «У цьому тихому старому домі» (1974, м. Львів; 2016; м. Київ, Нац. акад. театр рос. драми імені Лесі Українки), «Старомодна комедія» (1975, м. Одеса; 2013, м. Київ, Театр на Подолі), «Місто на зорі» (1976; м. Макіївка), «Жорстокі ігри» (1979; м. Полтава). П'єси А. стали основою однойм. мюзиклів В. Лыбіна «У цьому тихому старому домі» (1976, Одеський театр музичної комедії, тепер *Одеський академічний театр музичної комедії імені М. Водяного*; 1977, Вінницький укр. музично-драм. театр, тепер *Вінницький обласний академічний український музично-драматичний театр імені М. К. Садовського*), «Місто на зорі» (1978; Київський театр оперети, тепер *Київський національний академічний театр оперети*), опери М. Кармінського «Іркутська історія» (1978; Харківський театр опери та балету, тепер *Харківський національний академічний театр опери та балету імені М. В. Лисенка*). Укр. мовою окр. твори переклав А. Шиян. А. — лауреат Держ. премії СРСР (1980).

Тв.: Избранное : в 2 т. Москва, 1981; Драммы. Москва, 1983; Сочинения : в 2 т. Санкт-Петербург, 2013; Укр. перекл. — Європейська хроніка. Київ, 1953; Роки блукань. Київ, 1955; Таня. Київ, 1956; Будиночок на околиці. Київ, 1958; Іркутська історія. Київ, 1961; Деякі прикраси. Київ, 1973.

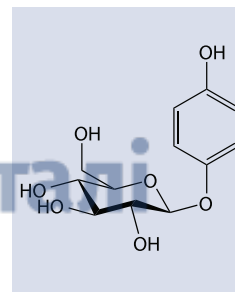
Лит.: Вишневская И. Л. Алексей Арбузов. Москва, 1971; Василинина И. А. Театр Арбузова. Москва, 1983; Арбузов К. А. Разговоры с отцом. Москва, 2013; Петракowa И. М. Имя и образ в комедии Алексея Николаевича Арбузова «Сказки Старого Арбата» // Филол. аспект. 2016. № 4; Хуэйжун А., Григорай И. Эволюция хора как условного приема в драматургии А. Н. Арбузова // Филол. науки. Вопросы теории и практики. 2017. № 5-3 (71).

Н. І. Ніколаєнко

Арбузов Олексій Миколайович

Арбутін (від лат. *arbutus* — суничне дерево) — (гідрохінон-β-D — гікозид) $C_{12}H_{16}O_7 \cdot \frac{1}{2} H_2O$ — глікозид фенольного типу. Мол. маса 272,251. Назва за номенклатурою IUPAC: (2R,3S,4S,5R,6S)-2-гідроксиметил-6-(4-гідроксифенокси)оксан-3,4,5-триол. Перші відомості про природу А. з'явилися в 1762, коли хімік та фармаколог Й. Г. Модель (1711–1775; Німеччина) виділив хімічно чисту й фармакологічну активну речовину з листя мучниці звичайної (*Arctostaphylos uva-ursi*). 1931 О. Чичибабін уперше одержав А. з бадану товстолистого (*Bergenia crassifolia*). А. трапляється в рослинах родин Ломикомених та Вересових. А. — безбарвні кристали, т-ра плавлення 199–200 °С, розчинний у воді й етиловому спирті, не розчиняється у етиловому ефірі, хлороформі, кристалізується з водного розчину. Як усі фенольні глікозиди А. оптично активний через присутність у молекулі *глюкози*. Препарати А., отримані з рослинної сировини, часто мають домішки метиларбутину. А. дає реакції на фе-

Арбутин. Структурна формула

нольну групу (напр., з FeCl_3 — сине забарвлення), гідролізується кислотами та ферментами — β -глюкозидами до глюкози і гідрохінону. А. отримують із листя мучниці звичайної і бадана товстолистого (вміст до 22%). Синтетичний А. одержують з ацетобромглюкози і гідрохінону та ін. способами. Використовується для отримання гідрохінону. У медицині використовують як сечогінний та антисептичний засіб.

Лит.: Иванов И. И. Ферментативное расщепление арбутина // Иванов Н. Н. Методы физиологии и биохимии растений. 4-е изд., испр. и доп. Москва; Ленинград, 1946; Maeda K., Fukuda M. Arbutin: Mechanism of its Depigmenting Action in Human Melanocyte Culture // Journal of Pharmacology and Experimental Therapeutics. 1996. № 276 (2); Sugimoto K., Nishimura T., Nomura K. et al. Syntheses of Arbutin- α -Glycosides and a Comparison of their Inhibitory Effects with those of α -Arbutin and Arbutin on Human Tyrosinase // Chemical and Pharmaceutical Bulletin. 2003. № 51 (7); Ковальов В. М., Павлій О. І., Ісакова Т. І. Фармакогнозія з основами біохімії рослин. 2-ге вид. Харків, 2004; Baumann L. Cosmeceuticals and Cosmetic Ingredients. New York, 2014.

Арват, Фєдїр Степано́вич (18.04.1928, с. Олександрівка, Одеська обл., тепер Україна — 02.11.1999, м. Ніжин, Чернігівська обл., Україна) — мовознавець, педагог, кандидат філол. наук (з 1968), професор, дійсний член Академії педагогічних наук України (з 1992), засл. працівник нар. освіти України (з 1999). Закінчив філол. ф-т (1952), аспірантуру (1956) Одеського ун-ту (тепер *Одеський національний університет імені І. І. Мечникова*). Працював вчителем Староброківської серед. школи Чернівець. обл. (1952–1953), методистом, 1956–1961 — зав. відділу методики мови та л-ри Чернівець. ін-ту вдосконалення кваліфікації вчителів. 1961–1976 викладав на кафедрі укр. мови Чернівець. ун-ту (тепер *Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича*), був деканом філол. ф-ту (1968–1976). Від 1976 працював у Ніжинському пед. ін-ті ім. М. В. Гоголя (тепер *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*) на посадах проректора з навч. роботи (1976–1977), ректора (1978–1995), радника ректора (1995–1999). Осн. напрями наук. досліджень: історія перекладу худ. рос. л-ри на укр. мову, зіставне вивчення укр. та рос. мов. Автор низки підручників та навч. посібників з рос. мови для шкіл України з молдав. мовою викладання, статей із проблем перекладу і проблем вищої та серед. школи; редактор та співавтор колект. досліджень із педагогіки спілкування. Осн. праці: «Порівняльне вивчення російської та української мов у школі» (1989); «Педагогіка спілкування» (1992); «Родинно-сімейна енциклопедія» (1996); «Культура спілкування» (1997; у співавторстві). Статті: «Народні українські мовні елементи в перекладі „Мертвих душ“ М. В. Гоголя Іваном Франком» (1965); «Синтаксичні читання перекладу: на матеріалі перекладу „Мертвих душ“ М. В. Гоголя Іваном Франком»; «Звертання в перекладі Івана Франка „Мертвих душ“ М. В. Гоголя» (обидві 1965); «Іван Франко — перекладач на українську мову творів М. Є. Салтикова-Щедріна» (1966); «Максим Рильський — теоретик перекладу» (1967); «Вивчення і впровадження передового педагогічного досвіду — важлива ланка в системі управління навчально-виховним процесом у вищому навчальному закладі» (1980).

Арват Федір Степанович

Нагороджений орденами Дружби народів (1981), Трудового Червоного Прапора (1986).

Пр.: 3 історії українського перекладу II половини XIX ст.: П. А. Грабовський і Л. Українка як теоретики перекладу // Тези доповідей XX наукової сесії Чернівецького університету. Секція філологічних наук. Чернівці, 1964; Іван Франко — теоретик перекладу: лекції із спекурсу «3 історії українського перекладу». Чернівці, 1969; Перші переклади творів М. В. Гоголя українською мовою // Література та культура Полісся : в 90 вип. Ніжин, 1992. Вип. 3; Старицький М. П. як перекладач // Література та культура Полісся : в 90 вип. Ніжин, 1992. Вип. 3; Успіват. — Русский язык. Киев; Черновцы, 1973; Сопоставительное изучение русского и украинского языков в школе. Киев, 1989; Практична стилістика. Київ, 1990; Родинно-сімейна енциклопедія. Київ, 1996.

Лит.: Пінчук Т. Д. Мої чотири ректори. Ніжин, 2000; Педагогічний словник / За ред. М. Д. Ярмаченка. Київ, 2001; Самойленко Г. В., Самойленко О. Г. Ніжинська вища школа: сторінки історії. Ніжин, 2005; Андрущенко В. П., Белкіна Н. І. та ін. Вища педагогічна освіта і наука України: історія, сьогодення та перспективи розвитку. Чернігівська область. Київ, 2012; Ніжинська вища школа у спогадах студентів і викладачів : у 2 т. / Упоряд.: Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. Ніжин, 2015. Т. 2: 1920–2010.

А. І. Конончук

Аргалі — див. *Архар*.

Аргмак (татар. аргмак — арабський кінь, від тюрк. арға — скакати) — сукупна назва коней різних порід східного походження: туркменські, турецькі, перські тощо. У країнах Сх. Азії та Кавказу А. називають коней ахалтекинської та кабардин. порід. А. — високі, ошатні, жваві коні для верхової їзди. Звичні до напівпустельних або високогір. умов, А. мають міцну суху конституцію, глибокі пласкуваті груди, довгу шию і ребра, довгі міцні сухі кінцівки, невеликі тверді копита. Коні вирізняються винятковою адаптаційною здатністю й дистанційною витривалістю.

Лит.: Камбегов Б. Д., Балакшин О. А., Хотов В. Х. Лошади России: Полная энциклопедия. Москва, 2002.

І. В. Ткачова

Арга-Сала́ — річка, що утворюється від зливання річок Права Арга-Сала й Ліва Арга. Назва у перекладі з якут. — зх. *притока*. Ліва притока р. Оленьок. Тече тер. *Красноярського краю і Саха (Якутії)*, пн.-сх. частиною *Середньосибірського плоскогір'я*. Довжина — 503 км, пл. *басейну* річ-

Арга-Сала

кового — 47,7 тис. км². Гір. порожиста (див. *Поріг*) річка. Живлення сніг. і дощове. Середньоріч. витрати води в ниж. течії майже 280 м³/с. Замерзає наприк. жовтня, льодохід наприк. травня — на поч. червня. Рослин. і тварин. світ *тайги*. Виходи *трапів*. Протікає у господарськи малоосвоєній частині *Сибіру*.

Лит.: Кривошей В. А. Реки и каналы России. Москва, 2007.

І. Г. Савчук

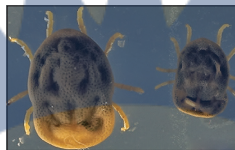
Аргасові кліщі, аргасиди (*Argasidae*) — родина паразитичних кліщів надродини пасовищних кліщів. Тіло голодних А. к. від 2 до 13 мм завдовжки, вкрите еластичною *кутикулою*, зібраною в зморшки, які значно розтягуються після наїдання. Щитка немає. Ротові органи розміщені на черевному боці тіла. А. к. неспецифічні у виборі хазяїна; живляться кров'ю наземних хребет. тварин і людини, активно нападаючи на них. Живуть у норах, щілинах, під камінням та в ін. схованках. Багато видів А. к. є переносниками збудників хвороб тварин (напр., спiroхетозу птахів) і людини (кліщового поворотного тифу). Родина об'єднує бл. 200 видів, поширених здебільшого в країнах із теплим кліматом; у фауні України — 9 видів. Заходи боротьби: заражених тварин і приміщення обробляють інсектицидами.

Лит.: Guglielmo A. A., Robbing R. G., Apanaskevich D. A. et al. The Argasidae, Ixodidae and Nuttalliellidae (Acari: Ixodida) of the World: a List of Valid Species Names // Zootaxa. 2010. № 2528; Ticks of Europe and North Africa: A Guide to Species Identification / Ed. by A. Estrada-Peña, A. Mihalca, Tr. Petney. Cham, 2017.

Г. Й. Гуца

Аргай — див. *Ааргау*.

Арге Беккера (*Arge beckeri*) — вид комах ряду *перетинчастокрилих* родини Пильщики-аргіди. Голова і груди комахі чорні з голубуватим відблиском. Черевце й ноги жовті. Передні крила дуже затемнені по передньому краю (контрастує з рештою крила). Усі жилки на крилах темні. Довж. тіла — 8–11 мм. Комаха дає 1 генерацію на рік. Літ *імаго* триває від травня до червня. Найактивніший за теплої соняч. погоди. Імаго живляться нектаром і пилом квіток *молочаю* та різних *зонтичних*; кормові рослини личинок — *молочаї*. Самиця відкладає яйця по одному в надрізи, зроблені яйцекладом під епідермісом торця молодих листків *молочаю* (переважно біля верхівок стебел). У кожний листок *молочаю* самиця відкладає кілька (до 10) яєць, розміщених на лівому і правому боках пластинки на різній відстані (1–5 мм) одне від одного. Яйця яскраво-жовтого кольору. *Ареал* виду охоплює країни Причорномор'я, в Україні виявлений у Київ., Донец., Миколаїв., Херсон. областях та Криму. Чисельність особин виду незначна, майже скрізь трапляються поодинокі особини й лише іноді (у Пн. Криму) дещо частіше. Вид занесено до *Червоної книги України*. Природоохоронний статус виду — рідкісний. Причини зміни чисельності — розорювання ділянок цілинного степу, суцільне викошування степової рослинності. З метою збереження А. Б. треба докладніше вивчити особливості біології виду, створити ентопол. заказники в місцях його мешкання.

Аргасові кліщі (*Oribatida mognini*)

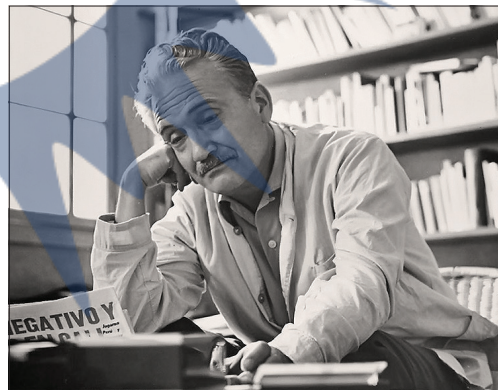

Арге Беккера

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За заг. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009; Козак В. Т. Комахи України. 2-ге вид., випр. і допов. Тернопіль, 2014.

В. М. Єрмоленко, А. Г. Котенко

Аргедас, Хосе Марія [ісп. Arguedas, José María; повне прізвище — Аргедас Альтамірано (ісп. Arguedas Altamirano); 18.01.1911, м. Андауайлас, Перу — 02.12.1969, м. Ліма, Перу] — письменник, етнолог. Писав ісп. та кечуа мовами. Нар. в сім'ї адвоката. Закінчив *Сан-Маркос головний національний університет*. 1937 протягом 8 місяців був ув'язнений за участь у студент. протестах проти візиту представника режиму Б. Муссоліні. 1958 як стипендіат ЮНЕСКО провів етнолог. дослідження в ісп. провінції Самора. 1963 захистив дис. з етнології. Працював учителем, чиновником у Мін-ві освіти (1942–1956). Був директором Нац. музею історії (1964–1966), проф. етнології Сан-Маркос ун-ту (1958–1968) та Нац. аграрного ун-ту Ла-Моліна (1968–1969). Особисті проблеми та відчуття марності зусиль із порятунку індіан. культури призвели до самотубства А. Літ. творчість розпочав із коротких оповідань, опубл. у зб. «Вода» («Agua»; 1935). Перший опубл. роман «Свято Яввар» («Yawar fiesta»; 1941). Романи «Глибокі ріки» («Los ríos profundos»; 1958) та «В'язниця «Ель-Сексто»» («El Sexto»; 1961) мають автобіогр. основу. У романі «Глибокі ріки» змальовано психол. змужніння білого підлітка, що знаходить дух. опору у світі індіан. культури. Автобіогр. елемент притаманний і незаверш. роману «Лис верховинський і Лис низовий» («El zorro de arriba y el zorro de abajo»; посмертно, 1971), в основу якого вплетені уривки з 4-х щоденників А. Цей роман є першим зразком *магічного реалізму* в перуан.

Аргедас Хосе Марія

л-рі. Вірші писав лише мовою кечуа, самостійно переклав їх іспанською. Використовував *верлібр*. Поряд з образами та традиц. кечуан. символами створив нові, співзвучні поезії *авангардизму*, здійснив прорив до сучас. тематики: вплив індіанців у міста, органічне поєднання кечуан. образу світу та тех. цивілізації, моральна вищість кечуан. традиції над знанням Зх. Більшість творів належать до літ. ідейно-темат. тенденції *індіхенізм*. Гол. теми: зображення геогр., нац.-культ. й мовного дуалізму м. Перу, можливість кечуанізації перуан. креолів та метисів — наближення / повернення до кечуан. культури й мови. Укр. мовою твори не перекладалися.

Тв.: Yawar Fiesta. La Coruña, 2006; Todas las Sangres. Lima, 2014; Los ríos profundos. Madrid, 2015.

Лім.: José María Arguedas: Reconsiderations for Latin American Cultural Studies. Athens, 1998; Franco S. R. José María Arguedas: hacia una poética migrante. Pittsburgh, 2006; Vargas Llosa M. La utopía arcaica: José María Arguedas y las ficciones del indigenismo. Madrid, 2008; Chacón Málaga H. Arguedas, biografía y suicidio. Lima, 2018.

І. О. Оржицький

Апрэзі, Тудор [рум. Arghezi, Tudor; справжні прізвище та ім'я — Теодореску Іон Нає (рум. Theodorescu, Ion Nae); 21.05.1880, м. Бухарест, Румунія — 14.07.1967, м. Бухарест, Румунія] — письменник, перекладач, літ. критик, академік Румунської академії (з 1955). Писав румун. мовою. Походив із сім'ї військового. Навчався у лі-

Апрэзі Тудор

цеї св. Сави в м. Бухаресті. У 19 р. прийняв чернечий *постриг*; 1900–1904 служив *дияконом* у Бухарест. митрополії; подорожував Францією та Італією. 1910 повернувся в Румунію. 1915 заснував журн. «Хроніка» («Cronica»); видавав газ. «Нація» («Natiune»). 1918–1919 за звинуваченням у держ. зраді ув'язнений до тюрми Веке-решть. 1922–1924 очолював журн. «Румунська думка» («Sighetul românese»); 1928 — газ. «Записки папуги» («Bilet de papagal»), де публікувався як памфлетист та автор сатир. замальовок. 1943 репресований за памфлет «Ех ти, бароне» (1943). З 1955 — член Вел. нац. зібрання Румунії. Перші вірші опублікував 1896 в альм. «Православна ліга» («Liga ortodoxa») під псевд. Іон Тео. Наслідував символістів. Зб. віршів «Необхідні слова» («Cuvinte potrivite»; 1927) та «Квіти плісняви» («Flori de mucigai»; 1931) утверджують цінність особистості, діяльності та творч. начала людини. Поет. творчість 1920–1930-х тяжіла до експресіонізму. Період ув'язнення відбився у серії текстів (віршах і прозі), опублік. у журн. «Гіена» («Hiene»; 1919–1920), а також в окр. вид. «Біла чорних воріт» («Poarta neagră»; 1931). Проблеми виведення моральних цінностей характерні для періоду 1940–1950-х у зб. віршів «Вечірня книга» («Cartica de seară»; 1935), «Хори» («Hore»; 1939), романах «Очі Божої Матері» («Ochii Maicii Domnului»; 1935), «Ліна» («Lina»; 1942). У текстах А. створив яскраву мозаїку старої Румунії. 1947 статті і поезія А. були розкритиковані як декадентські; до 1954 його було виключено із творч. життя Румунії. Публіц. твори та памфлети, що друкувалися переважно в періодиці, мають антиклерик. й антибуржуазне спрямування. Зосередженими на прославляння поступального і безперерв. руху людства, сповненими філос. роздумів та переживань є твори після визволення Румунії від *фашизму*: цикли віршів «1907» (1955), «Строкати вірші» («Stihuri pestrițe»; 1957), «Каденції» («Cadențe»; 1964), «Пісня людині»

Аргентина. Прапор

Аргентина. Герб

(«Cântare omului»; 1956), поет. зб. «Листя» («Frunze»; 1961), «Ніч» («Noaptea»; 1967) та ін. Індивід. стилю А. загалом притаманні ірон. та сатир. настрої, публіцистичність і глибокий ліризм. Книга «Театр» («Teatru»; 1968) охоплює драм. твори. Перекладав твори І. Крилова, Ф. Достоевського, М. Гоголя, М. Салтиков-Шчедріна, Ш. Бодлера, П. Верлена, А. Рембо, А. Франса, Б. Брехта та ін. Твори А. перекладено понад 20 мовами. Лауреат Нац. премії в галузі поезії (1934); за зб. «Вибрані вірші» («Versuri alese») 1946 відзначений Нац. премією з л-ри (1946); лауреат премії «Johann Gottfried von Herder» (премії Гердера; 1965). Укр. мовою окр. твори А. переклали Д. Павличко, М. Ткач, М. Литвинець, С. Майданська, П. Мовчан, Т. Севернюк, В. П'янов та ін.

Та.: Flori de mucigai. Bucuresti, 1931; Cuvinte potrivite. Bucuresti, 1990; Proze. Bucuresti, 2006; Рос. перекл. — Избранные стихи. Москва, 1960; Стихи. Москва, 1980; Избранное. Москва, 1984; Укр. перекл. — Поезії. Київ, 1980; Собаки все розуміють. Київ, 1982.

Лім.: Мик Д. Тудор Аргези // Аргези Т. Лирика. Москва, 1971; Видрашку Ф. К. Тудор Аргези. Москва, 1980; Кожевников Ю. Тудор Аргези — прозаїк // Аргези Т. Избранное. Москва, 1984; Фридман М. В. Идеино-эстетические искания в румынской литературе XIX–XX в. Москва, 1989; Фейгина Е. В. Аргези, Тудор // Энциклопедический словарь «Экспрессионизм» / Гл. ред. П. М. Топер. Москва, 2008; Firan F. Tudor Argezi, treptele devenirii. Craiova, 2015.

С. В. Семчинський

Аргентина, Республіка Аргентина (ісп. Argentina, República de Argentina) — держава в *Південній Америці*. Назва походить від лат. argentum — срібло; пов'язана з легендою про місцевість Сьерра-де-ла-Плата, багатою на срібло, та пошуками її на поч. 16 ст. експедицією мореплавця Х. П. Діаса де Соліса (1470–1516; Іспанія). Уперше згадується 1602 в поемі «Аргентина і завоювання Ріо-де-ла-Плати» («Argentina y conquista del Rio de la Plata») священника М. дель Барко Сантенері (1535–1602; Іспанія). Офіційно закріплена Конституцією 1826.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. розташ. на Пд. материка, займає також сх. частину архіпелагу *Вогняна Земля*, о. Естадо та ін. На Сх. омивається *Атлантичним океаном*, на Пд. — *Дрейка протокою*. Межує на Пн. Зх. із *Болівією* (довж. кордону — 942 км), на Пд. та Зх. — з *Чилі* (6 691 км), на Сх. — із *Парагваем* (2 531 км), *Бразилією* (1 263 км) і *Уругваем* (541 км). Тер.: заг. — 2 780 400 км²; суходіл — 2 736 690 км²; вода — 43 710 км²; довж. сухопут. кордону — 11 968 км; протяжність берегової лінії — 4 989 км.

АДМІНІСТРАТИВНО-ТЕРИТОРІАЛЬНИЙ ПОДІЛ. А. складається з федер. округу Буенос-Айрес і 23 провінцій: Катамарка, Чако, Чубут, Кордова, Коррієнтес, Ентре-Ріос, Формоса, Жужуй, Ла-Пампа, Ла-Ріоха, Мендоса, Місьйонес, Неукен, Ріо-Негро, Сальта, Сан-Хуан, Сан-Луїс, Санта-Крус, Санта-Фе, Сантьяго-дель-Естеро, Вогняна Земля, Антарктида та острови Південної Атлантики, Тукуман. Столиця — м. *Буенос-Айрес*.

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ. Державний гімн — «Національний гімн Аргентини» (ісп. «Himno Nacional Argentino»), слова А. В. Лопес-і-Планес, музика Б. Парера Морат (затв. 1944).

Державний прапор. Полотнище складається з трьох горизонт. смуг, однакових за-

вширшки. Верх. та ниж. смуги блакит. кольору, а смуга між ними — біла. Посередині неї в центрі розміщено нац. символ А. — «травневе розце» жовтого кольору, втілення інкського бога Інті; травневим названо на честь Травневої революції 25.05.1810. Згідно з найпоширенішою версією, кольори уособлюють небо, хмари, сонце. За ін. інтерпретаціями, блакит. колір символізує р. *Ла Плата*, білий — срібло; на прапорі застосовані традиц. кольори династії *Бурбонів* або кольори одягу Діви Марії. Пропорція — 9:14. Затв. Конгресом Тукумана 26.07.1816; згідно з Декретом від 16.08.1985 прапор встановлено як єдиний для всіх аргентинців, скасовано всі обмеження на його використання для приват. осіб.

Державний герб відтворює печатку, що використовувалася Ген. установ. зборами Об'єдн. провінцій Ріо-де-ла-Плати, затв. 12.03.1813. Має форму еліпса у співвідношенні 14:11, що виконаний у нац. кольорах — блакитному й білому. У центрі — рукостискання як символ братерства. Руки тримають вертикально розташ. піку, на якій зображено фригійський ковпак — символ свободи. Еліпс облямовує лавровий вінок, що втілює перемогу у здобутті незалежності. Блакитно-біла стрічка на гілках символізує аргентин. громадянство. Остаточн. затв. 1944.

Державна мова — іспанська мова.

Грошова одиниця — *песо аргентинське*.

Національне свято — Травнева революція (25 травня).

ДЕРЖАВНИЙ ЛАД. Першу конституцію А. прийнято 1819, вона встановлювала унітар. держ. устрій. Сучас. Конституція прийнята Установ. конгресом 01.05.1853 (із подальшими реформами). Остання (на 2020) редакція від 22.08.1994. А. — федеративна президент. республіка. Глава д-ви — Президент, який також очолює виконав. владу та є головнокомандувачем збройних сил. Віце-президент заміщує президента в разі його хвороби, відсутності в країні, відставки або усунення з посади. Обираються на 4 р. за результатими заг. прямих виборів, при цьому голосування відбувається відразу за обидві особи. 1995 було запроваджено посаду керівника Кабінету міністрів (аналог прем'єр-міністра), призначається президентом; серед його обов'язків — координація засідань Кабінету міністрів, орг-ція роботи ін. міністрів, контроль за виконанням держ. бюджету тощо. Законодавча влада належить двопалат. парламенту — Нац. конгресу А., що складається із Сенату (72 місця — по 3 сенатори від кожної з провінцій та від м. Буенос-Айреса) і Палати депутатів (257 місць). Сенатори обираються на 6 р. (кожні 2 р. оновлюється третина складу), депутати — на 4 р. (кожні 2 р. оновлюється пол. складу). Віце-президент головує в Сенаті. Палати Конгресу рівноправні в законодав. процесі. 1991 встановлено квоту для жінок на виборних посадах, зокрема включення до парт. списків на виборах мінімум третини жінок. А. є однією з країн Пд. Америки з найбільшою кількістю жінок у законодав. органах. За виняткових обставин президент, за погодженням із міністрами, може приймати декрети, що мають законодавчу силу. Судова влада належить Верх. суду юстиції та федеральним судам. Верх. суд є вищим судом заг. юрисдикції, водночас виконує функції органу конституційного контролю. Кожна провінція А. має власну конституцію, за якою визначено по-

вноваження місц. влади. Федеральна конституція встановлює розмежування компетенції між федерацією та провінціями. У провінціях виконавчу гілку очолює губернатор. Законодавча гілка може бути організована за однопалат. або двопалат. системою. Провінції мають право з повідомленням Нац. конгресу укладати міжнар. угоди, які не повинні суперечити зовнішньополіт. курсу д-ви; укладати між собою договори з питань здійснення правосуддя, реалізації екон.

інтересів, виконання робіт для спільної вигоди. Місто Буенос-Айрес має автономну систему органів влади, власні законодав. та юрид. повноваження; керівник міського управління обирається безпосередньо нас.

ПОЛІТИЧНІ ПАРТІЇ. Партійна система А. досить фрагментована. Після аргентин. кризи 1990-х відбулися численні розколи політ. сил. Однією з найбільших партій є Хустисіалістська партія, яка виникла 1947 з пероніст. (див. *Перонізм*) руху; розкололась на лівий Фронт за перемогу та кілька партій правого спрямування (неолібералів і націоналістів). Громадянський радикальний союз (засн. 1891), лівоцентристська політ. партія, одна з найбільших опозиційних сил, яка разом із Хустисіаліст. партією фактично сформувала двопартійну систему в країні. Соціаліст. партія (1896) — лівоцентрист. політ. партія, найстаріша в країні. Ін. вел. партії: Фронт за перемогу — лівопероніст. фракція Хустисіаліст. партії; Респ. пропозиція — правоцентристська, ліберально-консервативна політ. сила, утв. 2005 як альянс, з 2010 — унітарна партія; Об'єднані за нову альтернативу — правоцентрист. пероністська; Громадян. коаліція — соціал-ліберальна політ. сила; Прогресисти — лівоцентрист. коаліція; Проект Південь — ліва партія реж. Ф. Соланаса; Лівий фронт трудящих — коаліція троцькіст. партій. Діють ще понад 20 зареєстрованих партій.

Аргентина. Участь у міжнародних організаціях

Загальнополітичні організації	Організація Об'єднаних Націй; Міжпарламентський Союз
Військово-політичні та правоохоронні організації	Міжнародна організація кримінальної поліції (Інтерпол); Міжнародний кримінальний суд; Постійна палата третейського суду; Організація Об'єднаних Націй із спостереження за перемир'ям; Організація із заборони ядерної зброї у Латинській Америці; Організація із заборони хімічної зброї; Австралійська група
Міжнародні економічні об'єднання	Світова організація торгівлі; Міжнародна організація праці; Міжнародний валютний фонд; Центральноамериканський банк економічної інтеграції; Банк міжнародних розрахунків; Продовольча та сільськогосподарська організація; Група розробки фінансових заходів боротьби з відмиванням грошей; Міжамериканський банк розвитку; Міжнародний банк реконструкції і розвитку; Міжнародна торгова палата (національні комітети); Міжнародна асоціація розвитку; Міжнародний Фонд сільськогосподарського розвитку; Міжнародна фінансова корпорація; Міжнародна конфедерація профспілок; Багатостороннє агентство з гарантування інвестицій; Асоціація ООН з торгівлі та розвитку; Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку; Всесвітня митна організація; Всесвітня федерація профспілок; Комітет ядерних експортерів; Група ядерних постачальників; Паризький Клуб (асоційований член); Африканський Банк Розвитку (нерегіональний член)
Регіональні організації	Організація Американських держав; Спільнота країн Латинської Америки і Карибського басейну; Асоціація латиноамериканської інтеграції; Меркосур; Рух неприєднання (спостерігач); Латинський Союз (спостерігач)
Гуманітарні організації	Організація об'єднаних націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО); Міжнародна рада Червоного Хреста і Червоного Півмісяця; Міжнародна федерація товариств Червоного Хреста та Червоного Півмісяця; Всесвітня організація охорони здоров'я; Міжнародна організація з міграції; Управління Верховного комісара ООН у справах біженців; Латинський Союз (постійний спостерігач)
Інші міжнародні організації	Міжнародна організація цивільної авіації; Міжнародне агентство з атомної енергії; Міжнародна гідрографічна організація; Міжнародна рада з чистого транспорту; Міжнародна морська організація; Міжнародна організація рухомого супутникового зв'язку; Міжнародний Олімпійський комітет; Міжнародна організація зі стандартизації; Міжнародна організація супутникового зв'язку; Міжнародний союз електрозв'язку; Всесвітня туристична організація; Всесвітній поштовий союз; Всесвітня організація інтелектуальної власності; Всесвітня метеорологічна організація; Всесвітня організація інтелектуальної власності

УЧАСТЬ У МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЯХ. А. — член ООН (з 1945) та ін. **ІСТОРИЧНА ДОВІДКА.** Найдавніші сліди перебування людей на тер. сучас. А. датуються поч. 11 тис. до н. е. Це знаряддя мисливців і збирачів та рештки їхніх скелетів на тер. ареол. пам'ятки П'едра-Мусео (провінція Санта-Крус на Пд. країні). Сер. 11 тис. до н. е. датовано пізніші артефакти — кам'яні знаряддя з печери Лос Тольдос у тій самій провінції. До 3 тис. до н. е. на тер. країни існували лише окр. групи мисливців і збирачів. З поч. 2 тис. до н. е. до сер. 1 тис. до н. е. у гір. р-нах на Зх. (провінція Сан-Хуан) розвинулася культура ансільта, що вирізняється тривалою безперервною еволюцією. Її носії проводили переважно мисливсько-збиральн. спосіб життя. Окремі знахідки дозволяють стверджувати наявність у них примітив. землеробства. З 5 ст. до н. е. на Пн. Зх. сучас. А. з'явилися поселення різних археол. культур, які займалися с. г. і виготовляли кераміч. предмети. Зокрема, це культури Аламито (кін. 5 ст. до н. е. — 7 ст. н. е.), Лас-Мерседес (кін. 5 ст. до н. е. — 7 ст. н. е.), Ла Канделарія (3 — 9 ст.) та ін. Поширені в наступні століття археол. культури (Агуада, Сунчитуйок) виготовляли досконаліші кераміч. вироби, а також мали розвинуену худ. культуру. Культури, що набули поширення в 9–15 ст. (Аверіас, Белен та ін.), виготовляли госп. й культові предмети з металів (мідь, золото, пізніше бронза). У цю добу поширилося іригаційне землеробство, що зумовило зростання чисельності нас. У 15 ст. пн.-зх. землі сучас. А. захоплено державою *інків*. Археол. культури, що не потрапили під їхню владу, перебували під значним культурним впливом інкської цивілізації. Однією з найважливіших пам'яток епохи, що передувала інському завоюванню, є м. Тастіль, нас. якого зникло після потраплення тер. під контроль *інків*. Пн. Сх. А. було заселено на межі 1 ст. до н. е. і 1 ст. н. е. племенами *гуарані*, які становили осн. нас. цих теренів до приходу європейців. Патагонія, де було виявлено найдавніші знахідки перебування людини в А., дотепер лишається рідкозаселеною. До 19 ст. у ній більшість нас. становили кочові групи мисливців і збирачів. У 16–19 ст. відбувалася поступова міграція на Пд. племен *арауканів*, які займалися кочовим скотарством. Вони здійснили значний культ. вплив на племена, що населяли Патагонію до їхнього приходу. Європ. колонізація А. розпочалася в 16 ст. Перше європ. поселення на тер. сучас. А. — форт Санкті-Спіріту на р. Парана, засн. 1527 учасниками ісп. експедиції (зруйнований 1529 під час повстання місц. племен). 1535 засн. м. Буенос-Айрес (1541–1580 воно було незаселеним). Активне буд-во ісп. колоній розпочалося після заснування 1549 губернаторства Ріо-де-ла-Плата, до якого до поч. 19 ст. входила осн. частина пн. і пн.-зх. А. У 17–18 ст. мали місце тер. суперечки з Португалією за частину тер. сучас. Уругвай і прикордон. із ним р-нів А. (на цих землях засн. низку порт. колоній). На поч. 19 ст. відбулися дві невдалі спроби захоплення тер. віце-королівства брит. військами. Унаслідок незадоволення нас. діями віце-короля Бальтасара де Сіснероса де ла Торре 1810 його владу було повалено. Повстанці проголосили незалежність д-ви під назвою Об'єднані Провінції Пд. Америки, яка охоплювала Пн. сучас. А., сучас. Уругвай і частину земель сучас. Бразилії та Болівії. Ісп. війська

Аргентина.
Національний конгрес

було остаточно розбито 1817. 1810–1825 у д-ві конкурували 2 тенденції — створення унітар. д-ви та формування конфедератив. об'єднання провінцій. 1825 провінція Буенос-Айрес, згідно з рішенням конгресу (законодав. органу), отримала повноваження представляти об'єднані провінції в міжнар. відносинах. 1828 унаслідок Аргентино-Бразильської війни Бразилія відмовилася від приєднаної 1821 тер. Уругваю, анексію якого А. не визнавала. Однак укладена за посередництва Великої Британії мирна угода не передбачала його повернення під суверенітет Об'єднаних провінцій. Натомість, Уругвай став незалежною д-вою. 1831 Об'єднані Провінції було перейменовано на Аргентин. Конфедерацію. Упродовж правління Х. М. де Росаса (1835–1852) в А. був культ його особи. Х. М. де Росас втрутився у громадян. війну в Уругвай, унаслідок чого стався короткочас. конфлікт із Великою Британією і Францією. 1852 під час локального збройного конфлікту з Х. Х. де Уркісою (губернатором провінції Ентре-Ріос), Х. М. де Росас зазнав поразки й виїхав із країни. Ставши головою конфедерації 1852, Х. Х. де Уркіса оголосив про скликання Установ. зборів для підготовки нової конституції. Провінція Буенос-Айрес, де він був непопулярним, того ж року заявила про вихід зі складу А. У зв'язку з цим засідання Установ. зборів відбувалися в м. Санта-Фе (провінція Санта-Фе), після ухвалення конституції 1854 її столицею стало м. Парана (провінція Ентре-Ріос). 1852–1861 на тер. провінції Буенос-Айрес існувала невизнана Держава Буенос-Айрес. Після тривалого збройного протистояння провінція Буенос-Айрес увійшла до складу д-ви на особливих умовах. 1879–1882 відбулася масштабна кампанія із завоювання населеної корін. племенами Патагонії, унаслідок чого її приєднано до А. Реалізовувалася політика заохочення заселен-

ня новопрієд. земель. На них створювалися фермер. госп-ва, що сприяло швидкому зростанню економіки країни в останній третині 19 — на поч. 20 ст. Під час *Першої світової війни* країна дотримувалася *нейтралітету*. 1930 через сильне падіння рівня життя внаслідок *Великої депресії* в 1930 в А. відбувся військ. переворот. Після невдалої спроби встановити диктатуру ген. Х. Ф. Урібуру 1931 було проведено президент. вибори. Під час *Другої світової війни* А. спершу зберігала нейтралітет (через тісні екон. зв'язки з Німеччиною та численну меншину нім. іммігрантів в А.). Після військ. перевороту 1943 А. розірвала дипломат. відносини з Німеччиною та її союзниками (січень 1944). 27.03.1945 вона формально оголосила війну Німеччині, однак реальної участі в бойових діях не брала. Після перемоги на виборах 1946 Х. Д. Перона у країні розпочалася посиленна *індустріалізація*. 1955 організовано військ. переворот, після якого Х. Перона вигнано до Іспанії. Згодом у країні кількаразово відбулися військ. перевороти (1962, 1966). На дем. президент. виборах 1973 переміг Х. Перон, який повернувся з Іспанії, однак 1974 він помер. Його вдова М. де Перон (відома як Ісabella), яка обіймала посаду віце-президента під час правління чоловіка, керувала країною до військ. перевороту 1976. У квітні 1982 диктатор Л. Гальтьєрі з метою зміцнити свою популярність зробив спробу встановити контроль над *Фолклендськими островами* (див. *Фолклендська*

Аргентина. Каса Росада —
резиденція президента,
м. Буенос-Айрес

війна 1982). Сусп. невдоволення військ. правлінням після поразки у збройн. конфлікті за Фолкленд. о-ви призвело до відновлення дем. урядування 1983. У 1980-х — 1-й пол. 1990-х А. пережила серйозний екон. спад. Економіка країни серйозно постраждала від світової кризи 1998–2002.

ПРИРОДА. Рельєф. Тер. А. на 3х. гориста, на Сх. — переважно рівнинна. На Пн. Сх. А. розташ. Лаплат. низовина (рівнини Гран-Чако, Пампа), на Пд. Сх. — Патагонія. На 3х. — передгір'я, які переходять у г. Анди з найвищою вершиною Америки, Пд. та 3х. півкуль — г. Аконкагуа (6 962 м). На кордоні А. і Чилі — *стратовулкан* Охос-дель-Саладо, один із найвищих на Землі (вл. 6 890 м). Корисні копалини: нафта, газ, за-

лізні, поліметалеві, уранові, вольфрамові та ін. руди.

Клімат переважно помірний; посушливий на Пд. Сх.; субантарктич. на Пд. Зх. Загалом розташ. у межах декількох клімат. поясів. Пересічна т-ра січня на Пн. — +28 °С, на Пд. — +10 °С; липня — відповідно +18 °С і +1 °С. У горах клімат більш холодний. Опадів на рік від 100–300 мм у Патагонії до 600 мм на Вогняній Землі і 1 400 на Гран-Чако, на сх. схилах Анд — до 5 000 мм. Зокрема, для пампасів характерний холодний штормовий вітер — памперо.

Внутрішні води. Серед найбільших річок — Парана, Ріо-Саладо, Ріо-Колорадо, Уругвай, Ріо-Бермехо, Пількомайо, Чубут, Ріо-Саладо, Ріо-Негро, Ріо-Десеадо, Санта-Крус, Ріо-Чіко, Сан-Хуан, Ріо-Мендоса. Є озера, переважно льодовикового походження — Буенос-Айрес, В'едма, Лаго-Архентіно, Науель-Уапі; Мар-Чикіта — безстічне солоне озеро. Також є солончаки, болота.

Ґрунти різноманітні — червоні, коричневі, алювіальні, чорнозем тощо. Землі с.-г. призначення займають майже 54% тер. А.; рілля — 13,9%; постійні зернові культури — 0,4%; постійні пасовища — 39,6%; ліс — 10,7%; ін. землі — 35,4% (2016, оцінка).

Рослинний світ. За флорист. районуванням тер. А. переважно розташ. в межах Чилійсько-Патагонської області Голантарктичного флористичного царства, на Пн. — Андійської і Бразильської областей Неотропічного флористичного царства. У межах країни представлені різні типи рослинності: від нуни з угрупованнями альп. чагарників і луків, густих широколист., напівлистопад., субтроп., троп. і галерейних лісів, листопад. рідколісь, до лісов. боліт, пальмових саван, степів, ксерофітних чагарн. зарослей «монте» і вічнозел. субантарк. лісів із південним буком (*Notofagus*) у Патагонії, лісів помір. зони з араукарією чилійською (*Araucaria araucana*) та фіцроею кіпарисоподібною (*Fitzroya cupressoides*) і рожевим лапачо (*Tabebuia impetiginosa*). У Гран-Чако і Межиріччі представлені переважно пальмові савани, що поєднуються з вел. масивами

листопад. рідколісь, лісів-галерей, низов. злаковників. Серед типов. рослин цієї місцевості — дерева кебрачо (*Schinopsis quebracho-colorado*), колючі акації, кактуси, мімози тощо. Аргентин. степ — пампа (пампаси) займає бл. 25% тер. країни, переважно в центр. частині, значна пл. якої розорана для вирощування злакових культур або трансформ. через надмірне випасання худоби.

Тваринний світ. За фауніст. районуванням тер. А. розташ. у межах Неотропіч. обл. царства *Neogei* та Патагон. (Голантарктич.) обл. царства *Notogei*. Твар. світ багатий і різноманітний, представлений тип. видами фауни Центр. і Пд. Америки. Бл. 400 видів ссавців: найбільший у світі гризун *канібара*, два види амер. дикобразів, шиншили, агуті, мор. свинки, пака, мари, туко-туко, дегу тощо. Мавповиді А. представлені 5 видами широконоса. мавп Нового Світу. В А. мешкає 15 видів броненосців, 30 — опосумів, два — мураходів: велетенський мураход (*Mylodon darwini*), чотирипалый мураход (*Tamandua tetradactyla*). Серед 60 видів рукокрилих один із найб. кажанів світу — волохатий листонос (*Chrotopterus auritus*), а також звичайний вампір (*Desmodus rotundus*), білокрилий вампір (*Diaemus youngi*). У фауні А. представлені 36 видів хижих, серед яких 10 видів котових: пума, ягуар, оцелот. Мешкають єдиний сучас. вид ведмедів Пд. Америки — очковий ведмідь (*Tremarctos ornatus*), два види скунсів, гривастий вовк (*Chrysocyon brachyurus*), енот-ракоїд (*Procyon cancrivorus*), три види лисиць тощо. Серед копитних — річковий тапір (*Tapirus terrestris*), гуанако (*Lama guanicoe*), вікунья. В акваторії поширені або з'являються на час міграцій 40 видів китовидих, включно із синім китом (*Balaenoptera musculus*), косаткою (*Orcinus orca*), кашалотом (*Physeter macrocephalus*). На узбережжі мешкають морські слони (*Mirounga leonina*), вухач південний (*Otaria flavescens*), два види морських котиків, три види тюленів. 984 види птахів гніздяться на тер. країни. У пампі мешкають два види страусів нанду, у лісах — колібрі, поблизу річок, боліт, озер живуть водоплавні птахи: фламінго, чаплі. Одним із

Аргентина. Вулкан Охос-дель-Саладо

нац. символів країни є горнеро рудий (*Furnarius rufus*) з горобцеподібних, який часто оселяється в містах. На Пд. країни в Патагонії можна побачити вел. колонії пінгвінів. У фауні А. — багато видів черепах, змій і ящірок, прісновод. і мор. риб, комах, ін. безхребетних. 108 ендеміків, серед яких ссавці, птахи, плазуни, риби й безхребетні. Найвідоміші — пампаська кішка, або леопард-

Аргентина. Очковий ведмідь

колоколо, рівнинний віскачевий щур (*Tympanoctomys barrerae*), туко-туко Тукумана (*Ctenomys tucumanus*), гемал патагонський (*Hippocamelus bisulcus*). Для охорони рідкісних видів біорізноманіття А. створені національні парки, природні та біосфер. заповідники: Пунта Томбо, Кабо Віргенес, Кабо дос Баніас, Лагуна Ока-дель-ріо-Парагвай, Чако, Ігуасу, Талампая, Ланін та ін.

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 45,377 млн осіб, густота — 16,3 особи/км² (2020, оцінка). Склад нас. за етніч. групами (2010, оцінка): європейці, в основному іспанці та італійці (97 %), метиси (змішані європейці та індіанці за походженням), індіанці або представники інших груп (3 %). За віковими групами (2010, перепис): до 14 років — 25,5 %, від 15 до 64 років — 64,3 %, 65 років і більше — 10,2 %. За статевими групами (2019, оцінка): жінки (51 %), чоловіки (49 %). Рівень урбанізації — 92,1 % (2019, оцінка). Найбільші міста (2010, перепис) — Буенос-Айрес (2,8 млн мешканців), Кордова (1,3 млн мешканців). Серед. вік нас. — 32,4 (2020, оцінка). Коеф. народжуваності — 16 ‰, смертності — 7,4 ‰ (2020, оцінка).

ГОСПОДАРСТВО. А. має змішану економіку, функціонують держ. і приватні підприємства. За оцінкою Світового банку, економіка А. характеризується високим рівнем розвитку, займає друге місце в Пд. Америці. ВВП становить 519 487 млн дол. США (2018, оцінка). Структура ВВП за секторами (2019): пром-сть — 25,8 %, с. г. — 6,7 %, послуги — 67,5 %. Рівень безробіття 7,9 % (2019, оцінка), інфляція — 46,9 % (2020). Нас., що проживає за межею бідності, — 35,5 % (2019). Держ. борг 86,1 % ВВП (2018).

Промисловість інтегрована в с. г., пов'язана з експортом. Найважливіші сектори: харчова пром-сть, вир-во напоїв та тютюну, виробів, автомобілів і автозапчастин, текстилю, продуктів нафтопереробки та біодизелю, хім. та фармацевт. препаратів, сталі, алюмінію, заліза, пром. та с.г. машин, електроніки та побут. техніки, стильникових телефонів (забезпечує 80 % внутр. попиту), пластмас і шин, скла та цементу. Вир-во с.г. техніки задовольняє 60 % вітчизняного попиту (2013). Буд. сектор становить понад 5 % ВВП, з якого 2/3 — житл. будівлі. Металург.

пром-сть охоплює чорну і кольорову металургію (свинцево-цинкова пром-сть, виплавка алюмінію із ввізних бокситів із Бразилії). Розміщені підприємства металург. пром-сті переважно в м. Буенос-Айресі та сусід. містах. Об'єкти половини галузей пром-сті розташ. в районі м. Буенос-Айреса, ін. частина вир-ва — у містах Кордобі, Росаріо та Ушуая, що з 1980-х стало провідним центром вир-ва електроніки в країні. Вир-во комп'ютерів, ноутбуків і серверів задовольняє 2/3 місц. попиту. Дрібніші пром. центри — у провінціях Санта-Фе (виплавка цинку та міді, а також борошномельне вир-во); Мендоса і Неукен (винні та фруктові заводи); Чако (текстиль та пилорама); Санта-Крус, Сальта і Чубут (нафтопереробка). Автомобільна пром-сть А. виробляла 964 тис. автотранспортних засобів (2013) та експортувала 433 тис. шт. (переважно в Бразилію). Нафтовий завод Вака Муерта потужністю 16,2 млрд барелів нафти та 308 кубічних футів природ. газу є третім за величиною у світі; виробляє бл. 35 млн л нафтопродуктів і 50 млрд л природного газу. Дрібніші нафтові родовища розташ. у Патагонії. Центром нафтохімічної пром-сті є Ла-Плата, Буенос-Айрес, Росаріо. Гірничодобувна пром-сть розміщена в пн.-зх. частині країни і провінції Сан-Хуан. Вугілля добувають у провінції Санта-Крус. Метали й корисні копалини містять мідь, свинець, магній, сірку, вольфрам, уран, цинк, срібло, титан і золото. Енерг. сектор в А. є третім за величиною енерг. ринком у Лат. Америці. На ТЕС виробляють 51 % електроенергії (сировина — природний газ) і 12 % (сировина — нафтовий мазут, дизельне паливо), ГЕС — 28 %, АЕС — 8 %. Вир-во електроенергії на сонячних, вітрових джерелах і біомасі становить до 1 %. А. має 3 АЕС. 75 % вироб. потужностей належить приватним підприємствам. Фінансування буд-ва ЛЕП здійснюється за рахунок цільових фондів. А. є експортером сировини для АЕС, зокрема кобальту-60 низької та серед. активності.

Сільське господарство А. капіталомістке, з малим обсягом ручної праці. За різн. оцінками, від 10 до 15 % с.-г. угідь — у володінні іноз. д.-в. 50 % валют. надходжень приносить експорт сировини й готової с.-г. продукції. А. є одним із найбільших світових виробників яловичини, цитрусових, винограду, меду, кукурудзи, сорго, сої, насіння соняшника, пшениці та ротанга з пальми. Сою вирощують як сировину для біопалива, рис, ячмінь, помідори, картоплю, цибулю, часник, топінамбур, гарбуз, моркву, квасолу, персики, дерево Падубе (мате) — переважно для нац. споживання. Цукр, тростинний, бл. 19 млн т щорічно, культивують у пров. Тукуман. Фрукти та овочі становили 4 % експорту (2017). А. є п'ятим за величиною у світі виробником вина, найбільші регіони Мендоса і Сан-Хуан. Збільшується частка органіч. землеробства. В А. також вирощують бавовну, тютюн, евкаліпт. Розвинуте тваринництво м'ясного напрямку: ВРХ, свинарство, вівчарство, птахівництво. Скотарство сконцентроване на Пн. Сх. Морепродукти виробляють переважно для експорту.

Сфера обслуговування — найрозвинутіший сектор, де залучено понад 60 % усіх працівників. Провідні види діяльності: соціальна, корпоративна, фінансова, страхова, торгівля, туризм. У соц. секторі зайнято 4,85 млн осіб. Від фін. послуг отримано 3,8 % ВВП (2015), зайня-

Аргентина. Горнеро рудий

тість — 164 тис. осіб. *Аутсорсинг* став провідним експортом послуг і сягає 3 млрд дол. США. Доходи від реклами за контрактами за кордоном становили понад 1,2 млрд дол. США (2017). Сфера послуг із туризму — 3,9% ВВП (2017). Розвинений як внутр., так і міжнар. туризм, що посідає третє місце в поповненні валют. резервів. Кількість іноз. туристів — бл. 2,5 млн осіб (2018). Особливо зростає круїз. туризм.

Транспорт А. має розвинену транспортну інфраструктуру. Автомобільні дороги — понад 230 тис. км, понад 30% із твердим покриттям (2017). Побудовані багатоповерхові автошляхи (2007–2017). Залізнична мережа понад 36 тис. км завдовжки є найбільшою в Лат. Америці; 2015 націоналізовано. Експлуатується переважно для перевезення вантажів. Трубопровід, шляхопроводи А.: постачання газу — 29 930 км; рідкого

Аргентина. Гора Фіцрой

нафтового газу — 41 км; масла — 6 248 км; нафтопродукти 3 631 км (2013). А. має бл. 11 тис. км (2013) судноплав. вод. шляхів, розгалужену мережу каналів. Порт Буенос-Айреса — найбільший у країні, вантажопотужність 11 млн т вантажів і 1,8 млн пасажирів (2013). Ін. відомі морські порти — Ла-Плата, Байя-Бланка. Є річковий транспорт. Діє міжнар. аеропорт Буенос-Айреса «Міністер Пістаріні», що розташ. неподалік від столиці (10 млн пасажирів; 2017, оцінка). Загалом на 2018 є 41 аеропорт із регулярними рейсами і 58 без регулярних перевезень.

Торгівля. Торг. баланс дефіцитний 8,5 млрд дол. США (2017). Експорт 66,32 млрд дол. США, імпорт 66,3 млрд дол. США (2018, оцінка). Автомобілі та автозапчастини є провідним експортом пром-сті — 12% заг. експорту товарів. Ін. частина пром. експорту — хімікати, сталь, алюміній, машини і пластмаси. С.-г. сировина становить 20% заг. експорту, с.-г. товари — 50% експорту разом із сировиною. Соеві продукти та олія становлять майже 1/4 частину експорту с.-г. вир-ва. Зернові культури, переважно кукурудза та пшениця, становлять менше за десяту частину (2017). Експорт паливно-енерг. комплексу становить бл. 1/8 всього експорту. Експорт металург. руд незначний. Осн. товари експорту

(2014): соєве борошно — 11,9 млрд дол. США; вантажні автомобілі — 3,88 млрд дол. США; боби сої — 3,84 млрд дол. США; олія із сої — 3,62 млрд дол. США; кукурудза — 3,7 млрд дол. США. Країни-експортери (2014): Бразилія — 14 млрд дол. США; Китай — 4,51 млрд дол. США; США — 4,15 млрд дол. США; Чилі — 2,85 млрд дол. США; В'єтнам — 2,54 млрд дол. США; Венесуела — 1,98 млрд дол. США. Осн. товари імпорту (2014): нафтовий газ — 5,55 млрд дол. США; нафтові продукти — 3,92 млрд дол. США; автомобілі — 3,5 млрд дол. США; запасні частини трансп. засобів — 3,21 млрд дол. США; телефони — 2,03 млрд дол. США. Країни-імпортери: Бразилія — 14,3 млрд дол. США; Китай — 10,7 млрд дол. США; США — 8,73 млрд дол. США; Німеччина — 3,44 млрд дол. США; Болівія — 2,56 млрд дол. США. Внутр. торгівля переходить на інтернет-продажі, на 2013 становила 4,5 млрд дол. США.

Зв'язок. На 2018 кількість моб. телефонів — 58,5 млн (131 одиниця на 100 осіб); інтернет-користувачі на 2016 — 30,7 млн осіб (70%).

ОСВІТА Й НАУКА. Система навчання А. має 4 рівні та 8 форм (способів). Рівні: дошкільна освіта (для дітей від 45 днів до 5 р., з 2 р. обов'язкове навчання); обов'язкова початкова (вік учнів від 6 до 11–12 р., тривалість 6–7 р. залежно від регіону); обов'язкова середня (від 12–13 до 18–19 р., тривалість 6–7 р. залежно від програми початк. освіти та регіону), останні 3 р. навчання якої включають спеціалізацію за майб. профілем ЗВО, обраним учнем; вища — тривалість навчання залежить від спеціальності та навч. закладу. Форми: проф.-тех., мистецька, освіта для людей з інвалідністю, освіта для молоді та дорослих, які переривали навчання, освіта для людей, які живуть у сільській місцевості, білінгв. і міжкульт. освіта, лікарняна та домашня освіта, освіта для людей, які позбавлені волі. Заг. керівництво здійснює Мін-во освіти. Рівень грамотності нас. — 98,1% (2010, оцінка). В А. понад 130 ЗВО, зокрема з них 53 нац. і 49 приват. унів. Серед ЗВО — Нац. ун-т Кордови (засн. 1613; м. Кордова), Ун-т Буенос-Айреса (1821), Нац. технол. ун-т (1959; обидва — м. Буенос-Айрес) тощо. У найбільших містах функціонують понад 50 НДІ та бл. 100 наук. т-в, асоціацій, центрів. Гол. наук. установи розташ. в містах Буенос-Айресі (Нац. академія медицини, 1822; Національна академія наук, 1935), Кордові (Нац. академія наук Кордови, 1869; Нац. ун-т Кордови, 1613), Росаріо (Нац. ун-т Росаріо; 1968), Мендосі (Нац. ун-т Куйо; 1939). А. має лауреатів Нобелівської премії: Л. Ф. Лелуар, Б. А. Усай, С. Мільтейн.

КУЛЬТУРА. Найвідоміші музеї А.: Аргентин. музей природничих наук імені Бернардіно Рівадавія (засн. 1812), Нац. музей образотвор. мист-ва (засн. 1895), Нац. іст. музей (засн. 1889; відкрито 1891), Етногр. музей ім. Х. Амбросетті (1904), Нац. музей декоратив. мист-ва (1911), Музей сучас. мист-ва (1956; усі — у м. Буенос-Айресі); Палац Сан-Хосе — нац. пам'ятка (1935) і музей президента А. Хусто Хосе де Уркісі (1848–1858, поблизу м. Консепсьйона), Музей Ла-Плати (1884; м. Ла-Плата), Нац. авіац. музей (1960; м. Морон) тощо. У столиці діє найбільша 6-ка країни — Нац. 6-ка (1810), а також Центр. 6-ка «Хуан Хосе Монте де Ока» (1863). Станом на 2020 А. має 11 найменувань у переліку об'єк-

тів *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО*, 6 із яких культурні та 5 природні: Нац. парк *Лос-Гласьярес* (1981), *Гуарані єзуїтські місії*: Сан-Ігнасіо-Міні, Санта-Ана, Нуестра-Сеньйора-де-Лорето і Санта-Марія-ла-Майор (Аргентина), руїни *Сан-Мігел-дас-Місойнс* (Бразилія; 1983), Нац. парк *Iguazu* (1984), печера *Куева-де-лас-Манос* (1999), *Вальдес* (1999), *Кордови єзуїтський квартал і ферми* (2000), Ісчігуаласто й Талампая нац. парки (2000), *Кебрада-де-Умауака* (2003), *Кхапак-Ньян, дорожня система в г. Андах* (2014), будинок Куручета (*Ле Корбюзьє архітектурна спадщина — визначний внесок у становлення модернізму*; 2016), Лос-Алерсес нац. парк (2017).

РЕЛІГІЯ. Станом на 2019 більшість нас. А. — християни (див. *Християнство*), із них бл. 62,9% — вірні *Римо-католицької церкви*, 13% — *п'ятидесятники*, 2,3% — вірні *євангелічних церков*, 1,4% — *Свідки Єгови*, 1,2% — представники ін. релігій, 9,7% не ідентифікує себе з жодною релігією, 6% — атеїсти, 3,2% — прибічники *агностицизму* тощо. Відповідно до конституції, *католицизм — державна релігія* А. Главою Римо-католическої церкви є архієпископ-митрополит Буенос-Айреса, *примас* А. З 13.03.2013 цю посаду обіймає 266-й *Папа Римський Франциск* (упродовж 1998–2013 він обіймав цю посаду як *кардинал* Х. М. Бергольо). Архієпископ Буенос-Айреса очолює також *ординаріат* для вірних сх. обрядів. У країні діють *східні католицькі церкви*: *Мелькітська греко-католическа церква*, *Вірмен. католическа церква*, *Маронітська Сирійська церква* (див. *Мароніти*), *Українська греко-католицька церква*. *Екзархат* УГКЦ із центром у м. Буенос-Айресі засн. 09.02.1968 згідно з *буллою* Павла IV «*Ucrainorum Fidelium*». 24.04.1978 екзархату надано статус *епархії*. Епархія об'єднує бл. 167 800 вірних (2014), їй підпорядковано 18 церков та 36 каплиць. Кафедральний собор — храм *Покрови Пресвятої Богородиці* в м. Буенос-Айресі. 1983 засн. двомовний (укр. та ісп. мовами) часопис епархії «Голос Української Церкви» (ісп. «*La voz de la iglesia Ucraniana*»). З 08.10.2016 епархію очолює *єпископ* Даниїл (Козлинський). Упродовж 10.04.2010–25.03.2011 епархію очолював *єпископ* *Святослав* (Шевчук). Через міграцію зі Сх. Європи наприк. 19 — на поч. 20 ст. в А. з'явилася значна кількість православних. На 2015 тут проживало понад 148 тис. правосл. вірян (оцінка). Православні *парафії* перебувають під юрисдикцією *Константинопольської православної церкви*, *Антіохійської православної церкви*, *Сербської православної церкви*, *Румунської православної церкви*, Аргентин. та Південноамер. епархії *Російської православної церкви*, Південноамер. епархії Рос. православ. церкви за кордоном. Більшість протестант. орг-цій (див. *Протестантизм*) належить до Аргентин. федерації євангеліч. церков (1958). Переважна кількість протестантів — *п'ятидесятники*. Діє осередок *Укр. євангельсько-баптист. об'єднання* в Пд. Америці. В А. проживає найбільша кількість юдеїв у Центр. і Пд. Америках — 181,5 тис. осіб (2014, оцінка), а також найбільша кількість мусульман у Лат. Америці — 400 тис. осіб (2000, оцінка). З 2000 в м. Буенос-Айресі діє *Іслам. культ. центр* імені короля Фахда — найбільша реліг. споруда мусульман у Лат. Америці після *мечеті* в м. *Каракасі* (Венесуела).

ПРЕСА, РАДІО, ТЕЛЕБАЧЕННЯ. П р е с а. В А. видається понад 200 газет, 156 з яких — у м. Буе-

нос-Айресі. Газети з найбільшими тиражами: «Кларін» («Clarín») одна з найвпливовіших в А., найбільш масовий вид. у Лат. Америці, засн. 1945; «Насьон» («La Nación»), щоденна газета консерват. спрямування, друга за популярністю в країні, засн. 1870; «Хроніка» («Cronica»), ранкова щоден. газета, засн. 1963; «Сторінка/12» («Página/12»), щоден. таблоїд, активно проводить журналіст. розслідування, засн. 1987; «Пrensa» («La Prensa»), найстаріша з аргентин. газет, видається з 1869.

Р а д і о. Радіостанції А. належать переважно трьом компаніям: «Ель Мундо» («El Mundo»), «Бельграно» («Belgrano») і «Сплендід» («Splendid»). Радіомовлення дуже популярне в країні. В А. налічується бл. 1 500 радіостанцій, з яких 260 ведуть мовлення в діапазоні АМ і ще 1 150 — у діапазоні FM. «Радіо Аргентини» («Radio Argentina») — найстаріша в країні радіостанція, веде мовлення з 1920 до 1997, перша у світі іспаномовна радіостанція. «Національне радіо Аргентини» («Radio Nacional Argentina») — радіостанція, що належить держ. компанії «Радіо і телебачення Аргентини» («Radio y Televisión Argentina»), складається з 50 станцій, поширених по всій країні. «Аргентинське радіомовлення за кордоном» («Radiodifusión Argentina al Exterior», RAE) — аргентин. міжнар. радіостанція, веде мовлення з 1949 (з перервами). Транслюються програми вісьмома мовами: ісп., англ., італ., порт., нім., франц., япон. та кит.

Т е л е б а ч е н н я. У країні транслюється понад 40 телеканалів. Найпопулярніші: Канал 13 (Canal Trece; засн. 1960); Америка ТВ (América TV; засн. 1966 у м. Ла-Плата); Федеральне телебачення (Telefe; засн. 1990); Канал 9 (Canal 9; засн. 1960, з кін. 2018 у криз. стані); Громадське телебачення (Televisión Pública, Canal 7 Argentina; найстаріший нац. телеканал в країні, веде мовлення з 1951, розташ. у м. Буенос-Айресі).

ЛІТЕРАТУРА. Фольклор індіан. племен, які жили на тер. А., до нашого часу не дійшов. Аргентин. л-ра колоніал. періоду (16 — поч. 19 ст.) розвивалася під впливом л-ри Іспанії (хроніки М. дель Барко Сентенери «Аргентина та завоювання Ріо-де-ла-Плати», 1602; Р. Діаса де Гузмана «Рукописна Аргентина», 1612 тощо). У творч. кін. 18 ст. помітний вплив франц. *просвітництва* (вірші М. де Лавардена, Д. де Аскуенаги). У роки антиіспан. війни 1810–1826 і нац.-визвольного руху в л-рі панував революційно-патріот. класицизм (публіцистика Б. де Монтеагудо; поезія Е. де Луки, Х. Круса Варели). Після проголошення незалежності країни (1816) в л-рі утвердився *романтизм*. Представник нового напрямку — поет і філософ Е. Х. *Ечевєрріа* — автор поеми «Полонянка» (1837). Творцями аргентин. романтич. прози вважають історика та літературознавця Х. М. *Гутьєрреса* (новели «Людина мурашка», 1838; «Капітан патріціїв», 1874) та Х. *Мармоля* (роман «Амалія», 1851). Філософсько-публіцистичний роман-есеї Д. Ф. *Сарм'єнто* «Фаундо, або ж цивілізація і варварство в аргентинській пампі» (1845) заклав основи подальшого латиноамер. осмислення нац. самобутності в худ. л-рі. Набуває поширення «література гаучо», основою якої став фольклор жителів пампи (пісні-імпровізації — відала, трісте, сьєліто). У поезії до тем із життя гаучо першим звернувся Б. *Ідальго*, знамі також твори І. *Аскаубі*, Е. дель Кампо; вершина «літератури гау-

чо» — епічна поема Х. Р. Ернандеса «Мартін Ф'єрро» (ч. 1–2, 1872–1879). Із сер. 19 ст. виникла т. з. костюмрист. л-ра (див. *Костюмбрізм*), яка відтворювала народні побут і звичаї. Творчість прозаїків Л. В. Лопеса, Е. Вільде, М. Кане, поетів К. Гідо-і-Спано, Р. Гутьєрреса та ін. підготувала ґрунт для розвитку реалізму в аргентин. л-рі. Серед перших творів реалізму — роман Х. Мартеля (справжнє ім'я — Х. Міро) «Біржа» (1898). Широко відомими стали твори сатирика Х. С. Альвареса (псевд. — Фрай Мочо), романи Р. Х. Пайро («Кумедні пригоди онука Хуана Морейри»; 1910), Б. Лінча («Яструби Флориди»; 1916), Р. Гуїральдеса («Дон Сегундо Сомбра»; 1926). Реаліст. напрям у драматургії утверджувався п'єси Ф. Санчеса. Наприк. 19 — на поч. 20 ст. в аргентин. л-рі поширилися *натуралізм* (проза Е. Камбасереса), *декадент.* л-ра (поезія Л. Діаса, проза А. де Естради), вел. роль у цей час відігравала л-ра іспано-амер. *модернізму* (Е. Ларрета у прозі, Л. Лугонес у поезії та ін.), вплив якої послаблюється наприк. 1920-х. У сер. 1920-х утворилися два літ. об'єднання письменників: авангардист. група «Флорида» — О. Хірондо (поет. збірка «Деколі»; 1925), Х. Л. Борхес (новели), Л. Маречаль (роман «Адам Буеносайрес»; 1948), Р. Гуїральдес; група «Боедо», зорієнтована на поєднання авангардист. прийомів із соц. тематикою чи навіть із *соцреалізмом*, — Р. Арльт (романи «Семеро божевільних», 1929; «Вогнемети», 1931), А. Юнке (справж. — А. Гандольфі; збірка оповідань «Паперові кораблики», 1926), Е. Кастельнуово. Соц. теми в реаліст. стилістиці порушував М. Гальвес у романах «Нача Регулес» (1919), «Історія передмістя» (1922) та іст. романі «Гаучо з Лос-Серрільйос» (1931). Соц. тематика, осмислена в екзистенційному та реліг. аспектах, характеризує численні романи Е. Мальєа. Однією із найважливіших, після твору Д. Ф. Сарм'єнто, інтерпретацій аргентин. нац. ества став нарис Е. Мартінеса Естради «Рентген пампи» (1937). Для лірики 1940-х характерне поєднання модерніст. і реаліст. тенденцій. Одним із зачинателів новітньої латиноамер. прози був Х. Л. Бор-

в'яни», 1943), А. Варели (роман «Темна ріка», 1943; епічна поема «Невичерпне добро», 1967), Р. Ларрі (повість «Гран-Чако», 1947), Х. Х. Манаути, Х. А. Флор'яні, драматургів Л. Барлетти, О. Драгуна, А. Кусані. Найбільшим явищем аргентин. л-ри 2-ї пол. 20 ст. є творчість Х. Кортасара (зб. оповідань «Таємна зброя», 1959; «Хтось, хто поряд з нами», 1977; «Поza часом», 1982 та ін.; романи «Премії», 1960; «Гра в класи», 1963; «62 / Модель для збирання», 1968; «Книга Мануеля», 1973), для якої характерні синтез реаліст. аналізу та символ. узагальнень, поєднання нац. конкретності з універсальністю підходу до соц. явищ. Важливі проблеми аргентин. сусп-ва порушують А. Кастільйо (збірки оповідань «Жорстокі оповідання», 1966; «Пантери і храм», 1976; роман «Спралий», 1985), А. Конті (роман «Маскаро, американський мисливець», 1975), Беатріс Гідо. У жанрах інтелект. фантастики та детективу працював А. Бйой Касарес. Серед визначних письменників останніх десятиліть — П. Оргамбіде, М. Граната, Х. Асіс, Р. Пігльві, Д. Мо-яно, Е. Тісон, С. Іаут вель Хартман та ін.

Укр. трудова еміграція в А. видавала газети «Пролетар», «Українська робітничка газета» (1932–1935) та ін. На поч. 1930-х вийшов «Українсько-іспанський словар» (укладач — Т. Петрівський), укр. мовою опубліковано твори А. Чайковського («Віддячився»), Ю. Шкрумеляка («Чота крилатих»). 1935 засн. прогресивне т-во ім. Т. Г. Шевченка, почав виходити щоріч. календар «Світло», де друкували матеріали про укр. письменників. 1941 під рубрикою «Великий поет-борець Тарас Григорович Шевченко» було надруковано кілька уривків із творів поета, вірш, присвячений митцеві, а також подано інформацію про укр. б-ки ім. Шевченка в А. та Уругваї. У наступні роки оприлюднено твори укр. поетів, зокрема П. Тичини, М. Рильського, В. Сосюри. Після Другої світової війни в А. розгорнули діяльність культурно-освітні т-ва ім. Лесі Українки, ім. І. Франка та ін., які встановили тісні зв'язки з Україною. У 1950-х в укр. вид-ві «Перемога» (м. Буенос-Айрес) видано укр. мовою «Кобзар» (передмова — ісп. та англ. мовами), повість В. Василевської «Зорі над озером», оповідання Б. Грінченка «Олеся». «Видавництво Миколи Денисюка» (м. Буенос-Айрес) 1955 опублікувало роман «Дон Сегундо Сомбра» Р. Гуїральдеса (переклад укр. мовою О. Сацюка); «Видавництво Юліана Середяка» (м. Буенос-Айрес) 1986 випустило 1 ч. епіч. поеми «Мартін Ф'єрро» Х. Р. Ернандеса (укр. переклад В. Котульського). 1961 в м. Буенос-Айресі побачила світ книжка А. Х. Баттістесі «Тарас Шевченко» з коротким оглядом життя і творчості поета і прозовим перекладом «Заповіту». У грудні 1983 газета «Українське слово» надрукувала вірші В. Симоненка в перекладі ісп. мовою Л. Голоцана. 1987 у вид-ві «Картаго» вийшла зб. оповідань Ю. Покальчука «Тінь», його доповідь «Гоголь і Борхес», виголошена на міжнар. конференції «Світ Борхеса» (01–5.04.1987), опублікована в журн. «Університетський журнал» («Revista universitaria»). В Україні перекладено твори Х. Кортасара, Х. Л. Борхеса, Р. Ларрі, А. Варели, У. Костаніні, Ф. Соррентіно, Х. Абалоса, А. Кусані, М. Ернандеса, Д. Ф. Сарм'єнто, Л. Лугонеса, А. Бйой Касареса та ін. Вийшли збірки «Пісні Севастополя», «Сучасна латиноамериканська повість» (обидві 1978), «Слово, народжене в

Аргентина. Льодовик Періто-Морено

хес. У романах Х. Б'яно «Щури» (1943), М. Мухіки Лайнеса «Ідоли» (1953) звучать мотиви зневіри людини в майбутньому. Соціально ангажованою є творчість Е. Л. Кастро (роман «Остро-

борні. Поезія та проза молодих латиноамериканських письменників» (1984) та ін. Серед перекладачів — Л. Олевський, Ю. Покальчук, С. Борщевський, В. Кордун, О. Буценко та ін.

АРХІТЕКТУРА. На відміну від ін. країн Пд. Америки, в А. не збереглися архіт. пам'ятки давніх індіан. культур. У колоніальний період (16 ст. — 1816) тут виникли міста (Буенос-Айрес, Кордова, Санта-Фе). У традиціях ісп. *бароко*, принесених сюди архітекторами — членами ордену *єзуїтів*, будувалися сакральні споруди (собор у м. Кордові, 1680–1758, арх. А. Бланкі, В. Муньйос). У 18–19 ст. під впливом Франції поширився стиль *класицизму* (собор у м. Буенос-Айресі, 1804, арх. Б. Рівадавія), але він присутній лише в офіц. монумент. спорудах. Розпланування міст було прямокутно-прямолінійним, з квадратними кварталами зі стороною 120 м і одноповерх. житл. забудовою, яка за ісп. традицією групувалася довкола внутр. двориків (*patio*). Перший двоповерх. житл. будинок у м. Буенос-Айресі зведено 1830. У перші десятиріччя незалежності архіт. діяльність зосереджувалася в столиці й спрямовувалася на створення репрезентатив. центру з громад. будівлями. Завершено буд-во ун-ту (1778–1821), до міськ. собору 1822 прибудовано *дзвіницю*, під впливом франц. архітектури 1850–1898 будувався й неодноразово перебудовувався Рожевий дім (Каса Росада) — резиденція уряду і президента. У 2-й пол. 19 ст. сюди доходять впливи архіт. стилістики *історизму* з Франції, Італії, Англії та США: будівлю Нац. конгресу в м. Буенос-Айресі в неокласицистич. стилістиці (див. *Неокласицизм*) споруджено 1897–1946 за конкурс. проектом архіт. В. Меано (1860–1904) під впливом *Капітолія* у м. Вашингтоні (США). З кін. 19 ст. Буенос-Айрес став найбільш. містом Пд. Америки з найінтенсивнішими темпами розвитку, що зумовило реконструкцію регуляр. плану міста, який зберігся з колоніальної доби. 1887 через наявні квартали забудови почали пробивати нові магістралі (Діагональ Норте) за зразком реконструкції м. Парижа, здійсненої 1853–1870 Ж.-Е. Османом (1809–1891). 1889 в місті було 3 залізн. вокзали, зводилися порт. і пром. споруди, на поч. 20 ст. — багатоповерх. будинки в стилі *модерн*. Розвивалися новатор. великопрогонові метал. конструкції із широким використанням скла: таким був нац. *навільйон* А. на Всесвіт. виставці в м. Парижі 1889, який 1895 перевезли до м. Буенос-Айреса і в якому зробили худ. музей. М. Ла-Плата, засноване 1882 як центр провінції, отримало традиц. для регіону регуляр. план, у якому ортогональна мережа дрібних кварталів доповнювалася діагональ. магістралями, за взірцем плану м. Вашингтона. 1901 в А. створено власну систему підготовки архітекторів. З 1930-х під впливом *баухауза* розвинулася сучас. архітектура, або *функціоналізм* чи *модернізм* (арх. Г. А. Бустільйо Мадеро, А. Вірасоро, А. Вільямс, А. Пребіш). Лідером і теоретиком цього руху був В. Акоста, автор книги «Місто і життя» та вілли Фальда 1939 у м. Мар-дель-Плата. Знач. вплив на розвиток архітектури в А. справив арх. *Ле Корбюзьє*, який 1929 прочитав цикл лекцій в Ун-ті Буенос-Айреса, запропонував проект реконструкції столиці та запроектував віллу доктора Куруше у м. Ла-Платі, збудовану 1949–1954. З 1930-х в А. почали будувати *хмарочоси*: 1935 у м. Буенос-Айресі звели трикут. у плані ярусний

житловий комплекс «Кавана» 120 м заввишки — один із найвищих у світі на той час. У повоєн. добу архітектура А. розвивалася в річці загалом, переходячи до пізнього функціоналізму, *бруталізму*, *неопластицизму* та *хай-теку*. Визнач. спорудами є Муніцип. театр Сан-Мартин у м. Буенос-Айресі 1953–1960 (арх. М. Альварес і М. Руїс), вирішений як багатофункц. комплекс із двома театр., лекц. залами, кінозалом, театр. школою і б-кою, а також споруда Банку Лондона і Пд. Америки там само 1960–1966 (арх. С. Еліа, П. Рамос, А. Агостіні, К. Теста), вирішена в майже скульп. стилістиці, що поєднує бруталізм і неопластицизм, з максим. використанням пласт. можливостей *залізобетону* при створенні *фасадів*. Найвідомішим аргентин. арх. є С. Пеллі (1926–2019), автор 88-поверх. веж-близнюків Петронас у м. Куала-Лумпурі (Малайзія; 1992–1998) 452 м заввишки, які протягом 1998–2003 вважалися найвищим хмарочосом у світі. У м. Буенос-Айресі за його проектами збудовано кілька хмарочосів у стилістиці *хай-тек*: офіс. комплекс «Республіка» 1994–1996, офіс Бостон. банку 1998–2001, штаб-квартира нафт. компанії YPF S.A 2005–2008. Найвищі хмарочоси м. Буенос-Айреса: вежа Ле Парк Фігероа Альфорта (173 м; 2010); вежа Ренуар (175 м; 2014); вежа Альвеар (239 м; 2018).

Аргентина. Меморіал аргентинцям, загиблим у Фолклендській війні 1982, м. Ушайя

ОБРАЗОТВОРЧЕ МИСТЕЦТВО. Давнє індіанське мист-во А. — це розписна й фігурна кераміка, петрогліфи, тканини з геометр. орнаментом, прикраси з пір'я, культова скульптура з каменю, дерева і глини. У колоніальний період мист-во мало переважно реліг. характер, у ньому поєднувалися християн. сюжети з традиц. уявленнями місцевого населення: переважно це різьблена дерев'яна скульптура [ретабло (ісп. варіант *іконостасу*)]. У цей час у живописі почали з'являтися світські жанри (переважно портрет). Після проголошення незалежності з'явилися романтич. жанрові картини, портрети, панорамні краєвиди, картини з побут. сценами. 1821 при Ун-ті Буенос-Айреса відкрито Школу малюнка. У 1-й пол. 19 ст. в А. працювали переважно європ. майстри: художники Е. Е. Відаль (1791–1861), К. Пельєгріні (1800–1875), Р. О. К. Монвуазен (1790–1870), А. д'Астрель (1805–1875), С. І. Бакле (1790–1838); скульптор Х. А. Г. Ернандес (1750–1821) та ін. Одним із перших аргентин. художників був костюмбріст К. Морель (1813–1894). У сер. 19 ст. відома творчість П. П. Пуейрредона (1832–1870) — засновника нац. школи портрета, пейзажу, побут. жанру. У

2-й пол. 19 ст. постала нац. мист. школа. Її очолили художники-реалісти Е. Сіворі (1847–1918), Е. де ла Каркова (1866–1927). Вони поступово витісняють академізм, засновують Т-во захоплення мист-ва (1878). Скульптор Л. Корреа Моралес (1852–1923) одним із перших звернувся до нац. тематики. На поч. 20 ст. панівним напрямом у мист-ві А. став *імпресіонізм*. Його провідними представниками були художники М. Мальярро (1865–1911), Ф. Фадер (1882–1935), скульптори Р. Іруртія (1879–1950), П. Сонса Бріано (1886–1941); пізніше розвиваються *постімпресіонізм* (Р. Сільва; 1890–1919), *експресіонізм* (Е. Кульєн Аерса; 1879–1936). Від 1920-х, після створення

Аргентина. Кафедральний собор у м. Ла-Платі

авангардист. школи (Р. Сольді; 1905–1994), у мист-ві А. починають розвиватися модерніст. течії — *кубізм* (Е. Петторуті; 1892–1971), *сюрреалізм* (Р. Форнер; 1902–1988), *абстракціонізм* (скульптори А. Сібеліно; 1891–1960; П. Курателля Манес; 1891–1962), які активно поширилися після Другої світової війни. Одночасно продовжила розвиток школа реаліст. мист-ва А.: художники Х. К. Кастаньйо (1908–1972), А. Берні (1905–1981), Л. Е. Спілімберго (1896–1964), Б. Кінкела Мартін (1890–1977), С. Б. де Кірос (1881–1968), А. Алісе (1886–1943), Д. Урручуа (1902–1978), скульптори А. Ріганельї (1890–1949), А. Бігатті (1898–1964) та ін., чия творчість тяжіє до монумент. нац. образів. 1946 представники абстракціонізму утворили Рух Маді (Т. Ко-сіце, 1924–2016; К. Арден Куїн, 1913–2010; Р. Ротфусс, 1920–1969; М. Блашко, 1920–2011; Д. Лаань, 1927–2007). У 1960–1970 в А. поширилися новітні авангардист. течії: «кінетичне мистецтво» (Х. Ле Парк; нар. 1928), «геометричне» (Е. Мак-Інтайр; 1929) тощо. Як опозиція до абстракціонізму почав розвиватися напрям «нова матеріальність» (Р. Максіо; 1931). Серед відомих сучас. художників — засновниця руху «ефемерне мис-

тецтво» М. Мінухін (1941), володар Золотого лева Венеційського бієнале 2007 Л. Феррарі (1920–2013) та ін.

МУЗИКА. До початку ісп. колонізації (16 ст.) А. мала самобутній індіан. фольклор. Архаїчні зразки музики збереглися в районах Чако, Межиріччя та на Пн. Зх. А. Племена *арауканів* на Пд. Зх. країни дотепер зберігають давні музичні традиції. Однак у сучас. фольклорі А., який сформувався переважно під впливом ісп., індіан. музика майже не позначилася. Споріднена з музикою сусід. країн (Болівія, Перу, Чилі), поширені ті ж муз. інструменти: флейта кена, 6-струнна гітара та її різновиди (тіпле, рекінто, чаранго), скрипка, арфа. Аргентин. музика, яка сформувалася на поч. 19 ст., відома як музика гаучо (пастухів). У цьому середовищі виокремилися перші профес. співаки — пайядори, які виконували власні твори під гітару. Поширені нар. танці та пісні: тристе, тоно, яраві, мілонга, естіло тощо. Професійна музика пов'язана з культурою Іспанії. У 16–17 ст. місіонери принесли до А. катол. духовну музику, вони також навчали місц. нас. грі на інструментах (лютні, гітарі тощо). При єзуїт. монастирях 17 ст. були школи, де індіанців навчали музики. У 18 ст. у аристократич. салонах регулярно влаштовували концерти та оперні вистави. Після проголошення незалежності А. виникли передумови для розвитку нац. музики, але протягом двох десятиліть переважала європ. музика, ставилися опери В. А. Моцарта, Й. Гайдна та ін. Поступово почали набувати популярності форми нац. муз. театру: муз. комедії, театралізов. пісенні сюїти тощо. 1821 італієць Х. А. Пікацаррі заснував у м. Буенос-Айресі Філармонійне т-во, яке почало організовувати концерти вокал. та інструмент. музики. Серед перших композиторів А. — автор нац. гімну Б. Парера (1776–1840), автор камер. творів А. Алькорта; піаніст, один із перших авторів А. симф. музики, фундатор (спільно з іт. В. Рабальйо) Академії музики (1822) Х. П. Еснаола та ін. В останні десятиліття 19 ст. постав новий, нац. напрям музики, представники якого проголосили необхідність вивчення фольклору країни й поєднання нац. особливостей із принципами класич. європ. музики. Цей напрям очолив засновник профес. композитор. школи А. Вільямс (1862–1952). У 1893 за його ініціативою в м. Буенос-Айресі була створена консерваторія, а потім муз. школи. Основоположником нац. опери є А. Берутті (1862–1938). Нац. напрям у фортеп. музиці репрезентують твори Х. Агірре (1868–1924). У цей період також писали музику К. Боньяті, Ф. Каттелані, К. дель Понте. У 20 ст. почала активно розвиватися опера. З муз. театром пов'язана творчість К. Гайто (1878–1945) — опери «Ольантай» (1926), «Кров гітар» (1932), балет «Квітка Групе» (1929) та ін. У жанрі опери працювали композитори Ф. Боер, Е. Паніс. До розвитку в музиці у цей час також долучилися композитори Х. Хіларді (1889–1963), Ф. М. Угарте (1884–1975), О. Сікарді (1897–1963), Е. Дрангош (1882–1925) та ін. Камер. інструмент. і вокальна музика: К. Лопес Бучардо (1881–1948), Х. Е. М. Родрігес (1897–1948) та ін. Наприк. 1920-х популярності музики А. сприяла творчість Х. Х. Кастро (1895–1968), А. Хінастери (1916–1983), К. Гуаставіно (1912–2000), Х. К. Паса (1901–1972) та ін. Ці музиканти створили творч. об'єднання «Групо реновасьон» («Група понов-

лення»). Серед представників нац. спрямування в музиці — композитори Л. Джаннео (1897–1968), Х. Персесаль, Е. Іглесіас Вільюд (1913–1988), Е. Наполітано (1907–1989), Е. Ласала (1914–2000), Р. Г. Морільо (1911–2003), К. Суфферн (1901–1991) та ін. У 1950-ті з'явилися твори представників молодшого покоління — Р. Арісагі (1926–1985), Р. Кааманьо (1923–1993) та ін. У 20 ст. в усьому світі стало популярним аргентин. танго. Серед творців цієї музики — К. Гардель, Х. де Каро (1899–1976), Г. М. Родрігес (1897–1948), Л. Демаре (1906–1964), А. П'яццола (1921–1992) тощо. У сер. 20 ст. А. за рівнем музики стала однією з провідних країн Пд. Америки. Муз. центром країни є м. Буенос-Айрес, де від 1908 діє один із найвідоміших опер. театрів світу — «Колумба» («Колон»). Популярними є виступи оркестрів — Філармонічного, Нац. симфонічного, Нац. радіо, асоціації «Друзі музики». Активно функціонують муз. школи, консерваторії в містах Буенос-Айресі, Кордові, Росаріо тощо. У 1960-х з'явилась аргентин. рок-музика. Найвідомішими представниками є гурти «Сода Стерео» («Soda Stereo»), «Рата Бланка» («Rata Blanca»), музиканти Чарлі Гарсія (1951), А. Каламаро (1969) тощо. Серед сучас. музикантів, які виконують класич. музику, піаністка — М. Аргеріх (1941), диригент — Д. Баренбойм (1942).

ТЕАТР. У індіан. племен, які населяли тер. сучас. А., не було профес. театру, хоча елементи театр. дійства були в танцях та ритуалах. Після колонізації представники ордену єзуїтів, пропагуючи католицизм, демонстрували вистави на основі бібл. сюжетів. 1626 француз Л. Берже навчив танців групу індіанців, після чого вони почали брати участь у реліг. виставах. У 2-й пол. 17 ст. при дворах аристократів виникли перші аматор. театри. Перший драм. твір в А. — лоа (одноакт. алегорич. п'єса) А. Фуентеса дель Арко, поставлений 1717. у м. Санта-Фе. 1747 до коронації ісп. короля на центр. майдані м. Буенос-Айреса проходили вистави за п'єсами П. Кальдерона де ла Барка й А. Морето-і-Кавана. 1783 побудовано перший стаціонар. театр «Дім Комедії», або «Ранчерія». Наприк. 18 ст. з'явилась низка патріот. творів, зокрема трагедія «Сіріпо» М. Х. Лавардена (1754 — бл. 1810). Активно розвиваються сайнета (муз. комедія), лоа, тонаділья тощо. 1804 замість «Будинку Комедії», який згорів 1792, зведено Малий, або Тимчасовий, Колісео. До 1810 тут ставили п'єси переважно ісп. авторів. Після проголошення незалежності їх твори було вилучено з репертуару. Розвитку нац. театру сприяло створення акторами та драматургами «Товариство гарного смаку» (1817–1827). Автори Л. А. Моранте, К. Енрікес (1769–1824) наслідували трагедії франц. просвітників. Традиції класицизму у 1820-ті позначилися на стилі любовно-психол. трагедій М. Бельграно («Моліна»; 1824), Х. К. Варела («Дідона», 1823; «Архія», 1824). Тоді ж з'явилось сайнете «Весілля Чівіко й Панча» (1823) невідомих авторів, які характеризувалися нац. колоритом і нар. мовою. У 19 ст. почав розвиватися романтизм, який відбився у творчості К. М. Куенка (комедія «Дон Тадео»), Х. Б. Альберда («Гігант Амаполас») та ін. Після падіння режиму Х. М. де Росаса нац.-визвольна тема відродилася в 1860–1870-х в іст. драмах романтиків М. Ортеги («Люсія де Міранда»; 1864) і Ф. Фернандеса («Монтеагудо»; 1880). У 1880-ті виник жанр романтич. мелодрами з

гол. героєм гаучо. Новий жанр започаткувала пантоміма «Хуан Морейра» (за мотивами роману Е. Гутієрреса). 1825 в м. Буенос-Айресі відбулася перша оперна вистава «Севільський циркульник» Дж. Россіні. Перша аргентин. опера — «Біла кішка» (1877). На межі 19–20 ст. в театрах «Вікторія», «Аполо» (м. Буенос-Айрес) ставилися п'єси «Каландрія» М. Легісамона (1858–1935), «У село» Н. Гранаді, «Камінь спотикання» М. Коронадо, «Країна», «Хесус Назарено» Е. Гарсія Вельосо (1880–1938) та ін. На поч. 20 ст. до репертуару аргентин. театрів належали комедії Г. Лаферрере «Літні безумці» (1905), «Сім'я Барранко» (1908) та ін. У багатьох театрах ставили сарсуели (комедії зі співом і танцями). Розквіту театру сприяла творчість найбільшого аргентин. драматурга Ф. Санчеса («Мій син — лікар», «Чужинка», «Проблеми в сім'ї Барранко» та ін.). На поч. 1920-х театр пережив кризу. Традиц. сайнете перетворилося в комедію й поступилося місцем т. з. креольській ревісті (сценкам із міськ. життя). 1922 в А. поширився жанр батаклану. У цей час також стали популярними п'єси «Розвал» В. Куїтіньо, «Повінь» Р. Г. Пачеко, «Матінка», «Акула», «Тіні на стіні» Ф. Ново, «Чесні люди», «Лялька», «Годинник» А. Диссеполія, «Турецький романс» С. Ейчелбаума та ін. У 1920-ті виникли театр. організації, які виступали проти комерц. театрів і започаткували т. з. незалежні театри. Серед них були «Ель Пуебло» («Народний театр»; засн. реж. Л. Барлеттою 1930), «Єврейський нар. театр (засн. 1935), «Ла Маскара» (засн. актором і реж. Р. Пасу 1937). У 1935 Держ. комісія у справах культури створила в м. Буенос-Айресі Нац. театр комедії (на базі «Театру Сервантеса») і Нац. ін-т вивчення театру. Центр театр. життя А. — м. Буенос-Айрес. На межі 1950–1960-х серед найпопуляр. «незалежних театрів» були «Ель Пуебло», «Новий театр», «Фраймочо», «Єврейський народний театр», «Ла Маскара», «Флоренсіо»; серед комерц. театрів — Нац. театр комедії, «Аполо», «Архентіно», «Політеама», «Одеон» та ін. 1943 створено Держ. ляльковий театр, діяли театри маріонеток «Театро де Пепе», «Калесіта», «Маріонетка» та ін. У 1960-х осн. напрямми театр. мист-ва в А. були авангардизм, соцреалізм, неогротеск і необароко. У 1970-х, з огляду на політ. ситуацію в країні, розвиток театру призупинився. Новий поштовх до розвитку отримав уже в 1980-х. У 1981 за ініціативою О. Драгуна постав «Відкритий театр». 2005 з'явився перформанс-театр «Брутальна сила», що став одним із провідних у світі в цьому жанрі. Театр активно розвивається: 2007 лише у театрах м. Буенос-Айреса поставлено понад 200 вистав, які відвідали більш як 2 млн глядачів. Започатковано Міжнар. театр. фестиваль м. Буенос-Айреса.

КІНО. Кінематограф в А. існує вже понад століття. Перший кінотеатр відкрився 1900, у 1907 вийшла перша стрічка «Аргентинський прапор» (оператор Е. Пі), 1907 з'явився перший короткометраж. фільм «Травнева революція», 1910 — перший ігровий фільм «Амалія». Кінематограф А. розвивався досить стрімко, за весь час існування німого кіно було знято не менше двохсот картин. Режисери перших худ. стрічок — М. Гальйо, Ф. Вальє, А. Ліпіцці — переважно зображували екзотику природи та життя пастухів-гаучо. Один із небагатьох ранніх фільмів, який належить до кінокласики, — романт.

мелодрама «Благородство гаучо» (1915; реж. Е. Мартінес де ла Пера, Е. Гунчі, У. Кайро), вирізнявся правдивим зображенням аргентин. села. Успіхом користувалися «Прибій» (1916; реж. А. Ліпіцці), «Сантос-Вега» (1917; реж. К. де Паолі). До поч. 1920-х найбільшу популярність здобули режисер Х. Іррігоєн і Х. А. Феррейра, які створили мелодраматич. кінокартини «Вечірка» (1915), «Танго смерті» (1917), «Білі голубки» (1920), «Крихітка з вулиці Флорида» (1921), «Буенос-Айрес — місто мрій» (1922) та ін. Кіновиробництво в А. найвищого успіху досягло в 1930–1940-х, коли щороку створювалося бл. 40 фільмів. Картини 1930-х — переважно муз. мелодрами, у які залучали номери «короля танго» К. Гарделя та коміка Л. Сандріні. У 1940-ті, коли в л-рі та мист-ві А. панував костюмбрізм, знімалися стрічки за літ. творами «Ляльковий дім» (1943) А. Савалія, «Кармен» (1943) Л. С. Амадорі тощо. У картинах почали порушувати політ. та соц. тематику — «Трое з річки» М. Соффічі (1943), «Його найкращий учень» (1944) і «Дика пампа» (1945) Л. Демаре, «М'яч із ганчірок» Т. Рюса (1948). Після приходу до влади Х. Д. Перона кіномист-во зазнало сильних цензур. утисків, через що втратило інтерес публіки, яка почала надавати перевагу голлівуд. картинам. 1958 утворена Спілка аргентин. кіно, на основі якої 1959 організовано Нац. ін-т кінематографії, який мав займатися фінансуванням вітчизн. картин. Від кін. 1950-х нове покоління режисерів (Л. Т. Нільсон, Ф. Айала, Ф. Соланас та ін.) почало активно демонструвати фільми на міжнар. фестивалях. 1968 виникли дві групи, які дали новий поштовх до розвитку кіно. «Група п'яти», до якої входили А. Фішермен, Н. Патерностро, Р. Бехер, Х. Х. Стагнано і Р. де ла Торре, виступала за неомерц. експеримент. кіно. Кіногрупа «Звільнення», до якої увійшли Ф. Е. Соланас, О. Хетіно і Х. Вальєхо, постала на лівій політ. платформі, що надавала перевагу реаліст. висвітленню гострої соц. тематики. 1969 вперше вжито термін «третій кінематограф», що став назвою напрямку у світ. кінематографії. На поч. 1970-х з'явилася низка фільмів, які отримали міжнар. визнання: «Гуемес» (1971), «Нафарбовані губки» (1974), «Камінь свободи» (1976) реж. Л. Торре Нільсона; «Вторгнення» (1969) У. Сантьяго тощо. У 1980-х фільми-фарси стали менш популярні, у стрічках почали відверто говорити про репресії, катування й зникнення під час «Брудної війни» в 1970-х і на поч. 1980-х [«Потішна невелика брудна війна» Е. Олів'єрі (1983), приз Берлінського МКФ (1984); «Офіційна версія» Л. Луенсо (1985), премія «Оскар» тощо]. Від кін. 1980-х почалася криза аргентин. кіно, пов'язана з новою екон. кризою. 1995 А. прийняв закон про обов'язкову фін. підтримку нац. кіно. У стрічках останніх років «Дев'ять королів» Ф. Б'єлінскі (2000), «Син нареченої» Х. Х. Кампанелья (2001), «Короткі історії» К. Соріна (2002) тощо порушується проблема кризи. 2009 вийшла стрічка «Таємниця в його очах» Х. Х. Кампанелья, що 2010 здобула «Оскар» як найкращий іноз. фільм. Щорічно присуджуються премії Нац. ін-ту кінематографії. Від 1954 відбувається Міжнар. кінофестиваль у м. Мардель-Плата (з перервами), згодом визнаний подією категорії «А».

СПОРТ. Розвитком спорту в А. керує Конфедерація спорту, що об'єднує понад 50 федерацій із

різних видів спорту. 1974 прийнято Закон про спорт, згідно з ним д-ва опікується його фінансуванням. Підготовкою спорт.-пед. кадрів займаються Ін-т фіз. культури (засн. 1906) у м. Буенос-Айресі, Ін-т Нац. ун-ту Ла-Плати (1906) та ін. 1923 засн. НОК, тоді ж визнаний *Міжнародним олімпійським комітетом*. Від 1920 А. активно бере участь в *Олімпійських іграх* (за винятком 1980) з 1928 — в *Олімпійських іграх зимових* (окрім 1932, 1936, 1950). Загалом А. виборолася в *Олімпійських іграх літніх* 21 золоту, 25 срібних і 28 бронзових медалей, у зимових нагород немає. НОК А. ініціював проведення Панамер. ігор, які відбулися 1951 в м. Буенос-Айресі. Збірна А. з футболу двічі здобувала Кубки світу (1978, 1986), двічі ставала олімп. чемпіоном (2004, 2008), 14 разів ставала чемпіоном Пд. Америки. Аргентин. футбольна асоціація є найстарішою у світі (утв. 1893). Перший футб. чемпіонат відбувся 1891. Натепер в А. понад 3 тис. футб. клубів. Всесвітньо відомі футболісти Д. А. Марадона (1982–1994 лідер нац. збірної), Л. Мессі, А. Ді Стефано. Жін. футбол має нац. лігу від 1991. Жін. збірна виграла чемпіонат Пд. Америки. Популярним є *баскетбол*. 1950 збірна А. виграла перший в історії Чемпіонат світу з баскетболу. Взявши участь у чемпіонатах світу 14 разів, ще двічі, 2002 і 2019, здобувала срібні медалі. Чол. збірна А. з баскетболу брала участь у 7 Олімпійських іграх. Стала олімпійським чемпіоном на *Літніх Олімпійських іграх 2004* та виборола бронзу на *Літніх Олімпійських іграх 2008*. Чемпіон Америки 2001, 2011, срібний призер 1995, 2003, 2007, 2015, 2017 та бронзовий призер 1980, 1993, 1999, 2009, 2013. Популярними є також такі командні види спорту, як-от регбі, волейбол, поло, хокей на траві. Успіхи тенісистів Г. Віласа (1952) та Г. Сабатіні (1970) сприяли поширенню популярності цього виду спорту в А.

УКРАЇНА ТА А. 05.12.1991 А. першою серед латиноамер. країн визнала незалежність України. Дипломатичні відносини встановлено 06.01.1992. Посольство України діє в м. Буенос-Айресі від березня 1993, А. — у м. Києві з травня того ж року. Між двома країнами укладено низку двосторон. угод про співпрацю, зокрема Договір про дружні відносини і співробітництво (ратифікований Україною 1999), Угода про торг.-екон. співробітництво (1996), Угода про скасування віз (2011). Заг. обсяг укр.-аргентинського товарообігу — 72,6 млн дол. США (2018, оцінка). Для українців діє безвізовий в'їзд на термін до 90 діб упродовж календарного року. В А. постійно проживає сьома за чисельністю у світі та друга за чисельністю в Лат. Америці укр. діаспора, яка становить понад 250 тис. осіб (за ін. оцінками, від 350 до 500 тис. осіб). Українці мешкають у провінціях Місьйонес (170 тис. осіб), Буенос-Айрес (понад 120 тис. осіб), Чако (50 тис. осіб) тощо. 2007 створено Ін-т укр. культури та освіти імені Патріарха Йосипа Сліпого. Діють різні укр. громад. і реліг. організації, творчі колективи тощо.

Лит.: Rojas R. Historia de la literatura argentina : in 8 vol. Buenos Aires, 1948–1949; Очерки истории Аргентины. Москва, 1961; Полевой В. М. Искусство стран Латинской Америки. Москва, 1967; Формирование национальных литератур Латинской Америки / Отв. ред. В. Н. Кутейщикова. Москва, 1970; Щеголев Б. Н. Аргентина: экономическое развитие и проблемы внешней торговли. Москва, 1971; Торрес-Риоско А. Большая латиноамериканская

література / Пер. с исп. Москва, 1972; Сергеев К. С., Ткаченко В. Г. Латинская Америка: борьба за независимость. Москва, 1975; Кутейщикова В., Тертерян И., Земсков В. Художественное своеобразие литератур Латинской Америки. Москва, 1976; Культура Аргентины / Отв. ред. В. А. Кузьмищев. Москва, 1977; Покальчук Ю. Сучасна латиноамериканська проза. Київ, 1978; España C. Cine argentino en democracia, 1983–1993. Buenos Aires, 1994; Traba M. Art of Latin America: 1900–1980. Washington, 1994; Burdick M. A. For God and Fatherland: Religion and Politics in Argentina. Albany, 1996; Fiadone A. Argentine Indian Art. Mineola, 1997; Jitrik N. Historia crítica de la literatura argentina : in 12 vol. Buenos Aires, 1999–2015; Encyclopedia of Latin American Theater / Ed. by E. Cortés, M. Barrea-Marlys. Westport, 2003; Дербишайр Д., Дербишайр Я. Политические системы мира : в 2 т. / Пер. с англ. Москва, 2004. Т. 2; Безуглий В. В. Економічна і соціальна географія зарубіжних країн. Київ, 2007; Безуглий В. В., Козинець С. В. Регіональна економічна та соціальна географія світу. 2-ге вид., допов., перероб. Київ, 2007; Taylor D., Townsend S. A Critical Antology of Latin American Theater and Performance. Ann Arbor, 2008; Книш М. М., Мамчур О. І. Регіональна економічна і соціальна географія світу (Латинська Америка та Карибські країни, Африка, Азія, Океанія). Львів, 2013; Богомазов В. М. Папа Римський Франциск і мир ХХІ века // Латинская Америка. 2014. № 7; Крячко В. І. Про етнічний склад римо-католиків у світовому соціальному просторі // Вісник Нац. юрид. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Сер.: Філософ., філософ. права, політолог., соціол. 2014. № 1; Andermann J. Nuevo cine argentino. Barcelona, 2015; Brill M. Music of Latin America and the Caribbean. 2nd ed. London; New York, 2018; Галибіна-Лебедева Е. С. Протестантские церкви и секты как новый субъект политики в Латинской Америке // Мир. полит. 2019. № 3.

Аргентина

Аргентіно, Архентіно — прісновод. кінцеве льодовик. озеро біля сх. підніжжя Патагонських Анд (на вис. 187 м над рів. м.), у зх. частині провінції Санта-Крус на крайньому Пд. Зх. Аргентини. Найбільше озеро в країні, пл. поверхні — 1 415 км², об'єм — 219,9 км³, макс. шир. — 20 км, серед. глиб. — 150 м, макс. — 500 м (найглибше в Південній Америці), довж. берег. лінії — 640 км. Зх. береги гористі, з фіордоподіб. (див. *Фіорд*) затоками, що врізаються в сх. схили Анд, якими з гір спускаються льодовики; сх. — рівні, врізані в Патагонське плато та облямовані моренними (див. *Морена*) грядями. Озеро живиться перев. атмосфер. водами (пл. водозбору — понад 17 тис. км²), що поступають від річок Ла-Леона (витікає з оз. В'едма пл. 1 100 км²), Сентінела, Мітре, Калафате, Оркета, Кабальйос, безлічі гір. струмків, льодовиків Упсала (пл. 765 км², продукує велику кількість айсбергів), Періто-Морено (250 км², регулярно перекриває одну із заток озера й спричиняє великі затоплення й прориви води з верх., відмеж. частини) та Спегаззіні (130 км², майже незмін. за останні 50–60 р., має найвищі льод. стінки, заввишки до 135 м). З А. бере початок р. Санта-Крус, що за 385 км впадає в Атлантичний океан. Клімат холод., і посушливий, серед. т-ра повітря влітку не перевищує +13 °С (січень), узимку — бл. +1 °С (липень), опадів 200–210 мм/рік. Озеро відкрито (1782) дослідником Патагонії Ф. В'едма (1737–1809; Іспанія), уперше обстежено (1878) моряком-дослідником В. Фейлбергом (1852–1913; Аргентина), названо А. (замість індіан. назви Кельта) дослідником нових земель, науковцем-натуралістом

Ф. Морено (1852–1919; Аргентина). Озеро лежить у пд. частині *Лос-Гласьяреса*. На пд. березі А. розташ. м. Ель-Калафате.

Лит.: Магидович В. И., Магидович И. П. Очерки по истории географических открытий : в 5 т. 3-е изд., перераб. и доп. Москва, 1984. Т. 3; Peñaloza F., Canaparo C., Wilson J. Patagonia: Myths and Realities. Oxford, 2010.

А. С. Івченко

Аргентиноподібні (Argentiniformes) — ряд променеперих костистих риб, види яких мешкають у всіх океанах, багато з них є глибоководними формами. Тіло А. срібляст. кольору або темне; голова маленька, з великими очима; рот невеликий, зубів майже немає. У зад. частині зябр. порожнини міститься складна структура — епібранхіальний орган. Це важлива особливість А. Хвост. плавець симетрично роздвоєний (гомоцеркальний), непарні плавці зміщені в бік хвоста. Плавальний міхур є не в усіх представників А. У деяких видів позаду спин. плавця є особл. жировий плавець: заповнений жиром і позбавлений твердих променів усередині. До ряду А. раніше відносили 7 сучас. родин із май-

Аргентиноподібні.
Argentina georgei

же 60 родами і не менш як 228 видами, але зоологи схильні виокремлювати Alerocerphalidae та Platytrichtidae, залишаючи у складі решту — Argentinidae, Bathylagidae, Microstomatidae та Opisthoproctidae, які разом об'єднують 87 видів. До род. Argentinidae належать переважно невеликі (довж. до 25 см) риби, за винятком аргентини північноатлантичної, або золотистої корюшки (*Argentina silus*), яка може досягати в довж. 75 см. А. живуть вел. групами поблизу дна, основу їхнього раціону становить планктон, зокрема криль. До род. Опістпроктових (Opisthoproctidae) належать 19 видів, деякі з них трапляються надзвичайно рідко і представлені малочи-

сельним популяціями з кількох особин. Очі риби цієї родини мають особл. циліндр. форму: спрямовані догори, що морфологічним пристосуванням до існування на значних глибинах. До таких пристосувань належать фотофори — особл. клітини, які містять кристали сечової кислоти, що відбивають світло. Унаслідок глибоководного способу життя скелет риб дещо недорозвинений через відсутність на глибинах соняч. світла і, відповідно, вітаміну D.

Лит.: Нельсон Д. С. Рыбы мировой фауны. Москва, 2009; Newell R. C. Adaptation to Environment: Essays on the Physiology of Marine Animals. Amsterdam, 2013; Nelson J. S., Grande T. C., Wilson M. V. Fishes of the World. Hoboken, 2016.

Д. С. Луценко

Аргентинська література — див. у ст. *Аргентина*.

Аргентит (від лат. *argentum* — срібло) — мінерал класу сульфідів. Синонім — срібний блиск. Представл. двома поліморф. модифікаціями: куб. (β - Ag_2S), власне А., стабільний за т-ри вище від 179 °С, і акантом (α - Ag_2S , моноклін. сингонія), стабільний за т-ри до 179 °С. Міжнар. мінерал. асоціація використовує у своїй практиці назву акантит (*acanthite*) — від грец. *ἄκανθα* — шип, стріла. Уперше згадано засн. гірничої науки Г. Агриколою 1529, однак теперіш. назву дістав тільки 1845 від В. Гайдінгера. Виявлено 1855 у м. Яхимові (Чехія). Хім. склад (мас. частки, %): Аргентум (срібло) — 87,06; Сульфур (сірка) — 12,94. Домішки: Плюмбум (свинцеві), Ферум (залізо), Купрум (мідь) — до 1,5, Селен — до 14. Колір — свинцево-сірий; блиск — метал., спайність — недосконала; злам — майже раков.; твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — 2–2,5; густина — 7,2–7,4 г/см³. А. утворює суц. маси, прожилки, волокнисті агрегати, пластинки, кубооктаедр. кристали, дендрити. Трапляється в низькотемператур. гідротерм. родовищах сріб. руд. Його виявлено в складі кобальто-нікел. і свинцево-цинк. руд, а також у зонах гіпергенезу, де розвивається за рахунок окиснення ін. аргентумовміс. мінералів. Є рудою, з якої видобувають срібло. Пошир. у Рудних горах, у Конгсберзі (Норвегія), у Мексиці (штати *Сакатекас*, *Гуанахуато*), Болівії, Перу, США, РФ (Алтай, Забайкалля). В Україні виявлено в родовищі Мужієве в Берегівському районі, у рудах Чивчинських гір та у кварц-карбонат. жилах Рахівських гір, поліметал. рудах Нагольного кряжу. У Петрово-Гнутівській кальцит-флюоритовій жилі Приазов'я трапляється у формі включень у галеніти.

Лит.: Грицик В. В., Аверин Ю. А., Вьяльсов Л. М. и др. Акантит из Закарпатья // Минер. журн. 1984. Т. 6. № 6; Латыш И. К. Серебро в природе. Киев, 1997; Павлович В. І., Довгий С. О. Мінералогія : у 2 ч. Київ, 2014. Ч. 2.

С. М. Бондаренко

Аргентум, Ag (лат. *argentum*, від грец. *ἄργυρος* — білий) — див. *Срібло*.

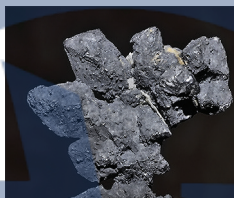
Аргіліт (від грец. *ἄργιλλος* — глина та *λίθος* — камінь) — каменеподіб. глиниста порода, що утворюється під час діагенезу та епігенезу внаслідок дегідратації глин. Продукт 1-ї стадії змінення глин на шляху їхнього перетворення в метаморф. кристал. сланці, у яких глинистий

матеріал змінено та перетворено в нові метаморф. мінерали. У шліфах А. подібні до глин, однак виявляють більшу орієнтованість та розкристалізованість глинистих мінералів, знач. уміст слюди та ін. мінер. новоутворень. З огляду на те, що гідрослюдиستی глини найпоширеніші поміж глинистих порід, більша частина А. утворюється саме за рахунок скам'яніння цих глин. Виокремлюють А. масивні (текстура не змінена тектон. тиском) та ті, що розбиті на тріщини та створюють сланцюватість. Термін «сланцюваті А.» можна застосовувати лише до тих, у яких розпадання на плити зумовлено не первин. осад. процесами, а вторин. тектонічними. Своєрід. різновидом А. є порцеланіти — глини, обпалені підзем. пожежами. Залежно від складу вони перетворюються в легкі фарфороподіб. чи пористі шлакоподіб. маси. Порода буває синюватого-сірого, чорного, аспідного, світлого, білуватого кольору. Блиск — шовковистий, смоляний. Твердість за Мооса шкалою твердості мінералів — 3,5–4,0. Густина — 1,3–2,6 г/см³. Осн. родовище — о-ви Хайда-Іваї — архіпелаг біля Пн.-Зх. узбережжя Британської Колумбії. Застосовують у вир-ві буд. кераміки, вогнетривів і цементу. У менших кількостях — у ливар. вир-ві, папер. і гум. пром-сті, а також для очищення нафтопродуктів і жирів.

Лит.: Здорик Т. Б., Матіас В. В., Тимофеев И. Н. и др. Минералы и горные породы СССР. Москва, 1970; Сеньковский Ю., Попп І., Семенюк М. До літології нижньо-олігоценних відкладів Скибової зони Українських Карпат // Праці Наук. тов-ва ім. Шевченка. 2007. Т. 19; Romaine G. Rocks, Gems, and Minerals. Guilford; Helena, 2015.

Е. В. Мельник

Аргімпаса, Артїмпаса (грец. *Αρτιμπασα*) — у скіфській міфології — богиня плодючості та материнства, володарка живих і мертвих, захисниця, покровителька людського роду. З 7 ст. до н. е. вважалася покровителькою скіф. царів. На думку Геродота, у греків А. ототожнювалася з *Афродітою*. Особливість худ. зображення А. у скіф.

Аргентит

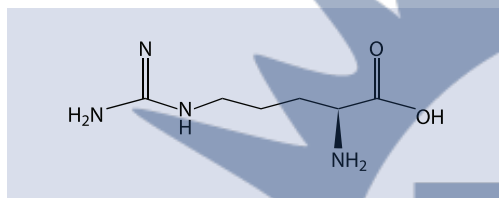
Аргіліт

Аргімпаса. Навершя у вигляді скіфської богині, 4 ст. до н. е., Олександропільський курган у Дніпропетровській обл., Україна

пам'ятках — використання відомих у грец. та сх. мист-ві іконограф. схем: т. з. сцени «прилучення», поза «оранти» та ін. (бляшки з курганів Куль-Оба, Мелітопольського, Чортомлики та ін.).

Аргінін (від грец. ἀργινεῖς — сліпуче-білий), Arg, Arg — аліфатична основна α-амінокислота, оптично активна, існує в вигляді L- та D-енантіомерів. L-Аргінін, що є одною з 20 незамінних α-амінокислот (кодується генетич. кодом у мРНК), входить до складу *пептидів та білків*. Брутто-формула: $C_6H_{14}N_4O_2$. Назва за номенклатурою IUPAC: (S)-2-аміно-5-(діамінометиліліденоаміно) пентанова кислота (δ-гуанідин-α-аміновалеріанова кислота). Мол. м. 174,2. Біла кристалічна речовина, $t_{пл.} = 244\text{ }^{\circ}\text{C}$, $t_{кип.} = 368\text{ }^{\circ}\text{C}$, добре розчинна у воді (14,87 г / 100 мл), малорозчинна в спиртах, нерозчинна в ефірі. Запаху та смаку не має. А. є найосновнішою α-амінокислотою завдяки наявності в її складі гуанідинової

Аргінін. Структурна формула

му угрупованню в δ-положенні ($pK_a = 12,488$). Уперше виділений із проростків люпину 1886, хім. будову встановлено 1897 шляхом лужного гідролізу до орнітину та сечовини. 1910 структура А. була підтверджена синтезом із бензилорнітину. Найвищий вміст А. в основних білках — гістонах та протамінах (до 85 %). Гуанідинова група завдяки резонансній делокалізації заряду при протонуванні є сильноосновною, існує у протонній катіонній формі при $pH < 10$ та здатна утворювати численні водневі зв'язки. У слабколуж. та нейтральних розчинах А. існує у вигляді цвіттер-йона. У розчині або у складі білків А. можна якісно та кількісно визначити завдяки реакції Сакагучі (взаємодія гіпохлориту натрію і 2-нафтолу з гуанідином у лужному середовищі з утворенням червоного забарвлення). Є одним із ключових метаболітів процесів азотистого обміну (орнітиновий цикл *ссавців і риб*). Важливий компонент ін. метаболіч. шляхів клітини (синтез нітроген(II) оксиду, поліамінів, проліну, глутамату, креатинфосфату та агматину). В орг-мі деградується до сечовини. Для людини А. є напів-незамінною амінокислотою. Присутній у складі гепатопротекторів та імуномодуляторів, кардіопрепаратів, сприяє усуненню *ацидозу, астенії*. Стимулює процеси росту в дітей. Проявляє гіпотензивні властивості. Аспарат А. чинить заг. тонізувальну дію. Застосовується як компонент харч. добавок та БАД (мед. та спорт. харчування).

Лит.: Ластухін О. Ю. Хімія природних органічних сполук. Львів, 2005; Voet D., Voet J. Biochemistry. 4th ed. Hoboken, 2011; Nelson D. L., Cox M. M. Lehninger Principles of Biochemistry. 7th ed. New York, 2017.

Я. О. Простота

Арго́ (франц. argot, первісно — мова жебраків, волоцюг, злодіїв; жаргон) — різновид соціолекту, система лексико-фразеологічних елементів, уживаних у замкненій соц. чи професійній групі як засіб *ідентифікації*, репрезентації особи й відмежування її від представників ін. груп чи *соціуму* загалом. Від *жаргону* відрізняється діахронійністю (становить іст. мовне явище внаслідок зникнення або розкриття відповідних замкне-

них груп), від *сленгу* — вузькою сферою вжитку та профес. спеціалізацією. А. не має чітко окресленої мовної структури, оскільки послуговується фонетичною та граматичною системою загальнонар. мови, за її законами відбувається словозміна й частково словотвір арготизмів. До функцій А. належать передусім розпізнавальна, репрезентативна та конспіративна, а також номінативна, експресивна, світоглядна, ігрова. В укр. мові окремі арготизми зафіксовані з 17 ст., перші етнографічні записи А. датовані кін. 19 ст., лінгвісти почали вивчати його лише на поч. 20 ст. За незн. винятками, арготизми перебувають поза літ. мовою й використовуються як складник мовлення персонажів худ. твору (деякі тексти А. Свидницького, І. Франка, Г. Хоткевича, І. Микитенка, М. Бажана, Ю. Винничука та ін.) або засіб відтворення соціолектів ін. мов у перекладних творах. В укр. мовній традиції до А. належать соціолекти слобожанських, тернопільських, подільських, чернігівських, полтавських, волинських лірників та прошаків; лаборське А.; ремісничі А., новороспських шаповалів, колківських кравців, нововишківських кожухарів і спиських дротарів; А. злодіїв і вуличників; батярський соціолект; бурсацько-школярські соціолекти та воляцьке А.

Лит.: Боржковский В. Лирники // Киев. Старина. 1889. Т. 26. № 9; Гнатюк В. Лирники. Лирницькі пісні, молитви, слова, звістки і т. п. про лірників повіту Буцацького // Етногр. збірник. 1896. Вип. 2; Jagić V. Die Geheimsprachen bei den Slaven. Wien, 1896; Тиханов П. Черниговские старцы (Псалки и криптоглассон) // Труды Черниговской ученой архивной комиссии : в 11 вып. Чернигов, 1900. Вип. 2; Горбач О. Збірникі статті : в 8 ч. Мюнхен, 1993. Ч. 1; Аркушин Г. «Старицька мова» (Арго сліпців-жебраків Західного Полісся) // Slavia orientalis. 1996. Т. 14. № 2; Дензельський Й. О. Про арго українських ремісників (колківське кравецьке арго на Волині) // Українське і слов'янське мовознавство. Львів, 1996; Широцький К. Бурсацький жаргон української мови на Поділлі // Збірник Харків. іст.-філол. тов-ва. 1998. Т. 6; Аркушин Г. Арго лаборів // Slavia orientalis. 2002. Т. 41. № 3; Ставицька Л. Арго, жаргон, сленг: Соціальна диференціація української мови. Київ, 2005; Горбач О. Арго в Україні. Львів, 2006; Хобзей Н., Сімович О., Ястремська Т. та ін. Лексикон львівський: поважно і на жарт. Львів, 2019.

Є. О. Редько

Аргон (від грец. ἀργός, букв. — бездіяльний), Ar — хім. елемент із протонним числом $Z = 18$. Віднос. атом. маса — 39,948. А. — хім. елемент 3 періоду 18 групи *періодичної системи хімічних елементів*, порядковий номер 18. Уперше просту речовину А. виділено 1894 Дж. В. Стреттом і В. Рамзеєм із повітря. 1895 К. Ольшєвський першим сконденсував А., 1896 П. У. Війяр (1860–1934; Франція) добув кристалогідрат $Ar \cdot 6H_2O$ стисканням А. до 150 атм за $0\text{ }^{\circ}\text{C}$ над частково замороженою водою. Електронна конфігурація А. $[Ne]3s^23p^6$. Ступінь окиснення 0. Електронегативність за Л. Полінгом п/а ; атом. радіус 71 пм, ковалент. радіус 98 пм, ван-дер-ваальсовий радіус 188 пм; йон. радіус п/а пм. Найпоширеніший з інерт. газів, є в невеликій кількості в повітрі (0,93 %). Природ. А. складається з *ізотопів* ^{36}Ar (0,337 %), ^{38}Ar (0,063 %), ^{40}Ar (99,600 %); штучно добуто радіоактив. (див. *Радіоактивність*) ізотопи ^{35}Ar , ^{37}Ar і ^{41}Ar . Стабільні ізотопи: ^{40}Ar , ^{38}Ar і ^{36}Ar . Серед ізотопів А. переважає найважчий ^{40}Ar . Серед штуч. радіоактив. ізотопів

Аргон

найбільший період напіврозпаду (265 р.) в ^{39}Ar . Добувають А. фракціонуванням рідкого повітря. Проста речовина А. — за 20–25 °С — безбарв. одноатом. газ без запаху, $t_{\text{пл}} = -189,2$ °С, $t_{\text{кип}} = -185,83$ °С; густ. (при 0 °С, 1013 гПа) 1,7839 кг/м³. Малорозчинний у воді, розчинність знижується за додавання електродитів, ліпше розчиняється в орган. розчинниках, крізь метали не дифундує (див. Дифузія). Відомі клатратні форми, напр., гідрат складу $\text{Ar} \cdot 6\text{H}_2\text{O}$, із фенолом — $\text{Ar} \cdot 2\text{C}_6\text{H}_5\text{OH}$. Енергія іонізації $\text{Ar}^0 \rightarrow \text{Ar}^+ \rightarrow \text{Ar}^{2+}$: 15,755 еВ і 27,5 еВ, відповідно. Добуто нечислен. речовини, у яких атом А. сполуч. з ін. атомами ван-дер-ваальсовими (див. Я. Д. Ван дер Ваальс) силами. Нуклід ^{37}Ar (період напіврозпаду 34 дні) застосовують як ізотопний індикатор. Використовується як інерт. середовище в металургії, хім. процесах, зварювальній та освітлювальній техніці тощо.

Лит.: Ramsay W., Travers M. The Preparation and Some of the Properties of Pure Argon // Proceedings of the Royal Society of London. 1899. Vol. 64; Khriachtchev L., Pettersson M., Runeberg N. et al. A Stable Argon Compound // Nature. 2000. № 406 (6798); Oku T., Kuno M. Synthesis, Argon/Hydrogen Storage and Magnetic Properties of Boron Nitride Nanotubes and Nanocapsules // Diamond and Related Materials. 2003. № 12 (3–7); Nespoli F., Redaelli S., Ruggeri L. et al. A Complete Review of Preclinical and Clinical Uses of the Noble Gas Argon: Evidence of Safety and Protection // Annals of Cardiac Anaesthesia. 2019. № 22 (2).

Аргона́вти (грец. Ἀργοναῦται — ті, що пливають на «Арго») — у давньогрецькій міфології — герої — учасники походу за золотим руном на кораблі «Арго» до Колхиди (регіон у Зх. Грузії на узбережжі Чорного моря, названий за племенем колхів) на чолі з ватажком — давньогрецьким героєм Ясоном. Мета походу — доправити золоте руно (бараняча шкура із золотої вовни) з Колхиди в Грецію. Намір вождя А. заволодіти руном міфи пов'язують із його прагненням повернути владу над м. Іолком, що була силою відібрана в його батька Есона. Узурпатор Пелій (зведений брат Есона) дав обіцянку повернути законні володіння, якщо Ясон привезе до міста золоте руно. Юнак погодився й зібрав в небезпеч. подорож героїв з усієї Греції. Серед них міфи називають: Геракла, разом із вихованцем Гіласом та другом Адетом; братів Кастора і Полідевка Діоскурів (див. Діоскури); афін. героя Тесея; Мелеагра з Калідона; володаря Ітаки Лаерта; братів Пелея і Теламона; лікаря Асклепія; співця Орфея; синів Борейя Зета і Калаїда; мореплавця Тифія; гострозорого Лінкея та ін. А. отримували допомогу від могут. богинь, особливо Гери: саме вона порадила доручити спорудження судна уславленому корабельникові Аргу (звідси й назва «Арго»), на її прохання майстрові допомагала Афіна Паллада. Наратив міфу об'єднав образ дороги, сповненої пригод і небезпек, кожна з яких стала окр. мікросюжетом. Міф про А. побудований на мотивах випробування героя *антагоністом*: цар Еет, дізнавшись про наміри А. забрати золоте руно, загадав Ясонові нездійсненні завдання. Герой виконав усі завдання завдяки допомозі Медей. Подвиги Ясона є кульмінац. моментом усього циклу. Разом із Медеєю Ясон викрав золоте руно. А. швидко відпливли від Колхиди; злочин. хитрістю позбавилися від переслідувань колхів на чолі зі зведеним братом Медей — Апсиртом. Зворотний шлях А. додому

так само був сповнений небезпеч. пригод. Міфи про подорож А. (яка мислиться творцями сюжетів як подія 14 — 1-ї третини 13 ст. до н. е., оскільки наступне за А. покоління описано як учасників *Троянської війни*) вважають рефлексією на встановлення греками торг. зв'язків із Колхідою у 8–6 ст. до н. е. й заснування грец. колоній. На думку Страбона, поняття «золоте руно» символізує стародав. засіб добування золота з р. Фасису (у воду занурювали шкуру барана, на якій осідав зол. пісок). Таке руно було символом влади й достатку. За сучас. гіпотезами (О. Федорова), «золоте руно» — метафор. назва цілющих рослин (омели), які греки привозили з

Аргонавти.
Геракл і аргонавти.
Зображення на кратері
460–450 до н. е. Музей Лувру,
м. Париж (Франція)

Колхиди. Це пояснює образ Медей як чаклунки — архаїч. потрактування жінок, що зналися на травах. Упродовж 6 століть міфи про А. переспівували античні поети: Піндар («4-а Піфійська ода»; 5 ст. до н. е.), Евріпід («Медея»; 5 ст. до н. е.), Теокрит («Ідилія XII»; 4–3 ст. до н. е.), Аполлоній Родоський («Аргонавтика»; 3 ст. до н. е.), псевдо-Аполлодор («Бібліотека»; Книга I, прибіл. 1 ст. до н. е.), Діодор Сицилійський (Книга IV «Історичної бібліотеки»; 1 ст. до н. е.), Овідій («Метаморфози»; 2–8 н. е.), Гай Валерій Флакк («Аргонавтика»; 1 ст.), Сенека («Медея»; 1 ст.) та ін. Списки А. різняться: автори згадують понад 90 імен, називаючи бл. 50 А. на кораблі (так, Аполлодор вказує 45 імен А., Діодор — 54, Теокрит — 60 тощо). Тема А. широко відображена в античному мистецтві — численні зображення героїв походу на барельєфах, кераміці, ужитково-декор. предметах, вазопісі тощо. У європ. живописі до цієї теми зверталися П. Веронезе, Дж. В. Вертраус (1849–1917; Велика Британія), Гверчіно

(1591–1666; Італія), Е. Делакруа, Л. Карраччі (1555–1609; Італія), Н. Пуссен, В. Р. Флінт (1880–1969; Велика Британія) та ін. М. Зеров присвятив вірш «Аргонавти» М. Рильському, порівнюючи його з Тифієм — стерничим на кораблі А. Метафорично «золотим руном» називають омріяну мету, А. — сміливців, першовідкривачів, які вперто прямують до неї.

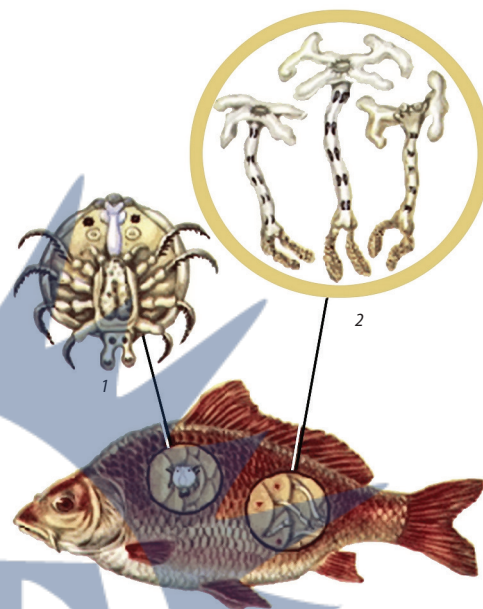
Лит.: Міфи давньої Греції. Київ, 1980; Головацька К. І. Крилатий кінь: Міфи давньої Греції. Київ, 1983; Кун М. А. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ, 1996; Spence S. The Image of Jason in Early Greek Myth: An Examination of Iconographical and Literary Evidence of the Myth of Jason up until the End of the Fifth Century B.C. Charleston, 2010; Макарова І. С. Еволюція образу корабля в античній літературі (на матеріалі «Аргонавтики» А. Родосського і «Одиссеї» Гомера) // Вестник Кемеровского гос. ун-та. 2014. Т. 1. № 1 (57).

О. В. Наумовська

Аргона́вти (*Argonauta*) — рід головоногих молюсків ряду *восьминогів*. Єдиний сучас. рід у род. Аргонавтових, до складу якого, за різними даними, входить 5–8 видів. Особливістю А. є наявність у самиць тонких вапняних мушель (через що А. наз. паперовими корабликами, або паперовими моряками), які утворені епітелієм спинних рук. Мушлі А. не мають спільного походження з мушлями ін. молюсків. Це вторинні утворення, що не зростаються з тілом тварини (самиці утримують мушлю щупальцями) і слугують переважно виводковими камерами для вирощування потомства. За допомогою мушель А. регулюють власну плавучість. Для А. характерний виражений *диморфізм* статевий: тіло самиць більше за розмірами (іноді в 20 разів), також у них є мушля, якої немає у самців. Дрібні самці можуть оселятися в мушлях вел. самиць. Запліднення відбувається за допомогою *сперматофора*. Щупальце (*гектокотиль*) зі сперматозоїдами відривається від тіла самця, деякий час плаває в товщі води і самостійно мігрує в мантийну порожнину самиці. Гектокотиль здатний відновлюватися, тому для А. характерне неодноразове розмноження. А. живуть у троп. і субтроп. зонах *Світового океану*. Населяють поверхневі води. Живляться дрібними мор. тваринами, серед яких ін. молюски.

Лит.: Несис К. Н. Головоногие: умные и стремительные. Москва, 2005; Martill D. M., Barker M. J. A Paper Nautilus (Octopoda, Argonauta) from the Miocene Pakhna Formation of Cyprus // Palaeontology. 2006. № 49 (5).

Аргульо́з (від лат. Argulus — аргулюс, рачок) — інвазійне захворювання риб, яке спричиняють паразитичні рачки аргулюси (*Argulus foliaceus*, *A. coregoni*, *A. japonicus*) родини Argilidae з роду зяб्रोховстих (*Brachiura*). Аргулюси уражають переважно *коропових*, *лососевих* і *сигових* риб. Найвразливішими до недуги видами риб є цюголітки коропа, *форелі*, *амура білого* та *амура чорного*, сазанів, *лящів*, *буффало* тощо. Резервантами аргулюсів можуть бути малоцінні види риб — окунь, карасі, йорж, які мешкають у джерелах водопостачання. Збудник захворювання — досить вел. за розмірами рачок, що має овальне тіло, щиток на хребтовій ділянці, очі, стилет, смоктальний хоботок, 4 пари плавальних ніжок. Самиці відкладають ікру на підводні споруди, каміння, з якої за 3–5 тижнів розвиваються личинки, що потрапляють на рибу або

Аргульоз.

1 — аргулюс, 2 — личинка

Аргонавти (*Argonauta argo*)

гинуть. Макс. зараження риб відбувається влітку. Оселяючись на шкірі риби, аргулюси проколюють її хоботком та висмоктують кров. У місцях прикріплення паразитів утв. набряки, крововиливи, дрібні виразки. Секрет отруйної залози рачка, потрапляючи до ран, спричиняє токсикоз. Інтенсивно уражена риба виснажується та гине. Профілактика А. ґрунтується на запобіганні контакту хворих риб зі здоровими, проведенні ветеринарно-санітар. та меліоративних заходів у рибницьких ставах. З лікув. метою застосовують ванни з розчином калію перманганату концентрацією 10 г/м³ — 2,0–2,5 год, 20 г/м³ — 40–90 хв за т-ри +15–20 °С.

Лит.: Бауер О. Н., Мусселиус В. А., Николаева В. М. и др. Ихтиопатология. Москва, 1977; Микитюк П. В., Якубчак О. М. Хвороби прісноводних риб. Київ, 1992; Наконечна М. Г., Петренко О. Ф., Постой В. П. Хвороби риб з основами рибництва. Київ, 2003; Давыдов О. Н., Темниханов Ю. Д. Болезни пресноводных рыб. Киев, 2004; Грициняк И. И., Сидоров Н. А., Матвиенко Н. Н. и др. Справочник рыбовода. Профилактика болезней рыб. Киев, 2008; Стилель В. В., Березовський А. В., Довгий Ю. Ю. та ін. Інвазійні хвороби риб. Житомир, 2016.

І. І. Грициняк

Аргуме́нт (лат. argumentum — предмет, доказ, від argue — виявляти, показувати) — 1) Підстава, доказ, які наводяться для обґрунтування, підтвердження думки, висновку, теорії, події тощо. 2) У логіці — перевірене судження (або сукупність взаємопов'язаних суджень), за допомогою якого (яких) у процесі логіч. доведення обґрунтовується істинність або хибність іншого судження, тези, теореми тощо.

3) У математиці: а) А. *функції* — незалежна змінна величина, від якої залежить значення функції (напр., x — А. функції $\cos x$, t — А. функції \sqrt{t} , u — А. функції e^u ; б) А. *числа комплексного* $z = x + iy = r(\cos \varphi + i \sin \varphi)$ — величина кута φ між додатним напрямком дійсної вісі числової та радіус-вектором, що зображає на площині комплексне число z ; позначають $\arg z$ або $\arg(x + iy)$.

Лит.: Кушнір І. А. Комплексні числа: теорія і практика. Київ, 2002; Колотілова Н. А. Аргумент до авторитету в риториці та логіці // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. Сер.: Філософ. Політолог. 2011. Вип. 101; Хоменко І. В. Аргументація у контексті сучасного логічного знання // Сучасна українська філософія: традиції, тенденції, інновації. Київ, 2011. Bronshtein I., Semendyayev K., Musiol G. Handbook of Mathematics. 6th ed. Berlin; Heidelberg, 2015.

Аргунові — родина живописців і архітекторів, кріпаків графів Шереметєвих. Іван Петрович А. (1729–1802, м. Москва, тепер РФ) — художник, провідний представник реаліст. портрет. живопису. Систематич. освіти не отримав. На початку творчості працював у галузі декоратив. і церк. живопису. Автор портретів («Портрет Шереметєва з собакою», 1753; «Портрет подружжя Хрипунових», 1757; «Портрет калмички Аннушки», 1767; «Портрет графині Толстої», 1768; «Портрет невідомої в російському вбранні», 1784 тощо). Його учнями були А. Лосенко, К. Головачевський (1735–1823), І. Саблуков (1735–1777).

Микола Іванович А. (1771 — після 1829, м. Москва, тепер РФ) — син і учень І. Аргунова. 1816 звільнений із кріпацтва. З 1818 — академік Петербурзької академії мист-в. Написав низку портретів, зокрема поета Г. Державіна (поч. 1800-х), акторки-кріпачки П. Ковальової-Жемчугової (1802).

Яків Іванович А. (1784, м. Санкт-Петербург, тепер РФ — після 1830) — син і учень І. Аргунова, живописець і графік. 1816 звільнений із кріпацтва. Писав портрети гетьманів (Б. Хмельницького, Ю. Хмельницького, Д. Апостола, І. Самойловича, К. Розумовського) для книги Д. Бантиша-Каменського «Історія Малоросії» (1822) та для видання альбому «Зображення людей знаменитих або які чим-небудь відомі й належать народженням чи заслугами Малій Росії» («Изо-

Аргунові. Автопортрет Аргунова Івана Петровича, кін. 1750-х

Аргунь

браження людей знаменитих или чем-нибудь замечательных, принадлежащих по рождению или заслугам Малой России»; 1844) із зібрання П. Бекетова. Серед живопис. творів — портрети В. П. Розумовської (1824), Олександра І та ін. Твори художників А. — у музеях у Кускові, Останкіні, Третьяковській галереї. Федір Семенович А. (бл. 1732 — бл. 1768) — двоюрідний брат І. Аргунова. Жив у м. Санкт-

Петербурзі. За його проектом у садибі Кусково споруджено павільйон «Грот» та ін. Павло Іванович А. (бл. 1768–1806, м. Москва, тепер РФ) — син І. Аргунова. Від 1793 керував буд-вом палацу-театру в Останкіні; автор низки проектів його інтер'єрів.

Лит.: Краско А. В. Три века городской усадьбы графов Шереметевых. Москва; Санкт-Петербург, 2009; Торжественные публичные собрания и отчеты Императорской Академии художеств (1765, 1767–1770, 1772–1774, 1776, 1779, 1794, 1802–1815) / Сост., авт. вступ. ст. и примеч. Н. С. Беляев. Санкт-Петербург, 2016.

Аргунь, Хайлар — права притока р. Амур, належить до бас. стоку Тихого океану. Назва походить від евенк. (див. *Евенкійська мова*) «ерген» — звивиста чи бурят. «урген» — широка. Довж. — 1 620 км. Пл. басейну річкового — 164 тис. км². Вис. над рівнем моря — 1 200 м. Витік — зх. схили Великого Хінгану (пік Гуліяшань — 1 395 м). Гирло на вис. 304 м (злиття з р. Шилка й утворення р. Амур). Серед. витрата води — 186 м³/с (с. Олочі). Серед. річ. стік — 10,7 км³. Назва річки у верхів'ї (тер. Китаю; 311 км) — Хайлар. У серед. частині характер річки рівнинний, її шир. — 30–200 м. Від Аргунської западини вона стає межею між Росією й Китаєм і має назву «А.». Гол. притоки — Газімур, Уров, Урюмкан (ліві), Геньхе (права). У межах гирла А. звужується і набуває гір. характеру. Живлення дощове. Має звивисте русло з вел. кількістю проток, піщаних кіс, заток, озер. У бас. А. понад 1 800 озер заг. пл. 50,9 км². Повені припадають на літ. та осін. періоди. За умов великої кількості опадів атмосферних А. розливається до оз. Далайнор. Льодостав триває з листопада до поч. травня та супроводжується заторами. А. багата на пром. види риб. Ниж. течія має унік. лісові та лісостеп. (див. *Лісостеп*) ландшафти. У цій частині А. судноплавна на відстані 428 км від гирла. На берегах розташ. перероб., видобув., гідротех. споруди, які забруднюють її водами стічними.

Лит.: Аргунь // Географический энциклопедический словарь: географические названия / Под ред. А. Ф. Трещникова. 2-е изд., доп. Москва, 1989; Аргунь // География России: Энциклопедический словарь / Гл. ред. А. П. Горкин. Москва, 1998; Наши воды: Минюта границы. Первая оценка состояния трансграничных рек, озёр и подземных вод. Нью-Йорк; Женева, 2007; Аргунь // Малая энциклопедия Забайкалья: Природное наследие / Гл. ред. Р. Ф. Гениатулин. Новосибирск, 2009; Дацышен В. Г. Четыреста лет истории русско-китайских отношений : в 2 ч. Москва; Берлин, 2014.

С. І. Решетченко

Ардавін, Сесар — див. Фернандес-Ардавін-і-Руїс, Сесар.

Ар-деко́ (франц. Art déco, скорочення від Arts décoratifs, букв. — декоративне мистецтво) — стиль у мистецтві й архітектурі 1910–1930-х, що поєднує принципи класич. мист-ва й елементи авангардизму. Отримав назву на Міжнар. виставці сучас. декоративних і пром. мист-в (франц. Exposition internationale des Arts décoratifs et industriels modernes), яка проходила 1925 у м. Парижі. Напрямок почав формуватися протягом 1908–1912 у рамках стилю модерн. На його стилістику вплинули Віденська сецесія, діяльність близької до модерну групи «Школа Глазго»

(творам її представників були притаманні підкреслена геометричність і стилізованість), нім. Об'єднання художників, архітекторів, підприємців та експертів («Веркбунд»), що висувало ідею єдності мист-ва та дизайну, а також «Російські сезони» С. Дягілева в м. Парижі. Остаточне формування худ. течії та її розквіт припали на період між 1925 і 1935. У 1925 завершилася історія експеримент., епатажного авангарду. Напрямок його напрямів, зокрема, абстракціонізму (зовн. ефективність), кубізму (спосіб роз-

членування предметів і аналіз їх геом. складників), футуризму (техніка зображення руху для вираження швидкості й динаміки життя) увійшли до арсеналу мист-ва А. В А. сформувалися два напрями: декор. роботи масового вир-ва і твори витонченого мист-ва, створені художниками та скульпторами авангард. напрямку того періоду. Напр., Ж. Брак, засновник кубізму, після 1920-х до кінця життя працював у стилі А. в ювелір. пром-сті, створював бренди для відомих компаній. На противагу майстрам модерну, які знаходили натхнення в природі, ретельно імітуючи рослинні і тваринні форми, він став розробляти прикраси в стилі А. на основі авангард. живопису (кубізму), створював просту й лаконічно геометр. форму. А. Е. Б. Матісс створив вишуканий і еротич. цикл «Одаліски» (1928). Один із засновників фовізму К. ван Донген у 1930-ті повністю перейшов до «салонного живопису» (напр., «Танго з Архангелом»; 1935). Ці тенденції помітні у фантазіях М. Шагала на теми фантастич. тварин («Оголена на білому півні»; 1925), у творах П. Пікассо 1930-х — ілюстраціях до «Метаморфоз» Овідія, серії орфгорів «Сюїта Воллара». Живопис в А. не відігравав значної ролі, але використовувався як один з елементів декорування. Робилися акценти на яскраві кольори, спрощення предметів до напівабстракт. форм. «Нова елегантність», «сучасна стильність», як часто називають А., поєднувала експерименти авангарду з філософією елітар. споживання. Лідерами цього стилю в м. Парижі були П. Пуаре, Г. Шанель, С. Делоне. А. — це також мист-во інтер'єрів, де провідну роль відіграла стильність меблів, дрібна скульпт. пластика, освітлення, дизайн приміщень, одягу, ювелірна справа, тканини. У цьому плані стиль А. використав напрацювання нідерланд. об'єднання художників — представників неопластицизму «Де Стейл» (пошук нової форми, яка охопила б в одній композиції всю інтелектуальну й візуальну гармонію світу), шкіл Баухаузу (1919–1933; Німеччина) і ВХУТЕМАСу. Неповторний вигляд меблям у стилі А. надавали рідкісні й дорогі матеріали (чорне, пальмове дерево, бразил. жакаранда, палісандрове дерево), а також контрастні поєднання традиц. шпон. До використовув. матеріалів належали лак, шагрень, акуляча шкіра,

Ар-деко. Реймонд Ярд.
Прикраса з коштовного
каміння і золота. 1920-ті

Ар-деко. Радіоприймач,
1930-ті

Ар-деко. Крайслер-Білдінг,
м. Нью-Йорк, США

шкура поні, слонова кістка. Меблі покривали світлим шпоном червоного дерева й бежевим лаком або створювалися обтічні силуети із гнутої фанери. Дрібна скульптура А. — це переважно вироби масового вир-ва, які виготовляли з бронзи, слонової кістки, або їхнього сполучення, що отримало назву «хризелефантин». Жанр анімаліст. скульптури для декору інтер'єрів у період А. досяг піку простоти й обтічності в силуетах тварин. Найбільше напрям А. поширився в США у 1930-ті. Установка на те, що мист-во має приносити відчуття радості, повноти буття, наповнювати життєвою енергією, нести красу, а не займатися парадоксами, постановкою невирішених питань, сумнівами, скепсисом, пошуком абсолют. істин, смислів буття, сформувалося під впливом панівного амер. філос. напрямку — прагматич. філософії. Завданням А. стало створення ілюзії елеганти, безтурботного й оптимістич. існування. Мист-во А. покликане створити ілюзор. світ бажань, зовн. ефектів і світського блиску, навіяний мріями голлівуд. екстравагантностей. У США і по всьому світу стиль А. став символом нового життя. Зразком А. в архітектурі США є Рокфеллерів. центр у м. Нью-Йорку (арх. Г. В. Корбетт, В. К. Гаррісон, В. Мак-Мюррей та ін.; 1929–1940) — комплекс будівель для бізнесу, культури, відпочинку, спорту. Зовн. інженер. рішення близьке до конструктивізму: будівлі мають форму величезних паралелепіпедів, що сяють склом і металом, а в інтер'єрах, навпаки, переважає дерев'яна різьба, живописні панно, мозаїка, пластичні рельєфи, карбування по металу. Хмарочос автом. гіганта «Крайслер» у м. Нью-Йорку (арх. В. Ван Аллен; 1928–1930) з шатровим завершенням і шпилем сягав 320 м у висоту, демонструючи пишність і ефектність дизайнер. рішень, що застосовувалися на той час у люксових автомобілях. У хмарочосі Емпайр-Стейт-Білдінг (арх. В. Ф. Лемб; 1930–1931)

використана естетика східчастих пірамід майя, ацтеків. В Америці стилістика А. була просякнута новими ритмами життя, машин. індустрії. Прикладом цього є картина Т. Лемпицької (1898–1980; Польща, США) «Автопортрет у зеленому „Бугатті“» (1925): вродлива молода жінка зображена в дорожному, стильному авто. Гостро діагональна композиція, лаконічно-експресив. манера письма — свідомство нового стилю. Амер. варіант А. позбавлявся декоративності й прагнув динамізму, конструктивності, виразності й обтічності форм. Цей стиль отримав назву «стрімлайн» (англ. stream-line — лінія обтікання, обтічна форма). Вершиною стилю «стрімлайн» стала Всесвітня виставка у м. Нью-Йорку (1939–1940), де всі предмети були представлені в лапідарно обтічних формах: від самої будівлі павільйону до корпусів автомобілів, меблів. Усі речі виготовляли спеціально для елітар. клієнта з урахуванням його смаків або малими партіями. А. — це епоха автор. робіт, коштовних суконь, автомобілів, особняків. У творах мист-ва спостерігалися гострі парадокси: поєднання нових недорогих матеріалів (пластмаса, залізобетон) з кришталем, сріблом, слоною кісткою, напівкоштов. камінням, хромованим металом. Після Другої світової війни архітектура та пластичні види мист-ва розвивалися ін. шляхом, а численні напрацювання стильних аксесуарів А. в ювелір. пром-сті, моді, дизайні перейшли у сферу масових споживач. інтересів. Серед представників А. — дизайнери Д. Дескі (1894–1989; США), Н. Бел Геддес (1893–1958; США), Дж. Вассос (1898–1985; США), арх. Ф. Л. Райт, художник-плакатист П. Колен (1892–1985; Франція), дизайнер ювелір. прикрас Р. Тампльє (1891–1968; Франція), скульптор Г. Лашез (1882–1935; Франція, США), художник, скульптор Ерте (Р. Тиртов; 1892–1990; Росія, Франція), архітектор і дизайнер М. Л. Бройер (1902–1981; Німеччина, США) та ін. В Україні елементи стилю А. присутні в оздобленні деяких будівель м. Львова; до представників цього стилю відносять О. Екстер, В. Меллера, С. Делоне.

Лит.: Моженок Т. Э. Женщина и искусство Art Deco // Искусство XX века. Санкт-Петербург, 1996; Стерноу С. А. Арт Деко. Полеты художественной фантазии. Минск, 1998; Хиллер Б. Стиль XX века. Москва, 2004; Васильев А. А. Европейская мода. Три века. Москва, 2010; Duncan A. Art déco. Encyclopédie des arts décoratifs des années vingt et trente. Paris, 2010; Bréon E., Cavanio H. Paris art déco. Paris, 2017.

Г. С. Меднікова

Арденни — низькогірний масив гірський та геогр. регіон на тер. Бельгії, Франції та Люксембургу. Назва походить від імені кельт. богині Ардуїни (Ардуени). Перша достовір. писем. згадка про А. трапляється в «Записках про галльську війну» Юлія Цезаря (54 до н. е.) про втечу в ліси в А. вождя племені ебуронів Амбіорікса та військ. поразку цього племені, завдану союзниками Римської імперії — кельтами. Перше міське поселення Оролаунум (лат. Orolaunum Vicus; тепер м. Арлон, Бельгія) засн. римлянами в 1 ст. 700 збудовано монастир Св. Юбера (тепер абатство в містечку Сен-Юбер, Бельгія). 839 графство Арденнське ввійшло до складу Лотарингії. У серед. віки А. поділено на окремі феод. (див. Феодалізм) володіння. І в Першу світову війну, і в Другу світову війну А. були ареною за-

Ар-деко.
Емпайр-Стейт-Білдінг,
м. Нью-Йорк, США

Арденни. Пейзаж

пеклих боїв. Наймасштабнішою була Арденнська операція 1944–1945. Осн. частина А. простягнулася Бельгією (пров. Ено, Лежж, Люксембург, Намюр), сх. їхня частина формує пн., гористу частину Люксембургу, відому як Ейслек. У Франції в А. розташ. одноймен. департамент. А. є частиною великого поясу герцинської складчастості, відомого як Герцинська Європа. Розріз геологічний А. складають відклади силурійського періоду, сілуру, силурійської системи; девонського періоду; кам'яновугільного періоду і кам'яновугільної системи та юрського періоду і юрської системи. Вони зім'яті у вел. антикліналі й синкліналі, розташовані кулісоподібно з Пн. Зх. і Пд. Сх. Особливо відомі карбонат. й териген. девон. й кам'яновуг. відклади А., із числен. палеонтол. (див. Палеонтологічний літопис) знахідками. Живецький, франський, фаменський вік і ярус, візейський яруси Стратиграфічної шкали (міжнародної) названо за містечками в А., де описано стратотипові розрізи цих відкладів. У передовому прогині перед А. сформувалися багаті поклади вугілля кам'яного, інтенсивно експлуатовані в 19–20 ст. В А. відомі родовища корисних копалин — червоного й білого мармуру, вапняку, каоліну, а також невеликі поклади баритових і свинцево-цинк. руд. Осн. значення в А. мають багаті родовища вод мінеральних, серед яких Спа, Шеврон, Вербомонт-Фер'є та ін. Мінер. води Спа використовують як лікув. від 1335. А. — низькі гори, що складаються з опуклих, коротких хребтів гірських і плато вис. 350–600 м, укритих густими лісами й чагарниками. Виділяють низькі й високі А. Високі А. лежать у пн.-сх. частині Бельгії, біля кордону державного з Німеччиною. У них розташ. найвища точка А., усієї Бельгії та Бенілюксу взагалі, — г. Ботранж (Сіньяль-де-Ботранж, 694 м), а також г. Вайсер Штайн (693 м) та г. Барак Мішель (674 м). Центр. частина А. — район поширення карсту. Через А. тече р. Маас та її притоки Самбра, Сема, Сормон, які, прорізавши шлях у масив. вапняках, утворили мальовн. долини. На р. Жілепп створено водосховища. Схили гір вкрито густими природ. дібровами й буковими лісами, заростями чагарників (ліщина, падуб, бузина) із домішками сосни. Є штуч. насадження хвойних порід. А. належить до малозасел. депопуляц. регіонів Зх. Європи. Найбільші міста — Верв'є в Бельгії (55,6 тис. осіб; 2020, оцінка) і

Шарлевіль-Мезьєр у Франції (47,2 тис. осіб; 2020, оцінка). Вел. частина нас. А. проживає в містечках чисельністю 3–10 тис. жителів. У франц. частині А. розташовано АЕС Шо, у белг. — гідроакмулюв. електростанція Коо-Труа-Понт. Міста Намюр, Дінан, Івуар, Мальмеді та абатство Нотр-Дам-де-Сен-Ремі — центри пивоваріння. Основа економіки А. — невироб. сфера. У м. Вєрв'є функціонує Валлонське водне т-во (Société wallonne des Eaux) — підприємство з водопостачання і водовідведення в регіоні *Валлонія*. У м. Шарлевіль-Мезьєр — Нац. агентство Франції з документів зі спец. захистом. В А. дуже розвинений *туризм*, зокрема курортно-лікув., екол., спорт., спелеол., гастрономічний. Добре вивчено Отонські печери, відомі великими *сталактитами* й *сталамітами* (інша назва — Печери 1001 ночі), печеру Лурет-Рошфор біля м. Рошфор, печери Нептуна із підзем. озером та *водоспадом* біля м. Кувен, які використовують як турист. об'єкти. У м. Шарлевіль-Мезьєр проводять Світ. фестиваль ляльк. театрів (від 1961), у м. Сен-Юбер — мислив. (див. *Мисливство*) фестиваль (від 18 ст., як фольклор. свято — з 1965), у м. Спа — фестиваль франкофон. (див. *Франкофонія*) пісні (з 1994). На *трасі* Спа-Франкоршам проходить один з етапів *Формули-1* — Гран-прі Бельгії.

Лит.: Страны и народы : в 20 т. / Отв. ред. В. П. Максак-овский. Москва, 1979. Т. 11; Boulanger P.-M., Lambert A. La Dynamique d'un développement non durable: le Borinage de 1750 à 1990 // Espace, populations, sociétés. 2001. № 3; Акимов В. В., Елмазова Д. С. Географические особенности социально дифференциации современного бельгийского общества // Известия Рос. акад. наук. Сер. геогр. 2014. № 6; Beevor A. Ardennes 1944. Le va-tout de Hitler. Paris, 2015; Demey Th. Sur les traces du diamant noir: Histoire du bassin minier franco-belgo. Bruxelles, 2016; Landscapes and Landforms of Belgium and Luxembourg / Ed. by A. Demoulin. Cham, 2018.

І. Г. Савчук

Ардэнська операція 1944–1945 — наступальна операція нім. військ, яка тривала впродовж 16.12.1944–28.01.1945 на Західному фронті під час *Другої світової війни*. Метою операції (кодова назва «Вахта на Рейні» — нім. «Wacht am Rhein») було завдати удару силами 25 дивізій (зокрема 7 танковими) через *Арденни* на м. Антверпен і розгромити англо-амер. війська в Бельгії та Голландії, змінивши в такий спосіб хід війни на Зх. на користь Німеччини і вивільнивши сили *вермахту* для боротьби на Сх. фронті. Наступальне угруповання нараховувало до 250 тис. осіб, 900 танків і штурмових гармат, 800 літаків, понад 2 600 гармат і мінометів. Союзні війська, що протистояли *вермахту* на 115-км фронті, мали 83 тис. осіб, 424 танки і самохід. установки, бл. 400 гармат. Розпочавши наступ, нім. війська до 25.12.1944 просунулися на 90 км. Американці перекинули сили з ін. ділянок фронту і до кін. грудня зупинили наступ противника. 01.01.1945 німці перейшли в наступ в Ельзасі, завдавши авіац. ударів по аеродромах союзників у Франції, Бельгії та Голландії. На прохання В. Черчилля до Й. Сталіна війська Червоної армії 12–13.01.1945 (на 8 днів раніше призначеного терміну) почали одночас. наступ у Польщі та Сх. Пруссії, що змусило нім. командування зупинити наступ на Зх. та перекинути значні сили на Сх. фронт. Наприк. січня нім.

війська змушені відступити на вихідні позиції. В А. о. *вермахт* утратив (убитими, пораненими та пропалими безвісти) до 82 тис. осіб, союзники — бл. 77 тис. осіб. Наслідком поразки нім. військ в Арденнах став остаточ. перехід стратегіч. ініціативи до військ союзників.

Лит.: Cole H. M. The Ardennes: Battle of the Bulge. Washington, 1965; Кульков Е. Н. Операция «Вахта на Рейне». Москва, 1986; Кривизюк Л. П., Юрчук О. О. Танки і танкові війська: вчора, сьогодні, завтра. Львів, 2014; Овчаренко О. Новітня історія країн Західної Європи і Північної Америки (1918–1945). Черкаси, 2015.

Р. І. Пилявець

Ардэнська порода — порода ваговозних коней, виведена в Арденнських горах *Бельгії*, *Люксембургу* та *Франції*. Походить від прадав. коня часів культури Солютре, що мешкав на тер. Зх. Європи за доби *палеоліту*. Коні А. п. були відомі у Давньому Римі, пізніше їх схрещували з

Арденська порода

багатьма породами. Найбільше на формування сучас. А. п. вплинула брабансонська порода коней. Сучас. коней А. п. поділяють на два типи: масивний великий тип «оксуа» і ще важчий «тре-дю-нор», отриманий від схрещування з белг. ваговозами. Коні А. п. вирізняються міцною конституцією. Особл. екстер'єру: голова рівного профілю з низьким і пласким лобом, вел. виразними очима, шия серед. довжини, вигнута, потужне плече, тулуб серед. масивності, широкі й глибокі груди, коротка спина, широкий, добре обмускулений круп, короткі міцні ноги зі щітками. Масть руда, гніда, чала, солова, бура, ін. масті не допускаються. Арденнські коні скороспілі, невибагливі, мають високі адаптаційні та робочі якості, спокійний урівноважений темперамент. За традицією, хвіст їм обрубують до першого рухливого хребця. Серед. висота в холці становить 152–163 см, маса тіла — 700–1000 кг. Коней А. п. використовують для транспортних, с.-г., лісових робіт; вир-ва конини; кінних прогулянок, іпотерапії та як коней хобі-класу. В Україну коней А. п. завозили від серед. 19 ст., у 1960-х їх розводили в Деркульському кін. заводі Луган. обл. А. п. використовували під час виведення багатьох європ. ваговоз. порід коней, зокрема вітчизняної новоолександрівської ваговозної.

Лит.: Swinney N. J. Horse Breeds of the World. Guilford, 2006; Кунець В. В., Косов В. А. Зародження та розвиток ваговозного конярства на теренах України // Наук. вісник Нац. ун-ту біоресурсів і природокористування України. Сер.: Технол. вир-ва і переробки продукції тваринництва. 2015. Вип. 207.

І. В. Ткачова

Арджеш (рум. Arges) — жудець (адм.-тер. одиниця) Румунії.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. А. розташ. на центр. Пд. Румунії, у верх. руслі р. Арджеш. Межує з жудцями Сібіу й Брашов (на Пн.), Телеорман (на Пд.), Олт (на Пд. Зх.), Вилча (на Зх.), Димбовіца (на Сх.).

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. В А. виокремлено 102 адм. одиниці: 3 муніципалітети — Пітешть, Кимпулунг Мусчел і Куртя-де-Арджеш, 4 міста — Міовень, Штефанешть, Костешть і Тополовень, до складу яких входять 21 село, а також 95 комун. Тер. — 6 862 км² (2,9% заг. пл. країни, десяте місце за розміром серед її повітів). Столиця — муніципалітет Пітешть.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. А. розташ. в рум. істор. регіоні Мунтенія. Археол. знахідки свідчать про стародав. і пост. проживання на цій тер. ще з ниж. палеоліту, неоліту, енеоліту, бронзового віку. Є свідчення фракійсько-гето-дак. (див. Даки; Фракійська мова; Фракія) етногенезу. Історію гето-даків представлено безперервно від 6 ст. до н. е. Поселення в Четаць (3 ст. до н. е. — 1 ст. н. е.) було центром обміну між даками й греко-рим. (див. Греція Стародавня; Римська імперія) світом. Ця фортеця відіграла важл. роль у створенні першої централіз. та незалеж. держави під керівництвом (82–44 до н. е.) Бурбесті (110–44 до н. е., Дакия). Перші археол. згадки датовано ниж. палеолітом. Тут засн. перші столиці Волючини — Куртя-де-Арджеш і Кимпулунг. А. відомий також завдяки збереженню реліг. культури рум. народу, розвитку християнства як домінує. релігії по всій тер. 1336 у верх. руслі однойм. річки як середньовіч. фортецю засновано м. Куртя-де-Арджеш (у 13–15 ст. — столиця Рум. князівства). Першу письмову згадку датовано 1388.

ПРИРОДА. Різноманіт. рельєф представлено всіма формами. Вис. — від 160 м до 2 500 м. У повіті переважають височини (55% пл. повіту), гори (25%) і рівнини (20%). Простягаються найвищі гори Румунії (Фегераш, Єзер, Пятра Краюлуй, Ляота, Папуша), гори серед. вис. (Фрунцій,

глини, мергелю, пісків і гравію (переважно в руслі р. Арджеш і її приток), енергет. нафти й газу природного, вапняку, гіпсу, уранових руд. Виявлено в невеликих обсягах води мінеральні й води термальні. Ґрунти різноманіт. — від порівняно тонких і малородючих, із числен. включеннями каменів і щебню ґрунтів альп. лук до слаборозвин. і лучних. У пн. частині ґрунти гірські бурі кисл. (див. Ґрунту кислотність), ґрунти підзолисті бурі, ґрунти бурі лісові з різним ступенем опідзолення. Біля підніж схилів переважають ґрунти глинисті. Повіт А. має багату гідроґр. мережу, сформ. з гідроґр. бас. (див. Басейн річковий) річок Арджеш, Ведя і Олт. Водотоки на тер. повіту становлять 670 км (із заг. довж. 1 106 км) і належать річкам Арджеш (142 км), Риул Доамней (107 км), Котменя (92 км), Тополог (89 км), Димбовіца (81 км), Арджешел (80 км) і Вилсан (79 км). Річки А. мають потужний гідроенергет. потенціал, який використовують через буд-во водосховищ, заг. пл. яких становить 2,9 тис. га. Завдяки місцезоложенню і різноманітному рельєфу клімат А. помірно-континент., з океан. і середземномор. впливом. Середньоріч. т-ра варіює від мінім. (–2 °С) в альп. області з характер. потуж. вітрами до +10 °С у рівнин. частині. Середньоріч. опади атмосферні від 1200–1400 мм/м² у гір. частині до майже 700 мм/м² на рівнинах. Високі підкарпат. пагорби вкрито хвойними лісами (див. Бір; Ліси світлохвойні; Ліси темнохвойні). Пл. лісів становить бл. 41% від заг. пл. повіту. Поширені дуб, біла акація, бук, граб, клен, ліщина, липа, дикі груша, яблуня, вишня, кизил. На берегах річок, у долинах переважають верба, тополя, вільха. Рідкісні, захищені елементи флори: білотка альпійська, рододендрон східнокарпатський, плющ білий, тирлич жовтий, кедрова сосна тощо. Фауна повіту: у заповід. і мислив. (див. Мисливство) угіддях водяться свиня дика, козуля європейська, олень (див. Оленеві, оленячі), ведмідь, рись, вовк, серна, лисиця, зяблик, глушець ластівка, перепілка тощо. У річках, струмках і ставках мешкають карась, короп, чебак амурський, судак. Заповідники природні на тер. повіту: Нац. парк «Пятра-Краюлуй» (1990), «Галавина нарцисів» (комуна Неграші).

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 632 тис. осіб, густота — 92 особи/км² (2020, оцінка). Склад нас. за етнічними групами (2011, перепис): румуни (93,3%), роми (2,7%), угорці (0,03%), турки (0,02%). За реліг. групами переважають православні (понад 94%). За віковими групами: до 15 років — 14,8%, 15–64 років — 69,2%, 65 років і більше — 16%. За статевими групами: жінки (51,4%), чоловіки (48,6%). Кількість нас. зменшувалася, 2018 природ. зменшення становило 2 207 осіб, міграційне — 269 осіб. Рівень урбанізації на 2016 — майже 50%. Міста (2011, перепис): Міовень (31,9 тис. осіб), Штефанешть (14,5 тис. осіб), Костешть (10,3 тис. осіб) і Тополовень (10,2 тис. осіб).

ГОСПОДАРСТВО. 2012 частка внеску промисловості в нац. економіку становила 55,1%. У структурі ВВП повіту переважала оброб. пром-сть, частка якої — 43,0%. Розвиток економіки А. повністю залежить від успіхів автомобілебудів. пром-сті й суміж. галузей. Зареєстровано 14,7 тис. активних комерц. т-в, майже 7 тис. індивід. підприємств. 44 підприємства із кількістю працівників понад 250 осіб. Частка мікропідприємств становить 90,3% заг. кількості підпри-

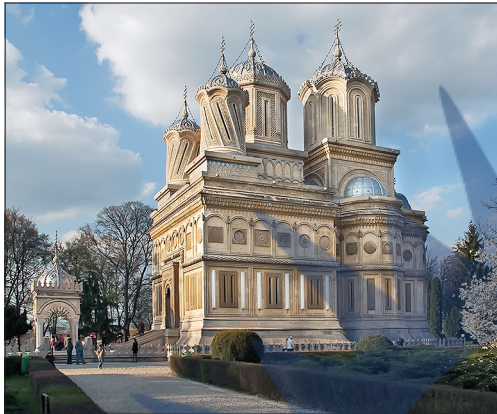
Арджеш. Герб

Арджеш. Гребля Відару

Кіту), а також коридор Драгославеле — Рукар — Бран. У горах Фегераш бл. 140 вершин вис. понад 2 000 м, 29 вершин перевищують 2 400 м, три — 2 500 м. На тер. повіту — вершини Молдовяну (півністю), Негою (2 535 м), Леспезі (2 517 м) тощо. Центр. частина повіту зайнята підкарпат. пагорбами. На Пд. пагорби переходять у рівнини. Корисні копалини — поклади

емств. Один із гол. с.-г. районів країни, спеціаліз. на вирощуванні зернових культур, технічних культур, винограду, фруктів. 2012 частка внеску

Арджеш. Успенський собор у м. Куртя-де-Арджеш

торгівлі в нац. економіку — 31 %. Наприк. 2012 в А. працювали 17 лікарень, 5 мед. диспансерів, оздоров. центр, 91 шк. мед. кабінет, 363 кабінети сімейних лікарів, 321 стомат. кабінет, 71 мед. лаб., 236 аптек, 19 мед. амбулаторій. Туризм представлено різноманіт. формами — від розваж., гір., реліг. й історико-культур. до бальнеол. й оздоровчого. Найвідвідуванішими місцями як серед місц., так і серед туристів є м. Куртя-де-Арджеш, *гребля Відару*, *шосе Трансфарагашан*, область Рукер-Димбовічоара, *печера Димбовічоара*. НАУКА, ОСВІТА, КУЛЬТУРА. Загалом в А. понад 100 початкових і середніх шкіл. У м. Пітешті функціонують Нац. коледж Братяну й Нац. коледж Голеску, серед ЗВО — два ун-ти: Ун-т Пітешті (засн. 1962) та приватний Ун-т Бринковяну (1991). Станом на 2013 у повіті діяли 5 театр. і муз. установ, 2 кінотеатри, 23 музеї та мемор. будинки, 102 публ. б-ки, 27 спеціаліз. і 341 навч. б-ка, а також культур. центри, будинки культури, шк. нар. мистецтва й промисли. Серед істор. і культур. об'єктів міжнар. значення — господар. церква, двір і монастир у м. Куртя де Арджеш, а також замок Поенарь, фортеця Оратя, *мавзолей героїв у м. Матейш*, *руїни рим. фортеці Жидова* та ін. Мистецька галерея, садиба Голештілор; у м. Кимпулунг Мусчел — міський музей, істор. музей, дівочий лицей, Нац. коледж Голеску, мемор. будинок Топирчану; у м. Куртя де Арджеш — міський музей, будинок Гоана, криниця майстра Маноле. Інтенсив. реліг. життя місц. мешканців повіту залишило по собі багату реліг. християн. спадщину, яка збереглася дотепер. На тер. повіту 23 монастирі і 9 скитів. У повіті 1 018 пам'яток історії та культури нац. значення. СПОРТ. У м. Пітешті діє багатофункціональний стадіон імені Н. Добрини, розрахований на понад 17 тис. осіб (1964). ФК «А.» — чемпіон Румунії. Одним із найвідоміших футболістів країни є Н. Добрин (1947–2007; м. Пітешть), тричі обраний найкращим у 1960–1970-х.

В. С. Гришук

Ардипітеки (*Ardipithecus*) — рід викопних людиноподіб. мавп, що існував у період 4–6 млн р. т. Назва роду походить від афар. ardi — земля і грец. πίθηκος — мавпа. Описано два види А. За ін. версією, А. — ранні *австралопітеки*, а не окремий таксон родового рангу. Фрагменти ске-

лету та окр. кістки збереглися погано. Рештки, що становлять бл. 45 % повного скелету, знайдено у сер. 1990-х у Сх. Африці. Досліджені у 1900-х за допомогою найсучас. приладів А., ймовірно, є спільними предками людини та сучас. людиноподіб. мавп. Підґрунтям для цього є такі морфологічні особливості А. як примітивна будова черепа, проміжна між людиною та шимпанзе, протиставлення великого пальця стопи іншим, що також властиво шимпанзе. За розмірами А. близькі до шимпанзе, їм було властиво прямоходіння, невідроз. статевий диморфізм. Представники роду жили в лісах, надавали перевагу річк. долинам, уникали саван. Харчувалися рослин. їжею.

Лит.: Дробышевский С. В. Предшественники. Предки? : в 7 ч. Москва; Чита, 2002. Ч. 1–2; Science: Special Issue. *Ardipithecus ramidus*. 2009. Vol. 326. Is. 5949; Sarmiento E. E. Comment on the Paleobiology and Classification of *Ardipithecus ramidus* // Science. 2010. Vol. 328. Is. 5977; Roberts A. Evolution: The Human Story. 2nd ed. London, 2018; Дробышевский С. В. Достающее звено : в 2 кн. Москва, 2019.

С. В. Межжерін

Ардов, Віктор Юхимович [рос. Ардов, Виктор Ефимович; справж. прізвище — Зігberman (рос. Зигberman); 21.10.1900, м. Воронеж, тепер РФ — 26.02.1976, м. Москва, тепер РФ] — письменник, карикатурист. Писав рос. мовою. Народився у сім'ї інженера-залізничника. Від 1919 працював у канцелярії, захопився театром. 1925 закінчив екон. ф-т Моск. ін-ту нар. госп-ва імені Г. Плеханова. У студентські роки брав участь в організації Моск. театру сатири. З 1927 очолював літ. відділ Ленінград. театру сатири (тепер Санкт-Петербурзький акад. театр комедії імені Н. П. Акимова). До 1939 був керівником журн. «Крокодил», знімався в кіно та пробував себе в ролі режисера. Під час Другої світової війни евакуйований до Уралу. 1942 пішов добровольцем на фронт, служив у газеті «Уперед до перемоги!» («Вперёд к победе!») у званні майора, був кореспондентом. Після війни викладав на Вищих курсах сценаристів та режисерів, проводив заняття з комічних жанрів драматургії. Підтримував дружні зв'язки з багатьма літераторами (А. Ахматовою, Й. Бродським, О. Солженициним, Б. Пастернаком, М. Цветаєвою та ін.). Від 1958 працював фейлетоністом у газеті «Література і життя» («Литература и жизнь»). Публікуватися як карикатурист розпочав 1921; друкував карикатури із супровідним текстом в сатиричних журналах «Видовища» («Зрелища»), «Крокодил» і «Червоний перець» («Красный перец»). Писав гумор. монологи для естрад. акторів (В. Хенкіна, А. Райкіна, Б. Петкера тощо). Працював у співавторстві з Л. Нікуліним: комедії «Сварка» («Склока»; 1926), «Стаття 114-а кримінального кодексу» («Стаття 114-я уголовного кодекса»; 1926) «Тараканівщина» («Таракановщина»; 1929). Після постанови Оргбюро ЦК ВКП(б) «Про журнали „Звезда“ і „Ленінград“» («О журналах „Звезда“ и „Ленинград“») від 14.08.1946 його друзів А. Ахматову і М. Зощенку виключили зі Спілки письменників СРСР, твори А. деякий час не публікували. Автор понад 40 зб. гумор. прози (оповідань, фейлетонів, нарисів), кіносценаріїв до фільмів «Світлий шлях» («Светлый путь»; 1940) і «Щасливий рейс» («Счастливый рейс»; 1949), праць з теорії та техніки розм. жанру на естраді та в цирку. Помертньо видана книга спогадів «Етюди до пор-

Ард

третів» («Этюды к портретам»; 1983) про В. Маяковського, М. Булгакова, А. Ахматову, М. Зощенку, І. Ільфа та ін. (перевид. під назвою «Великі і смішні» 2005). Нагороджений орденом Червоної Зірки, медалями.

Тв.: Сливки общества. Москва, 1930; Мелкие козыри. Москва, 1937; Коварный лунатик. Москва, 1945; Сахар Мёдович. Москва, 1956; Образцы красноречия или как не надо выступать. Москва, 1963; Разговорные жанры эстрады и цирка: Заметки писателя. Москва, 1968; Цветочки, ягодки и пр. Москва, 1969; Так оно и бывает. Москва, 1976; Юмористические рассказы. Москва, 1980; Этюды к портретам. Москва, 1983.

Лит.: Ардов М. В. Вокруг Ордынки. Портреты // Новый Мир. 1999. № 5; Федосюк Ю. А. Короткие встречи с великими: воспоминания. 2-е изд., стер. Москва, 2011; Лыжов А. М. Идеино-художественное своеобразие «Маленьких комедий» В. Е. Ардова // Наук. записки Харків. нац. пед. ун-ту ім. Г. С. Сковороди. 2013. Вип. 1 (2).

Т. С. Мейзерська

Ардон, Мордехай (іврит. מרדכי ארדון; справжні прізвище та ім'я — Бронштейн, Макс; 13.07.1896, м. Тухув, тепер Польща — 18.06.1992, м. Єрусалим, Ізраїль) — художник. Протягом 1921–1925 навчався у Вищій школі буд-ва і дизайну «Багауз» у м. Веймарі під керівництвом Й. Іттена, П. Клеє, В. Кандінського та Л. Фейнінгера. Вивчав техніку давніх майстрів живопису в М. Деннера (1870–1939; Німеччина) у Мюнхен. академії мист-в (1926). У 1933 емігрував до м. Єрусалима в Мандат Палестини. Змінив ім'я на А. Від 1935 викладав у Школі мист-в і ремесел Бецаль, 1940–1952 був її директором. Упродовж 1952–1963 працював худ. радником Мін-ва освіти й культури Ізраїлю. У творах А. поєднані модерн, абстракт. стиль із класич. технікою живопису

Ардон Мордехай. Картина «Заповіт мертвого листа», 1959

Ардюен-Мансар Жюль. Собор інвалідів, м. Париж (Франція)

давніх майстрів. Від 1950-х творчості А. притаманні складна символіка, поєднання образів *кабали*, *Біблії* та реальності. Роботи А. прагнуть досягти сучасності у косміч. масштабах і водночас позначені впливом *античності* та *містики*. Зокрема, це характерно для картин «Птах біля жовтої стіни» (1950), «Поряд із Єрусалимською брамою» (1967) та ін. Один із найвідоміших творів «Видіння Ісаї про вічний мир» (1980–1984) — триптих у формі вел. вітражів, які містять візуальні елементи кабали, встановлено в Єврейській нац. і університет. б-ці в м. Єрусалимі (тепер Нац. б-ка Ізраїлю). Твори А. експонуються в галереях міст Амстердама, Лондона, Нью-Йорка та музеях Ізраїлю. На *бієнале* в м. Венеції А. отримав премію ЮНЕСКО (1954). Лауреат Держ. премії Ізраїлю (1963).

Лит.: Mordechai Ardoun: Tsiv'e Ha-zeman. Jerusalem, 2003; Voolen E. van. 50 Jewish Artists you Should Know. Munich; London, 2011.

Ардюен-Мансар, Жюль (франц. Hardouin-Mansart, Jules; уроджений Ардуен; 16.04.1646, м. Париж, Франція — 11.05.1708, м. Марлі-ле-Руа, регіон Іль-де-Франс, Франція) — архітектор, представник *класицизму*, граф де Сагонн (з 1702). Троюрідний племінник і учень арх. Ф. Мансара, прізвище якого 1668 він приєднав до свого. Від 1672 присвятив себе архітектурі й отримав перші замовлення від д-ви. З 1678 керував буд. роботами у *Версалі*. Від 1681 — перший архітектор, з 1685 — інтендант, з 1691 — ген. інспектор буд-ва, від 1699 — суперінтендант. Творчість А.-М. пов'язана з вел. архіт. проектами, втіленими у Франції наприк. 17 ст. 1674–1676 звів у лісі Сен-Жермен нові будівлі замку Валь. У Версалі прибудував пд. (1678–1681) і пн. (1684–1689) крила до королів. палацу, перебудував його парковий фасад і створив разом із Ш. Лебреном низку інтер'єрів, зокрема Дзеркальну галерею (1678–1684, довж. 73 м), зали Миру та Війни. 1681–1686 А.-М. сконструював Оранжерею в парку Версалью. Будівлі А.-М. гармонують із роботами його попередника Л. Лево. У Версалі він звів також палац Великий Тріанон (1687), Великі й Малі стайні (тепер лікарня імені Д. Ларрея; 1679–1682) і Королів. каплицю (1699–1710). У 1679–1686 А.-М. будував парково-палац. комплекс Марлі (існує лише парк; м. Марлі-ле-Руа, тепер регіон Іль-де-Франс), у плані якого втілюється тема сонця: королів. павільйон, оточений дванадцятьма маленькими павільйонами. Серед ін. архіт. витворів А.-М. — замок Кланьї неподалік Версалью (1675–1683; тепер не існує), собор Дому інвалідів (1680–1706; за ідеєю Ф. Мансара) у м. Парижі. А.-М. належать планування і забудова площ Людовика Великого (1685–1701; тепер Вандомська) й Перемог (1685–1686) у м. Парижі. Він також реконструював герцог. палац у м. Діжоні (1787), ратушу в м. Арлі (1674–1684), розробив план єпископ. палацу у м. Кастрі (1666; тепер регіон Окситанія) тощо.

Лит.: Bourget P., Cattaut G. Jules Hardouin-Mansart. Paris, 1960; Jules Hardouin-Mansart: 1646–1708. Paris, 2010.

Ареал (лат. area — площа, область, простір) — область поширення на земній поверхні (*суходолі* чи *акваторії*) будь-якого явища, певного типу спільнот *організмів*, схожих умов (напр., *ландшафтів*), *корисних копалин* (напр., *порід гірських*) або об'єктів (напр., нас. пунктів). Розріз-

няють два види А.: відокремлений (за його межами явище не трапляється) і відносний (трапляється лише зосередження явища); за формою А. поділяють на суцільні й розірвані (роз'єднані, диз'юнктивні). Використовування терміна започатковано в біол. дисциплінах, але згодом поширилося і в ін. науках. У *біології* — область поширення й розвитку певного таксона, напр., *виду* або *роду* або типу спільноти тварин і рослин, одне з осн. понять біол. дисциплін, що вивчають геогр. поширення орг-мів (фітогеографії та зоогеографії); у *медицині* А. збудника хвороби називають область природ. поширення збудника певного інфекц. захворювання; в *екології* — ділянка (екол. А.), де певний вид *флори* або *фауни* спроможний мешкати за наявності відповідних для нього (оптимальних) умов і незалежно від того, де розташ. ця область і чи відокремлена вона непереборно-нездоланими для виду перешкодами; у *картографії* — вибіркове зображення на картах (метод А.) лише тих площ, у межах яких поширене певне явище, що передають обмеження їх лініями різного кольору й малюнку, забарвленням і штрихуванням та ін. прийомами; у *лінгвістиці* — розділ мовознавства (ареальна лінгвістика), що вивчає А. взаємодії мов, *діалектів*, мовних спільк (ареальні спільноти), вивчаючи тер. поширення мовних особливостей; у соціальних науках — частина тер., що виділяється за однією або кількома ознаками, тощо.

Лит.: Мельник С. В., Бутенко О. Г. Основи екології. Одеса, 2004; Безуглий В. В., Доценко Л. В. Біогеографія. Дніпропетровськ, 2014.

Ареал ґрунтовий елементарний — площа, зайнята однорідним ґрунтовим утворенням,

усередині якого відсутні будь-які ґрунтово-географічні межі. Межі між А. г. е. — це межі між ґрунтами, що належать до однієї класифікаційної одиниці найнижчого *таксономічного рангу*.

Лит.: Позняк С. П. Ґрунти в сучасному суспільстві // Вісник Львів. нац. ун-ту ім. І. Франка. Сер. геогр. 2017. № 51.

С. П. Позняк

Ареал етнічний, етнічна територія — частина суші, на якій абсолютну або порівняну більшість становлять представники певного *етносу*. А. е. одного етносу може частково накладатися на А. е. іншого, коли кількість їхніх представників на певній тер. є співмірною. Міноритарні етноси можуть мати меншість у своєму А. е. Окремі частини А. е. можуть перебувати за межами його осн. тер. (етнічні *ексклави*) або бути повністю оточеними А. е. ін. етносу (етнічні *анклави*). А. е. малочисельних народів можуть бути дисперсними, становити групу анклавів, а не однорідну тер. А. е. є змінними в часі — унаслідок міграційних процесів, *асиміляції* ін. етносів, етнічних чисток або геноцидів вони можуть суттєво збільшуватися або скорочуватися. Прикладом раптового скорочення А. е. є фізичне знищення вірмен в *Османській імперії* 1915, наслідком якого стало скорочення тер. розселення вірмен в історичній 3х. Вірменії (сх. частина сучас. Туреччини). Прикладом збільшення А. е. є арабізація місцевого населення сх. узбережжя Середземного м. та Пн. Африки в Середньовіччя внаслідок араб. експансії 7–8 ст. Взаємне накладання А. е. різних етносів часто відіграє роль конфліктогенного чинника в міжетнічних конфліктах. У процесі формування націй у 19–20 ст. і створення нац. д-в в А. е. етносів, що ставали

Ареал етнічний. «Загальна карта України» М. Дячишина з українськими етнічними межами. 1918

основною для конкретних націй, слугували обґрунтуванням для оформлення міждерж. кордонів.

Лит.: Hirsch F. Empire of Nations: Ethnographic Knowledge and the Making of the Soviet Union. Ithaca, 2005; Борданова Т. Історіографія територіального розміщення українського етносу у вітчизняних та зарубіжних публікаціях 1990–2010 років // Університет. 2009. № 6 (32); Кадио Ж. Лаборатория империи: Россия/СССР, 1890–1940. Москва, 2010; Чирков О. Вплив російської агресії 2014–2017 рр. на етнічну структуру населення окупованих територій на всій Україні // Вісник Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. 2017. Вип. 1 (19).

Ареал мистецтв (нім. Kunstareal) — музейний квартал у центрі м. Мюнхена (Німеччина), у якому зосереджено музеї світу і європ. рівнів: *Стара пінакотекка* і *Нова пінакотекка*, *Пінакотекка сучасності*, *Мюнхенська гліптотека*, *Державне зібрання графіки*, *Державне античне зібрання*, *Музей копій класичної скульптури*, *худ. музей Брандгорст*, *міська галерея Ленбахгаус*, *Держ. музей єгипет. мист-ва*. Музейний квартал розпочав формувати король Баварії Людвіг I. Першою будівлею А. м. стала Гліптотека (1816–1830), яку збудував арх. Л. фон Кленце на пн. боці пл. Кенігсплац. Навпроти Гліптотеки з пд. боку протягом 1838–1848 арх. Г. Ф. Зібланд спорудив будівлю для Королівського антич. зібрання (тепер Держ. античне зібрання). Із Зх. Кенігсплац

Ареал мистецтв

замкнули Пропілеї (1846–1860) арх. Л. фон Кленце. Для надання цим спорудам вигляду антич. храмів використано іонічний, коринф. і доричний ордери відповідно. 1836 на сусід. кварталі від Кенігсплац на вул. Барерштрассе закладено Стару пінакотекку (арх. Л. фон Кленце), навпроти якої 1853 за проектом Ф. фон Гертнера й А. фон Фойта розпочалося буд-во Нової пінакотекки (під час Другої світової війни повністю зруйнована, тому на її місці в 1981 з'явилася модерн. будівля за проектом арх. О. фон Бранкі). Обидві пінакотекки діагонально сполучаються з пл. Кенігсплац, утворюючи простір А. м., до якого згодом увійшли нові музеї, розташ. в межах музейного кварталу.

Мюнхенська гліптотека (нім. München Glyptothek) — худ. галерея, де представлено античну скульптуру від 7 ст. до н. е. до поч. 5 ст. н. е. Початок колекції датовано 1804. У Державному античному зібранні (нім.

Staatliche Antikensammlungen) представлена одна з репрезентативних колекцій античного декоративно-прикладного мист-ва, а також скульптури невеликого формату. В основі зібрання експонати Людвіга I й Альбрехта V. Стара пінакотекка (нім. Alte Pinakothek) — худ. музей м. Мюнхена, який входить до десяти найкращих картин. галерей світу. Початок колекції пов'язують із роками правління (1508–1550) бавар. герцога Вільгельма IV. Нова пінакотекка (нім. Neue Pinakothek) — картинна галерея, де представлено європ. мист-во 18–19 ст. Заснована Людвігом I. Експонується не лише живопис, а й скульптура. Державне графічне зібрання (нім. Staatliche Graphische Sammlung) — один із найбільших музеїв графіки у світі. Започаткував колекцію курфюрст Карл Теодор Пфальцьський 1758. У 1874 зібрання отримало статус музею. Музей копій класичної скульптури (нім. Museum für Abgüsse Klassischer Bildwerke) засн. 1869. Зібрання складається з понад 1 800 гіпсових копій античних скульптур, а також фототеки (понад 100 тис. світлин). Під час Другої світової війни був зруйнований. Нині розташ. у Будинку ін-тів культури Мюнхена. У Музеї Брандгорста (нім. Museum Brandhorst) представлено мист-во 20 ст.: *пост-арт* (Е. Воргол), відеоінсталяції (Р. Гобер, Д. Герст). Відкритий 21.05.2009 в модерн. будівлі, розташованій у пн.-сх. куті А. м. Назву отримав від колекції сучас. мист-ва, яку зібрало подружжя Уно й Анетт Брандгорсти та подарувало в 1999 м. Мюнхену. Колекція нараховує понад 1 000 робіт художників 20–21 ст. Міська галерея Ленбахгаус (нім. Städtische Galerie im Lenbachhaus) — худ. музей м. Мюнхена, розташ. на вилі нім. худ. Ф. фон Ленбаха поряд із Пропілеями. Вілла, збудована 1887–1891 за проектом арх. Г. фон Зейделя, є пам'яткою архітектури. У музеї експонують роботи Ф. Ленбаха, однак осн. частина експозиції — нім. мист-во від Середньовіччя до сучасності. У музеї найбільша у світі колекція робіт групи «Синій вершник». Пінакотекка сучасності (нім. Pinakothek der Moderne) — найбільший музейний комплекс А. м. (12 тис. м²), у якому об'єднано 4 музеї: засн. 1925 Нова колекція (нім. Die Neue Sammlung) із Держ. музею прикладного мист-ва Німеччини — першого у світі музею дизайну з найбільшою колекцією пром. дизайну (понад 70 тис. об'єктів), Колекція сучас. мист-ва, Держ. графічне зібрання Мюнхена та Архит. музей Мюнхен. тех. ун-ту. Державний музей єгипетського мистецтва (нім. Staatliches Museum Ägyptischer Kunst), відкритий 16.09.2002, — єдиний за межами Єгипту музей у світі, що спеціалізується лише на експонатах *Єгипту Стародавнього*. Нараховує бл. 8 000 об'єктів. Початок колекції заклад у 16 ст. бавар. герцог Альбрехт V. Як самостійний заклад функціонує від 1970. У 2013 музей отримав нове приміщення площею 1,8 тис. м² для постійних експозицій і ще 400 м² — для виставкових.

Лит.: Седова Т. А. Старая пинакотекка в Мюнхене. Москва, 1990; Walz M. Handbuch Museum: Geschichte, Aufgaben, Perspektiven. Stuttgart, 2016; Ермакова Л. И., Суховская Д. Н., Яшан Т. В. Становление и развитие креативных индустрий на примере Германии // Концепт. 2017. № 55; Art and the Challenge of Markets : in 2 vol. / Ed. by V. Alexander, S. Hägg, S. Häyrynen et al. Cham, 2018.

О. М. Гончарова

Арей — див. *Арес*.

Арекі́пи історичний центр (ісп. Centro histórico de la ciudad de Arequipa) — комплекс споруд, площ, вулиць і парків іст. частини м. Арекіпи, адм. центру однойм. департаменту Перу. Пам'ятка внесена до списку *всесвітньої спадщини ЮНЕСКО* (2000). Місто засн. ісп. конкістадором 15.08.1540. Джерела подають різні імена засновників — Ф. де Карвахаль (1464–

Арекі́пи історичний центр

1548), П. Ансурес де Кампорредондо (1505–1543), Ф. Пісарро та ін. Археол. дослідження, однак, виявили, що долина, де розташована Арекіпа, була заселена вже в 7–6 ст. до н. е. У 15 ст. тут мешкали індіанці *аймара*. Ще до появи іспанців на місці Арекіпи був важливий транзит. центр на шляху зі столиці *Інків імперії* до узбережжя *Тихого океану*. Спочатку місто складалося з одного маєтку, яке наз. «Прекрасна вілла Арекіпа». У 16 ст. через долину пролягав торг. шлях із *Болівії* в *Іспанію*. Торгівля сприяла подальшому становленню міста. У розвитку міста виокремлюють п'ять періодів: заснування (1540–1582); розквіт епохи *бароко* (1582–1784); впровадження *рококо* і *неокласицизму* (1784–1868); сучас. емпіризм і неокласична мода (1868–1960); сучас. *дизайн*. Місто розташ. в долині на висоті бл. 2 335 м над рів. м. на лінії розлому земної кори, тому час від часу траплялися землетруси (найпотужніші 1958, 1960, 2001). Охоронювана тер. Арекіпи — 166,52 га. Будівлі міста зі світлого вулканіч. туфу — яскраві зразки ісп. колоніальної *архітектури* і, водночас, — найперші свідчення т. з. андського бароко, або «змішаного» стилю (ісп. mestizo), який поєднував декоративні мотиви культури доколумбової епохи із засобами ісп. архітектури. За однією з версій, популярна назва Арекіпи — «біле місто» (ісп. ciudad blanca) пов'язана з кольором стін міських будинків. 1868 місто було практично повністю зруйноване землетрусом і згодом реконструйоване в первіс. вигляді. Гол. площа міста — Пласа де Армас, на якій розташ. Кафедральний собор (1540–1656), збудований у стилі неоренесансу. Одними з найвідоміших споруд міста є храм Товариства Ісуса (1590–1698) і монастир Санта-Каталіна (1579), відкритий для відвідувачів від 1970. На тер. монастиря — бл. 100 різноманітних приміщень, 3 криті галереї, церква та худ. галерея (пінакоте-

ка), де експонуються картини майстрів *Куско* (*школи*). У центрі міста розташ. також собор і монастир Сан-Франсиско (16 ст.), церква і монастир Санто-Домінго (1734), бл. 500 будинків 18–19 ст., парки тощо. Іст. центр демонструє поєднання європ. та індіан. буд. технологій, взаємовплив різноманіт. стилів. Арекіпа — третє за відвідуваністю туристами місто Перу (після міст Куско та *Ліми*). Приклад колоніального поселення, становлення якого зумовлене складними природ. умовами, корінними впливами, а також процесами європ. завоювання та *євангелізації* Перу.

Літ.: Любимцев П. Загадки Латинської Америки. Москва, 2005; Heim E. Flora of Arequipa, Peru A Field Guide for Nature Lovers. Norderstedt, 2014; Love T. F. The Independent Republic of Arequipa: Making Regional Culture in the Andes. Austin, 2017.

Аре́на [лат. (h)arena, букв. — пісок] — 1) У *Стародавньому Римі* — посипаний піском овальний майданчик у центрі *цирку* або *амфітеатру*, де відбувалися бої гладіаторів, кінні змагання та ін. видовища.

2) У сучасному цирку — круглий майданчик із бар'єром, де відбувається вистава, виконуються циркові номери (*манеж*). Стандартний діам. А. — 13 м. А. використовується також для експериментальних театр. вистав, тематичних концертів, конкурсів.

3) Назва споруди — місця проведення спорт. змагань та ін. заходів (див. «*Арена Львів*», «*Донбас Арена*»).

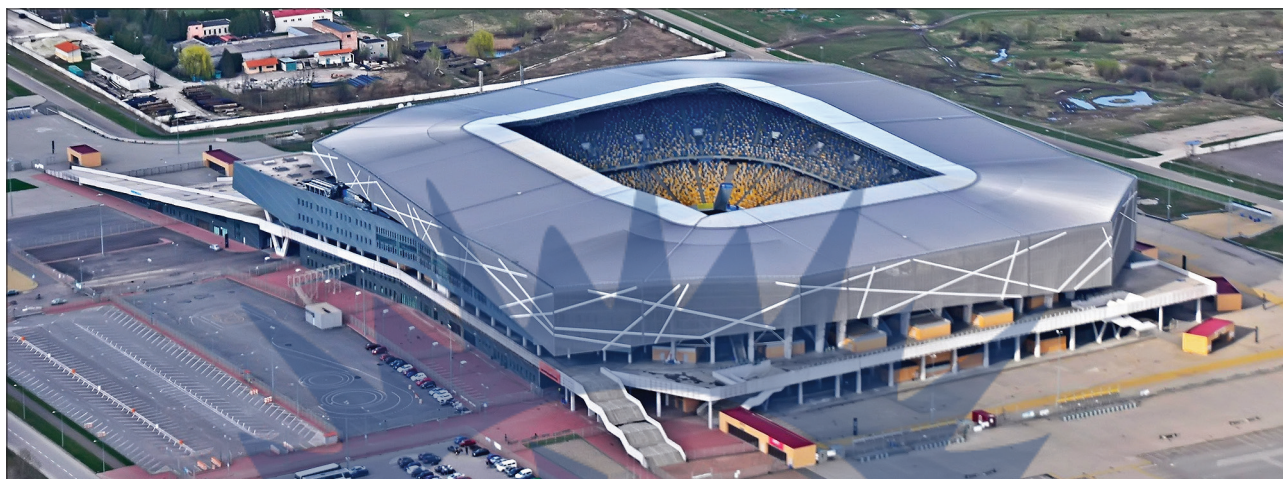
4) А. життя — сукупність усіх місць на Землі, де є умови для існування живих організмів (див. *Біосфера*).

5) Переносно — поле діяльності, зокрема політичної; публічний майданчик.

«**Аре́на**» — часопис Всеукраїнської федерації пролетарських письменників, який виходив 1922 (з'явилося лише одне число) у м. Харкові з ініціативи М. Хвильового, В. Поліщука, В. Гадзінського, П. Тичини та ін. У ньому містився статут проєктованої організації, яка планувала мати свої секції в містах Києві та Москві, декларація із запереченням неприйнятної для «пролетреалізму» тези «мистецтва для мистецтва», худ. твори.

Ю. І. Ковалів

«**Аре́на Львів**» — футбольний стадіон у м. Львові. Спортивна споруда з розвиненою інфраструктурою збудована спеціально до *Чемпіонату Європи з футболу 2012* (Євро 2012), призначена для проведення спорт. і розваж. подій найвищого рівня й масштабів. Розташ. на Пд. міста. Буд-во розпочате 20.01.2009, прискорилося після остаточного затвердження 13.05.2009 УЄФА у м. Ньйоні (Швейцарія) Львова містом, яке прийматиме Євро 2012. Урочисте відкриття стадіону відбулося 29.10.2011. Масштабні святкові заходи супроводжувались театралізов. дійством, у якому брали участь понад 1 000 осіб, лазер. шоу, документ. фільмом про буд-во стадіону, парадом зірок укр. спорту, виступом франц. цирку, співачок Анастеші (США) та Руслани (Україна). Заг. пл. зем. ділянки 243 226 м², розмір поля 105 × 68 м. Має 34 725 місць місць, із яких 192 — для почесних гостей у VIP-зоні, 408 бізнес-місць. Ген. проєктувальник — ТОВ «Укрдизайнгруп». На етапі конструювання попереднім

«Арена Львів»

варіантом назви розглядали «Лемберг», нім. назву м. Львова, однак у грудні 2010 міською владою була прийнята теперішня назва. «А. Л.» відповідає всім вимогам УЄФА, які передбачають розвиток нових технологій у буд-ві, інформац. та цифровій сферах і спрямовані на збільшення зручності та безпеки перебування вболівальників на матчі. Львів. стадіон став одним із найдорожчих стадіонів України (після Національного спортивного комплексу «Олімпійський» та «Донбас-Арени»). За кількістю місць для глядачів «А. Л.» посідає 4-те місце в Україні. Візитівка стадіону — оглядовість як з верхнього, так і нижнього ярусів, оскільки конструкція трибун створює макс. ефект присутності на полі. Місця перев. блакитного кольору на верх. ярусі та жовтого — на ниж., за аналогією з прапором України. Усі сидіння розміщені під напівпрозорим накриттям. У 5-поверховому адм. корпусі розміщуються ігрова зона (тренерські, роздягальні для гравців, кімнати арбітрів та делегата матчу), прес-центр, конференц-зали, VIP-сектор, ресторан, офіси організаторів чемпіонату, а також комерційні площі. Перша офіц. гра на стадіоні відбулася 15.11.2011 між нац. збірними України та Австрії. 09.13 та 17.06.2012 на «А. Л.» проходили 3 матчі фінальної частини Євро 2012 (Німеччина — Португалія, Данія — Португалія, Данія — Німеччина відповідно). 30.09.2014 на стадіоні вперше відбувся матч Ліги Чемпіонів, де в 2-му турі групового етапу турніру зустрілись команди «Шахтар» та «Порту». У сезоні 2014–2015 стадіон був тимчасовою домашньою ареною донец. «Шахтаря». Тут проходили матчі нац. збірних України (чол. та жін.) з футболу, змагання з картингу, авторалі, боксу, важкої атлетики. На стадіоні відбуваються також святкові та розважальні заходи, концерти відомих музикантів, зокрема, 18.05.2013 — гурту «Дзідзьо» («DZIDZIO») 01.06.2013 — гурту «Океан Ельзи», 21.09.2019 — співачки О. Полякової та ін. Від 2017 щороку напередодні Дня незалежності України проходять концерти фестивалю «Українська пісня».

Літ.: Львів відкритий для світу — «Арена Львів» вітає вас! // Alive. 2011. № 5; Розенвассер Г. Р., Ушаков С. В., Маліков С. С. Основні положення проекту моніторингу технічного стану футбольного стадіону «Львів арена», Україна на стадії експлуатації // Буд. конструкції. 2013. Вип. 79; Шульц Р. В., Білоус М. В., Анненков А. О. та ін. Особливості інженерно-геодезичного забезпечення будівництва

стадіону «Арена Львів» // Містобуд. та територіальне планування. 2013. Вип. 50.

Аренавіруси (Arenaviridae) — родина РНК-геномних вірусів. За останніми даними, включає 2 роди, до яких входить 12–38 видів. Назва походить від лат. arena — пісок через наявність *рибосом у віріоні*, що в електрон. мікроскопі нагадують піщинки. А. дуже мінливі за розмірами (50–300 нм) та формою, їхні віріони можуть бути сферич. або овальними. Симетрія *капсида* — спіральна. Геном вірусу представлений однією ниткою молекули РНК, яка складається з двох сегментів. А. містять особливий фермент транскриптази, вони вкриті ліпідною оболонкою з глікопротеїновими шипами. Під нею розташовані 4–15 *рибосом* клітини хазяїна. Функцію *рибосом*, інкорпорованих у віріон, ще не з'ясовано. Репродукція А. відбувається в *цитоплазмі* клітини хазяїна. Після включення до віріона *рибосомоподібних* частинок виходить за межі клітини через її мембрану плазматичну за допомогою *брунькування*. На місці відбрунькування вірусу мембрана видозмінюється, стає щільнішою. Уперше А. (вірус лімфоцитарного хореоменінгіту, ЛХМ) виділили 1934 у хворих на серозний *менінгіт*. А. є збудниками геморагічних лихоманок (віруси Ласса, Хунін, Мачупо та ін., що мають спільні *антигени*). Аренавірусні хвороби — це група природно-осередкових недуг людини й тварин. Природним резервуаром зазвичай є гризуни, хоча вірус Такарибе було виявлено в кажанів. Є факти інфікування змій. Кожен вид А. пов'язаний з одним або кількома видами тварин. Джерелом поширення вірусу ЛХМ є миша хатня (*Mus musculus*). А. в клітинах хазяїна можуть зберігатися тривалий час, передаватися від матері потомству, не призводячи до захворювань у тварин. У зовн. середовищі поширюються із сечею та калом гризунів. Людина заражається випадково за близького контакту з гризунами, вживанні зараженої їжі, під час вдихання інфікованого пилу. Деякі А. — віруси Ласса, Мачупо — можуть передаватися від хворої людини до здорової. Патогенність для людини встановлено для чотирьох видів: ЛХМ, вірусів Ласса, Мачупо та Хунін. Для діагностики застосовують різноманітні імунологічні реакції. Зокрема, під час інфікування найбільш надійний метод діагностики — *полімеразна ланцюгова реакція* (ПЛР).

Лит.: Филдс Б. Н., Найп Д. М., Мэрфи Ф. А. и др. Вирусология : в 3 т. / Пер. с англ. Москва, 1989; Атлас по медицинской микробиологии, вирусологии и иммунологии / Под ред. А. А. Воробьева, А. С. Быкова. Москва, 2003; Пиневич А. В., Сироткин А. К., Гаврилова О. В. и др. Вирусология. Санкт-Петербург, 2013; Борисов Л. Б. Медицинская микробиология, вирусология, иммунология. Москва, 2016; Гудзь С. П., Перетятко Т. Б., Галушка А. А. Вирусология. Львів, 2018.

І. І. Козиненко

Аренд, Люсьєн Арман Марко ден (нідерланд. Arend, Lucien Armand Marco den; 15.12.1943; м. Дордрехт, Нідерланди) — скульптор (геометр. абстракція). У 1953 емігрував разом із батьками до м. Лос-Анджелеса (США). 1963–1965 вивчав мист-во та рос. мову в Каліфорн. держ. ун-ті, Лонг-Біч. Після повернення до Нідерландів 1966 продовжив вивчати мистецтвознавство в Тілбурзькій школі мист-в. 1969 навчався на остан. курсі по класу скульптури в Роттердам. академії мист-в. Після закінчення викладав у школі в м. Звейндрахті (Нідерланди) (1969–1971). Був членом ради Асоціації голланд. скульпторів (з 1971), секретарем цієї Асоціації (1979–1984; 1992–1997), членом правління Нац. нідерланд. к-ту художників — членів Міжнар. асоціації мист-в (1981–1986), головою Асоціації голанд. скульпторів (1984–1986). Викладав у Академії мист-в у м. Амстердамі (1977–1978), Королів. академії мист-в у м. Гаазі (1981–1982). Був головою к-ту зі стипендій Міністерства культури Нідерландів (1981–1984). З 2003 живе і працює в маєтку Пенттіля неподалік м. Кангасніємі (Фінляндія). Член Асоціації фін. скульпторів (з 2004). Культ. посол ЮНЕСКО (з 2005). Працює переважно як скульптор із кін. 1960-х. Серед його робіт — скульптура, що вписується в міське ландшафт. середовище, з використанням різних матеріалів (камінь, сталь, земля, вода, рослини). Його роботи є в 55 містах Європи і в США. 1969 вперше отримав визнання завдяки проекту екол. скульптури. Відтоді «Екологічна скульптура» стала його візитівкою. Він використовував цей термін для скульптури, що виходила за межі створеного об'єкта — саме середовище мало стати скульптурою. 1970 отримав нагороду Роттердам. худ. фонду за досягнення в галузі скульптури. 1971–1973 виконав ще одну екол. роботу — проект «Вальбург» («Walburg») на сільському ландшафті неподалік м. Звейндрахта. Організовував міжнар. виставки та симпозиуми скульптури. У Нідерландах реалізував свій план створення міжнар. парку скульптур Музей просто неба — Парк скульптур на берегах річки Дрехт (англ. Open Air Museum Drecht Bank Sculpture Park, ОРАМ), який було відкрито королевою Нідерландів Беатрікс 1996. У 1999 королева Беатрікс та колишній болгар. цар Симеон II відкрили там виставку болгар. скульпторів. 2004 А. розпочав у Фінляндії організацію другого міжнар. парку скульптур — Фінського музею просто неба (англ. Finnish Open Air Museum, FOAM). Колекція скульптур А. постійно експонується на тер. маєтку Пенттіля. Він назвав парк скульптури Музеєм просто неба Пенттіля (англ. Penttilä Open Air Museum, РОАМ).

Арендаревські — родина золотообробних справ майстрів 18–19 ст. Жили й працювали у м. Києві. Андрій Гнатович А. (1770 — після

1830). Мав у м. Києві власну майстерню. Робив ювелірні речі на продаж. Антін Андрійович А. (не раніше 1795 — після 1857). У 1843 — у списках майстрів *срібного цеху*. Петро Андрійович А. (1799–19.02.1856). Від 1825 — член срібного цеху, з 1840 — його почес. майстер. Петро Сидорович А. (1800 — після 1841). Почес. майстер срібного цеху. Яків Андрійович А. (дата народження невідома — 1861). Належав до срібного цеху. Федір Якович А. (1843–15.12.1899) — срібляр.

Лит.: Петренко М. З. Українське золотарство XVI–XVIII ст. Київ, 1970; Ковалинський В. В. Київські мініатюри : в 11 кн. Київ, 2011. Кн. 9.1.

Л. А. Проценко

Арендт, Рудольф Фрідріх Євген (нім. Arendt, Rudolf Friedrich Eugen; 01.04.1828, м. Франкфурт-на-Одері, тепер Німеччина — 15.05.1902, м. Лейпциг, тепер Німеччина) — педагог, хімік, дійсний член Нім. академії природодослідників «Леопольдина» (1893). Після закінчення *Лейпцизького університету* (1857), де вивчав математику і природничі науки, працював асистентом на с.-г. досл. станції в м. Мекерні (1857–1861). У 1861–1897 викладав природничі науки в реал. уч-щі та хімію в Лейпц. політех. ін-ті. З 1862 — ред. журн. «Хіміше Центральблатт» («Chemische Zentralblatt»). 1880 отримав звання професора. Брав активну участь у розвитку хім. науки (агро-хімії), освоєнні пром. технол. вир-т. та вдосконаленні системи природничо-мат. освіти. Уперше порушив дидакт. проблему виокремлення хімії як навч. предмета в серед. закладах освіти. Розробив методику викладання хімії, є автором підручників і посібників із фіз., неорганіч. та заг. хімії для шкіл і ЗВО, які багаторазово перевидували. Був послідовником Й. Ф. Гербарта в педагогіці, вважав, що викладання дисципліни треба будувати так, щоб розкрити її виховні можливості. Був переконаний, що система викладу навч. матеріалу має бути підпорядкована особливостям мислення учнів. Тому замість наук. систематизування предмета запровадив «методичне», яке ґрунтувалося на формальній класифікації за однією лише ознакою — складністю хім. будови речовини (елементи, бінарні сполуки тощо). У Німеччині методичні погляди А. розвинули та продовжили Ф. Вільбранд, К. Шейд та ін. Напряцювання вченого мали значний вплив на вітчизняну методику викладання хімії та техніку навч. хім. експерименту. Осн. дослідження: «Викладання хімії для вищих і нижчих шкіл» (1862); «Техніка експериментальної хімії» (1881), «Методика навчального курсу з хімії» (1887); «Основи хімії та мінералогії» (1890); «Дидактика і методика викладання хімії» (1895).

Пр.: Organisation, Technik und Apparat des Unterrichts in der Chemie an niederen und höheren Lehranstalten. Leipzig, 1868; Technik der anorganischen Experimentalchemie. Hamburg; Leipzig, 1910; Grundzüge der Chemie für den Unterricht an höheren Schulen : in 2 bd. Leipzig, 1939; Р о с п е р е к л. — Учебник неорганической химии доктора Рудольфа Арендта. Москва, 1871.

Лит.: Berthold Peter Anft: Arendt, Rudolf Friedrich Eugen // Neue Deutsche Biographie : in 28 bd. Berlin, 1953. Bd. 1; Konkrete Fachdidaktik Chemie. 3 Auflage. München, 2002; Каримов М. Ф. Обоснование и выделение химии как самостоятельной учебной дисциплины профессором Р. Ф. Арендтом // Башкирский хим. журн. 2008. Т. 15. № 1.

О. В. Лісовець

Аренд Люсьєн Арман Марко ден. «Європа», 1986

Арендт Ханна

Ареометр для цукру

Арендт, Ханна [нім. Arendt, Hannah; ім'я після народження — Йоанна (нім. Johanna); 14.10.1906, м. Ганновер, тепер Німеччина — 04.12.1975, м. Нью-Йорк, США] — політ. філософиня, політологиня, соціологиня. Учениця М. Гайдеггера, Е. Гуссерля та К. Ясперса. Фундаторка теорії *тоталітаризму* як соц. явища. Нар. в євр. родині, яка належала до серед. класу і дотримувалася соціал-дем. поглядів. Виросла в м. Кенігсберзі (тепер м. Калінінград, РФ), куди незабаром після її народження переїхала сім'я. А. вивчала філософію та теологію в ун-тах Марбурга, Фрайбурга і Гейдельберга, захоплювалась лекціями Е. Гуссерля, К. Ясперса, Р. Бульмана та М. Гайдеггера. 1928 захистила докт. дис. про поняття любові у філософії *Августина Аврелія*. 1929–1937 одружена з мислителем і есеїстом Г. Андерсом. Від 1933 після приходу до влади А. Гітлера брала активну участь у роботі орг-цій, що допомагали переховуватися та виїжджати євреям, спочатку в м. Берліні, потім у м. Парижі. 1940 була заарештована та інтернована до концентрац. табору поблизу м. Гурса, незабаром втекла. 1940 вийшла заміж за філософа і поета Г. Блюхера (1899–1970). У 1941 через м. Лісабон (Португалія) емігрувала з чоловіком до США. Громадянство отримала 1950. В еміграції А. активно писала статті для різних журналів, зокрема, для журн. нім. євреїв в США «Ауфбау» («Aufbau»). Вела публічну кампанію за створення євр. армії, акцентуючи на необхідності знову сформулювати принципи *сіонізму*. У 1940-ві обіймала посаду виконавчого директора корпорації «Єврейське культурне відродження», що сприяла та підтримувала євр. письменників і учених-гуманітаріїв, які зазнали переслідувань від нацист. режиму. Публікувала полемічні статті на тему нацист. переслідувань євреїв. У США співпрацювала з міжнар. євр. орг-ціями. Після війни А. викладала в *Прінстонському університеті* та *Колумбійському університеті*, у *Каліфорнійському університеті* у Берклі. Від 1963 — проф. *Чиказького університету*, 1967 стала проф. політ. філософії в Нью-Йорк. новій школі, яка фактично була амер. філією *Франкфуртської школи* (1967). У 1950-ті А. аналізувала ступені занепаду вільного світу, розглядала новітні процеси індустріалізації, автоматизації, масового сусп-ва споживання. А. вбачала порятунок у стабільності люд. інституцій, принципово вважала, що постійні починання чогось нового не можуть бути надійною основою сусп-ва. Інституції повинні піддаватися змінам, але не перебувати в стані деяких перманентних перетворень. Власну активну динаміку письмен. та наук. діяльності А. пояснювала «спрагою зрозуміти» оточення. На її думку, у 20 ст. це прагнення несподівано ускладнюється. Зумовлено це жахом, який продукували тоталітарні системи, що кардинальним чином змінили норми моральної оцінки й політ. активності, відмовившись від традицій і спричинивши епохальну «кризу сучасності». У праці «Витоки тоталітаризму» («The Origins of Totalitarianism»; 1951) А. визначала тоталітаризм як «річ-у-собі», «конкретну універсалью», що має власну форму та логіку. В еволюції тоталітаризму А. вирізняла специфічні аспекти: а) політ. лідери та еліти широко використовують маніпуляції, свавілля еліт — нехтування прямими наслідками дій і презирливе ставлення до сусп. блага; б) абсолютна непередбачуваність політики; в) мета то-

талітарної доктрини — не так революційне перетворення сусп-ва, як трансформація самої людської природи. У праці «Становище людини» («The Human Condition»; 1958), описана «правильна» структура людського світу, яку навмисно знищили нацизм і сталінізм. А. стверджувала, що справжнім змістом влади є здатність людей діяти спільно, розрізняла владу і насильство. У кн. «Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі» («Eichmann in Jerusalem: A Report on the Banality of Evil»; 1963) обмислювала ситуацію катастрофи сер. 20 ст. Серед ін. праць — «Між минулим і майбутнім» («Between Past and Future»; 1961); «Про революцію» («On Revolution»; 1963); «Люди за темних часів» («Men in Dark Times»; 1968); «Про насильство» («On Violence»; 1970); «Кризи республіки» («Crises of the Republic»; 1972). А. стала першим філософом-лауреатом премії З. Фройда за наук. прозу (1967), відзначена медалью Емерсона — *Tore Amer. академії мист-в і наук* (1969).

Пр.: The Origins of Totalitarianism. New York, 2004; Eichmann in Jerusalem: a Report on the Banality of Evil. London, 2006; Between Past and Future. New York, 2014; On Revolution. London, 2016; The Human Condition. Chicago; London, 2018; Рос. перекл. — О революции. Москва, 2011; Жизнь ума. Санкт-Петербург, 2013; Вальтер Бенямин. 1892–1940. Москва, 2014; Укр. перекл. — Становище людини. Львів, 1999; Джерела тоталітаризму. Київ, 2002; Між минулим і майбутнім. Київ, 2002; Люди за темних часів. Київ, 2008; Банальність зла. Суд над Айхманом в Єрусалимі. Київ, 2013.

Лит.: Шевчук Д. Проблема відродження класичної традиції в сучасній політичній філософії: Ханна Арендт, Лео Штраус // Наук. записки Нац. ун-ту «Острозька акад.». Сер.: Філософ. 2010. Вип. 6; Шиманська К. В. Філософія антиполітаризму Ханни Арендт // Філософ. та методол. пробл. права. 2011. № 1; Соловей А. М., Штерн В. Ю. Політична концепція тоталітаризму Ханни Арендт // Панорама політолог. студій. 2013. Вип. 10; Соловей А. М., Штерн В. Ю. Ханна Арендт про співвідношення політики і моралі // Панорама політолог. студій. 2013. Вип. 11; Hayden P. Hannah Arendt Key Concepts. London, 2014; Принц А. Ханна Арендт або Любов до світу / Пер. з англ. Київ, 2016; Штерн В. Ю. Поняття політичного Х. Арендт // Політикус. 2016. Вип. 2.

Д. Ю. Гаврилюк

Ареометр (від грец. ἀραιος — рідкий і μέτρον — вимірювати) — прилад для вимірювання густини рідин і тіл твердих, принцип роботи якого заснов. на гідростатич. законі (див. *Архімеда закон*). Оскільки рідини мають різну густину, то одне й те саме тіло може зануритися в них на різну глибину. Під час занурення відбувається урівноваження, і в момент досягнення рівноваги прилад вільно плаватиме. Зазвичай А. — скляна трубка, ниж. частину якої заповнюють дробом або ртуттю з метою досягнення необхід. маси. У верх., вузькій, частині міститься шкала, градуєйов. у значеннях густини розчину чи концентрації розчиненої речовини. Розрізняють А. сталієї маси та сталого об'єму. А. сталієї маси наз. денсиметрами; їхню шкалу градують в одиницях густини або відсотках мас. концентрації розчин. речовин. Ціна поділки шкали в денсиметрах становить від 0,0005 до 0,02 г/см³, за вимірювання концентрацій — від 0,1 до 2 %. Для вимірювання густини сухий і чистий прилад розміщують у посудині з цією рідиною так, щоб він вільно плавав. Значення густини зчитують за ниж. краєм

меніска. В А. сталого об'єму на скляну чи метал. колбу з тарілкою для гирок нанесено кільць, мітку, до якої має проводитися занурення. Оскільки виштовхув. сила в рідин різна і залежить від густини, то сталість досягається добиранням гирок. Таким А. можна також визначати густину твердих тіл. На тарілці А. розміщують вантаж (гранули твердого тіла); шляхом добирання його кількості А. занурюють на глиб., що відповідає кільць, мітці. Густину визначають за масою вантажу та об'ємом витісн. рідини. А. використовують для контролю нафтопродуктів, визначення щільності *електролітів* акумуляторів, характеристик молока (лактометри), міцності алкогольних напоїв (спиртометри), концентрації цукру в розчинах (цукрометри), жорсткості води (солемири) тощо.

Лит.: Порев В. А., Дашковський О. А., Миндюк Я. Л. та ін. Аналітичні екологічні прилади та системи. Вінниця, 2009; Raju N. V. S. Instrumentation: Operation, Measurement, Scope and Application of Instruments. New York, 2016.

Ареоп'аг (від грец. Ἀρείος — *Арес*, Арей і πάρος — пагорб) — вищий судовий орган у стародавніх *Афінах*. Отримав назву від місця засідань — пагорбу бога війни Ареса (Арея) неподалік *Парфенона*. Згідно з давньогрец. міфологією, у цьому місці відбувся перший суд богів. Відомий із найдавніших часів. Походить із ради старійшин. До складу А. довічно входили як дійсні, так і кол. *архонти* (спочатку — лише ев-

Ареоп'аг

патриди). В архаїчний період А. був одним із найважливіших органів держ. влади, до компетенції якого входило призначення і контроль за діяльністю посадових осіб; підготовка справ для обговорення на народних зборах та затвердження їхніх рішень; право скасовувати ці рішення; стеження за дотриманням законів і громад. устрою та вихованням юнацтва; переслідування за неробство, розкіш, аморальність; виконання судових та реліг. функцій. Із розвитком дем. ладу та зростанням ролі народних зборів значення А. поступово зменшувалося. Частина його по-

вноважень було передано ін. органам влади. Після реформ Клісфена (508–500 до н. е.), Ефіальта (462 до н. е.) і *Перікла* (443–429 до н. е.) А. зберіг за собою лише судові функції (покарання за умисні вбивства, поранення, каліцтво, підпали та отруєння, жертвами яких були повноправні афінські громадяни) та право нагляду за релігійним культом (догляд за священними місцями та святинами, стеження за громад. мораллю, дотриманням звичаїв; спостереження за додержанням реліг. норм і традицій). У часи *еллінізму* та *Римської імперії* А. діяв як судова інстанція.

Лит.: Туманс Х. Рождение Афины. Афинский путь к демократии: от Гомера до Перикла (VIII–V вв. до н. э.). Санкт-Петербург, 2002; Ставнюк В. В. Становлення афінського поліса. Київ, 2005; Аристотель. Афинская полиция. Государственное устройство афинян / Пер. с древнегреч. 3-е изд., испр. Москва, 2007; Bouras Ch. Byzantine Athens, 10th–12th Centuries. London; New York, 2017.

М. М. Бессонова

«Ареоп'агітики», «Ареоп'агітський корпус» (грец. «Ἀρεοπαγίτης», лат. «Corpus Areopagiticum») — збірник богослов. текстів грец. мовою, написаних, імовірно, між 482 і 532 *Псевдо-Діонісієм Ареоп'агітом*. Автор ототожнив себе з першим єпископом м. Афін, учнем апостола *Павла* Діонісієм Ареоп'агітом. Перші сумніви в авторстві були висловлені вже в 6 ст. (Іпатій Ефеський); пізніше авторство Діонісія остаточно спростоване. Справжнього автора «А.» встановити не вдалося. До зб. увійшли 4 трактати: «Про небесну ієрархію», «Про церковну ієрархію», «Про Божественні імена», «Про містичне богослів'я» та 10 «Послань». «А.» подали приклад синтезу христ. вчення і пізньої неоплатоніч. філос. традиції (див. *Неоплатонізм*), де містика поєднана з елементами *діалектики* й *пантеїзму*. У текстах автор перелічує та стисло характеризує чини ангельської ієрархії (див. у ст. *Ангел*); пояснює принципи організації «небесної» та церк. ієрархії; розглядає християн. *тайнства*; наводить богослов. міркування про Божественні імена, шляхи і засоби богопізнання, христ. символи тощо. У сер. 7 ст. авторитет «А.» — визнаний серед христ. богословів. До поч. доби *Відродження* корпус «А.» був одним із найпопулярніших творів реліг.-філос. думки. Перше видання зб. вийшло у м. Флоренції 1516. Ідеї автора «А.» вплинули на діяльність і праці *Феодосія Печерського*, *Нестора Літописця*, авторів «*Києво-Печерського патерика*» та ін.

Дж.: Ареоп'агітики (фрагменти) / Пер. с греч. // Антология мировой философии : в 4 т. Москва : Мысль, 1969. Т. 1. Ч. 2; Дионисий Ареоп'агит. О таинственном богословии / Пер. с греч. // Историко-философский ежегодник 90. Москва, 1991; Дионисий Ареоп'агит. Сочинения. Максим Исповедник. Толкования / Пер. с греч. Санкт-Петербург, 2002.

Лит.: Болотов В. В. К вопросу об ареоп'агитских творениях // Христианское чтение. 1914. № 5; Восточные отцы и учителя Церкви V века / Сост. Иларион (Алфеев), иером. Москва, 2000; Дионисий (Шленов), иером. Ареоп'агітики // Православная энциклопедия : в 50 т. Москва, 2000. Т. 3; Громов М. М., Мильков В. В. Идеиные течения древнерусской мысли. Санкт-Петербург, 2001; Чорноморець Ю. П. Візантійський неоплатонізм від Діонісія Ареоп'агіта до Геннадія Схолярія. Київ, 2010; Історія української філософії : у 2 т. / Уклад. А. Р. Бурій. 2-ге вид., перероб. та допов. Дрогобич, 2015.

Є. А. Харьковиценко

А́рес (грец. Ἄρης), Арей, Еніалій — у давньо-грецькій міфології — бог кривавої, підступної, жорстокої війни. Один із 12-ти богів-олімпійців (див. *Олімпійські боги*). Геродот указував на фракійське походження культу А. На думку міфологів, греки не сприймали риси грубої інстинктивності, властиві А. Це виражено в нелюбові до нього з боку ін. богів (за винятком *Ериди*, *Афродіти* й *Аїда*). Вважається єдиним спільним сином *Зевса* й *Гери*; за поемою «Фасти» *Овідія*, А. з'явився на світ унаслідок чудесного зачаття. Ще малого А. полонили бунтівні близнюки Алоади. Після визволення Гера віддала А. в науку до фалічного божества *Пріапа* (див. *Фалічні культи*), який навчив бога мист-ву танцю, потім — військ. справі. А. часто згадується як коханець *Афродіти* (рідше — її чоловік). Їхні діти: *Ерос* (Ерот, кохання), *Антерос* (ненависть), *Гармонія* (злагода), *Фобос* (страх), *Деймос* (жах). В «Одіссеї» *Гомера* та «Метаморфозах» *Овідія* описано любов. трикутник А., *Афродіти* та *Гефеста*. Останній, дізнавшись про стосунки дружини з А., улаштував пастку: спіймав коханців у невидиму бронз. сітку й виставив на поталу всім богам. Відпустив лише після поруки *Посейдона*, що А. дасть *Гефесту* викуп. А. порушив слово й не заплатив обіцяне. З А. міфи пов'язують підступне вбивство *Адоніса*. Опосередковано дотичний до поч. *Троянської війни*: задля втіхи перетворився на могут. бика, що легко здобув перемогу над улюбленим биком царевича *Трої Паріса*. Ланцюг подальших подій призвів до війни *ахейців* проти *Трої*. На противагу несамовитому А. греки більше шанували богиню справедливої, оборонної війни, покровительку військ. мист-ва й мудрості *Афіни*. Домінантність культу *Паллади* виражена її перевагою у двобої — богиня сама могла по-

ранити чи уразити А. Неодноразово його ранив і *Зевс* син *Геракла*. А. властива мстивість, підступність, вміння розпалити війну. За міфами, А. — покровитель *амазонок*, батько першої з них — *Лісіппи*. Амазонки присвятили богу війни пагорб (на якому отаборилися, коли прибули до м. *Афін* визволяти *Антиону* від *Тесея*); тут же відбувся суд олімп. богів над А. за позовом *Посейдона*. Назва *Аресового* пагорба — *Ареопаг* — стала епонімом суду в м. *Афінах*. Окрім *амазонок*, ін. діти А. теж мають нордовий і жорстокий характер. Це засвідчує архаїчну природу образу бога. Хтонічна природа А. простежується в його зв'язку з герпетологічними образами. Так, за «Метаморфозами» *Овідія*, разом з однією з *ериній* він породжує величез. дракона. Цього дракона убиває *Кадм* — засновник *Беотії* і *Фів*, за порадою *Афіни* засіває отруйними зубами дракона поле. Із цих зубів породжуються воїни — помічники в буд-ві *Фіванської фортеці* *Кадмеї*. Як бог війни, А. має тісний зв'язок зі смертю. Так, за поемами «*Іліада*» *Гомера* й «Героїні» *Овідія*, А. звільнив із кайданів бога смерті *Танатоса*, відновивши в такий спосіб світовий порядок. А. уособлює чол. силу, готовність до дій і наполегливість. Зображується як сильний енерг. чоловік, інколи з бородою, у блиск. мідних обладунках зі зброєю: у шоломі, з вел. щитом, мечем чи списом. Іздить на золотій колісниці, запряжений четвіркою кровожерних коней — дітей *Борея* та однієї з *ериній*. Атрибути: спис, факел, собаки, шуліка. Під час бою надихає воїнів. Несамовито гасає між бійцями, за ним — сини *Деймос* і *Фобос*, поряд — богиня розбрату *Ерида*, крилаті жін. духи смерті — *кері*. Культ А. не був дуже поширеним у Греції. Найбільше бога війни шанували в *Спарті* (там розташ. його статуя); у містах *Фіви* та *Афіни* на його честь збудовані храми. У грец. мист-ві з усіх олімп. богів А. представлений найменше. Найкраще збереженим зображенням А. вважається скульптура *Скопаса Молодшого*, знайдена в м. *Римі*. Відповідник А. у рим. міфології — *Марс*. Дуже шанований у *Стародавньому Римі*, поступався лише *Юпітеру*, вважався батьком *Ромула* і *Рема* та захисником людей. Емблеми А. карбували на рим. монетах. Поклоніння А. властиве також *скіфській культурі*.

Лит.: Міфи давньої Греції. Київ, 1980; Гловацька К. Міфи давньої Греції. Київ, 1991; Кун М. Легенди і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. О. М. Іванченко. Київ, 1996; War and Violence in Ancient Greece / Ed. by H. van Wees. Swansea, 2009; The Book of Greek & Roman Folktales, Legends, & Myths / Ed. by W. Hansen. Princeton, 2017.

О. В. Наумовська

Аре́та Кіре́нська, Аре́та з Кіре́ни (грец. Ἀρήτη; точні дати народження і смерті невідомі, 5–4 ст. до н. е., м. Кірена, тепер не існує, Лівія) — філософіня, представниця Кіренської школи (див. *Кіренайки*), ймовірна очільниця школи після смерті батька — *Аристипа Кіренського*. Достовірні відомості про А. К. практично не збереглися. Згадки про її життя і діяльність містяться у творах *Діогена Лаертського*, *Страбона*, *Климентя Александрійського* та ін. Опанувала філософію під наставництвом батька, через нього долучена до сократичної традиції. Аристип, як учень *Сократа*, пропагував філос. й етичні погляди власним прикладом і способом життя,

Арес. Копія 4-го ст. до н. е. твору Скопаса Молодшого в музеї Палаццо Альтемпіс у м. Римі (Італія)

вчив дочку зневажливо ставитися до розкошів і надмірності. Припускають, що після смерті батька А. К. очолила філос. школу; за ін. версією — *схolarхом* став її син, названий на честь діда (див. *Аристип Молодий*). Очевидно, роль А. К. у навчанні сина була вирішальною: Аристип Молодший отримав прізвисько «Метродидакт» (грец. Μητροδιδάκτος — учень матері). А. К. відносять до когорти перших мислителів, які вироблювали етику *гедонізму*, міркували про природу задоволення і страждань. У межах шк. кіренаїків сформувалися уявлення про дієву активність людини (знання, доброчесні вчинки) як істинне джерело задоволення; була висунута ідея насолоди як *блага*, що відчувається саме в поточний момент; закладені основи *естетики* суб'єктивного світовідчуття, *сенсуалізму*. Учення Кірен. школи, діяльності якої присвятила своє життя ціла сімейна династія, потужно вплинуло на *епікуреїзм*. Про А. К. згадують як філософію, що 35 р. навчала моральної філософії в школах і академіях, написала бл. 40 книг, мала серед учнів «110 філософів».

Лит.: Диоген Лаэртский. О жизни, учениях и изречениях знаменитых философов / Пер. с древнегреч. 2-е изд. Москва, 1986; Ogilvie M. B. Women in Science: Antiquity Through the Nineteenth Century: a Biographical Dictionary with Annotated Bibliography. 3rd ed. Cambridge, 1986; Kytzler B. Frauen der Antike. Von Aspasia bis Zenobia. München; Zürich, 2000; Schiebinger L. Has Feminism Changed Science? Cambridge, 2001; Nathan J. B. Reading I Corinthians with Philosophically Educated Women. Eugene, 2014.

Ареталогія (грец. ἀρεταλογία, від ἀρετή — доблесть, чеснота і λόγος — слово, вчення) — 1) У давньогрец. культурі — особливий літ. жанр: розповідь про дивовижні діяння *богів, пророків, героїв* (чудеса, зцілення, оживлення тощо); прозова версія гімну чи похвали. Відомий ще як «храмова легенда»; виголошенням А. займалися спец. храмові служителі — *аретологи* (дійшли А. на честь *Асклепія, Ісіді, Серапіса, Александра Македонського* тощо). У римському світі — складник *риторики*; перелік *чеснот*, достоїнств видатної людини (напр., опис *Цицерона* чеснот *Гнея Помпея Великого*); оповіді про діяння пророків, *чудотворців, аскетів*. Вважається джерелом євангельської апокрифіч. л-ри (див. *Апокрифи*) та христ. *агіографії*.

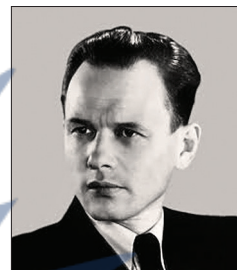
2) Розділ *етики* та морал. *богослов'я*, що вивчає чесноти як цінності та принципи людської діяльності. Предметом дискусій філософів і богословів є природа моральності та люд. чеснот; сутність, ієрархія та типологія чеснот; співвідношення етики чеснот і етики обов'язку, моральні колізії; зв'язок і суперечності індивід. і сусп. морал. цінностей; способи виховання чеснот; філос. й реліг. *парадигми* в етиці та А.; співвідношення А. з ін. дисциплінами теор. етики (*деонтологією, фелінологією, танатологією, аксіологією*), нормативною і прикладною етикою. Різні стратегії А. ставали засадами для формування альтернативних інституцій, спільнот, індивід. духовних практик (напр., *Академія Платона, стоїцизм, аскетизм, ескапізм, контркультурні рухи* тощо).

Лит.: Макинтайр А. После добродетели / Пер. с англ. Екатеринбург, 2000; Артемьева О. Теоретические основания этики добродетели // Философия и этика / Под ред. Р. Г. Апресяна. Москва, 2009; Ермоленко А. Соціальна етика та екологія. Гідність людини — шанування природи

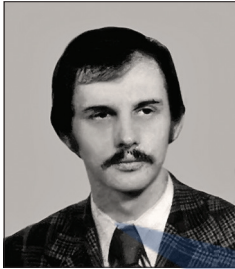
ди. Київ, 2010; Степанова О. А. Историчні типи культурної та філософської легітимізації етичних систем // Вісник Нац. акад. керівних кадрів культ. і мист. 2018. № 1.

Аре́ф'єв, Ана́толій Васи́льович (рос. Арефьев, Анатолий Васильевич; 24.11.1918, м. Ставрополь, тепер м. Тольятті Самарської області, РФ — 28.01.1989, м. Дніпропетровськ, тепер м. Дніпро, Україна; похований у м. Москві, РФ) — художник театру, нар. художник Киргиз. РСР (з 1963), нар. художник СРСР (з 1967). Закінчив 1938 Пензенський худ. технікум. Учасник *Другої світової війни*. Працював з 1947 художником, протягом 1949–1971 — гол. художником Киргиз. держ. театру опери та балету (тепер Киргиз. нац. академ. театр опери та балету імені Абдиласа Малдибаєва; м. Фрунзе, тепер м. Бішкек, Киргизстан), 1971–1974 — гол. художником Горьковського театру опери та балету (тепер Нижньогород. держ. академ. театр опери та балету імені О. С. Пушкіна). Від 1973 до кінця життя — гол. художник Дніпропетров. театру опери та балету (тепер Дніпропетров. академ. театр опери та балету). Оформив понад 100 муз. спектаклів. У Киргиз. держ. театрі опери та балету — вистави: «Кармен» Ж. Бізе, «Пікова дама» і «Лебедине озеро» П. Чайковського (усі — 1949), «Князь Ігор» О. Бородіна (1954), «Чолпон» М. Раухвергера (1958), «Невідомий солдат» К. Молчанова, «Асель» В. Власова (обидві — 1967), «Спляча красуня» П. Чайковського, «Спартак» А. Хачатуряна (обидві — 1969) та ін. Один із засновників Дніпропетров. театру опери та балету. Оформив там опери «Князь Ігор» О. Бородіна (1974), «Богдан Хмельницький» К. Данькевича (1976), «Борис Годунов» М. Мусоргського (1979), «Аїда» Дж. Верді (1981), «Весілля Фігаро» В. А. Моцарта (1983), балети «Панночка і хуліган» Д. Шостаковича (1978), «Тисяча і одна ніч» Ф. Амірова (1982), «Ромео і Джульєтта» С. Прокоф'єва (1985) та ін. Вирізнявся оригінальним стилем, підпорядковував худ. рішення муз. образам. Костюм вважав важливим елементом створення сценіч. образу. Осучаснював старовинні костюми, старанно опрацьовував деталі. Продумував кольорове рішення в сполученні зі світлом, простором, фактурою, відкриваючи нові зображувальні засоби. Роботи А. (ескізи, театр. костюми тощо) демонструвалися на виставках у кол. СРСР і за кордоном. Лауреат Держ. премії УРСР імені Т. Г. Шевченка (1978). Нагороджений орденом Леніна (1958), орденами Червоного Прапора (1943), Червоної Зірки (1945), Великої Вітчизняної війни I ступеня (1985), медалями.

Лит.: Джусупова О. Анатолий Васильевич Арефьев. Фрунзе, 1958; Березкин В. Театрально-декоративное искусство Киргизии. Фрунзе, 1972; Лупандина А. Анатолий и Владимир Арефьевы // Советские художники театра и кино 77-78 / Сост. В. Н. Кулешова. Москва, 1980; Арефьев Анатолий Васильевич // Художники Днепропетровщины / Сост.: Л. В. Богданова, Л. В. Тверская, Г. Н. Коротонюкина. Днепропетровск, 1991; Шпаковская Т. Мастер. Творчество не знает границ // Театральная летопись длиною в четверть века. Днепропетровск, 1999; Шевченківські лауреати 1962–2001 / Авт.-упоряд. М. Г. Лабінський. Київ, 2001; Шпаковская Т. Мастер // Люди і долі / Упоряд. В. В. Слобода. Дніпропетровськ, 2008; Ивашенко Н. В. Память о художнике // Люди і долі / Упоряд. В. В. Слобода. Дніпропетровськ, 2008.

Аре́ф'єв Ана́толій Васи́льович

Ареф'єв Володимир
Анатолійович

Ареф'єв, Володимир Анатолійович (рос. Арефьев, Владимир Анатольевич; 20.05.1949, м. Фрунзе, тепер м. Бішкек, Киргизстан) — театральний художник, засл. художник УРСР (з 1978), нар. художник Росії (з 2007), академік Рос. академії мист-в (з 2012). Син *А. Ареф'єва*. Нар. у мистецькій родині. Закінчив 1973 Моск. худ. ін-т імені В. І. Сурикова (педагоги — В. Риндин, М. Курилко-Рюмін, М. Пожарська). Упродовж 1974–1987 — художник-постановник Дніпропетров. театру опери та балету (тепер Дніпропетров. академ. театр опери та балету). Від 1987 — художник, з 1992 — гол. художник Моск. академ. муз. театру імені К. С. Станіславського і В. І. Немировича-Данченка, водночас з 1994 — гол. художник Моск. театру оперети. Керівник курсу художників-постановників у Школі-студії Моск. худ. театру (з 2010). Оформив понад 150 спектаклів у різних театрах. Першою роботою в театрі було оформлення вистави «Болеро» *М. Равеля* (1970) у Киргиз. держ. театрі опери та балету (тепер Киргиз. нац. академ. театр опери та балету імені Абдила Маддибаєва; м. Фрунзе, тепер м. Бішкек, Киргизстан). За роки праці в Україні оформив вистави: «Ріголетто» *Дж. Верді* (1974), «Лісова пісня» *М. Скорульського* (1975), «Богдан Хмельницький» *К. Данькевича* (1976), «Лускунчик» *П. Чайковського* (1977), «Багато галасу даремно» *Т. Хренникова* (1981), «Камінний господар» *В. Губаренка* (1983) — усі в Дніпропетров. театрі опери та балету; «Три мушкетери» *М. Дунаєвського* (1977) — у Київ. театрі оперети (тепер *Київський національний академічний театр оперети*); «Дон Кіхот» *Л. Мінкуса* (1988) — у Київ. театрі опери та балету імені Т. Г. Шевченка (тепер *Національна опера України імені Тараса Шевченка*) та ін. Серед робіт в ін. театрах — оформлення спектаклів: «Скіфи» *С. Прокоф'єва* (1988), «Лебедине озеро» *П. Чайковського* (1992), «Ернані» *Дж. Верді* (1995), «Кармен» *Ж. Бізе* (1999), «Севільський цирульник» *Дж. Россіні* (2010), «Війна і мир» *С. Прокоф'єва* (2012) — у Моск. академ. муз. театрі ім. К. С. Станіславського і В. І. Немировича-Данченка; «Весела вдова» *Ф. Легара* (1997), «Сильва» *І. Кальмана* (2005), «Орфей у пеклі» *Ж. Оффенбаха* (2011), «Бал у Савойї» *П. Абрагаса* (2013) — у Моск. театрі оперети; «Жар-птиця» *І. Стравинського* (1989) — у Театрі опери та балету м. Анкари (Туреччина), «Борис Годунов» *М. Мусоргського* у Театрі опери та балету м. Єкатеринбурга (2012), «Гаряче серце» *О. Островського* (2013) — у театрі «Сучасник» (м. Москва) тощо. Працює і в жанрі класич. оперної декорації, і в поєднанні сучас. й класич. стилів. Образну систему сценографії будує з урахуванням не лише епохи, до якої належить постановка, а й емоц. характеру муз. твору. У декораціях використовує синтез різних фактур і об'ємів, реальних предметів і умов. конструкцій. Твори зберігаються й експонуються у Держ. центр. театр. музеї ім. О. О. Бахрушина, Рос. нац. музеї музики (обидва — м. Москва), музеях П. Чайковського у містах Клину та Воткінську. Лауреат Рос. театр. премії «Золота маска» (1996, 2007), Премії Москви в галузі л-ри та мист-ва (2016). Нагороджений золотою медаллю Рос. академії мист-в (2005), орденом Пошани (2019).

Лит.: Лупандина А. Анатолий и Владимир Арефьевы // Советские художники театра и кино 77–78 / Сост. В. Н. Кулешова. Москва, 1980; Русский балет. Москва, 1997.

Ареф'єв, Олександр Дмитрович (рос. Арефьев, Александр Дмитриевич; 03.08.1931, м. Ленінград, тепер м. Санкт-Петербург, РФ — 05.05.1978, м. Париж, Франція) — художник, один із лідерів *андеграунду*, представник *мистецтва нонконформістського*. Нар. в сім'ї робітників. Навчався малюванню почав у Палаці піонерів ім. А. О. Жданова, у педагогів М. Горохової (1903–1991; РФ) і С. Левіна (1907–1990; РФ). 1944 вступив до Серед. худ. школи при Академії мист-в (тепер Санкт-Петербурзький академ. худ. ліцей ім. Б. В. Іогансона Рос. академії мист-в), звідки 1949 був відрахований за формалізм разом з А. Трауготом (нар. 1931; РФ) і М. Войцеховським (нар. 1931; РФ). 1948 А. познайомився з поетом Р. Мандельштамом (1932–1961; РФ), довкола якого гуртувалася творча молодь м. Ленінграда: художники Р. Васмі (1929–1998; РФ), Ш. Шварц (1929–1995; РФ), Р. Гудзенко (1931–1999; Україна, РФ), В. Преловський (1931–1953; РФ), В. Громов, В. Шагін, Н. Маркевич (1931 або 1932–1992 або 1993; РФ) та ін. Усі вони об'єдналися в групу й почали проводити невеликі квартир. виставки. А. став одним із лідерів групи. Художники дали своєму неформ. об'єднанню ім'я «Орден непроданих (неужденних) живописців» (ОНЖ). Члени групи не мали закінченої худ. освіти й займалися вільною творчістю; це була перша нонконформіст. група в СРСР. У цей період А. зацікавився художниками старшого покоління, на його творчість вплинув стиль В. Янові (1907–2004; РФ), а також представників франц. *імпресіонізму* та *постімпресіонізму*. А. закінчив вечір. школу і, щоб вивчити анатомію, 1951 (за ін. даними, 1954) вступив до Ленінград. санітарно-гігієніч. мед. ін-ту (тепер Пн.-Зх. держ. мед. ун-т імені І. І. Мечникова). Вживав наркотики (морфій), 1956 засуджений за підробку мед. рецептів, звільнений 1959. У 1963 переїхав до м. Петергофа (РФ). 1965 засуджений вдруге, звинувачувався в хуліганстві, замаху на вбивство під час побут. сварки. Наприк. 1960-х був лідером групи художників, яка отримала назву «ареф'євське коло», куди також входили В. Шагін, Р. Васмі, Ш. Шварц. 1966 вступив до Ленінград. міськкому художників. Провів дві квартирні виставки. 1974 брав участь у підготовці виставки художників-нонконформістів у Будинку культури ім. Газа. Виставку в Будинку культури «Невський» бойкотував через солідарність з художниками, яких на неї не допустили. Від 1975 — член Т-ва експеримент. виставок. 1977 емігрував спочатку до Австрії, потім до Франції, де помер. Перепохований 1990 на Красненькому кладовищі в м. Санкт-Петербурзі, в одній могилі з Р. Мандельштамом, у вересні 1998 в цій могилі також поховали прах худ. Р. Васмі. У травні 2012 на могилі трьох митців встановлено спільний пам'ятник. Серед творів А. — пейзажі та побут. сцени, картини на фантаст. й міфол. сюжети. Майстер приглушеного кольору, виразної пластики. Стилістика картин близька до *експресіонізму*, *примітивізму*, їх вирізняє драматизм, дух протесту. Автор картин: «Міський пейзаж із каналом» (1949), «Біла ніч» (1951), «Розп'яття» (1954), «Банна серія» (1953–1955), «Канал» (1955), «Хуліган» (1955), «Композиція на античну тему» (1963), «Битва кентаврів» (1963), «Прометей прикутий» (1963), «Струмок» (1965), «Міський пейзаж» (1971), «Художник, що малює вночі» (1972–1974)

Ареф'єв Олександр
Дмитрович. «Битва кентаврів»,
1963, Музей мистецтва
Санкт-Петербурга 20–21 ст.

та ін. Твори А. зберігаються в Держ. рос. музеї, Музеї мист-ва Санкт-Петербурга 20–21 ст., Музеї нонконформіст. мист-ва (м. Санкт-Петербург), Держ. музеї «Царськосільська колекція» (м. Пушкін), худ. музеї Зиммерлі (м. Нью-Брансвік, США), приват. колекціях. Творчість А. вплинула на ін. художників, зокрема тих, що у 1980-х об'єдналися в групу «Митьки».

Лит.: Герои ленинградской культуры. 1950–1980-е гг. / Сост. Л. Скобкина. Санкт-Петербург, 2005; Струкова А. И. Ленинградская пейзажная школа 1930–1940-е годы. Москва, 2011; Бобринская Е. А. Чужие? Неофициальное искусство: мифы, стратегии, концепции. Москва, 2012; Андреева Е. Ю. Орден непродюжащихся живописцев и ленинградский экспрессионизм. Санкт-Петербург, 2017.

Арешт (від лат. *arrestum* — судова постанова):

1) Взяття під варту як запобіжний захід у кримін. процесі. Відповідно до КПК України (ст. 197), переважно застосовують на строк до 60 днів. Конституція України (ст. 29) встановлює, що ніхто не може бути заарештований інакше як за вмотивованим рішенням суду й лише на підставах та в порядку, встановлених законом; кожному заарештованому має бути невідкладно повідомлено про мотиви А. і роз'яснено його права; про А. людини має бути негайно повідомлено родичів заарештованого.

2) Екстрадиційний А. — запобіж. захід у вигляді тримання особи під вартою з метою забезпечення її видачі (екстрадиції); КПК України, ст. 584).

3) Тимчасовий А. — згідно із КПК України (ст. 583) взяття під варту особи, розшукуваної за вчинення злочину за межами України, переважно на строк до 40 діб або ін. встановлений міжнар. договором України строк до надходження запиту про її видачу (екстрадицію).

4) Процес взяття під варту в зазначених випадках.

5) Домашній А. — запобіжний захід, який полягає в забороні підозрюваному, обвинуваченому залишати житло цілодобово або в певний період доби. Відповідно до КПК України (ст. 181), домаш. А. може бути застосований до особи, яку підозрюють або звинувачують у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у вигляді позбавлення волі. У США та ін. країнах є домаш. А. як вид кримін. покарання.

6) Покарання, передбачене КК України (ст. 60), що полягає в короткостроковому, від 1 до 6 міс., триманні засудженого в умовах ізоляції (військовослужбовців — на гауптвахті). Згідно із Кримінально-виконавчим кодексом України (ст. 52) особи, засуджені до А., почергово і не більш як на 2 год на день можуть бути залучені без оплати праці до робіт із благоустрою арештних домів та ін. схожих робіт. У деяких країнах є такий вид кримін. покарання, як А. у вихідні та святкові дні.

7) Адміністративний А. — адм. стягнення, що згідно із Кодексом України про адм. правопорушення (ст. 32) полягає в короткостроковому, до 15 днів, триманні особи, яка вчинила адм. проступок, у місцях, що їх визначають органи Нац. поліції (військовослужбовців, військовозобов'язаних чи резервістів під час проходження зборів, — на гауптвахтах або в кімнатах тимчас. затриманих Військ. служби правопорядку у Збройних силах України).

8) А. з утриманням на гауптвахті до 10 діб — дисциплінарне стягнення, яке в минулому, до 2004, відповідно до ст. 48–51 Дисциплінарного статуту Збройних сил України, застосовували до певних категорій військовослужбовців. У лютому 2004 ухвалено закон, яким цей вид А. скасовано; таким чином, положення Дисциплінарного статуту Збройних сил України відповідає п. 3 ст. 5 Конвенції про захист прав і осн. свобод людини 1950, згідно з яким кожен, кого заарештовано, має негайно постати перед суддею чи ін. посадовою особою, якій закон надає право здійснювати суд. владу, і йому має бути забезпечено розгляд справи судом упродовж розумного строку або звільнення під час провадження (Дисциплінарний статут таких гарантій не надавав).

9) А. майна — захід забезпечення кримін. провадження. Відповідно до КПК України (ст. 170), А. майна застосовують за ухвалою слідчого судді або суду, він передбачає позбавлення права на відчуження, розпорядження та / або користування майном, щодо якого є сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно — доказ злочину, підлягає спец. конфіскації в підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юрид. особи, для забезпечення цивільного позову, стягнення з юрид. особи отриманої неправомір. вигоди чи можливої конфіскації майна. Завданням А. майна є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Крім того, згідно із Законом від 17.11.2010 Україна ратифікувала Конвенцію РЕ про відмивання, пошук, А. та конфіскацію доходів, одержаних злочинним шляхом, та про фінансування тероризму. Конвенція визначає А. (блокування) як тимчас. заборону передачі, знищення, перетворення, відчуження або руху майна, або тимчас. взяття під охорону чи контроль майна на підставі рішення суду або ін. компетентного органу. Такий А. може стосуватися: а) майна, у яке були перетворені чи конвертовані доходи; б) майна, одержаного із законних джерел, якщо до нього було цілком або частково долучено доходи; в) прибутку чи ін. вигод, одержаних від доходів, від майна, у яке були перетворені або конвертовані доходи, одержані злочинним шляхом, або від майна, до якого долучено доходи, одержані злочинним шляхом.

10) Адміністративний А. майна — винятковий спосіб забезпечення виконання платником податків його обов'язків, визначених законом. Згідно із Подат. кодексом України (ст. 94), адм. А. майна може бути застосовано, якщо платник податків порушує правила відчуження майна, що перебуває в подат. заставі, або фіз. особа, яка має податк. борг, виїжджає за кордон, або в деяких ін. випадках. Адм. А. майна полягає в забороні платнику податків вчиняти щодо свого майна, яке підлягає А., усіх прав розпорядження чи користування майном (повний А. майна) або в покладанні обов'язку поперед. отримання дозволу органу контролю на здійснення платником податків будь-якої операції з майном (умовний А. майна).

11) А. майна, коштів та ін. цінностей боржника, передбачений Законом України «Про виконавче провадження». Виконавець накладає А. за наявності виконавчого документа, яким можуть бути виконавчий лист чи наказ суду, ухвала, постановова судів у цивільних, госп., адм. справах, справах про адм. правопорушення, кримін. провадженнях, виконавчий напис нотаріуса тощо.

12) У міжнародному морському і повітряному праві — затримання судна за ухвалою суду для забезпечення мор. вимоги, що не передбачає конфіскацію судна на виконання суд. рішення. Такий вид А. застосовують відповідно до Міжнар. конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення А. на мор. судна від 10.05.1952 (дата приєднання України — 07.09.2011). Про А. повітр. судна згадано в Конвенції про міжнар. цивільну авіацію від 07.12.1944.

Дж.: Кодекс України про адміністративні правопорушення: станом на 11 січ. 2018 р. Харків, 2018; Кримінальний процесуальний кодекс України. Київ, 2019; Кримінальний кодекс України: із змінами та доповненнями станом на 17.02.2020: офіційний текст. Київ, 2020.

Лит.: Брильов О. А. Арешт суден по забезпеченню морських вимог за законодавством України. Миколаїв, 2002; Трубинов В. М., Шинкарьов Ю. В. Арешт як вид кримінального покарання та особливості його застосування. Харків, 2007; Науково-практичний коментар Кримінального процесуального кодексу України / За ред. О. А. Банчука, Р. О. Куйбіди, М. І. Хавронюка. Харків, 2013; Гречанюк Р. В., Гречанюк С. К., Мулявка Д. Г. Податковий арешт майна. Ірпін, 2014.

М. І. Хавронюк

Ар'єрґард (франц. arriere-garde, букв. — тилова охорона, від arriere — позаду і garde — охорона) — сили прикриття (орган тилової охорони), виокремлені зі загальновійськ. з'єднань (частин) сухопут. військ для забезпечення відходу гол. сил. У деяких випадках А. формують під час маршу від фронту в тил. Склад А. та його відстань від гол. сил визначає командир з'єднання (частини) відповідно до завдання, складу військ, які необхідно охороняти, розташування та характеру дій противника, умов місцевості. Бойовий склад А. має забезпечити самот. виконання завдання без підтримки гол. сил. У разі відходу мета А. — затримати противника, що наступає, виграти час, потрібний для відриву гол. сил, забезпечити їх організов. відхід та зайняття визнач. рубежу. А. безперервно веде розвідку (див. Розвідка військова) для виявлення складу, угруповання та напрямку руху військ противника. Для забезпечення відходу гол. сил А. утримує завчасно зайнятий рубіж упродовж визначеного

часу, поки гол. сили згортаються в похід. колони та починають відхід. Коли вони відірвуться від противника, А. із дозволу старшого начальника відходить із боями від рубежу до рубежу, веде маневрену оборону, широко застосовує засідки, загородження і руйнування. При цьому на кожен наступ. рубіж спочатку відходить частина сил А. та займає на ньому позиції на широкому фронті, забезпечує відхід сил, що залишилися. Дії А. повинні бути рішучими, активними та узгодженими з гол. силами.

Лит.: Жомини Г. Стратегия и тактика в военном искусстве / Пер. с фр. Москва, 2009; The Dictionary of Military Terms. New York, 2015.

С. В. Сидоров

Ар'єрсьєна (від франц. arriere — позаду і сценна) — задня частина сцени, яку використовують для декорацій, що створюють ілюзію простору. У театр. будівлях А. становить третину й більше від глибини осн. сцени. На А. розташ. сценічні фури (фурки), накатне коло з поставленими декораціями. Згори А. обладнують колосниками з підйомниками та світловою апаратурою. Механізм А. дозволяє змінювати декорації цілими картинами. Істот. значення набуває А. через поширення світлопроект. декорацій.

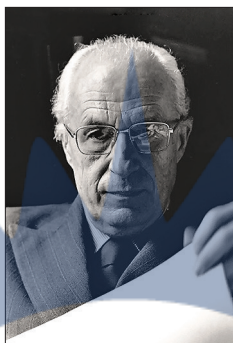
Лит.: Leitermann G. Theater Planning: Facilities for Performing Arts and Live Entertainment. New York; London, 2017.

Ар'єс, Філіпп (франц. Ariès, Philippe; 21.07.1914, м. Блуа, тепер регіон Центр, Франція — 08.02.1984, м. Тулуза, тепер регіон Окситанія, Франція) — історик-медієвіст, есеїст, журналіст, представник «Анналів» школи, дослідник історії ментальностей, іст. антропології. Автор праць з історії повсякденності, сім'ї, дитинства. Заклав основи філософії танатології: описав культ. моделі сприйняття смерті. Нар. у сім'ї інженера-електрика. Батьки були католиками, прихильниками монархізму і традиц. сімейних цінностей. З 1920 разом із родиною А. мешкав у м. Парижі. Однак сім'я зберігала прив'язаність до своїх коренів, підтримуючи зв'язки з малою батьківщиною і родичами в деп. Жиронда. Рояліст. симпатії сім'ї вплинули на формування політ. переконань А. (прихильник ультраправої орг-ції «Аксьйон франсез», проте згодом дистанціювався від неї як від надто авторитарної). Співпрацював із монарх. тиждневою газ. «Ла Насьйон франсез» («La Nation française»; 1955–1966). Водночас комунікував із представниками лівих поглядів (найближче з М. Фуко, якого вважав найвидатнішим філософом доби). А. позиціонував себе «правим анархістом». Навчався в католицьких колежах (спочатку в коледжі домініканців, згодом — єзуїтів), потім у лицей Жансон де Сайї (усі — у м. Парижі). Рік навчався в Гренобльському ун-ті, згодом — у Паризькому університеті, де 1936 здобув ступінь ліценціата з історії та географії, захистивши диплом на тему «Комісари-слідчі в Паризькому Шатле у 16 ст.». Двічі (1939, 1941) не зміг скласти іспити на ступінь агреже з історії. 1941–1942 працював методистом у Школі кадрів у м. Шапель-ан-Серваль (тепер регіон О-де-Франс), директором Центру документації Ін-ту колоніальних фруктів і цитрусових (1943–1978; з 1975 — Н.-д. ін-т фруктів і цитрусових). Для написання іст. праць відводив вільний від осн. роботи час (тому називав себе

істориком-аматором). Від 1975 активно організовував міжнар. семінари з іст. антропології. Був послідовником відомого напрямку франц. історіографії («Нової історичної школи»). 1978 А. обраний директором Вищої школи соц. наук (м. Париж). 1983 переїхав до м. Тулузи. За життя А. його роботи були більше відомі в англомер. середовищі (перекладалися англ. від 1960-х), ніж у Франції. Лише 1978 А. здобув запізнале академ. визнання. Гучний резонанс зумовили в 1960–1970-х новаторські дослідження А., який обрав об'єктами для вивчення дитину й дитинство, а також нетрадиційне для дослідження явище — проблему смерті в індивід. і колектив. свідомості. Опублікування в м. Парижі його іст. дослідження «Дитина і сімейне життя при Старому режимі» (1960) принесло популярність. Ця праця вважається першим досвідом франц. культ. антропології. Автор розглянув дитинство та ставлення до дитини в 16–18 ст. як особливе соціокульт. явище, описав різні іст. епохи, визначив методол. основи виховання дітей у сім'ї в конкретні періоди розвитку сусп. відносин. А. вивчав не так соціокульт. еволюцію дитинства, як еволюцію уявлень про дитинство та його сприйняття дорослими. Обгрунтував тезу: дитинство — це соц. конструкт, який змінюється від епохи до епохи (пов'язується не з біол. станом незрілості, а з певним соц. статусом, колом прав і обов'язків, набором доступних дитині видів і форм діяльності). Вважав ставлення до дитини та виховання однією з осн. характеристик будь-якої культури. Найвідоміша праця — «Людина перед обличчям смерті» (1977), де А. подав історію сприйняття смерті в західноєвроп. традиції. Хронол. діапазон дослідження — від раннього Середньовіччя до 2-ї пол. 20 ст. Виділив 5 типів ставлення до факту людської кінечності: «смерть приручена», «смерть своя», «смерть далека і близька», «смерть твоя», «смерть перекручена». Акт фіз. смерті розглядав як оприсутнений в умовах конкретного суспільства свідомісний світогляд. зріз. Такий підхід уможливлює з'ясування ставлення сусп.-ва до життєвих цінностей і через цю призму пізнання характеру цивілізації.

Пр.: Les Traditions sociales dans les pays de France. Paris, 1943; Histoire des populations françaises et de leurs attitudes devant la vie depuis le XVIIIe. Paris, 1948; Attitudes devant la vie et devant la mort du XVIIe au XIXe, quelques aspects de leurs variations // Population. 1949. № 3; Le Temps de l'histoire. Monaco, 1954; L'Enfant et la vie familiale sous l'Ancien Régime. Paris, 1960; Essais sur l'histoire de la mort en Occident: du Moyen Âge à nos jours. Paris, 1975; L'Homme devant la mort. Paris, 1977; Un historien du dimanche (en collaboration avec Michel Winock). Paris, 1980; Images de l'homme devant la mort. Paris, 1982; Le présent quotidien, 1955–1966 (Recueil de textes parus dans La Nation française entre 1955 et 1966). Paris, 1997; Рос. перекл. — Человек перед лицом смерти. Москва, 1992; Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке. Екатеринбург, 1999; Время Истории. Москва, 2011.

Лит.: Бессмертный Ю. Л. Ариес Ф. Ребенок и семья при старом порядке. Дети и общество в средние века. Обзор // Идеология феодального общества в Западной Европе: проблемы культуры и социально-культурных представлений средневековья в современной зарубежной историографии. Москва, 1980; Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В. Французская историография XX столетия. Львів, 2001; Hutton P. H. Philippe Ariès and the Politics of French Cultural History. Amherst; Boston, 2004; Gros G. Phi-

Ар'єс Філіпп

Аржаннікова Людмила Леонідівна

lippe Ariès. Un traditionaliste non-conformiste, de l'Action française à l'Ecole des hautes études en sciences sociales. Villeneuve d'Ascq, 2008; Шартъ Р. Дружество к истории // Аръес Ф. Время Истории / Пер. с фр. Москва, 2011; Федяева В. Дитинство: підходи до вивчення в наукових розвідках французького історика Ф. Арієса (1914–1984) // Історико-педагогічний альманах. 2012. № 1; Evans R. J. In Defence of History. London, 2018; Більчук Н. Л., Більчук А. В. Осягнення феномена смерті як екзистенційна ідентичність особистості // Гуманітарний часопис. 2019 № 1.

А. М. Киридон

Аржаннікова, Людмила Леонідівна (у заміжжі — Никифорова; 15.03.1958, м. Дніпродзержинськ, тепер м. Кам'янське Дніпропетров. обл., Україна) — спортсменка (стрільба з лука), засл. майстер спорту (з 1988), чемпіонка. Закінчила Львів. держ. ін-т фізкультури і спорту (тепер Львівський державний університет фізичної культури; 1982). Виступала на змаганнях зі стрільби з лука за т-во «Динамо» (м. Нова Каховка Херсон. обл.). Перший тренер — В. Резніков. Виступала в індивід. змаганнях і в складі збірної СРСР (1982–1991). Чемпіонка СРСР (1984, 1986). Чемпіонка Європи у складі жін. команди (1982, 1986, 1988, 1990, 1992 на чемпіонатах просто неба, а також 1983, 1987 на Чемпіонаті Європи в приміщенні). В особистому заліку чемпіонка Європи (1986, 1988), срібна призерка (1990) на чемпіонатах просто неба, а також чемпіонка Європи (1987), бронз. призерка (1983) на Чемпіонаті Європи в приміщенні. На чемпіонатах світу здобула золоту (1985, 1987), згодом бронзову (1989) і срібну медалі (1991) у команд. заліку, 1985 — срібло в особистій першості. Брала участь у трьох Літніх Олімпійських іграх. На Літніх Олімпійських іграх 1988 у м. Сеулі (Республіка Корея) зайняла 4 місце в особистій першості та в складі команди СРСР. На Літніх Олімпійських іграх 1992 у м. Барселоні (Іспанія) виступала у складі жін. команди [разом із Н. Валевою (Молдова) і Х. Квирівішвілі (Грузія)], яка представляла Об'єднану збірну кол. республік СРСР. Разом із командою здобула бронз. медаль, випередивши у змаганнях за 3 місце збірну Франції (240:222). На Літніх Олімпійських іграх 1996 в м. Атланті (США) виступала за олімп. збірну Нідерландів, яка посіла 16 місце. Після Олімпіади завершила спорт. кар'єру.

Лит.: Булатова М. М., Бубка С. Н., Платонов В. Н. Олимпийские игры : в 2 т. Киев, 2012. Т. 2.

Аржанов, Євген Олександрович (09.02.1948, м. Калуш, тепер Івано-Франків. обл., Україна) — спортсмен (лека атлетика, біг на середні дистанції), засл. майстер спорту СРСР (з 1972), чемпіон. Навчався 1965–1969 у Калуському хіміко-технол. технікумі (тепер Калуський політех. коледж), 1973–1977 — у Київ. держ. ін-ті фіз. культури (тепер Національний університет фізичного виховання і спорту України). У юності грав у баскетбол і футбол. 1965 займався бігом (тренери — В. Валявко, І. Токар). Спеціалізувався на дистанції 800 м. 1967 став чемпіоном СРСР серед юніорів. Учасник Літніх Олімпійських ігор 1968 у м. Мехіко (Мексика), де дійшов до півфіналу, але не зміг виступити через травму. 1968–1975 — у складі збірної команди СРСР із легкої атлетики. Виступав за клуби «Авангард», Спорт. клуб армії (СКА), «Динамо» (усі — м. Київ). 1969 здобув срібну медаль на Чемпіонаті СРСР та був

четвертим на Чемпіонаті Європи у м. Афінах (Греція). 1970 А. у бігу на дистанції 800 м виграв Чемпіонат Європи у закритих приміщеннях, що проходив у м. Відні (Австрія), фінал Кубка Європи в м. Стокгольмі (Швеція) та Чемпіонат СРСР. 1971 став чемпіоном СРСР, здобув золото на Чемпіонаті Європи в м. Гельсінкі (Фінляндія), показавши на дистанції 800 м свій найкращий результат — 1:45.3. Отримав золоту медаль на Чемпіонаті Європи в закритих приміщеннях 1971 у м. Софії (Болгарія). Срібний призер *Літніх Олімпійських ігор* 1972 у м. Мюнхені (ФРН) з результатом 1:45.89. Чемпіон із результатом 1:45.86 Д. Воттл (США) лише в останній момент зміг випередити А., який лідирував у забігу. Переможця визначали за допомогою фотофінішу. 1973 А. став переможцем VII Літньої Універсиади в м. Москві, здобув срібло у фіналі Кубка Європи в м. Единбурзі (Шотландія) та став чемпіоном СРСР на дистанції 800 м. Переможець 5-ї Спартакіади народів СРСР (1971) та бронз. призер 6-ї Спартакіади (1975). Завершив спорт. кар'єру 1975. Після закінчення кар'єри спортсмена працював тренером у збірній СРСР із легкої атлетики (1986–1992). Згодом тренував нац. збірні Камбоджі, В'єтнаму, Пд. Кореї. Працював тренером із легкої атлетики в м. Києві, у *Спортивному комітеті України*, спорт. оглядачем Укр. телебачення і радіо, старшим тренером збірної України з легкої атлетики, тренером із фіз. підготовки футбольного клубу «Динамо» (Київ), співробітником Мін-ва у справах молоді і спорту України. Нагороджений орденом «Знак Пошани» (1971), медаллю «За трудову доблесть» (1972). Почес. громадянин м. Калуша. У Калуській ДЮСШ започатковано відкритий легкоатлет. турнір на призи А. (1978–1993, відроджено 2017).

Пр.: Довгі два кола. Київ, 1981.

Лит.: Птиця Г. О. На олімпійських аренах Мюнхена. Київ, 1974; Тихонов С. Евгений Аржанов // Легкая атлетика. 2006. № 07–08; Зеличенко В. Б., Спичков В. Н., Штейнбах В. Л. Легкая атлетика : в 2 т. Москва, 2012–2013.

Арзамаська порода гусей — м'ясна порода свійських птахів. Виведена в 17 ст. як бійцівська. Назва походить від м. Арзамаса Нижньгородської губернії (тепер Нижньгородська обл., РФ), де найпоширеніша дотепер. Упродовж 17–18 ст. у цій місцевості були дуже популярні гусячі бої, відбір бійцівських птахів проводили за забіякуватістю. Для цього на основі таської породи було виведено арзамаських гусей. У 19 ст. через зниження інтересу до боїв арзамаських гусей стали розводити як м'ясних. Вони належать до середнього типу, дещо більші за таських і зовні дещо нагадують їх. Птиця серед. розміру, має округлу форму голови. За формою дзьоба птахів поділяють на 3 типи: прямо-, круто- та лежоподібнороздзьобі. Особливістю арзамаських гусей є виразні блакитні очі, оточені рудими повіками. Шия коротка, товста, тулуб довгий, будова тіла компактна. Груді широкі та глибокі, грудні м'язи добре розвинені. Ноги сильні, широко розставлені, досить короткі. Колір плесна й лап оранжево-жовтий. Оперення щільне, переважно біле, трапляється сіре та коричневе. Жива маса дорослої гуски — 5,5–6,5 кг, гусака — бл. 7,5 кг. Несучість до 30 яєць на рік. Виводимість яєць бл. 80 %. Добре розвинений інстинкт насиджування. Зараз цілеспрямованої селекційної роботи з породою в умовах племін-

ного заводу не проводиться, тому хаотичні різноспрямовані схрещування можуть призводити до зміни господарсько-корисних ознак.

Лит.: Сельскохозяйственная птица : в 2 т. / Под. ред. Э. Э. Пенионжкевича. Москва, 1962. Т. 1; Йоцос Г. П. Птицеводство. Москва, 1979; Федорович Е. І., Заплатинський В. С. Сучасний стан та перспективи розвитку гусівництва України // Наук. вісник Львів. нац. ун-ту вет. мед. та біотехнол. ім. С. З. Гжицького. 2015. Т. 17. № 3 (63).

М. В. Капитик

Аридизація (від лат. aridus — сухий) — комплекс процесів зменшення ступеня зволоженості територій через переважання випаровування над опадами атмосферними. Це призводить до збільшення посухи, зменшення біологічного різноманіття, скорочення продуктивності екосистем і як наслідок — до опустелювання. А. може відбуватися як унаслідок природ. кліматич. змін у посушливих місцевостях, так і за рахунок надмір. антропоген. навантаження на екосистеми (збезліснення тер., відкачування вод підземних для пром. використання, знищення рослинного покриву, надмір. розорювання ґрунтів тощо). Осн. чинниками А. є підвищення температури, збільшення випаровування і зменшення кількості опадів. Процеси А. спостерігають як у кліматі, так і ґрунтах, рослин. покриві тощо. А. ґрунту — це стан, за якого зменшується його спроможність забезпечувати рослини вологою. При цьому знижується вміст сполук органічних, змінюється структура (див. Ґрунту агрегатний склад) і хім. склад ґрунту (див. Ґрунту агрохімічний склад). А. ґрунту може спричиняти вирубування лісів і знищення рослин. покриву, через що зменшується кількість вологи, яка акумулюється в ґрунті за рахунок рослин і зростає вплив ероз. процесів (див. Ерозія). Різке зникнення рослинності призводить до деградації ґрунту, вимивання поживних речовин, як наслідок — зміни його хім. складу і структури. А. або ксерофітизація (див. Ксерофіти) рослинності — збільшення кількості ксероф. видів у складі рослинних угруповань, зміна структури рослин. покриву в напрямі розрідження угруповань, зниження чисельності видів. Зупинення або зменшення наслідків процесів А. можливе через невиснажливе раціональне природокористування — зменшення площі розор. земель, використання ґрунтозахис. системи обробітку, чіткого унормов. використання пашових, підтримання достат. балансу водного в ґрунтах тощо.

Лит.: Дедю И. И. Экологический энциклопедический словарь. Кишинев, 1989; Аридизация суходолу // Словник-довідник з екології / Уклад. О. П. Лановенко, О. О. Остапівщина. Херсон, 2013; Vizitiu O.-P., Calciu I., Simota C. Drought Intensity on Arable Land in Romania — Processes and Tendencies // Lucrările Seminarului Geografic «Dimitrie Cantemir». 2016. Vol. 42.

О. О. Чусова

Аридний клімат (від лат. aridus — сухий) — клімат, властивий тер. із низькою (100–150 мм) річ. кількістю опадів атмосферних, слабким зволоженням і високими значеннями ден. температур. Характер. для пуст. (див. Пустеля) і напівпуст. (див. Напівпустеля) тер. троп. (див. Тропічні пояси) і субтроп. (див. Субтропічні пояси) типів клімату (Сахара, Атакама, пустелі Аравійського півострова тощо). Властивість клімату, пов'яз. з переважанням випаровування над кіль-

Арзамаська порода гусей

Аридний клімат. Пустеля
Сахара

кістю опадів, наз. аридністю (посушливістю), процес зменшення вологості тер. внаслідок природ. й антропогенних змін довкілля — аридизацією. В умовах А. к. формуються арид. форми рельєфу (відомі також як денудаційні форми рельєфу арид. тер.), що є результатом вітряної (див. Вітер) ерозії та мех. денудації.

Аризона (англ. Arizona) — штат на Пд. Зх. Сполучених Штатів Америки.

ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ. Один зі штатів регіону «Чотири Кути» (де сходяться частини штатів А., Колорадо, Нью-Мексико, Юта). Тер. — 295 234 км². Протяжність із Пн. на Пд. — бл. 645 км, із Зх. на Сх. — бл. 545 км. Має внутр. кордони з ін. штатами США — Каліфорнією, Невадою на Зх., Ютою на Пн., Колорадо на Пд. Сх., Нью-Мексико на Сх.; кордон міжнародний — бл. 600 км із Мексикою на Пд.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. Штат поділено на 15 адм. округів. Адм. ц. — м. Фінікс.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. Тер. штату заселено від найдавніших часів корінними амер. племенами. Це підтверджено датованими 2–15 ст. н. е. знахідками культур археологічних Хохокам, Моголлон, Анасазі пуебло. **Артефакти** у вигляді керам. посуду і скельних будинків. Перші письмові згадки (1539) про тер. належать М. де Ніза (1495–1558; Італія), згодом (1540–1542) Ф. Васкесу де Коронадо (1510–1554; Іспанія), Е. Ф. Кіно (1645–1711; Італія), який від 1690 був там із християн. місією релігійною. У ці часи засн. поселення Тубак (1752), Тусон (1775). З 1765 більшість тер. сучас. А. — у складі віце-королівства Нова Іспанія, з 1822 — шт. Сонора. Після завершення американо-мексиканської війни 1846–1848 за результатами укладення 1848 мирного договору Гваделупе-Ідальго держ. кордон між США й Мексикою проходив р. Гіла. Згодом, унаслідок купівлі Гадсдена, 1853 до США приєднано тер. північніше гірля річки. Під час Громадянської війни в США 1861–1865 тер. сучас. А. перебувала в складі території Нью-Мексико, 1861–1863 пд. частина А. входила до складу Конфедерації як тер. А. 1863 тер. А. під контролем пн. штатів, від 1912 — штат США (48-й).

ПРИРОДА. Пн. і пн.-сх. частина штату — плато-подіб. частина Кордильєр, пд. і зх. — частина провінції долин і хребтів, де невеликі хребти

Аризона. Прапор

Аризона. Герб

гірські чергуються з пустельн. рівнин. ділянками. Плато Колорадо займає бл. 40 % тер. штату. Унікальні ландшафти з еоловими формами рельєфу й гір. хребтами червоного й відтінків жовтого забарвлення. Середня вис. плато від 2 000 м, у межах А. розташ. понад 25 гір. вершин заввишки понад 3 000 м, що пролягають діагонально через штат із Пд. Сх. на Пн. Зх. Найвища точка — гора вулкан. походження Хамфріс (3 851 м). Пд.-зх. межа плато Колорадо — урвистий схил Моголлон Рім, що впирається в гір. хр. Білі гори. У пд.-зх. частині серед. вис. знижується до 600 м, зі знач. перепадами, невеликі за довж. гір. хребти є частиною пустелі Сонора. Найнижча точка — 21 м над рів. м. в долині річки. Велика ймовірність землетрусів з епіцентрами в сусід. штатах. В А. три кліматичні зони в межах субтропічного поясу: пустельна, напівпустельна й степова з гір. областями. У пн.-сх. частині А. поширений гір. альп. тип клімату (Білі гори А.) зі змінами температур від підніжжя до вершин плато. Ця частина штату має найпрохолоднішу зиму із серед. т-рами від -9 °C до +5 °C, на гір. вершинах сніг. покрив. Під час уторгнень холод. повітряних мас із Пн. материка т-ра взимку може знижуватися до -18 °C. Серед. річ. кількість опадів 600–750 мм властива для гір. хребтів. Центр. частина штату посушлива, серед. т-ри липня — +23–41 °C, січня — +4–19 °C, кількість опадів — 180–500 мм. Холод. фронти атмосферні з Тихого океану взимку й північноамер. мусон улітку в період із сер. липня до поч. вересня приносять опади, які випадають у вигляді гроз. дощів. Пд.-зх. частина штату — місце погод. рекордів: м-ко Юма має 4 тис. год соняч. світла на рік, менше ніж 80 мм середньоріч. кількості опадів, найвищі середньоріч. т-ри +8–20 °C у січні та +27–41 °C у липні з найбільшими добовими амплітудами. Річк. система штату попри посушливий клімат є досить густою, більшість приток р. Колорадо повноводні в сх. і пн. частинах А., у пд. і зх. частині А. річки пересихають. Найбільша р. Колорадо (нижня течія в межах А.), русло якої зарегульоване греблями, які утворюють водосховища, для боротьби з паводками й для потреб зрошування. На Пн. — 220-метровий гребля Глен-Каньйон, що утворює штуч. оз. Повелл, на кордоні зі шт. Невада — Гувера гребля зі штуч. оз. Мід і дамба Девіс із вдсх Мохаве, нижче за течією на кордоні зі шт. Каліфорнія — гребля Паркер і вдсх Хавасу. Найбільші притоки р. Колорадо в А. — Гіла (понад 90 % її басейну річкового лежить у межах А.) із вдсх Сан Карлос у верх. течії і Мале Колорадо. Річка Солт із найбільшими штуч. оз. Рузвельта й притокою Верде впадає в р. Гіла на Зх. від м. Фенікса, протікає через міста центр. частини штату. Попри антропоген. втручання, місцевість біля водойм зберегла свою привабливість, штуч. озера є популяр. місцем рекреації, особливо в долині р. Колорадо. Найбільші природ. озера Стоунман і Мормон простяглися на Пн., у посушл. період часто знижують рівень води або пересихають. Рослинний покрив А. неоднорідний через перепади висот і відмінності клімату. Пн. частина тер. вкрита лісом, утвор. сосною жовтою або орегон., псевдо-тсугою тисолистою із домішками осики, вище ялівцеві (див. Ялівець) й сосн. зарості. З-поміж лист. порід — вічнозелені дуби, що разом із чагарниками утворюють чапараль на вис. 1400–1800 м. Зх. частина штату —

піщано-кам'яні тер. пустелі Сонора й частина пустелі Мохаве, де рослин. покрив утворено мескитовими деревами, юками, агавами, кактусовими, багаторічними заростями креозотового куща. У ліс. і гір. районах поширені чорні ведмеді, олені, лосі; у напівпустел. і пустел. ландшафтах — пуми, ягуари, пуст. борсукові, пекарієві, носухи, койоти, скунси, їжатиці, пуст. кролики, лисиці, дріб. гризуни. Пд.-зх. частина штату є транзит. тер. для переліт. птахів, зокрема водоплавних. Водойми переважно штучно зарибнені північноамер. видами короноподібних, у висих. водоймах аризон. мулові черепахи. На по-

Аризона. Капітолій
у м. Фініксі

сушливих тер. яйцірки, павуки, скорпіони, гримучник мохавський, аризон. отрутозуб, відомий як «гілльський монстр», пуст. види мурах. Пустельні екосистеми, унік. ландшафти каньйонів і форми рельєфу посушливих тер. перебувають

Аризона. Меандр
р. Колорадо
у Глен-Каньйоні

під охороною в природних парках національних і на ін. охорон. тер., зокрема, Гранд-Каньйон. Нац. парк Сагуаро (з 1933) разом із Музеєм пустелі Сонора охороняє унік. й дуже чутливі до антропоген. впливу пустел. екосистеми. Нац. парк «Скам'янілий Ліс» (1962), складником якого є Кольорова пустеля, зберігає скам'яні. дерева (ксилоліти, утвор. перев. з деревини араукарії) з минулих геол. епох, палеонт. знахідки (рослини, тварини), напівпуст. чагарник. ландшафти. НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 7,1 млн осіб, густота — 24 особи/км² (2018, оцінка). Склад нас. за етніч. групами (2014, оцінка): білі (83 %), афроамериканці (4,7 %), індіанці (5,3 %), азіяці (3,3 %), метиси, мулати (2,7 %), савайці й вихідці з тихоокеан. островів (0,3 %); латиноамериканське походження мають 30,5 % (2014, оцінка; ця част. нас. враховується в даних переписів і демографічних оцінок як частина білих). За реліг.

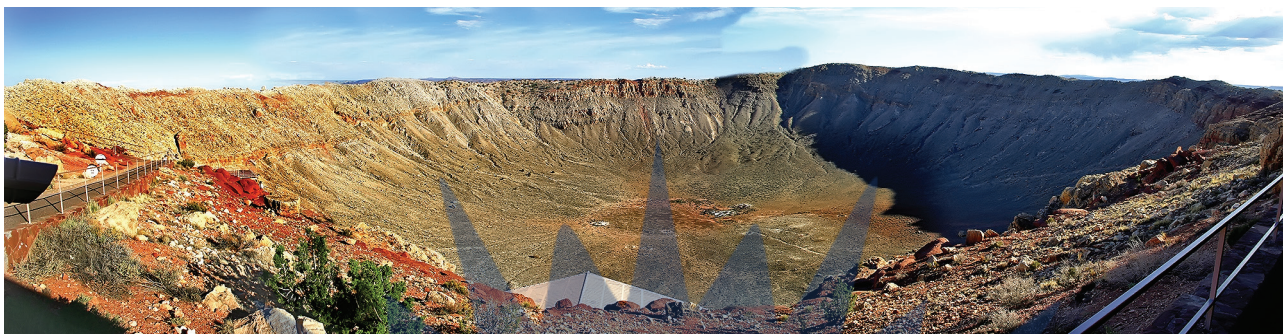
групами (2014, оцінка): протестанти (39 %), атеїсти й агностики (27 %), католики (21 %), мормони (5 %), юдеї (2 %) тощо. За віковими групами (2018, оцінка): до 15 років — 19,1 %, 15–64 років — 63,4 %, 65 років і більше — 17,5 %. За статевими групами: чоловіки (49,7 %), жінки (50,3 %). Нас. розміщено дуже нерівномірно. В округах Марікопа й Піма зосереджено бл. 80 % від усього нас. А. Рівень урбанізації (2010, перепис) — майже 90 %. Серед найбільших міст — Фінікс (1,4 млн осіб), Тусон (520 тис. осіб), Меса (439 тис. осіб). Нас. зростає. Важливою проблемою для А. є нелегальна міграція.

ГОСПОДАРСТВО. Сучас. економіка штату сформована добув. промисловістю (мідь, молибден), машинобудуванням (оптика й опт. системи, аерокосм. галузь), деревообробкою, торгівлею, вир-вом програм. забезпечення. В А. розташ. виробн. потужності аерокосм. компанії «Ханівелл» («Honeywell»), вир-во комплектув. для комп. систем корпорації «Інтел», ракет. вир-во в м. Тусоні. Одна з найбільших у світі компаній із вир-ва міді, а також молибдену «Фріпорт» («Freeport») має штаб-квартиру в м. Фініксі, керує рудниками й шахтами з видобутку міді. Землекористування в штаті передбачає 15 % земель у власності приватній, решта під керуванням уряду штату (ліси, заповідники, рекреац. тер., резервації корін. жителів). Поширене зрошув. землеробство (бавовна, сорго, цитрусові), вирощування теплич. овочів, тваринництво. Найбільшими роботодавцями є заклади охорони здоров'я, роздріб. торгівлі, сфери фін. і банк. послуг. Серед найбільших компаній в А. — «Баннер Хелз» («Banner Health») із надання мед. послуг, «ДрайвТайм» («DriveTime») з продажу авто, «ПетСмарт» («PetSmart») із надання товарів і послуг для тварин тощо. Розвинена турист. інфраструктура. Функціонують міжнар. й місц. аеропорти (найбільші — Фенікс Скай-Харбор, пасажирообіг у 2017 — 43 млн; Тусон — 3,4 млн). Залізні. шляхи переважно сполучають Зх. і Сх., їх використовують для вантаж. і пасажир. перевезень. Найбільші пасажир. залізні. станції: Бенсон, Флагстафф, Кінгмен, Марікопа, Тусон, Вінслов, Юма. Автом. шляхи нац. й міждерж. значення (шосе 8, 10, 15, 17, 19, 40), які замінили трасу 66 (збуд. 1926).

НАУКА, ОСВІТА. Система початк. та серед. освіти А. передбачає обов'язк. відвідування шк.

Аризона. Музей поліції,
м. Фінікс

Аризона. Метеоритний кратер Беррінджера

дітьми віком 8–16 р. або до закінчення 8 класу. На 2015 понад 2,2 тис. початкових і середніх шкіл, що забезпечують навчання 1 млн учнів. У системі вищої освіти функціонують проф. коледжі й ун-ти держ. та приват. форм власності. Найбільші держ. ун-ти: Держ. ун-т А. (засн. 1885) у м. Темпе, Ун-т А. (1885) у м. Тусоні, Пн. ун-т А. (1899) у м. Флагстаффі відомі своїми дослідженнями в галузях косм. технологій, астрономії, астрофізики й біотехнологій. В А. розташ. дослідн. майданчик: штуч. екосистема «Біосфера 2», яка моделює глоб. біосферу.

КУЛЬТУРА, МИСТЕЦТВО. А. має різноманіт. спадщину корін. народів. Музей Герда (засн. 1929; м. Фінікс) функціонує як центр збереження і розвитку спадщини корін. народів Америки. Тут збережено іст. артефакти, створюються і пропагуються зразки сучас. мист-ва. Є закинута поселення, які втратили своє екон. значення, але зберегли важливі моменти амер. історії: містечко Вінслов, де «законсервовано» стиль життя часів розквіту й розбудови першого амер. шосе, м. Тумстоун із минулою славою центру видобутку срібла, атмосферою Дикого Заходу. Становить інтерес мист. пос. Тубак у пд. частині А. Діють Худ. музей Фінікса (1959; 17 тис. експонатів), Музей сучас. мист-ва (1999) у м. Скоттсдейлі, Музей муз. інструментів (2010; найбільший у світі) у м. Фініксі, Дитячий музей Фінікса (1998), музей Капітолію А. з Арізон. держ. б-кою, Центр худ. фотографії (музей-архів амер. фотографів; засн. 1975) у м. Тусоні, Музей авіації та космосу (1976) у м. Пімі, військ. музеї (ракет «Титан», військ. літаків) тощо. Функціонують Арізон. опера (з 1971), Фінікс-Опера (з 2006) у м. Фініксі, Арізон. театр. компанія (1967) у містах Фініксі й Тусоні. Вел. мист. осередком є Театр. центр Гербергер (1989) у м. Фініксі. Одним із провідних у США є Симф. оркестр м. Фінікса (1943). Від 1925 в А. проводиться щоріч. фестиваль ковбоїв.

СПОРТ. В А. є профес. команди з баскетболу, бейсболу, американського футболу, хокею. Проходять також змагання з гольфу й автоперегонів. Спорт. споруди й стадіони: багатофункц. спорт. комплекс «Чейз Філд» (до 49 тис. місць), «Толкін Стік Різот Арена» (14–18 тис. місць залежно від виду спорту; усе — у м. Фініксі), «Стейт Фарм Стадіон» (63,4 тис. місць), «Гіла Рівер Арена» (19 тис. місць; усе — у м. Глендейлі), футбол. комплекс «Фенікс Райзин Стадіон» (6,2 тис. місць), багатоцільовий «Фінділ Тойота Центр» (4,8–6,2 тис. місць залежно від виду спорту) у м. Прескотт Валі.

Лит.: Gawronski D. An Introduction to Arizona History and Government. 10th ed. Boston, 2010; Kavanagh J. The

Nature of Arizona. San Francisco, 2018; Weird B. National Geographic Traveler: Arizona. 6th ed. Washington, 2019.

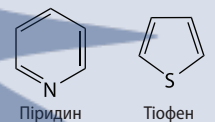
Н. І. Сєреда

Арил (від лат. aromaticus — ароматичний) — загальна назва аромат. вуглеводн. замісників (залишків, структур. фрагментів), утвор. з ароматичних вуглеводнів унаслідок вилучення атома Гідрогену (водню) від атома Карбону (вуглецю) аромат. циклу. У формулах для арильних груп уживають позначення «Ar». В арильному залишку можуть бути ін. замісники — атоми або групи атомів. Тривіальні назви мають найпростіший А. феніл C_6H_5 - (позначають Ph), утворений з бензену (бензолу); толіл (Tol) $CH_3C_6H_4$ - (орто-, мета- і пара-ізомери) — з толуену; $C_{10}H_7$ - — нафтил (Naph) (1-, або α -; 2-, або β -ізомери) — з нафталену (нафталіну) та деякі ін. У назвах заміщ. арильних груп позначають положення замісників відносно атома Карбону, зв'язаного з ін. частиною молекули, напр., 2,4- $Cl_2C_6H_3$ - — 2,4-дихлорофеніл. Фенільна група входить до складу бензильної $C_6H_5CH_2$ -, бензгідрильної $(C_6H_5)_2CH$ - та тритильної $(C_6H_5)_3C$ - груп. Групи, отрим. аналогічно з гетероаромат. сполук, наз. гетероарильними, або гетарильними. Від піридину походять 2(або α)-, 3(або β)- або 4(або γ)-піридил; тіофену — 2(α)- або 3(β)-тієніл; індолу — 2(α)- або 3(β)-індоліл тощо. Уведення арильної групи до складу орган. молекули наз. арилюванням.

Лит.: A Guide to IUPAC Nomenclature of Organic Compounds. Recommendation / Ed. by R. Panico, W. Powell, J.-C. Richer. 2nd ed. Oxford, 1994; Толмачова В. С., Ковтун О. М., Корнілов М. Ю. та ін. Сучасна термінологія та номенклатура органічних сполук. Тернопіль, 2008; IUPAC. Compendium of Chemical Terminology. Gold Book. Oxford, 2014.

О. В. Гордієнко, В. С. Толмачова

Аристарх Самоський, Арістарх Самоський (грец. Αρίσταρχος ο Σάμιος; бл. 310 до н. е., о. Самос, тепер Греція — бл. 230 до н. е., там само) — астроном, математик і філософ Александрійської школи античної філософії, автор гіпотези щодо геліоцент. системи світу (див. Геліоцентризм). Достовірні відомості про життя вченого не дійшли до нашого часу. Для встановлення віднос. відстані від Землі до Сонця та Місяця використ. наук. метод, припустивши, що Місяць має форму кулі і світить відбитим від його поверхні соняч. світлом. Тобто змінювання фаз Місяця зумовлене змінами в умовах освітлення його кулястої поверхні під час руху орбітою Сонця. Розглянувши положення Місяця у квадратурі, унаслідок склад. геометр. побудовань визначив,

Арил. Піридин та тіофен

що відстань від Землі до Сонця прибіл. в 19 разів більша за відстань до Місяця (насправді — майже в 400 разів). Похибку в обчисленнях зумовлено недосконалістю тогочас. астрон. інструментарію, що спричинило неточність у вимірюванні фаз. кута при Місяці. Щоб обчислити відношення розмірів Сонця й Місяця до розміру Землі, використав результати аналізу спостережень місяч. затемнень. Їхню причину пояснив так: Місяць, що рухається своєю орбітою, потрапляє в тінь Землі. Побл. місяч. орбіти, за оцінками А. С., шир. конуса зем. тіні вдвічі більша від діаметра Місяця. Тож науковець дійшов висновку, що відношення радіусів Сонця й Землі — у межах 6,33–7,17 (насправді прибіл. 109,2). І хоча отрим. результат суттєво відрізнявся від сучас., він став першим науково обґрунт. в історії науки. А. С. також зміг оцінити відношення радіусів Місяця й Землі: він вирахував, що радіус Місяця прибіл. втричі менший за радіус Землі, що досить бл. до правильного значення (у 3,66 раза). Розробляв питання *оптики*. Удосконалив найдавніший астрон. інструмент — *гномон*, за допомогою якого визначали час, момент рівнодення й *сонцестояння*: установив його вертикал. жердину в центрі напівкруглої шкали. Удосконалив календар,

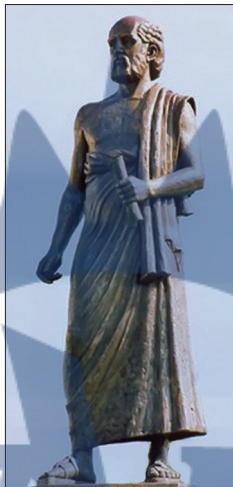
визначивши тривалість року в $\left(365 + \frac{1}{4} - \frac{1}{1623}\right)$

днів. З усіх творів А. С. дійшов лише один — «Про величини та відстані Сонця й Місяця», у якому він уперше в історії науки намагався встановити віднос. відстані до цих небес. тіл та їхні віднос. розміри. Іменем А. С. названо астероїд, один із *кратерів метеоритних* на поверхні Місяця та *аеропорт* на о. Самос.

Лит.: Веселовский И. Н. Аристарх Самосский — Коперник античного мира // Историко-астрономические исследования : в 40 вып. Москва, 1961. Вып. 7; Житомирский С. В. Античные представления о размерах мира // Историко-астрономические исследования : в 40 вып. Москва, 1983. Вып. 16; Житомирский С. В. Гелиоцентрическая гипотеза Аристарха Самосского и античная космология // Историко-астрономические исследования : в 40 вып. Москва, 1986. Вып. 18; Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы: Биографический справочник. 2-е изд., перераб. и доп. Киев, 1986; Еремеева А. И., Цицин Ф. А. История астрономии. Москва, 1989; Аристарх Самосский // Астрономический энциклопедический словарь / За заг. ред. И. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Шевчук О. Праця, з якої починається астрономія як точна наука // Колосок. 2011. № 8; Heath Th. Aristarchus of Samos, the Ancient Copernicus. London, 2017.

О. Г. Шевчук

Аристип Киренський, Арістіпп із Кирени (грец. Αρίστιππος ο Κυρηναίος; бл. 435 до н. е., м. Кирена, тепер не існує, Лівія — після 366 до н. е., ймовірно там само) — філософ, засновник школи *киренаїків*. У м. *Афінах* був учнем *Сократа*. Пізніше, як *софіст*, був професійним платним вчителем. Деякий час вів мандрівний спосіб життя, однак зрештою, ймовірно, повернувся до м. Кирени. Його твори (*діалоги* й *діатриби*) не дійшли до наших часів. Деякі античні письменники вважали, що А. К. взагалі нічого не писав, інші (напр., Сотіон) визнавали його творами лише невел. частину зі списку *Діогена Лаєртського*. Інформація про життя та вчення А. К. зберіглася в *Діогена Лаєртського* та *Ксено-*

Аристарх Самосський.
Університет Аристотеля
у м. Салоніках (Греція)

Аристип Киренський

фонта. Відповідно, неможливо точно встановити, наскільки вони відобразили власні погляди А. К. Викликає суперечки також питання щодо постаті засновника філос. школи *киренаїків* (сам А. К. чи його онук — *Аристип Молодший*, який створив цілісну систему *гедонізму*, ґрунтуючись на поглядах діда). Дочка А. К. — *Арета Киренська*. А. К. робив осн. акцент на філос. пошуках у галузі *етики*. Подібно до поглядів *кініків*, його етика індивідуалістична й асоціальна («я всюди чужинець»), але якщо *кініки* обрали роль бідняків-космополітів, то для А. К. ближчі «придворні» космополіти.

Лит.: Stoic Six Pack : in 9 book. Los Angeles, 2015. Book 6: The Cyrenaics; Алымова Е. В., Караваева С. В. Аристипп из Кирены: феноменология наслаждения // Вестник Ленинградского гос. ун-та им. А. С. Пушкина. 2019. № 1; Петамский Г. О том, что не стоит печалиться (окончание) // Филос. журн. 2019. Т. 12. № 1.

В. Е. Туренко

Аристип Молодший [Арістіпп; грец. Αρίστιππος ο Νεώτερος; прізви́сько — Метродидакт (грец. Μητροδιδάκτος — учень матері); кін. 4 ст. до н. е., ймовірно м. Кирена, тепер не існує, Лівія] — філософ, представник школи *киренаїків*, схолярх. За повідомленнями низки джерел, насамперед *Аристотеля*, А. М. вперше систематизував шкільне вчення, розвиваючи основи, закладені *Аристипом Киренським*. На відміну від представників *епікурейзму*, А. М. трактував задоволення як вид *руху*. На думку А. М., можна відчувати 3 стани: страждання (різкий рух), насолоди (плавний рух) та проміжний, близький до спокою стан — ні страждання, ні насолода. Прізви́сько «Метродидакт» свідчить про вплив, який справили на мислителя філос. погляди матері — *Арети Киренської*.

Лит.: Döring K. Aristipp aus Kyrene und die Kyrenaiker // Die Philosophie der Antike : in 5 bd. Basel, 1998. Bd. 2.1; Греческая философия : в 2 т. / Под ред. М. Канто-Спербер. Москва, 2006. Т. 1; Zilioli U. The Cyrenaics. Durham, 2012; Lampe K. The Birth of Hedonism: The Cyrenaic Philosophers and Pleasure as a Way of Life. Princeton, 2015; Ротенфельд Ю. Философия, или Тень мудрости. Альтернативное толкование ранней греческой философии. Москва, 2017; Михель Д. В., Михель И. В. Античная философия эпохи эллинизма. 2-е изд., испр. и перераб. Саратов, 2018.

В. Е. Туренко

Аристов, Мико́ла Я́кович (рос. Аристов, Николай Яковлевич; 01.12.1834, с. Стеньшино, тепер Петровського району Тамбовської області, РФ — 07.09.1882, м. Ніжин, тепер Україна) — історик, публіцист. Походив із родини священика. 1854 закінчив Тамбов. духовну семінарію, 1858 — Казан. духовну академію. Під час навчання в академії потрапив під вплив історика, проф. Казан. духовної академії та Імператор. Казан. ун-ту (тепер Казан. федеральний ун-т) О. Щапова. Після закінчення навчання зі ступенем канд. богослов'я викладав у Симбір. духовній семінарії. 1861 вийшов у відставку й переїхав до м. Санкт-Петербурга. У 1-й пол. 1860-х активно працював як журналіст і публіцист, друкувався в журн. «Заря», «Бібліотека для читенія» («Библиотека для чтения»), «Отечественни записки» («Отечественные записки») та ін., опубл. низку наук. і наук.-популярних книжок з історії Росії. Отримавши рекомендацію від

Аристов Микола Якович

О. Шапова до М. Костомарова (1863), розпочав підготовку до складання магістер. іспиту й захисту дис. в Імператор. Санкт-Петербурзькому ун-ті (тепер *Санкт-Петербурзький державний університет*). 1866 захистив магістер. дис. на тему «Промисловість у Давній Русі». 1871 в Імператор. Казан. ун-ті захистив докт. дис. «Московські смути під час правління Соф'ї Олексіївни». 1867 призначений доцентом каф. рос. історії Імператор. Казан. ун-ту. Від 1869 — екстраординарний професор, з 1871 — професор каф. рос. історії в Імператор. Варшав. ун-ті (тепер *Варшавський університет*). 1873–1875 — професор Імператор. Харків. ун-ту (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). 1875–1882 — проф. Ніжин. іст.-філол. ін-ту кн. О. А. Безбородька (тепер *Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя*). Іст. погляди А. сформувалися під впливом концепції О. Шапова. Окр. судження дослідника, зокрема, його позитивне ставлення до *старообрядництва*, вкрай негативна оцінка реформ *Петра I* та будь-яких іноз. впливів на сусп. й культ. життя Росії, є характерними для «почвеництва» — літ. течії та філос. концепції, сформованої в Росії в 1860-х. У своїх працях А. систематизував увесь масив доступних архів. і опубл. джерел, аналізував їх поверхово. Вивчав побут і нар. культуру Пн.-Сх. Русі в пізньому *Середньовіччі* та в ранній *Новий час*, досліджував рос. фольклор. В останні роки життя А. опублікував низку праць про життя і творчість М. Гоголя.

Пр.: Промышленность Древней Руси. Санкт-Петербург, 1866; Московские смути в правление царевны Софии Алексеевны. Варшава, 1871; Об историческом значении русских разбойничьих песен. Воронеж, 1875; Историческое значение сочинений Гоголя // Ист. вестник. 1883. Т. 13.

Лит.: Сумцов Н. Н. Я. Аристов // Материалы для истории Харьковского университета. Харьков, 1894; Цамутали А. Николай Яковлевич Аристов // Труды Ленинградского отделения Ин-та ист. АН СССР. 1963. Вып. 5.

Аристокенез (від грец. ἀριστος — найкращий і ...генез) — ідеалістична, антидарвіністська еволюц. теорія, запропон. палеонтологом Г. Ф. Осборном (остаточно сформульована 1934). Відповідно до осн. положень концепції, проблемою *теорії еволюції* є виникнення нових органів: у зародк. плазмі з'являлися нові одиниці — аристокени, які не становили жодної користі орг-му чи виду, але були основою для утворення нових важл. органів у його далеких нащадків. Осн. ознаками А. є внутр. зумовленість, творчий характер і поступовість, філогенет. ліній рядів, родин, родів і видів характеризуються за певними аристокенами. Питання виникнення аристокенів у плазмі вважав риторичним. Г. Ф. Осборн не заперечував еволюцію шляхом виникнення пристосувань, проте *адаптацію* пов'язував не з виникненням нов. органів, а з удосконаленням наявних. Концепція А. заперечувала положення *неоламаркізму* 19 ст. і визнавала існування *природного добору* й адаптації. Основою теорії А. стало утвердження спрямованої закономір. еволюції, механізм якої не пояснювався.

Лит.: Osborn H. F. Afiostogenesis, the Creative Principle in the Origin of Species // American Naturalist. 1934. Vol. 48. № 716; Давиташвили Л. Ш. Развитие идей и методов в палеонтологии после Дарвина. Москва; Ленинград, 1940;

Spiro J. Defending the Master Race: Conservation, Eugenics, and the Legacy of Madison Grant. Burlington, 2009; Основи еволюційної теорії / Уклад.: О. Ю. Галкін, Л. О. Тітова. Київ, 2018.

Аристократія (грец. ἀριστοκρατία, букв. — влада найкращих, найзначніших, від ἀριστος — найкращий і κράτος — сила, влада) — 1) Форма правління, за якої держ. влада належить привілейованій знатній меншості. В історії політ. ідей поява поняття «А.» для позначення однієї з держ. форм правління пов'язана зі спадщиною *Платона* і *Аристотеля*; надалі аристокр. форму правління виділяли *Полібий*, Б. Спіноза, Ж.-Ж. Руссо, Т. Гоббс, Ш.-Л. Монтеск'є, І. Кант та ін. А. має додержавне походження, її прообразом є племінна А., реалізована у формі ради старійшин чи представників родів. А. майже ніколи не трапляється в чистому вигляді, поєднується з *монархією* чи *демократією*, але ніколи з їхніми «викривленнями». Об'єднання А. в одній політ. системі з монархією притаманне деяким грец. *полісам* і більшості д-в середньов. Європи (т. з. станові монархії). Загалом А. характерна для станових сусп-в, адже наявність А. уже робить сусп-во таким. В основі А. як форми правління закладена ідея, що д-вою повинні керувати обрані, найкращі, а також уявлення про політ. неповноцінність більшості, якою покликана правити аристократична *еліта*. На практиці питання обраності має різне вирішення: в одних А. визначальним є знатність походження, в ін. — військ. мужність і звичаї, високий інтелект, розвиток, реліг. чи моральна перевага, майновий стан. А. наз. таку форму республік. правління, коли верховна влада перебуває лише в руках вищих класів, які правлять самі чи із залученням представників ін. класів. Їй протиставлена демократія, тобто республіка, де визнано, що держ. влада належить усім чи більшості гр-н. Аристократ. республіками були *Спарта*, *Римська республіка*, *Карфаген*; у середньов. Європі — *Венеція*, *Псковська республіка* й *Новгородська республіка* тощо. Склад і порядок утв. найвищих органів держ. влади та співвідношення між ними варіюють при різних А. У Спарті держ. влада була в руках двох спадкових царів, яких обирало нар. зібрання. У Римі членів *Сенату* призначав цензор із колишніх найвищих посадових осіб і членів знатних родин. У Новгороді й Пскові міська знать формувала Раду панів. За А. повноваження нар. зібрань були урізані, а їх роль — незначна. Вибори мали перев. фіктивний характер, посадові особи були ставниками знаті. Під час утворення органів держ. влади при А. була сильною тенденція дотримання принципу спадковості серед невел. кількості знатних родин. Криза станового устрою, формування ін-тів *громадянського суспільства* зумовили занепад А. В умовах бурж. сусп-ва сформувалася т. з. нова А. через зближення чи навіть злиття зі старою. У нових умовах явище А. трансформувалося в політ. практику й теорію *елітизму*.

2) Соц. станова група, яка має успадковані титули, привілейований статус і вплив у сусп-ві, владу й багатство, дотримується визначених норм моралі й правил.

3) *П е р е н о с н о* — привілейована верхівка якогось класу або соц. групи, яка посідає вище становище у своєму середовищі (купецька А., військова А., робітничка А., фінансова А. тощо).

У словосполученні «А. духу» — найкращі представники культ., інтелект. еліти сусп-ва (вчені, письменники, митці тощо).

Дж.: Руссо Ж.-Ж. Про суспільну угоду або Принципи політичного права / Пер. з фр. Київ, 2001; Аристотель. Політика / Пер. з давньогрецьк. та передм. 2-ге вид. Київ, 2003; Платон. Держава / Пер. з давньогрецьк. Київ, 2005.

Лит.: Ливен Д. Аристократія в Європі. 1815–1914 гг. / Пер. с англ. Санкт-Петербург, 2000; Блок М. Феодальное общество / Пер. с фр. Москва, 2003; Паренти М. Демократія для избранных / Пер. с англ. Москва, 2006; Манн Т. Аристократія духа / Пер. с нем. Москва, 2009; Schutte K. Women, Rank, and Marriage in the British Aristocracy, 1485–2000: An Open Elite? Basingstoke, 2014.

В. М. Дем'яненко

Аристоксен із Тарента

Аристоксен із Тарента, Арістоксен Тарентський (грец. Αριστόξενος ὁ Ταραντίσιος; бл. 370 до н. е., м. Тарент, тепер. м. Таранто, регіон Апулія, Італія — після 300 до н. е., м. Афіни, тепер Греція) — філософ-перипатетик, вчений, засновник біографічного жанру, теоретик музики. Його батько і вчитель, музикант Спінтар, був близький до *Архіта із Тарента*, учителями самого А. з Т. були представники *піфагорейзму* Ксенофід, Ехекрат та ін., учні Філолая й Евріта. Після перебування на п-ві Пелопоннесі (полісах Мантинея, Коринф) приєднався до аристотелівського *Лікею*. Після смерті *Аристотеля* філософ, ймовірно, залишився в Лікеї, читав лекції з музики. Поділяв погляди піфагорійців на цілущу силу музики. З 453 праць А. із Т. лише бл. 30 збереглися у фрагментах і свідченнях, 2 майже повністю — «Начала гармоніки» та «Начала ритміки». За винятком теор. трактатів із музики, більшість його творів призначені для широкої публіки. До *логіки*, *фізики*, *метафізики* — центральних для його вчителя (Аристотеля) теор. предметів — А. із Т. виявляв значно менший інтерес. Його прагнення зберігати дистанцію від будь-яких авторитетів позначилося, зокрема, у тому, що у вченні про *душу* він відкидав погляди Аристотеля, поділяючи при цьому концепцію піфагорійців, за якою душа є «гармонією» тілесних елементів, а тому — смертна. А. започаткував жанр *біографій* філософів (*Піфагора*, *Сократа*, *Платона* тощо).

Пр.: Элементы гармоники / Пер. с древнегреч. Москва, 1997.

Лит.: Смирнов Д. В. Категория времени в музыкальной культуре античной Греции // Ист., филос., полит. и юрид. науки, культурол. и искусствовед. Вопросы теории и практики. 2014. № 7–1 (45); Афонасин Е. В. К истории восприятия времени: Аристоксен о ритме // Филос. науки. 2015. № 2 (65).

В. Е. Туренко

Аристотелізм (від *Аристотель*) — 1) Вчення послідовників Аристотеля, система мислення, яка сформувалася під його впливом і загалом наслідує його принципам, особливо у сфері *етики* та тлумачення *благ*. Термін «А.» не тотожний поняттю «школа перипатетиків».

2) Історія виникнення, поширення, перекладу та впливу творів Аристотеля, рецепція його вчення в середньовічних теологіч. традиціях. Дієслово *аріототелі́зєй* («аристотелізувати») уперше трапляється в *Страбона*, що свідчить про відродження А. вже в 1 ст. до н. е. У середні віки А., часто в поєднанні з *неоплатонізмом*, набув по-

ширення у грец. *патристиці* (Іоанн Дамаскін), візантійській, арабській (*Аверроес*, Аль-Кінді, Аль-Фарабі) та єврейській (Маймонід) філософії. Наприкін. 12 ст. А. витіснив у Зх. Європі *платонізм*, від 13 ст. став філос. підґрунтям *схоластики*, пізніше — католи. *неосхоластики*. Епоха *Відродження* (Мануїл Хрисолор, Іоанн Агринопул, Феодор Газа, Георгій Трапезундський, *Віссаріон Нікейський*) внесла у зх. А. живий струмінь, протиставляючи схоластичі гуманізм християнський. Твори Аристотеля почали активно друкувати та перекладати новоевроп. мовами. Це співвіднесено з трансплантацією на европ. ґрунт витлумачень філософії Аристотеля Аверроесом. Філософія 15–16 ст. концентрується навколо опозиції *Платон — Аристотель*. Флорентійські платоніки (М. Фічіно, *Піко делла Мірандола*) розглядали А. як «підготовку» до платонізму. У Німеччині схоластика як католи. (Ф. Суарес), так і протестантського (Ф. Меланхтон) спрямування ґрунтувались на А. *Наукова революція* 17 ст. і формування механістичної картини світу (див. *Механіцизм*) призвели до падіння авторитету А. в природознавстві (Г. Галілей, Й. Кеплер, Ф. Бекон, П. Гассенді); Г. В. Лейбніц підтвердив вироки фізики Аристотеля, але в *метафізиці* повернувся до аристотелівської *телеології*. В Україні традиції А. започатковані в 2-й пол. 15 ст., разом із перекладами текстів Аристотеля (зокрема й «Органону») та філос. творів М. Маймоніда, Аль-Газалі, І. де Сакробоско. Вчення Аристотеля викладалося в братських школах, Острозькій колегії, ін. закладах освіти; стало основою курсів філософії та логіки в *Києво-Могилянській академії* [Іоасаф (Кроковський), Стефан (Яворський), Феофан (Прокопович), Михайло (Козачинський), Георгій (Кониський) тощо].

Дж.: Аристотель. Нікомахова етика / Пер. з давньогрецьк. В. Ставнюк. Київ, 2002; Аристотель. Політика / Пер. з давньогрецьк. О. Кислюк. 2-ге вид. Київ, 2003; Аристотель. Політика. Метафізика. Аналітика / Пер. с древнегреч. Москва; Санкт-Петербург, 2008; Аристотель. Поетика / Пер. з старогрецьк. Б. Тен. Харків, 2018.

Лит.: Асмус В. Ф. Античная философия. 3-е изд. Москва, 1999; Антисери Д., Реале Дж. Западная философия: от истоков до наших дней : в 3 кн. / Пер. с ит. С. А. Мальцева. Санкт-Петербург, 2003. Кн. 1: Античность и Средневековье; Аристотель: традиция, адаптация, переклад / Упоряд. О. Панич. Київ, 2017; Войтинская Н. С. Аристотелизм. Записная книжка // Вопросы филос. 2017. № 7.

М. А. Козловець

Аристотель, Арістотель [грец. Αριστοτέλης; прізвище — Стагірит (від м. Стагіра); 384 до н. е., м. Стагір, тепер село Стагіра, дим Аристотеліс, периферія Центр. Македонія, Греція — 322 до н. е., Халкіда, о. Евбея, тепер Греція] — класик давньогрец. філософії, перший учений-енциклопедист; основоположник філос. і наук. термінології та мови. Батько був придвор. лікарем царя Македонії. 367 до н. е. А. вступив до *Академії Платона*, де провів 20 р. (367–347 до н. е.) — спершу як слухач, потім викладач і член філос. співдружності. Був одружений на племінниці Гермія, *тирана* Атарнеї; мав двох дітей. Після смерті *Платона* (347 до н. е.) полишив м. Афіни, кілька років провів у мандрах. 343 до н. е. на запрошення царя *Філіппа II Македонського* став наставником *Александра Македонського*.

ського. 335 до н. е. повернувся до м. Афін, де заснував філос. школу — *Лікей*; учнів школи і послідовників А. називали *перипатетиками*. Після смерті Александра Македонського був вимушений залишити м. Афіни (323 до н. е.), звинувачений у неповазі до традиц. богів. Передає свої праці учню *Теофрасту*. Останні роки в опалі прожив у м. Халкіді; помер 322 до н. е. на р. Евбеї. У 1 ст. до н. е. архіви А. вивезені *Луцієм Корнелієм Суллою* до м. Рима, де упорядковані *Андроніком Родоським*. Вважається засновником багатьох наук: логіки, психології, фізики, астрономії, біології, медицини, географії, екон. теорії, політології, історії філософії, поетики, риторики, етики, естетики тощо, а також теології. Першим запропонував систему класифікації наук; на чільне місце висунув логіку («аналітику») як *пропедевтику* до всіх наук. Виділив «першу філософію», предметом якої вважає вічні надчуттєві форми — нематер. начала і причини всякого існування (див. *Метафізика*) і «другу філософію» (або фізику), що вивчає природу, тимчасове, матер. та мінливе. Став фундатором особл. жанру філос. прози — *трактату*. Поцінований як перший історик філософії, а його праці — як важл. джерело відомостей про ранній період грец. філософії. Уперше вводить низку філос. понять, серед них — «категорія», «акциденція», «ентелехія», «ефір», «квінтесенція» тощо. Основоположник класич. (формальної) логіки: визначив і сформулював осн. закони логіч. мислення; розробив силогістику (див. *Силогізм*); дав класичне формулювання *істини*, *індукції* та *дедукції*. Заклав основи *методології*. Уперше виділив категорії як форми мислення, що мають предметний зміст і об'єкт. значення. Детально розглянув категорії: *сутність*, відношення, *кількість* і *якість*, *рух* (дія) і пасивність, *простір* і час тощо. Власне філос. вчення розроблював як *альтернативу* вченню Платона. Критикував *платонізм* за суперечливе пояснення зв'язку між надчуттєвим світом ідей («ейдосів») і конкр., чуттєво даними речами. В *онтології* був *дуалістом*: визнавав співіснування двох самост. первнів — *матерії* й *форми*. Форму розумів як привнесену в матерію ідеальну сутність речі, одночасно її причину, джерело руху й мету. Окремо вирізняв *першоматерію* (безформну, невизначену, пасив. речовину) і *першоформу* (акт. і дієве начало, *першодвигун*, *першопричину* і вищу мету, Світ. розум). Розробив вчення про види причин: матеріальну, формальну, діяльну, цільову. Упровадив поняття *ентелехії*, яке розумів різноаспектно: як внутр. мету руху, що спонукає до переходу з потенц. стану до дійсного існування та утримує в *бутті*; процес реалізації закладених можливостей і здатностей; стан повноти і завершеності. Форму вважав *ентелехією* матерії; душу — *ентелехією* тіла. Бог у вченні А. — нерухомий *першодвигун*, «Форма форм», вища мета всього існуючого, *першопричина*, що зумовлює світ і встановлює його межі. Вивів перші *докази буття Бога*. У *гносеології* заклад підвалини *раціоналізму*, *гносеол. оптимізму*. Виділив стадії процесу пізнання: від чуттєвого сприйняття конкр. одинич. речей до усвідомлення *першопричин* і вищих цілей сущого. Детально розглянув здатність відчувати, уявляти й мислити, критерії істинності знань. *Космологія* А. стала основою геоцентричної (див. *Геоцентризм*), т. з. *аристотелівсько-птолемеевої* моделі

Аристотель. Бюст, мармур, римська копія бронзового оригіналу скульптора Лісіппа (330 до н. е.); мантія із алебастру — сучасне доповнення. Національний римський музей, м. Рим (Італія)

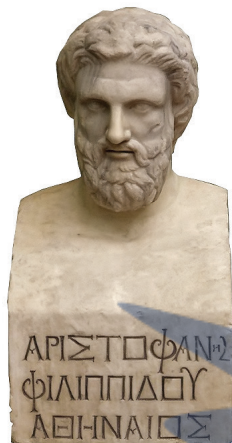
космосу, що домінувала до 16 ст. Першим взявся за систематич. вивчення живих орг-мів; описав понад 500 видів тварин і запропонував їхню класифікацію. Характеризував людину як «політичну тварину», вважав сутнісними люд. якостями розум, мислення та полісний спосіб життя. Визначив мету життя людини як щастя (*евдемонія*). Розвинув учення про *душу* як «внутр. форму» і властивість усіх форм життя. Виділяв 3 види, або *щаблі* розвитку, душі: рослинну (функції живлення, росту, розмноження), тваринну (відчуття, руху, задоволення); розумну (інтелект. функції міркування й мислення). Аргументував тезу про безтілесність душі як внутр. форми тіла. Вчення про *державу* ґрунтував на вивченні різном. *форм правління* у понад 150 грец. *полісах*. Д-ву вважав природ. утворенням, яке виникло з патріарх. родини. Вищою метою д-ви називав сусп. благо; поділяв форми д-ви на «правильні» (*монархія*, *аристократія*, *політія*) й *неправильні*, де переважають особисті інтереси, а не сусп. користь (*тиранія*, *олігархія*, *демократія*). Найкращою формою вважав політію — владу поміркованої більшості. На противагу Платону, ідеальною д-вою вважав таку, де домінує серед. клас (а не заможна *плутократія*, *аристократи-філософи*). Міркував про *політику* як мистецтво і вміння управління полісом. *Прекрасне* визначав як об'єктивну якість речі (див. *Естетика*), досконало оформлену матерію. Глумачив мист-во як особл. вид творчої діяльності людини і водночас продукти такої діяльності. Сутність мист-ва вважав *мімізис*, творче наслідування природ. формам. У поезії виділив *епос*, *лірику* і *драму*, у драм. творч. — *трагедію* й *комедію*. Розвинув вчення про *катарсис* як вищу мету трагедії. У підсумку створив першу всеохопну систему філософії та науки, *компендіум* знань своєї епохи. Заклав основи наук. стилю мислення та *раціоналізму*. *Метафізика* А. втратила популярність в епоху *еллінізму* та практично невідома в христ. філософії раннього *Середньовіччя*. Натомість активно вплинула на розвиток іслам. та євр. філософії 9–12 ст. Від 13 ст. була адаптована до дискурсу християнської *схоластики* *Томою Аквінським* (див. *Томізм*) і стала панівною в катол. Європі. Ідеї А. заклали проблематику філос. дискусій на наступні століття. *Андронік Родоський* об'єднав природознавчі трактати А. в книгу «Фізика»; трактати з філософії — у зб., яку назвав «Метафізика» (букв. — «після фізики»). Частина праць написана А. спільно з учнями, які добирали та систематизували емпірі. матеріал. До осн. праць відносять «Категорії», «Про витлумачення», «Перша аналітика», «Друга аналітика», «Топіка», «Про першу філософію», «Метафізика»; «Фізика», «Про небо», «Метеорологіка»; «Історія тварин», «Про виникнення тварин», «Про душу», «Нікомахова етика», «Велика етика»; «Політика», «Афінська політика», «Економіка», «Поетика», «Риторика» тощо.

Тв.: У к р е к е р л. — Нікомахова етика / Пер. з давньогрецьк. В. Ставнюк. Київ, 2002; Політика / Пер. з давньогрецьк. О. Кислюк. 2-ге вид. Київ, 2003; Поетика / Пер. з старогрецьк. Б. Тен. Харків, 2018.

Лит.: Лосев А., Тахо-Годи А. Платон — Аристотель. 3-е изд., испр. и доп. Москва, 2005; Європейський словник філософії. Лексикон неперекладностей : в 4 т. / Пер. з фр. Київ, 2009. Т. 1; Сафонов В. Политические идеи Платона и Аристотеля в контексте современности. Ульяновск, 2012;

Орлов Е. Аристотель о началах человеческого разума. Новосибирск, 2013; Ross D. Aristotle. 6th ed. London; New York, 2016; Аристотель: традиция, адаптация, переклад / Упоряд. О. Панич. Київ, 2017.

А. В. Аристова

Аристофан. Погруддя.
1 ст. до н. е. – 4 ст. н. е.
Галерея Уффіці,
м. Флоренція (Італія)

Аристофан, Аристофан (грец. Ἀριστοφάνης; бл. 445 до н. е., м. Афіни, тепер Греція — бл. 385 до н. е., там само) — комедіограф, поет. Нар. і отримав освіту в м. Афінах. Юнаком брав активну участь у зборах аристократ. т-в (гетерій). Був членом Ради п'ятисот, вищого органа правління в Давніх Афінах. Розпочав писати з 17 років, у 19 р. поставив свою першу комедію. Автор понад 45 комедій, із яких повністю збереглися 11. А. вважають родоначальником коміч. поезії. Перші твори ставив від імені актора Калістрата. У змаганнях комедіографів 427 до н. е. А. із п'єсою «Бенкетники» («Δαίταλεῖς») посів 2-ге місце. За рік комедію «Вавилоняни» («Βαβυλωνίους») було відзначено 1-ю премією. Твори А. тісно пов'язані з тогочасною афін. дійсністю, були гострою сатирою на політ., соц. й культ. життя Афін періоду глибокої кризи демократії й початку занепаду поліса. Комедії сповнені прозорими натяками на тодішні порядки, події, мораль держ. правителів. А. в'їдливо критикує тінюві боки сусп. життя, засуджує всі пороки афін. демосу й демократії. А. був не лише драматургом, але й поетом — хор у його комедіях часто виконував лір. пісні. Усі п'єси, написані А. від 427 до 400 до н. е., належать до давн. аттичної комедії, яка була гострополіт. й соц. сатирою. Драми, написані після 400 до н. е., відносять до серед. аттичної комедії, що вже відходить від політики і звертається до загальнолюд. проблем, побуту й характерів. Більшість творів А. написав у період Пелопоннеської війни, тому гол. місце в них посідає тема війни й миру, шкідливості війни і привабливості мирного життя та сатира на прихильників війни — провідників афін. демократії. Творчість А. поділяють на три періоди. Перший (427–421 до н. е.) відкриває комедія «Співрозмовники» («Δαίταλεῖς»; 427 до н. е.), присвячена проблемам виховання, у ній А., зокрема, висміював новомодні віяння *софістів*. Політ. комедія «Вавилоняни» (426 до н. е.) започаткувала твори, спрямовані проти Клеона, афін. можновладця та його загарбн. мілітар. політики. 425 до н. е. А. поставив першу пацифіст., антивоен. комедію «Ахарняни» («Ἀχαρνεῖς»). Її назва походить від громадян дему Ахарни, що найбільше постраждав у Пелопоннеській війні. А. обрав ахарнян хором п'єси, вони уособили запеклих противників миру, які прагнуть помститися спартанцям. Гол. прийом побудови конфлікту — протиставлення благ миру жажіттям війни. В основі сюжету комедії «Хмари» («Νεφέλεις»; 423 до н. е.) — суперечка (агон) між «Правим» і «Неправим» (Правдою і Кривдою). Автор закликає афінян йти шляхом героїв, бути міцними й красивими, здобувати на благо собі й Вітчизні мудрість і знання в саду Академа. Натомість замість учених, академіків молодь навчають софісти. Їх (несправедливо) уособлює *Софрат*. Проблеми моралі судочинства присвячена комедія «Оси» («Σφήκες»; 422 до н. е.). У п'єсі правитель Клеон виведений під іменем Філоклєона, тобто «Друг Клеона». Хор суддів метафорично представлено у вигляді ос, бо судді з гострими стилосами в руках скидаються на ос із

жалами. Комедії, які А. ставив між 421–414 до н. е., не збереглися. За цей період змінилися реалії, агітація за мир стала небезпечною, і комедіограф ставить «Птахів» («Ὀρνίθες»; 414 до н. е.) — комедію, що започатковує другий період його творчості (414–405 до н. е.). Це соц. утопія, візія фантаст. д-ви, що піднеслася до небес і затулила богам дим від жертвників. Та компроміс між богами й людьми знайдено на мир. переговорах, і комедія завершується весільним бенкетом. 411 до н. е. А. знову порушив тему війни в «Лісістраті» («Λυσιστράτη»). Він вдався до комічного, збагаченого еротизмом сюжету про жінок, які бунтують проти безкінечних воєн чоловіків у своєрідній спосіб, відмовляючи їм у любовних насолодах. Очолує їх афінянка Лісістрата. Знеможені без жіночої уваги, чоловіки укладають мир і припиняють війну. Поеднуючи гумор із сатирою, іронією, автор пропагує мир, акцентує на братовбивчому характері війни, що її ведуть діти одного народу, необхідності згуртуватися, щоб успішно протистояти споконвіч. ворогові Еллади — Персії. У комедії «Жабі» («Βάτραχον», 405 до н. е.) розглянуто естет., літ. проблеми. За сюжетом *Діоніс* зі своїм рабом мандрує до *Аїда*, щоб забрати звідти свого улюбленця *Еврипіда*. Подолавши багато комічних перешкод, мандрівники стають учасниками суперечки *Есхіла* й *Еврипіда*, яка стала взірцем літ. критики, втіленої в драм. формі: творчість *Есхіла*, що виховувала афінян у дусі героїки за часів війн із персами, протиставлена *Еврипідовій*, яка, на думку автора, є загрозою сусп. моралі. Комедії третього періоду (392–388 до н. е.) далекі від соц. дійсності й політики. У «Народних зборах жінок» («Ἐκκλησιαζούσες»; 392 до н. е.) А. порушує проблему ставлення до модних тоді теорій й проєктів соц. перетворень і утопій. Жінки перебирають на себе обов'язки чоловіків і беруть владу у свої руки, щоб створити нове справедливе сусп-во. Гол. героїня пропонує запровадити реформи: скасувати приват. власність, зробити спільною власністю землю, майно, щоб зрівняти багатих і бідних; усупільнити також усіх чоловіків і жінок, щоби втіхи кохання діставалися не лише молодим і вродливим, але й старим. Модель соц. утопії змальовано і в комедії «Багатство» («Πλοῦτος»; 388 до н. е.), де А. зачіпає морал. і соц.-побут. проблеми і захоплюється створенням коміч. характерів. Він висміює споживацьке ставлення до життя, пародіює богів, зображуючи їх шахраями, жебраками. А. простими прийомами досягає комічних ефектів, серед засобів комізму — фантаст. сюжет і звичайний побут, благородні ідеї та їхня нікчемна інтерпретація і втілення в життя, пародія, жарти, дотепи, глузливі й промовисті імена, двозначність слів, карикатурна гіперболізація, буфонада, порушення театр. ілюзії. Мова творів жива, виразна, барвиста, близька до розмовної мови міста, багата новотворами, непорозуміннями, каламбурами тощо. Мист-во А. визначило шляхи розвитку світ. комедії, значно вплинуло на творчу практику майстрів слова, сатири і сміху. Твори А. повсякчас викликали інтерес у митців різн. епох. Найпопулярнішою серед них була комедія «Лісістрата». Серію малюнків до неї напикін. 19 ст. виконав О. Бердслі. Напередодні Другої світ. війни ілюстрації до «Лісістрати» створив П. Пікассо. Мотиви твору використали письменники Г. Фігейредо (драма «Загальний страйк»; 1948),

О. Коломієць (комедія «Фараони»; 1961), Н. Хікмет (драм. сатира «Бунт жінок»; 1962). За сюжетом «Лісістрати» знято фільми «Комедія про Лісістрату» (1989), «Лісістрата» (2002). Упродовж багатьох століть комедія не сходить зі сцен світ. театрів. Сюжет комедії «Хмари» використав Б. Брехт («Турандот»; 1954). У 1955 за рішенням Всесвіт. Ради Миру було відзначено 2400-ліття з дня нар. А. Укр. мовою комедії А. перекладали І. Франко, В. Сімович, Т. Франко, К. Лубенський, В. Свідінський, Борис Тен, А. Содомора.

Тв.: Комедії. Харків, 2002.

Лит.: Ярхо В. Н. Аристофан. Москва, 1954; Головня В. В. Аристофан. Москва, 1955; Halliwell S. Aristophanic Satire // Yearbook of English Studies : in 49 vol. London, 1984. Vol. 14; Гусейнов Г. Ч. Аристофан. Москва, 1988; Боннар А. Смех Аристофана // Греческая цивилизация : в 3 т. / Пер. с. фр. Москва, 1992. Т. 2; Bowie A. M. Aristophanes. Myth, Ritual and Comedy. Cambridge, 1993; Соболевский С. И. Аристофан и его время: древняя комедия, политика, история. Москва, 2001; Білецький О. Неповторний Аристофан // Аристофан. Комедії / Пер. зі старогрецьк. Харків, 2002; Ковбасенко Ю. І. Антична література. Київ, 2012; Литовська О. В. Драматургія Аристофана та криза полісного світогляду // Питання літературознав. 2013. № 87; Ehrenberg V. The People of Aristophanes. London, 2015; Studies in Archaic and Classical Greek Song : in 5 vol. Leiden; Boston, 2020. Vol. 5: The Reception of Greek Lyric Poetry in the Ancient World: Transmission, Canonization and Paratext.

В. З. Зварич

Аритмія серця (від грец. ἀρρυθμία — неузгодженість) — група порушень діяльності серця, пов'язаних із розладами регулярності, ритмічності та послідовності його скорочень. А. с. виникають унаслідок змін умов формування збудження серцев. м'яза або аномалій шляхів його поширення, зокрема вроджених, на тлі функц. і органіч. порушень. Діагностика А. с. базується на *аускультативній* серця, *електрокардіографії* (ЕКГ); моніторингу ритму серця; електрофізіол. обстеженні. За даними ЕКГ виділяють такі порушення ритму: а) порушення утворення імпульсу (за виникнення імпульсів у ділянках, розташованих нижче за синусовий вузол, формується ектопічний осередок збудження з розвитком прискорених ектопічних ритмів, екстрасистолії й пароксизмальної тахікардії, фібриляції та тріпотіння *передсердь* або шлуночків); б) залежно від рівня блокування проведення імпульсу — синоатріальна, внутрішньопередсердна, атріовентрикулярна блокади, блокада ніжок пучка Гіса; в) комбіновані види А. с. — стани, за яких додатковий, ектопічний водій ритму працює паралельно до синусового. Клінічні прояви А. с.: суб'єктивне відчуття ритміч. (пароксизмальна тахікардія) та неритміч. (мерехтіння *передсердь*, *екстрасистолія*) серцебиття, виникнення розладів гемодинаміки (задишка, *переднепритомний* або *непритом.* стани) і навіть зупинка серця. Для лікування порушень ритму серцевого м'яза використовують рефлексотонічні дії, медикам. препарати, електроімпульсну терапію, хірург. маніпуляції (імплантація кардіостимулятора, імплантація дефібрилятора; радіочастотна абляція).

Лит.: Cardiac Arrhythmias: From Basic Mechanism to State-of-the-Art Management / Ed. by A. Kibos, B. Knight, V. Essabag et al. London, 2014.

Н. Г. Рундіна

Аритмія — у літературі — структурна особливість літ. твору, яка полягає в порушенні його ритму. У віршознавчому аспекті пов'язують з інтонацією, спрямованою на недотримання передбачуваності в поетич. мовленні. Виникає внаслідок уведення в розмір чи вилучення з нього дод. наголосів (складів). Притаманна версифікаційним формам (див. *Віршування*), помежевим щодо силабо-тоніки й тоніки (дольник, тактовик, акцентний вірш), а також *верлібру* та різностопному монометрич. віршу. Напр., етюд Г. Чубая «Літо» ґрунтується на аритмічному сполученні 2- і 3-складових модуляцій дольника: «двоє несамовито // двоє задихано // завчили одне одного напам'ять // як хрестоматійні вірші і навіть // пісок та трава тепер безсилі [...]». А. можна також ототожнювати з винятково інтенс. чергуванням ритмів у межах поліметричної композиції (хореїчні, ямбічні, гекзаметричні та ін. рядки у віршовій новелі М. Бажана «Боги Еллади»). У вузькому розумінні співвідноситься з ритміч. неврегульованістю (непослідов. використанням ритміч. форми певного розміру). Так, у поемі В. Герасим'юка «Київська повість (Сорок строф)» ужито четверту, п'яту й дев'яту форми дольника п'ятикільного. З огляду на мімітичну сутність ритму, А. слід трактувати як сполучення несумірних складників ліричного (див. *Лірика*), епічного (див. *Епос*) чи драматичного (див. *Драма*) твору. Ідеться про компоненти форми (розрізненість фоніки, лексики, зокрема рим, синтаксису, графіч. оформлення тексту тощо) і змісту (*гротеск*; образи, відмінні за низкою рис; несподіване розгортання сюжету в низці жанрів тощо). Зокрема, у 1-й частині новели М. Хвильового «Свиня» нагромаджено абзаци, різні за обсягом, граматичною будовою (прості односкладні речення поряд із розширеними описами на основі склад. речень тощо), графіч. подачею (наявність речень, візуально почленованих між кількома рядками), функцією висловлювання (власне сюжетотворчі і т. з. позасюжетні елементи). В аспекті генології йдеться про А. — індивідуально-авторське означення жанру віршового твору (А. Малігон «Аритмія про Зою»). А. спричинено власне худ. цілями: увиразнення *експресії* (посилення тонічного начала, суголосного переживанням лірич. суб'єкта, напр., у медитації Є. Плужника «Розминувся зі мною сон...»); підкреслення стильової належності [деконструювання слів, сполучення риз. віршових розмірів як риси *футуризму* в маніфесті-містифікації Е. Стріхи (див. К. Буревій) «Танцюйте, читачі!»]; засвідчення експерименту (умисний відхід від рівноскладовості, насамперед у міжкільтних інтервалах, напр., у пейзажному образку Т. Федюка «Летіти двадцять годин для того...»). Водночас може йтися про недостатнє опанування тех. особливостей худ. твору (недотримання ритму в поезіях початківців).

Лит.: Чичерин А. Ритм образа: стилистические проблемы. Москва, 1980; Соколова В. Психологический компонент ритмомелодики М. Семенка // Пробл. славистики. 2002. № 4; Тверьянович К. Поэтика Бенедикта Лившица. Санкт-Петербург, 2008; Гринбаум О. Роман А. С. Пушкина «Евгений Онегин»: ритмо-смысловый комментарий. 2-е изд., испр. и доп. Санкт-Петербург, 2012; Афанасьева В. С., Башкирова О. М., Бросалина О. Г. та ін. Український дольник. Київ, 2013.

В. А. Левицький

Арифметика [грец. ἀριθμητική (τέχνη) — мистецтво лічби, вчення про числа, від грец. ἀριθμός — число] — розділ математики, який вивчає числа, їхні властивості й арифметичні дії над ними. Є однією з осн. матем. наук і базисом для ін. розділів математики. Традиційно словом «А.» наз. також виконання операцій над різними матем. об'єктами, як-от «А. форм квадратичних», «А. матриць». Історично А. започатковано вивченням чисел натуральних та арифмет. дій над ними, що пов'язано з практ. потребами людства. Так, для запису результатів підрахунку початково використовували зарубки на дерев'яних предметах чи кістках, вузли на мотузках — *еталони* штуч. лічби. Також використовували природ. еталони лічби, напр., кількість рук або пальців на них, пізніше — пальці. Наступним кроком була поява заг. поняття числа. Під час іменування чисел використовували або нерозкладні (вузлові) найменування, напр., 1, або складені з вузлових найменувань — алгоритмічні (див. *Алгоритм*), напр., 21. При цьому комбінування алгоритм. чисел ґрунтувалося на арифмет. діях, здійснюваних над вузл. числами. Перші документ. відомості про арифмет. знання, що дійшли з Єгипту Стародавнього, датовано 3–2 тис. до н. е. У Вавилоні вперше створено послідов. позиц. систему числення. У вавилон. клинопис. (див. *Клинопис*) мат. текстах, яких відомо бл. 300, використано шістдесяткову систему числення, характер. також для шумерів. Внесок у розвиток А. зробили математики Греції Стародавньої, зокрема піфагорійці (див. *Піфагорейзм*). Інформація про математику тих часів — переважно з «Початків» Евкліда Александрийського. У Середні віки А. розвивалася передовсім в іслам. країнах, Індії та Китаї, пізніше прийшла до Зх. Європи. 1637 Р. Декарт у праці «Геометрія» встановив зв'язок між А. і геометрією. Теор. обґрунтування А. пов'язано також з Г. В. Ляйбніцем, Г. Грассманном й Дж. Пеано (1858–1932; Італія). Предметом А. є числ. множини, властивості чисел й арифмет. дії. До А. також відносять питання, пов'язані з технікою обчислень, походженням і розвитком поняття числа, системами числення і вимірюваннями. А. вивчає насамперед натур. й цілі числа. На їхній основі за допомогою аксіоматичного методу будують ін. числ. множини, такі як раціон., дійс. й комплекс. числа. А. прийнято поділяти на елементар. (або практ.) і вищу (або теор.). До практ. відносять власне мат. розрахунки, вимірювання довжин, площ, часу й приклад. обчислення, зокрема, порівняння (див. *Порівняння метод*) чисел, пропорцій, відсотки тощо, у той час як логічний (див. *Логіка математична*) аналіз поняття числа, його властивостей, побудову системи аксіом для числ. множин відносять до теор. А. Властивості цілих чисел, ділення їх на частини, побудова неперерв. дробів є складниками чисел теорії. А. також тісно пов'язана з алгеброю.

Літ.: Енциклопедія елементарної математики : в 5 кн. / Под ред. П. С. Александрова, А. И. Маркушевича, А. Я. Хинчина. Москва, 1951–1966; Демпман И. Я. История арифметики. Москва, 1965; История математики : в 3 т. / Под ред. А. П. Юшкевича. Москва, 1970. Т. 1–2; Менninger К. История цифр. Числа, символы, слова / Пер. с англ. Москва, 2011; Беллюстин В. Как постепенно дошли люди до настоящей арифметики. Москва, 2016; Lockhart P. Arithmetic. Cambridge, 2017.

Т. С. Клецька

Арифметика політична — у суспільствознавстві — наукова концепція використання кількісних досліджень під час вивчення соц.-екон. процесів і явищ, обчислення нац. доходу країни, обсягу нац. багатства тощо. Числове і табличне відображення сусп. явищ у межах А. п. застосовувалося для накопичення необх. інформації з метою аналізу соціодемограф., екон., ін. реалій та прогнозування їхнього подальшого розвитку. Розроблена в 17 ст. В. Петті і Дж. Граунтом. В. Петті, автор праці «Політична арифметика» (1676, 1690), запровадив відповід. термін, позначивши ним учення про структуру народонас. та його природні зміни. Уведений термін вказував на використання мат. підрахунків при вимірюванні фактів соц.-екон. життя («політика» при цьому позначала «науку про державу»). У сер. 17 ст. Дж. Граунт провів перший у світі емпірико-соціол. аналіз праці «Політична арифметика» (1662 під назвою «Природні та політичні спостереження відносно даних про смертність» («Natural and Political Observations Made upon the Bills of Mortality»), де вперше встановлено, що хлопчики народжуються частіше, ніж дівчата, смертність у містах перевищує народжуваність, пор. із сільською місцевістю. Для системної соц.-політ. статистики В. Петті використав А. п. у роботі «Політична анатомія Ірландії» («Political Anatomy of Ireland»; 1672). Він здійснив кількісні розрахунки щодо соц. складу, рівня життя та добробуту нас. країни, а також наслідків ірланд. повстання в сер. 17 ст. Крім того, В. Петті зробив порівн. аналіз Великої Британії, Голландії, Франції та ін. европ. країн за екон. показниками. Ціся праць В. Петті і Дж. Граунта активне використання соц. кількіс. досліджень було поновлене лише в 2-й пол. 19 ст., зокрема після виходу робіт А. Кетле та Е. Дюркгейма. В. Петті експериментував із кількіс. методиками збирання та аналізу соціолог. матеріалу, зокрема, розробив метод побічних обчислень, завдяки якому брак первинних даних можуть реконструювати ін. наявні дані. У дослідженнях використовував різноманітні соц. показники для визначення рівня добробуту родин (напр., кількість димарів на домівках), складу родин (напр., за показником кількості жертв ірланд. повстання). Внесок у розроблення методології А. п. здійснили також Е. Галлей, Г. Кінг (1650–1712; Велика Британія) та ін. В історії демографії, екон. та соц. статистики А. п. — перехідне явище від власне опису сусп. явищ до наук. спостереження за їхнім порядком і послідовністю, а також до збирання кількіс. емпірич. інформації для використання в сусп. адмініструванні.

Літ.: Современная западная социология / Сост.: Ю. Н. Давыдов, М. С. Ковалева, А. Ф. Филиппов. Москва, 1990; Антология экономической классики : в 2 т. / Сост. И. А. Столяров. Москва, 1993. Т. 1; Бартенев С. А. Политическая арифметика В. Петти // Экономические теории и школы (история и современность). Москва, 1996; Галицька Е. В., Прімерова О. К., Семіколенова С. В. Життєвий шлях та наукова діяльність Вільяма Петті // Статистика України. 2017. № 4.

М. В. Туленков

Арифметична прогресія — послідовність чисел, кожний наступ. член якої, починаючи від другого, відрізняється від поперед. на те саме число d , що називають різницею. А. п. задають

рекурентно: $a_1 = a$, $a_{n+1} = a_n + d$, або формулою її n -го члена — $a_n = a_1 + d(n-1)$. Усі члени А. п., окрім першого та остан., у разі скінчен. прогресії, мають властивість, відображ. формулою:

$$a_n = \frac{a_{n-1} + a_{n+1}}{2}.$$

Суму n перших членів А. п. обчислюють за формулою:

$$S_n = \frac{a_1 + a_n}{2} \cdot n.$$

Арифметичне доповнення числа — число, яке необхідно додати (див. *Додавання*) до даного числа, щоб отримати одиницю безпосередньо вищого порядку. Напр., А. д. ч. 0,1628 буде різниця $1 - 0,1628 = 0,8372$, А. д. ч. 5147 буде $10000 - 5147 = 4853$. А. д. ч. використовують під час обчислення логарифма десяткового числа та за усного виконання арифметичних дій із вел. числами.

Арифметичне середнє — див. *Середнє арифметичне*.

Арифметичний корінь — див. *Корінь арифметичний*.

Арифметичний n -вимірний простір — множина R^n впорядкованих послідовностей x_1, x_2, \dots, x_n , які складаються із чисел дійсних. Такі послідовності називають також арифметичними чи координатними векторами, саму множину R^n — координатним n -вимірним простором. Вектори $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$ і $y = (y_1, y_2, \dots, y_n)$ вважаються рівними, якщо $x_i = y_i$, $x_2 = y_2, \dots, x_n = y_n$. Множина R^n є вектор. простором, якщо операції додавання векторів і множення вектора на число задати покомпонентно: $x + y = (x_1 + y_1, x_2 + y_2, \dots, x_n + y_n)$, $x = (x_1, x_2, x_n)$. Вектор $0 = (0, 0, \dots, 0)$ називається нульовим, а вектор $-x = (-x_1, -x_2, \dots, -x_n)$ — протилежним до вектора $x = (x_1, x_2, \dots, x_n)$. Будь-який вектор однозначно представляється у вигляді лінійної комбінації векторів $e_1 = (1, 0, \dots, 0)$, $e_2 = (0, 1, \dots, 0)$, $e_n = (0, 0, \dots, 1)$. Базис e_1, e_2, \dots, e_n вектор. простору R^n називається стандартним. Лінійне відображення із R^n в R^m задається матрицею розміру $n \times m$ з дійсними елементами. Довільний n -вимірний дійсний векторний простір ізоморфний простору R^n . А. n -в. п. є нормованим простором відносно норми $\|x\| = \sqrt{x_1^2 + x_2^2 + \dots + x_n^2}$, евклідовим простором відносно скалярного добутку $\langle x, y \rangle = \sum_{i=1}^n x_i y_i$ і топологічним простором, базу якого утв. відкриті n -вимірні паралелепіпеди: $I = \{a < x < b\}$, де a і b — задані вектори (нерівності розглядаються покомпонентно). Широко використовується в алгебрі лінійній, геометрії, топології, матем. фізиці, теорії ймовірності та ін. областях математики, а також у фізиці.

Лит.: Замятин А. П., Булатов А. А., Верников Б. М. Алгебра и геометрия. Екатеринбург, 2001; Гельфанд И. М. Лекции по линейной алгебре. 8-е изд. Москва, 2009; Кутковецкий В. Я. Розпізнавання образів. Миколаїв, 2017; Кутковецкий В. Я. Теорія візуалізації багатовимірних об'єктів аналітичної геометрії // Наук. праці. Пед. 2018. Т. 313. Вип. 301.

В. М. Бондаренко

Арифметичний ряд порядку n — послідовність значень полінома степеня n $p(x) = a_0 + a_1 x +$

$+ a_2 x^2 + \dots + a_n x^n$ у точках, визнач. послідов. невід'єм. (див. *Нуль; Числа додатні*) значеннями змінної величини ($x = 0, 1, 2, \dots$). За $n = 1$ ряд арифметичний — це прогресія арифметична з першим членом a_0 і різницею a_1 .

Лит.: Алексеева Е. Е. Определение арифметического ряда и его свойства. Методика определения выражения общего члена арифметического ряда // Вестник Астраханского гос. тех. ун-та. 2006. № 4 (33).

Арифметичні дії над числами (основні) — додавання, віднімання, множення і ділення. Їх записують за допомогою символів «+», «-», « \times » і «:», а також знаку рівності «=». Запис. в такий спосіб арифмет. операції виконують у певній послідовності — спочатку множення і ділення, а потім додавання і віднімання. Напр., $3 + 4 \times 5 = 3 + 20 = 23$. Послідовність виконання операцій може бути змінено, якщо частину прикладу виокремити за допомогою дужок. У такому разі виокремл. частину обчислюють насамперед. Напр., $(6 + 4) : 5 = 10 : 5 = 2$. Властивості А. д. вивчає теорет. арифметика. У різні часи до А. д. відносили також піднесення до степеня, добування кореня, розв'язування числ. рівнянь й обчислення суми прогресій — прогресії арифметичної й прогресії геометричної. Історично список А. д. колись містив власне лічбу, подвоєння (окремо від множення), ділення на два й ділення з остачею (окремо від ділення націло). Дж. Непер у праці «Логістичне мистецтво» ділив А. д. за ступенями. На нижчому ступені були додавання й віднімання, на наступ. — множення й ділення, далі — піднесення до степеня й добування коренів. І. Арнольд (1900–1948; Україна, Росія) підтримував цю систему, але до дій третього ступеня відносив також логарифмування (див. *Логарифм*). Наразі такі дії як піднесення до степеня й добування коренів відносять до алгебри.

Лит.: Энциклопедия элементарной математики : в 5 кн. / Под ред. П. С. Александрова, А. И. Маркушевича, А. Я. Хинчина. Москва, 1951–1966; Делман И. Я. История арифметики. Москва, 1965; История математики : в 3 т. / Под ред. А. П. Юшкевича. Москва, 1970. Т. 1–2; Менингер К. История цифр. Числа, символы, слова / Пер. с англ. Москва, 2011.

Т. С. Клецька

Арифмометр (від грец. ἀριθμός — число і μέτρον — вимірювати) — настільний або портатив. мех. пристрій для виконання осн. арифметичних дій. Характер. рисою А. є введення, оброблення і передавання інформації користувачеві

Арифмометр. Пристрій «Фелікс» (СРСР)

з використанням виключно мех. пристроїв. А. — цифрові пристрої, тому результати обчислення абсолютно однознач. і не залежать від похибки зчитування. Моделі А. відрізняються *розрядністю даних*, які обробляються, ступенем автоматизації та конструкцією. Більшість А. оснащено пристроєм, що відображає кількість додавань і віднімань, лічильником обертів. Операції множення й ділення найчастіше реалізовані як послідовність додавань і віднімань. У процесі роботи з А. порядок дій завжди задається вручну: для виконання кожної арифмет. операції потрібно натиснути відповід. клавішу чи повернути відповід. важіль. Ідеї механізації обчислюв. процесу з'явилися наприкін. 15 ст. Уперше схему мех. підсумовуючого пристрою запропонував *Леонардо да Вінчі*. 1645 Б. *Паскаль* створив перший пристрій для додавання, 1675 — машину, що мала здатність виконувати чотири арифмет. дії. Ін. прототипом А. була машина Г. В. *Ляйбніца*, перша публіч. демонстрація якої відбулася 1673. Прилад дав змогу не лише додавати й віднімати багатознач. (12-розрядні) числа, а й множити і ділити їх. Однак осн. елемент цієї конструкції — ступінчастий валик — використовувався в А. підприємця і винахідника Ш. К. Тома де Кольмара (1785–1870; Франція), першому пристрої для обчислень, що виготовлявся промислово. На поч. 19 ст. А. давали можливість виконувати складні розрахунки, тому отримали шир. застосування під час проектування і буд-ва споруд, кораблів, мостів, проведення фін. операцій. Перші А. були ненадійні, дорогі й складні в ремонті та експлуатації. Використовуючи розробки Г. В. Ляйбніца, Ш. К. Тома де Кольмар створив пристрій, придат. для виконання осн. арифмет. дій, та дав йому назву «А.». Пром. вир-во розпочав 1818. Різні модифікації цього пристрою називалися «Томас-машини». Вдосконалення конструкції А. вніс В. Т. *Однер*, який замінив ступінчасті валики машини Г. В. Ляйбніца на зубчасте колесо зі змін. кільк. зубців. До 1914 тільки в Рос. імперії налічувалося понад 22 тис. А., удосконалених В. Т. Однером. У СРСР А. виробляли від сер. 1920-х до кін. 1960-х. Випуск продукції з-д у м. Москві (1929–1978) заг. обсягом кілька млн штук (з назвою з-ду пов'яз. назва А. «Фелікс»). В Україні Харків. електромех. з-д «Укрелектромаш» з 1934 випускав А. «Динамо». З розвитком обчислюв. техніки в 1970-х А. були витіснені електрон. *калькуляторами*.

Лит.: Кочанов Н. С. О вычислениях при помощи арифмометра. Москва, 1967; Апокин И. А., Майстров Л. Е. История вычислительной техники. Москва, 1990; Garfinkel S., Grunspan R. The Computer Book: From the Abacus to Artificial Intelligence, 250 Milestones in the History of Computer Science. New York, 2018.

Ю. В. Погушина

Арифмоморфоз (від грец. ἀριθμός — число і μορφή — вигляд, форма) — тип еволюц. перетворень, за якого змінюється число однорідних (гомономних) органів. Так, А. є збільшення кількості хвостових хребців у вторинноводних *хребетних* тварин (іхтіозаврів, китів та ін.) унаслідок переходу до життя у воді, зміна числа променів у плавцях риб тощо.

Лит.: Олейник Ю. Н. Арифмоморфоз лучей плавников бычка-кругляка *Neogobius melanostomus* (Pallas) // Вісник Одес. нац. ун-ту. 2009. Т. 14. Вип. 8.

Аріабхата. Пам'ятник на території Університету Савітрібай Фюле Пуне, м. Пуне (Індія)

Аріабхата, Аріабата, Арьябхата (санскр. आर्यभट; 476, м. Кусуманупури, тепер м. Патна, Індія — 550, там само) — астроном і математик. Достовір. відомості про життя відсутні. Надійно встановленим вважають лише рік народження, оскільки А. в трактаті «Аріабхатія» зазначив його. Радше за все, народився в Пн.Зх. Індії, на тер. царства Ашмака. У юнац. роки для продовження освіти переїхав у царство Магадха, де навчався в буддист. (див. *Буддизм*) монастирі Наланда й написав осн. праці. За деякими джерелами певн. час очолював навч. частину монастиря. Відомі назви двох творів А.: «Аріабхатія» (499) та «Аріа-сіддханта» (невідомо). До нашого часу дійшов лише перший із них. У цьому творі у вірш. формі викладено дашагітіку (систему чисел, астрон. константи й таблицю синусів), ганітападу (мат. операції та дії над числами), калакрійу (*календар*, розрахунки з'єднань планет і рухи небес. тіл по епіциклах), основи сфер. астрономії й розрахунки затемнень Сонця й Місяця. А. вважав, що планети, а саме: Місяць, Меркурій, Венера, Марс, Юпітер, Сатурн, розташ. у певній послідовності мірою віддалення їх від Землі, яку він позначав центром *Всесвіту* (див. *Геоцентризм*). В астрон. частині «Аріабхатії» наведено досить точні дані щодо розмірів Землі й Місяця. Для діам. Землі зазначено величину 13 440 км (сучас. значення — 12 742 км). Отже, похибка становила не більше за 5,5%. Відношення діам. Землі до діам. Місяця А. визначив як 10/3 (сучас. значення — 3,66). «Аріабхатія» мала вплив на подальший розвиток математики й астрономії в Індії. Іменем А. названо: *кратер метеоритний* на Місяці; перший інд. *спутник штучний* Землі, запущ. 19.04.1975 за допомогою *ракет*-носія й признач. для вивчення Сонця, зем. *іоносфери*; вид бактерій, виявлений 2009 у *стратосфері*.

Пр.: The Aryabhatiya Of Aryabhata: An Ancient Indian Work On Mathematics And Astronomy. Chicago, 1930.

Лит.: Бонгард-Левин Г. М. Ариабата и его время // Природа. 1976. № 8; Володарский А. И. Астрономия в древней Индии // Ист.-астр. исслед. 1976. Т. 12; Володарский А. И. Ариабхата: К 1500-летию со дня рождения. Москва, 1977; Володарский А. И. Очерки истории средневековой индийской математики. Москва, 1977; Колчинский И. Г., Корсунь А. А., Родригес М. Г. Астрономы: Биографический справочник. 2-е изд., перераб. и доп. Киев, 1986; Еремеева А. И., Цицин Ф. А. История астрономии (основные этапы развития астрономической картины мира). Москва, 1989; Studies in Indian Mathematics and Astronomy: Selected Articles of Kripa Shankar Shukla. Singapore, 2019.

О. Г. Шевчук

Аріадна (грец. Αριάδνη) — 1) У давньогрецькій міфології — царівна, донька *Міноса* та Пасифаї, яка допомогла *Тесею* знищити *Мінотавра*. За легендою, чудовисько мешкало у Кноссі (місто-державна на о. Крит), в лабіринті, спорудженому *Дедалом*. На вимогу *Міноса* щороку (або раз на 3 р.) *Афіни* надсилали людожеру *Мінотавру* 7 юнаків і 7 дівчат. *Тесей* прибув разом із приреченими афінянами, щоб убити *Мінотавра* і звільнити *Афіни* від данини. Йому допомогла А., яка пристрасно в нього закохалася. Вона дала *Тесею* клубок ниток і клинок. Рухаючись лабіринтом, *Тесей* розплутував клубок, за ниткою знайшов зворотну дорогу після перемоги над *Мінотавром*. Його герой убив подарованим А. гострим клинком. Після перемоги *Тесей* забрав із собою А., однак залишив її на о. Наксос. За од-

нією з версій міфу, А. вбила стрілами *Артеміда*. За іншою, А. стала жрицею, з часом дружиною *Діоніса*. На весілля вона отримала від богів подарунок — вінець роботи *Гefеста*, що згодом, після її смерті, був піднесений на небеса й утворив сузір'я Північної Корони (у давнину сузір'я

Аріадна. «Аріадна, покинута Тесеєм». Худ. Ангеліка Кауфман, 1774. Музей витончених мистецтв, м. Х'юстон (США)

називалося Вінцем А.). За одним із міфів, *Зевс* дарував А. безсмертя. До образу А. зверталися живописці *Тиціан*, *А. Карраччі*, *Е. Делакруа*, *М. Дені*, *Дж. де Кіріко* тощо. А. — персонаж трагедії «Тесей» *Софокла*, п'єси «Аріадна» А. Мілна (1882–1956; Велика Британія), драми у віршах «Аріадна» *М. Цветаєвої* тощо. Образ А. знайшов відображення в муз. мистецтві, їй присвятили свої опери *К. Монтеверді*, *Р. Штрауса*, *Д. Мійо* та ін. На честь А. названо астероїд 43, відкритий 1857.

2) **П е р е н о с н о** — «нитка А.» — те, що дає правильний напрямок, керівна думка, спосіб, що допомагає вийти зі скрутного становища, розв'язати запутане питання.

Лит.: Бакстон Р. Критский Эрос, или странные судьбы Ариадны // Русская антропологическая школа: Труды. 2004. Вып. 1; Кун М. А. Легенды і міфи стародавньої Греції / Пер. з рос. Київ, 2008; Одесская М. М. Куда ведет нить Ариадны? // Вестник Рос. гос. гуманитар. ун-та. Сер.: Лит.-вед. Яз.-знание. Культурол. 2010. № 2 (45); Ковбасенко Ю. І. Антична література. 3-те вид., розшир. та допов. Київ, 2014; Кондрашов А. Кто есть кто в мифологии Древней Греции и Рима. 1738 героев и мифов. Москва, 2016.

Аріанда Матійцьо, Ніна (англ. Arianda Matijcio, Nina; 18.09.1984, м. Нью-Йорк, США) — актриса театру і кіно. Нар. в сім'ї укр. емігрантів. Дитинство провела в м. Кліфтоні (шт. Нью-Джерсі). Була членом орг-ції «Пласт» та відвідувала укр. танцювальну студію ансамблю «Сизокрилі». Брала уроки актор. майстерності у студії Г. Бергхофа (1909–1990; США). Упродовж одного семестру навчалась у Школі виконав. мист-в (м. Нью-Йорк), потім переїхала до м. Гайдельберга (земля Баден-Вюртемберг, Німеччина). 2001 повернулася до США (після невдалих спроб вступити до мист. закладів освіти у Великій Британії). 2006 закінчила Коледж вільних мист-в імені Ю. Ланга (м. Нью-Йорк) зі ступенем бакалавра гуманітар. наук. Навчалася у *Нью-Йорк-*

ському університеті в Школі мистецтв Тісч. 2009 здобула ступінь магістра красних мист-в. 2011 дебютувала на Бродвеї в ролі Біллі Доун у п'єсі «Народжена вчора» Г. Каніна, отримавши схвальні відгуки критиків і номінацію на премію «Тоні». Поза Бродвеем дебютувала 2010 у театрі компанії «Класична сцена» у п'єсі «Венера в хурті» Д. Айвза за романом Л. фон Захер-Мазоха. У листопаді 2011 виставу було представлено на Бродвеї в театрі С. Дж. Фрідмана. 2012 за роль Ванди Джордан у бродвейській постановці А. отримала премію «Тоні». Зіграла також у п'єсі С. Шепарда «Божевільна кохання» (2014 на фестивалі у м. Вільямстауні, шт. Вермонт, 2015 у театрі С. Дж. Фрідмана на Бродвеї). Знімається у кіно. Зокрема, виконала ролі у комедії «Перемагай» (реж. Т. Мак-Карті), драмі «Небо і земля» (реж. В. Фарміга), картині «Північ у Парижі» (реж. В. Аллен), кримін. комедії «Як вкрати хмарочос» (реж. Б. Ратнер; усі — 2011), кримін. драмі «Гангста Love» (реж. Р. де Фелітта; 2014), у двох частинах драми «Зникнення Елеанор Рігбі» (реж. Н. Бенсон; 2013–2014), біогр. фільмі «Флоренс Фостер Дженкінс» (реж. С. Фрірз; 2016), трилері «Ніколи тут» (реж. К. Томан; 2017), біогр. комедійно-драм. фільмі «Стен і Оллі» (реж. Дж. С. Бейрд; 2018), драмі «Річард Джуелл» (реж. К. Іствуд; 2019). Знімається в серіалах, серед яких «Ганнібал» (2013–2015), «Голіаф» (2016) та ін. У дитинстві А. відвідувала Україну. Після розпаду СРСР батьки А. надіслали лист Президенту США Дж. Г. В. Бушу з проханням допомогти Україні, а дівчинка вклала туди свій малюнок амер. і укр. прапорів. 1993 А. написала лист Президенту США В. Дж. Клінтону і Президенту України Л. Кравчуку. Відповіді від амер. президентів не було, Л. Кравчук запросив дівчинку разом із батьками в Україну. Вона побувала на прийомі у Президента, відвідала концерт, школу в м. Чернігові.

Лит.: Lahr J. The Natural: Nina Arianda: Broadway's new star // The New Yorker. 2011. № 87 (35).

Аріанство — одна з ранніх течій у *християнстві*, визнана єретичною; реліг.-філос. вчення, розвинуте *Арієм*, пресвітером м. *Александрії*. В основі — заперечення єдиносущності Бога-Отця і Бога-Сина, та обстоювання ієрархії. підпорядкування *іпостасей Трійці*. Умовною датою виникнення А. вважають 317, коли відбулися дебати між Арієм та александр. єпископом Олександром. Предтечами А. стали течії *монархіанства* (зокрема адопціонізму, *модалізму*) та *субординатизму*, що виникли в 3 ст. і вперше заперечили Божеств. походження *Ісуса Христа*; філос.-богословська «теорія субординації» *Орігена*, за якою Ісус не міг бути прирівняним до Бога. А. зміцнилося після проголошення християнства держ. релігією *Римської імперії*, його швидко поширення (особливо на Сх.) загрожувало розколом у Церкві та напруженням політ. ситуації. А. стало безпосер. причиною для скликання першого Вселенського собору (див. *Вселенські собори*). Спочатку помісний Антіохійський собор засудив єп. *Євсевія Кесарійського* за підтримку А. (324), згодом А. загалом було засуджене *Нікейським собором* 325. А. критикували тогочас. церк. діячі й філософи, зокрема *Афанасій Великий*, *Іоанн Дамаскін*, *Діонісій Ареопagit* тощо. Наприкін. правління *Костянтина Великого* з політ. обставин ставлення до А. були дещо

Аріанда Матійцьо Ніна

пом'якшене. Прибічниками А. були єп. Євсевій Нікомедійський (пом. 341), єп. Євсевій Кесарійський, грец. історик Філосторгій (368–439) та ін. Суперечки навколо аріанського питання тривали на Антіохійському (341), Армініо-Селевкійському (359), Александрійському (362) тощо церк. соборах. Повторно А. було засуджене як *єресь* на II Вселенському (I Константиноп.) соборі 381. Попри засудження, А. підтримувала значна частина християн. нас. імперії, зокрема й представники політ. і військ. еліти (імператори Констанцій II, Валент, полководець Ріцімер тощо). З Рим. імперії А. поширилося до герм. народів. Першими сприйняли А. *готи* у 4 ст.; аріанець єп. Вульфіль здійснив перекл. *Біблії* готською мовою. Потім А. утвердилося у *вестготів*, *остготів*, *лангобардів*, *вандалів* та ін., набувши статусу держ. релігії. Пізніші відмови варвар. правителів від А. мали, як правило, політ. характер. Король *франків* *Хлодвіг I* уперше використав гасло боротьби з А. як засіб у зовн. політиці, зокрема для обґрунтування війни із вестготами (507–509). Остаточно А. зникло у 2-й пол. 7 ст., але стало основою для виникнення низки анти-тринітарних течій (див. *Антитринітаризм*).

Дж.: Афанасій Великий. К епископам Єгипта і Ливії — окружное послание против ариан // Творения : в 4 ч. Москва, 1902. Ч. 2.

Лит.: Головащенко С. Історія християнства. Київ, 1999; Шмалій В., св. Аріанство // Православна енциклопедія : в 50 т. Москва, 2000. Т. 3; Жданович О. Аріанство в епоху Константина Великого. Київ, 2009; Ісиченко І., архієп. Загальна Церковна Історія. Харків, 2009; Крайнев В. В., Зиньковская И. В. К вопросу о начале христианизации готов в IV веке // Вестник Воронежского гос. ун-та. Сер.: Ист. Политол. Социол. 2018. № 3; Шепетяк О. М. Християнство франків: формування вектору Європейської цивілізації // Укр. релігієзнав. 2018. № 86.

В. В. Ластовський

Аріанта ефіопська (*Arianta aethiops*) — вид червононого молюсків ряду *легеневих*, занесений до *Червоної книги України*. Черепашка чорна (губа устя біла), куполоподібна, з 5 обертами. Висота черепашки — 14–17 мм, ширина — 19–23 мм. *Ареал* виду охоплює пояс смерекових лісів, субальпійської рослинності та кам'яних розсіпів на полонинах пн. частини Сх. Карпат, трапляється лише у високогір. ділянках Укр. Карпат. Природоохор. статус виду — рідкісний. Чисельність незначна: у гол. біотопах — приблизно 3–4 особини на 1 м². Причини зниження чисельності — лісогосп. роботи і випасання худоби, які призводять до загибелі молюсків. Збереження виду потребує охорони місць існування тварин.

Лит.: Червона книга України. Тваринний світ / За гал. ред. І. А. Акімова. Київ, 2009.

О. О. Байдашніков

Аріапиф, Аріапейт (грец. Ἀριαπίτης; 1 пол. 5 ст. до н. е., точні дати народження і смерті невідомі) — цар *скіфів*, батько *Скіла* й *Октамасад*. Діяльність А. описав *Геродот* у «Історіях» (книга IV — «Мельпомена»). Ймовірно, під час правління А. було стабілізовано відносини між скіфами й Античними державами *Північного Причорномор'я*. А. вступив у династич. шлюб із дочкою *Терея I* (Тереса I) — царя першої фрак. д-ви — *Одриського царства*. Історик Ю. Виноградов (1946–2000; Росія) висловив думку про встанов-

лення цим царем протекторату над м. *Ольвією*, однак документ. підтвердженнь гіпотези немає. А. загинув під час збройного конфлікту з *агатиридами*. За свідченням *Геродота*, його убив цар агатирисів *Спаргапиф* (Спаргапейт). Опікун А. *Тимн*, який мешкав в м. *Ольвії*, надав *Геродоту* свідчення про походження скіф. філософа *Анахарсиса*. Після загибелі А. царем скіфів став *Скіл*, після вбивства останнього — *Октамасад*.

Дж.: Геродот. Історії в дев'яти книгах / Пер. із старогрецьк. А. О. Білецького. Харків, 2006.

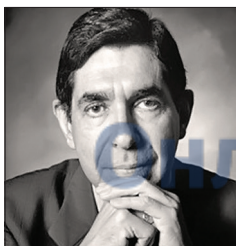
Лит.: Виноградов Ю. Перстень царя Скіла: Политическая и династическая история скифов первой половины V в. до н. э. // Сов. археол. 1980. № 3; Виноградов Ю. Политическая история ольвийского полиса VII–I в. до н.э. Москва, 1989; Rolle R. The World of Scythians. London, 1989.

Аріас Санчес, Оскар Рафаель де Хесус (ісп. Arias Sanchez, Oscar Rafael de Jesus; 13.09.1940, м. Ередія, Коста-Рика, за ін. даними — м. Сан-Хосе, Коста-Рика) — політичний, державний діяч, президент *Коста-Рики* (1986–1990, 2006–2010), лауреат Нобелівської премії миру (1987). Навчався в коледжі св. Франциска в м. Сан-Хосе, Закінчив Ун-т Коста-Рики. 1967 вступив до *Лондонської школи економіки й політичних наук*, де отримав ступінь доктора економіки; 1974 отримав ступінь доктора політології в *Есекському ун-ті* (Велика Британія). 1969–1974 — професор політології в Ун-ті Коста-Рики. Зі студ. років брав участь у роботі *Партії нац. визволення*, що належала до соціал-демократичного крила. 1970 розпочав політ. кар'єру як помічник президента Х. Фігереса Феррера. 1972–1977 — міністр планування та екон. політики. 1978–1981 — депутат парламенту. 1975 обраний міжнар. секретарем *Партії нац. визволення*, 1979 — її ген. секретарем. Представляв партію на кількох конгресах *Соціалістичного інтернаціоналу*. 1986 одержав перемогу на президентських виборах. Переорієнтував економіку країни: від традиц. експорту кави й бананів до розвитку туристичної сфери та експорту екзотичних фруктів і квітів. Попри належність до соціал-демокр. партії, А. пропагував модель неоліберальної економіки. У сфері зовн. політики виступив ідеологом мирного врегулювання кризи в країнах Центр. Америки. У серпні 1987 Коста-Рика, Гватемала, Сальвадор, Гондурас і Нікарагуа підписали запропоновану А. угоду, що, зокрема, мала на меті вільні вибори, гарантії прав людини, припинення іноз. втручання у внутр. справи д-в. А. закликав до поглиблення інтеграції країн Центр. Америки, сприяв створенню Центральноамер. парламенту (засн. 1991). Удруге обраний президентом Коста-Рики 2006. У цей період більше приділяв увагу розвитку освітньої системи. Став посередником при врегулюванні політ. кризи в Гондурасі 2009. Після відставки А. бере участь у діяльності благодійних, правозахисних громад. орг-цій. За ініціативу мирного врегулювання кризи в країнах Центр. Америки А. удостоєний Нобелів. премії миру. Грошова частина премії стала основою Фонду А. за мир і прогрес людства (1988), що сприяє розвитку демократії, розв'язанню конфліктів і відновленню країн Центр. Америки.

Пр.: Grupos de Presión en Costa Rica. San Jose, 1974; Quien Gobierna en Costa Rica? («Who Governs?»). San Jose, 1976; Discursos del presidente de la república : in 4 vol. San José, 1987–1989; Hagamos juntos el camino de la paz: discurs-

Аріанта ефіопська (*Arianta aethiops*)

Аріас Санчес Оскар Рафаель де Хесус

so del Doctor Oscar Arias Sánchez en la Universidad de Harvard, el 24 de setiembre de 1987. San José, 1987; Hagamos Juntos el Camino: Discursos, Artículos y Ensayos. Costa Rica, 2005.

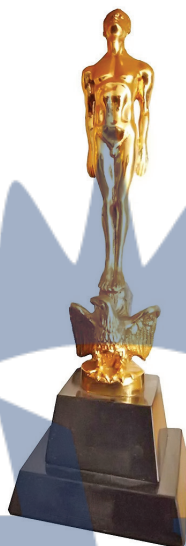
Лит.: Ameringer Ch. D. Don Pepe: A Political Biography of José Figueres of Costa Rica. Albuquerque, 1978; Лауреаты Нобелевской премии : в 2 кн. / Пер. с англ. Москва, 1992; The Costa Rica Reader: History, Culture, Politics / Ed. by S. Palmer, I. Molina. Durham, 2004; Cox V. Oscar Arias Sánchez: Bringing Peace to Central America. New York, 2007; Abrams I. The Nobel Peace Prize and the Laureates. 2nd ed. Sagamore Beach, 2012; Faulkner N. Top 101 Reformers, Revolutionaries, Activists, and Change Agents. New York, 2017.

Аріва́ра-но На́ріхі́ра (яп. 在原業平, ありわらのなりひら; 825 — 09.07.880) — поет, художник, онук яп. імп. Камму. Писав у жанрі *танка*. Один із шести «безсмертних поетів» початку періоду *Хейан*. Був п'ятим сином принца Або й онуком 51-го імп. Японії Хейдзєя. Його мати, принцеса Іто, — дочка імп. Камму (батька Хейдзєя). Тож поет був пов'язаний з імп. Камму по лінії обох батьків. Коли подорослішав, отримав кланове ім'я — А. Від 841 обіймав різні посади при дворі, служив у гвардії Правого крила, 865 став гол. конюшим, 877 — заст. другого военачальника. Був заст. губернатора в провінціях Сагамі та Міно. Наприкінці життя перебував на посаді

Аріва́ра-но На́ріхі́ра.
Худ. Кано Тан'ю, 1648

гол. архіваріуса Імператор. архіву. А. хоч і належав до благородного роду, так і не зміг отримати посаду вищу за цивільну. Невдачу в політ. царині пов'язують зі скандалом, у який були вплетані він і Фудзівара-но Такаіко, дружина імп., або ж ін. високопоставлена особа. Відомий як автор вишуканої любовної лірики. Образ А. — яп. варіант *Дон Жуана*, його пригоди описано в повісті «Ісе моногатарі» (伊勢物語; кін. 9 — поч. 10 ст.), авторство якої приписують А. Багато його танка

«Аріель». Статуетка премії

ввійшли в офіц. придворні *антології*, 30 віршів є в антології яп. ліричної поезії *вака* «Кокінсю» (古今和歌集; 905–920) та ін. збірниках. Зберігся його особисте зібрання віршів — «Наріхіра сю» (業平集; 880). Пригоди А. стали матеріалом для «Повісті про принца Гендзі» («Гендзі моногатарі», 源氏物語; між 1001 і 1005) *Мурасакі Сікібу*.

«Аріель» премія (ісп. Premio Ariel) — мексиканська нац. кінопремія. Вручається щорічно Академією кінематограф. мист-в і наук Мексики. Перша церемонія нагородження відбулася 17.05.1947 у нічному клубі «Ель Патіо» в м. Мехіко. Перший нагороджений фільм «Хутір» (реж. Р. Гавальдон за романом В. Бласко Ібаньєса; 1945). Упродовж 1958–1972 церемоній не відбувалося. Приз — статуетка у формі фігури чоловіка (скульптор І. Асунсо; 1890–1965). Премію названо за однойм. книгою-есе Х. Е. Родо, основною ідеєю якої був захист свободи й автономії латиноамер. культури в протистоянні з прагматизмом і утилітаризмом амер. ідеології. Оригінал скульптури зберігається на кіностудії «Чурубуско» в м. Мехіко. Існують «Золотий Аріель», який вручають за найкращий фільм і особливі заслуги в кіногалузі, та «Срібний Аріель», що вручають у 25 номінаціях (найкраща жіноча роль, найкраща чоловіча роль, найкращий сценарій тощо). Більшість із них аналогічні до номінацій премії «Оскар», але є й оригінальні — за найкращий ібероамер. фільм, за найкращий перший фільм молодого кінорежисера. Вважається найпрестижнішою кінопремією Мексики. Найбільш титулований фільм — фантазійна драма «Лабіринт Фавна» (реж. Г. дель Торо; 2006), який 2006 здобув 10 нагород із 12 номінацій.

Лит.: Mora C. Mexican Cinema: Reflections of a Society, 1896–2004. 3rd ed. Jefferson; London, 2012.

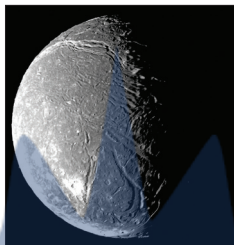
Аріель, Аріель — четвертий за величиною супутник (див. *Супутники планет*) *Урана*. Відкрито 24.10.1851 В. Ласселлом (1799–1880; Велика Британія) і названо на честь сільфа з поеми А. Поупа «Викрадення локона» («The Rape of the Lock»; 1712), а також духа у творі В. Шекспіра «Буря» («The Tempest»; 1623). Екватор. площина *Урана* майже перпендикуляр. до площини його орбіти (кут нахилу дорівнює 97,8°), площина орбіти А. практично збігається з екватор. площиною *Урана*. Це призводить до вагомих сезон. змін в умовах освітленості А. (тривалість сезону на *Урані* та його супутниках дорівнює майже 21 зем. рік). Тому на кож. полюсі А. 42 р. триває поляр. ніч, 42 р. — поляр. день. Сонце під час сонцестоянь на полюсах (почергово) майже досягає зеніту. Ймовірно, утворився з акреції (див. *Акреція*) диска, що оточував планету відразу після її формування з протопланет. газ. хмари. Діапазон змін фаз. кута А. для зем. спостерігача — у межах від 0° до 3°. Візуальна зоряна величина в серед. опозиції — 14,47^m. Фаз. інтеграл становить бл. 1,05. Для зем. спостерігача А. є непростим об'єктом відстеження через велику різницю блиску з *Ураном* (майже в 3 000 разів) та невелику макс. кут. відстань від нього — 12,5". Вел. піввісь орбіти — 191 020 км, ексцентриситет орбіти — 0,0012 (тобто орбіта А. практично колова). Нахил орбіти до екватор. площини *Урана* — 0,26°. Орбіт. сидеричний період обертання

А. дорівнює 2,52 доби (60 год. 29 хв), при цьому він синхроніз. з його осевим сидер. періодом за рахунок дії приплив. сил із боку Урана. Відповідно, А. завжди повернутий до планети одним боком (як і Місяць до Землі). Орбіт. швидкість руху А. — 5,57 км/с, що майже шестеро перевищує відповід. показник для Місяця. Орбіта А. повністю лежить усередині *магнітосфери* Урана. Тому з його веденою півкулею постійно зіштовхуються частинки магнітосфер. *плазми* планети, швидкість руху яких набагато більша за орбіт. швидкість А. (період обертання плазм. частинок дорівнює періоду осевого обертання Урана — 17 год. 14,5 хв). Імовірно, це зумовлює потемніння веденої півкулі А. В А. майже правильна куляста форма. Габарит. розміри $1\,162,2 \times 1\,155,8 \times 1\,155,4$ км. Серед. радіус — $(578,9 \pm 0,60)$ км. Пл. поверхні становить $4\,211\,300$ км², об'єм супутника — $812,6$ млн км³, маса — $(1,353 \pm 0,120) \cdot 10^{21}$ кг (1,8% від маси Місяця). За таких значень маси й об'єму серед. густина А. — $(1,592 \pm 0,15)$ г/см³. Це означає, що супутник складається прибіл. з рів. частин *льоду* й щільніших порід. Друга косм. швидкість із поверхні А. — 0,558 км/с. Нахил осі обертання до площини орбіти практично дорівнює нулю. Макс. т-ра на поверхні супутника в підсоняч. точці на екваторі — 85 К (на затемн. стороні може знижуватися до 55 К); наведені значення розраховано теоретично. Геометр. *альbedo* поверхні А. дорівнює 0,53, це найсвітліший із супутників Урана. Поверхня А. демонструє сильний опозиц. ефект: за збільшення фаз. кута від 0° до 1° відбив. здатність зменшується з 53% до 35%. В А. склад. рельєф поверхні. Практично вся вона густо всяяна *кратерами*, ділянками, які пересіч. обривами, *каньйонами* і *хребтами гірськими*. Найбільший кратер — Іангоор (діаметр — 78 км). Поверхня А. в багатьох місцях укрита відкладеннями дуже світлого матеріалу, напевно, *інею*. Висота стінок рифт. (див. *Рифт*) долин досягає 10 км. Найдовша система каньйонів А. — т. з. каньйони Качина, протяжність — понад 620 км. За допомогою інфрачервоної спектроскопії на поверхні супутника виявлено *лід*, а також вуглекислий газ (CO₂). На 2018 майже всі дані про рельєф А. зібрано 1986, коли систему Урана пролітав косм. апарат «Вояджер-2»; тоді сфотографовано 35% поверхні.

Лит.: Thomas P. C. Radii, Shapes, and Topography of the Satellites of Uranus from Limb Coordinates // Icarus. 1988. Vol. 73. № 3; Hillier J., Squyres St. Thermal Stress Tectonics on the Satellites of Saturn and Uranus // Journal of Geophysical Research. 1991. Vol. 96. № E1; Jacobson R. A., Campbell J. K., Taylor A. H. et al. The Masses of Uranus and its Major Satellites from Voyager Tracking Data and Earth based Uranian satellite data // The Astronomical Journal. 1992. Vol. 103. № 6; Арієль // Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климичина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Wilkinson J. The Solar System in Close-Up. Cham, 2016.

О. Г. Шевчук

«Ар. І. Ем.» (англ. «R.E.M.», від «Rapid Eye Movement», букв. — швидкий рух очей під час фази швидкого сну) — американський рок-гурт, провідний представник жанру альтернативного року. Склад гурту: Стайп, Майкл [англ. Stipe, Michael; повне ім'я — Стайп, Джон Майкл (англ. Stipe, John Michael); 04.01.1960, м. Декейтер, шт. Джорджія, США] — лідер гурту, музикант,

Арієль. Фото, зроблене автоматичною міжпланетною станцією «Вояджер-2», 1986

співак, автор пісень, кінопродюсер, фотохудожник; роль у гурті — фронтмен (вокал; 1980–2011); Бак, Пітер [англ. Buck, Peter; повне ім'я — Бак, Пітер Лоуренс (англ. Buck, Peter Lawrence); 06.12.1956, м. Берклі, шт. Каліфорнія, США] — музикант, гітарист, композитор, автор пісень, продюсер; роль у гурті — гітара, мандоліна, банджо (1980–2011); Міллз, Майк [англ. Mills, Mike; повне ім'я — Міллз, Майкл Едвард (англ. Mills, Michael Edward); 17.12.1958, округ Орендж, шт. Джорджія, США] — музикант, гітарист, композитор, співак, піаніст, продюсер; роль у гурті — бас-гітара, клавішні, бек-вокал (1980–2011); Беррі, Білл [англ. Berry, Bill; повне ім'я — Беррі, Вільям Томас (англ. Berry, William Thomas); 31.07.1958, м. Дулут, шт. Міннесота, США] — музикант, гітарист, композитор, автор пісень; роль у гурті — барабани, перкусія, бек-вокал (1980–1997; гостьові виступи 2003, 2005, 2006, 2007). Гурт утв. у м. Атенсі (шт. Джорджія, округ Кларк, США) в 1980. Музиканти, що навчалися на той час в Ун-ті шт. Джорджія, вирішили об'єднатися в гурт і виступати разом. Назву М. Стайп обрав випадково з мед. словника — це мед. термін, який означає явище, що виникає під час фази швидкого сну, коли людина бачить сни. Перший концерт гурту відбувся 05.04.1980 в закинутій церкві в м. Атенсі. Упродовж наступних 2 р. гурт успішно виступав у пд. штатах США. Музиканти залишили навчання в ун-ті й зосередилися на творчості. 1981 гурт випустив перший сингл «Radio Free Europe». Попри малий наклад, газета «Нью-Йорк Таймс» («The New York Times») визнала його одним із 10 найкращих синглів року. 1983 вийшов дебют. альбом «Murmur», у жовтні 1983 гурт уперше виступив на телебаченні, у листопаді вирушив у турне Європою (Велика Британія, Нідерланди, Франція). 1987 вийшов п'ятий альбом «Document», продаж якого перевищив 1 млн примірників. Сингл «The One I

«Ар. І. Ем.». Гурт на гастролях, 2008

Love» з цього альбому потрапив до двадцятки найкращих у США, Канаді й Великій Британії. 1988 гурт підписав контракт із концерном «Ворнер Мюзік Груп» («Warner Music Group»). Пер-

ший випущений ними разом альбом «Green» (1988) приніс гурту міжнар. визнання, продаж сягнув понад 4 млн примірників по всьому світу. Для промоції альбому в січні 1989 гурт вирушив у світ. тур (Японія, Нова Зеландія, Австралія, США, НДР, Нідерланди, Велика Британія, Норвегія, Швейцарія, ФРН, Італія, Ірландія, Бельгія). Продаж 7-го альбому гурту «Out of Time» (1991) у 1991–1996 становив 4,2 млн копій у США та понад 12 млн по всьому світу. Перший сингл альбому «Losing My Religion» став міжнар. хітом, відеокліп був показаний на муз. каналі MTV. Став найуспішнішим синглом гурту за версією журн. «Білборд» («Billboard»), посів 4-те місце в рейтингу «Billboard Hot 100». За нього гурт отримав 3 нагороди «Греммі». Дев'ятий альбом гурту «Monster» (1994) також мав світ. успіх, було продано понад 9 млн примірників. У січні 1995 гурт вирушив у світове турне (Австралія, Нова Зеландія, Японія, Тайвань, Гонконг, Сінгапур, Іспанія, Франція, Італія, Швейцарія, Німеччина, Фінляндія, Норвегія, Данія, Велика Британія). 1996 уклав нову угоду з «Ворнер Мюзик Груп», це був найбільший контракт у тогочас. муз. індустрії (80 млн дол. США). У квітні 1997 Б. Беррі вирішив залишити гурт, надалі музиканти виступали утрьох. 1999 гурт виступив автором музики до фільму реж. М. Формана «Людина на місяці», присвяченому життю коміка Е. Кауфмана (1949–1984; США), одна з пісень дала назву фільму. Після виходу 13-го диску гурту «Around the Sun» (2004) музиканти в січні 2005 знов вирушили у світове турне Європою, ПАР, Австралією, Новою Зеландією, Японією і Гонконгом. 2007 вийшов перший концерт. альбом гурту з двох дисків CD і одного DVD з концерту в м. Дубліні. Останній студійний альбом гурту «Collapse into Now» вийшов у березні 2011, турне на його підтримку не проводилося. За 1982–2011 шість альбомів стали платиновими. 21.09.2011 на офіц. сайті гурту було оголошено про його розпад. Учасників гурту вважають батьками-засновниками жанру алтернатив. року. Він поєднував елементи фольк-року, коледж-року, інді-року, постпанку, дженгл-попу. Стиль гри гітариста П. Бака називають найяскравішою особливістю музики гурту. У піснях, написаних на поч. творчості гурту, слова не відігравали провідної ролі. Стиль співу М. Стайпа критики називали «бурмотінням», тому його тексти часто були складно зрозуміти. З часом його спів став чіткішим, із сер. 1980-х у піснях з'явилися серйозні теми, як-от охорона довкілля, в альбомах «Document» і «Green» — політ. проблеми. Станом на 2017 вийшло 15 студійних альбомів гурту, 3 концерт. альбоми, 16 збірників, 12 відеоальбомів, 77 муз. відеокліпів, 6 міні-альбомів, 63 синглів, 1 саундтрек та 1 ремікс-альбом. Продано понад 85 млн копій студійних альбомів по всьому світу, що дало змогу гурту потрапити до списку «Billboard Top 200» найпопуляр. муз. виконавців за версією журн. «Білборд». За рейтингом журн. «Роллінг Стоун» («Rolling Stone»; 2005) гурт посів 97 місце серед найвизнач. виконавців усіх часів, 2007 його включено до Зали слави рок-н-ролу (англ. Rock and Roll Hall of Fame). На 2017 гурт отримав 32 нагороди в 40 номінаціях, зокрема 3 нагороди «Греммі», 2 нагороди журн. «Білборд» («Billboard Music Award»), 12 муз. нагород США («MTV Video Music Awards») тощо.

Лит.: Grey M. It Crawled from the South: An R.E.M. Companion. Boston, 1997; Platt J., Heylin C. The R.E.M. Companion: Two Decades of Commentary. New York, 1998; Buckley D. R.E.M.: Fiction: An Alternative Biography. London, 2003; Black J. Reveal: The Story of R.E.M. San Francisco, 2004; Jovanovic R. Michael Stipe: The Biography. London, 2007; Fletcher T. Perfect Circle: the Story of R.E.M. London, 2019.

І. П. Волинець

Арієві (Ariidae) — родина променеперих риб ряду *сомоподібних*. А. — одні з небагатьох сомів, що в процесі еволюції повернулися з прісних вод до морських. Мешкають переважно в прибережних троп., субтроп. або помірних водах Світового ок., у гирлах річок. Деякі з А. повторно повернулися у прісні водойми. Тіло А. видовжене, серед. величини або вел., з 3, рідше 2 парами вусиків. Позаду спин. плавця є особл. плавець, наповнений жиром і позбавлений звич. твердих променів. У деяких А. сомів грудні та спинний плавці озброєні гостр. отруйними шипами, що в разі поранення спричиняють у людини запалення та

Арієві. Арієві (*Bagre marinus*)

набряк. Багатьом А. притаманне піклування про потомство: вони влаштовують гнізда-ямки для ікри, у деяких видів самці виношують ікру в рот. порожнині. Окремі представники А. (*Galeichthys felis* та *Bagre marinus*) здатні видавати голосні звуки, які, на думку вчених, полегшують орієнтування під час утворення зграй у нічний час. Звуки, що нагадують різкий скрип, виникають за допомогою особливо влаштованого замкального механізму з колючок спин. і грудн. плавців. Деякі фахівці порівнюють це явище з ехолокацією в дельфінів, такий спосіб навігації навіть ефективніший за зір і бічну лінію. До найвідом. А. належать *Bagre marinus* та сомик-галеїхт *Galeichthys felis*, яких можна вживати в їжу. Вони поширені уздовж зх. узбережжя Атлантичного ок. від шт. Массачусетс (США) до Мексики. В акваріумістиці використовують колумбійсько-го акулячого сома (*Ariopsis seemanni*), поширеного в Мексиці, Нікарагуа, Сальвадорі, Гватемалі, Колумбії, Перу, Еквадорі та Коста-Риці.

Лит.: Нельсон Д. С. Рыбы мировой фауны / Пер. с англ. Н. Г. Богунцкой. Москва, 2009; Newell R. C. Adaptation to Environment: Essays on the Physiology of Marine Animals. Kent City, 2013; Nelson J. S., Grande T. C., Wilson M. V. Fishes of the World. Hoboken, 2016.

Д. С. Луценко

Арієль, Аріїл (івр. אֲרִיֵּל — ймовірно, «лев Божий» або «вогнище Бога») — 1) У давньоєврейській міфології — дух повітря (ефіру) і вод. У гностицизмі — один з архонтів, творців матер. космосу. Згадується в рабиністичній л-рі та середньовіч. магічних текстах [«Малий ключ Соломона» («Lemegeton Clavicula Salomonis»), «Гримуар Папи Гонорія» («Grimoire du Pape Honorius») «Магія природна й неприродна»

Аріель. «Аріель на спині кажана». Худ. Генрі Сінгльтон, 1819. Художній музей Тейт Британія у м. Лондоні (Велика Британія)

(«*Magiae Naturalis et Innaturalis*») Й. Фауста), притому як серед *ангелів*, так і серед *демонів*. В езотериці поширені зображення А. як левоногового ангела. Образ А.-духа увійшов до світової л-ри: у п'єсі «Буря» («*The Tempest*»; 1623) В. Шекспіра — дух повітря, підвладний *магу* Просперо; в епічній поемі «Втрачений рай» («*Paradise Lost*»; 1667) Дж. Мільтона — згаданий серед грішних ангелів, яких побиває небесне воїнство.

2) У *Старому Завіті* — одна з алегорич. назв м. Єрусалима, емблемою якого був лев, а на подвір'ї Храму знаходився жертвник всеспалення.

3) Ім'я кількох біблійних персонажів.

Лит.: Біблія, або книги Святого писання Старого й Нового Заповіту / Пер. І. Огієнка. Київ, 2019.

Арієта (італ. *arietta* — маленька арія) — 1) Різновид *арії*. Відрізняється наспівною лірич. мелодикою, невеликим розміром і простою, здебільшого 2-частинною структурою. Зокрема, сольна арія у жанрі, який був попередником франц. комічної *опери-комік*, що перемежовується А. Цей жанр з'явився 1715 і спочатку називався «п'єса з А.», тобто п'єса, що включала *арії* на ориг. музику, на відміну від *водевілю*, де створювалися нові слова на вже відому музику.

2) Поетична форма, винайдена поетом Т. Корб'єром, *рондо* з 12 рядків з 2 *римами*, де перший рядок повторюється як 7-й і 12-й: АВВА АВА А ВВАА. Як поетична форма трапляється також, зокрема, у П. Верлена («Забуті арієти»).

Лит.: Словник іноземних музичних термінів та виразів / Ред.-упоряд. В. В. Павленко. Вінниця, 2005.

Арії, арійці (санскрит. *अर्य* — шляхетний) — 1) Народи, що належали до індоєвропейської мовної сім'ї; ареал розселення охоплював тер. Ірану та Пн. Індії.

2) У расово-антропологічних теоріях 19–20 ст. — термін для позначення прадавньої спільноти, яка начебто заклала біол. та культ. засади «арійської раси». У найдавніших індоіран. пам'ятках А. називали повноправних людей на відміну від

сусідніх або підкорених народів. Від слова «А.» походить низка геогр. назв: Ар'яварта — центр. частина Пн. Індії («країна А.», в уявленні давніх індіців населена «благородними людьми»), сучас. назва Ірану (від *Aryānām* — «країна арійців») та ін. У деяких випадках відома як племінна самоназва (мідійське плем'я *арізанти* — плем'я А., сарматське плем'я А. тощо). 1786 дослідник В. Джонс висунув гіпотезу, згідно з якою *санскрит*, *давньогрецька мова*, *латинська мова*, *фарсі* тощо мають спільне походження. Ідею В. Джонса поглибили лінгвісти Ф. Бопп, А. В. Шлегель та ін. Первісно прабатьківщину А. більшість дослідників локалізували в різн. регіонах Пн. Індії. Унаслідок поширення расово-антропологічних теорій висувалися ін. припущення: Скандинавія [К. Пенка (1847–1912; Чехія, Австрія)], Пн. Німеччина [Г. Гірт (1865–1936; Німеччина)], наддунайські степи [П. Джайлс (1860–1935; Велика Британія), Е. Дж. Рапсон (1861–1937; Велика Британія)], Пн. Причорномор'я [Т. Бенфей, В. Г. Чайлд (1892–1957; Велика Британія) тощо], Серед. Азія (Е. Меєр, Ф. М. Мюллер тощо), Пн. Сибір [Б. Г. Тілак (1856–1920; Індія)], Тибет [К. А. Нілаканта Састрі (1892–1975; Індія)] та ін. У сучас. науці питання щодо прабатьківщини А. та їхнього переселення до Індії залишаються дискусійними. У наук. та суспільно-політ. думці 19 — 1-ї пол. 20 ст. концепти, пов'язані з обстоюванням вищості арійської раси, стали основою расових теорій, які використовувалися для піднесення нац. гордості французів, німців та ін. Уперше ідеї про расову вищість А. висловив соціолог і письменник, засновник *расово-антропологічної школи* Ж.-А. де Гобіно у трактаті «Есе про нерівність людських рас» (1839–1840). Він стверджував, що окремі раси відрізняються не лише фізично, а й духовно, а також підкреслював негативні наслідки змішування рас; вважав, що лише арійська раса здатна до культ. розвитку в Європі. На межі 19–20 ст. соціолог Г. С. Чемберлен (1855–1927; Велика Британія, Німеччина) у праці «Основи дев'ятнадцятого сторіччя» (1899) та композитор і драматург В. Р. Вагнер популяризували в Німеччині міф про домінацію А. у європ. культурі. Їхні ідеї стали основою для претензій германізму на нац. (расову) вищість за доби *Третього Райху*. У нацистській пропагандистській л-рі 1920–1940-х А. (йшлося переважно про німців) проголошувалися т. з. вищою расою («чистою расою») пор. з іншими. На основі арійської расової теорії в нацистській Німеччині обґрунтовувалася доцільність та необхідність фіз. ліквідації націй, які вважалися неповноцінними й біологічно нижчими за А. З обігом терміна «А.» пов'язана циркуляція в європ. суспільно-політ. думці 19–20 ст. низки міфів, ідей містично-реліг. екзотично-сенсаційного та морально-психол. спрямування. У сучас. публіцистиці на пострадянському просторі, зокрема в Україні, поширились теорії та міфи, пов'язані з А. [Ю. Канигін (нар. 1935), Ю. Шилов (нар. 1949) тощо], зокрема про «арійські» основи укр. культури, арійський складник нац. ідей, рух А. через праукр. землі та заснування А. першої хлібороб. культури в Пн. Причорномор'ї, арійські традиції в матер. культурі етнонац. спільнот, що мешкали на теренах України та ін.

Лит.: Duverger M. Sociologie Politique. Paris, 1966; Poliakov L. Le Mythe aryen. Essai sur les sources du racisme et des

nationalisms. Paris, 1971; Себайн Дж. Г., Торсон Т. Л. Історія політичної думки / Пер. з англ. Київ, 1997; Nath Nand R. An Outline of the Aryan Civilization. Abingdon; New York, 2018.

О. В. Ясь

А́рій (грец. Ἀρειος; бл. 260, Киренаїка, тепер Лівія — 336, м. Константинополь, тепер м. Стамбул, Туреччина) — реліг. діяч, філософ, богослов, засновник однієї з впливових течій у ранньому християнстві — а́ріанства. Відомостей про походження і молоді роки А. бракує. У м. Антіохії студіював різні науки під керівництвом пресв. Лукіана. 300 А. був висвячений і наставлений пресвітером у м. *Александрії*. Бл. 318 почав проповідувати своє вчення. Його осн. постулати базувалися на запереченні єдиносутності божеств. *Трійці*: передвічним є один Бог-Отець; *Ісус Христос* — не Бог, а лише найдосконаліше створіння Боже, є не трансцендентною, а поцейбічною особою; Христос, хоч і створена істота, але з перевагою над іншими: має найвище достоїнство після Бога-Отця. Вчення А. було категорично засуджене *патріархом* Олександром (250–328) та церковним синодом у м. *Александрії* 320. Самого А. було піддано *анафемі* й вигнано з міста. На деякий час А. знайшов притулок у м. Нікомедії (тодішня сх. столиця Рим. імперії), до якої дістався через Палестину, здобув підтримку від місц. єпископа (і приятеля з часів навчання) Євсевія. Нікейський собор 325 засудив аріанство, самого А. імп. *Костянтин Великий* вислав до Ілдірії. Після 330 повернений із заслання; у 336–381 аріанство було офіційно визнаною релігією Рим. імперії. А. помер напередодні урочистого повернення / прилучення в лоно Церкви. Осн. джерелами щодо життя й діяльності А., окрім фрагментів його власних творів, є праці *Афанасія Великого*, Єпіфанія Кіпрського, істориків церкви Сократа Схоластика, Созомена, Феодорита. З творчої спадщини А. зберігся фрагментарно невел. прозово-віршов. твір «Бесіда» («Thaleia»), два листи з його епістолярію. Перший лист був написаний бл. 321 в Сирії, другий — перед Нікейським собором і є де-факто посланням А. синодові в м. Нікомедії. Погляди А. були предметом гострої богослов. і філос. полеміки у 4–5 ст., що засвідчує вел. кількість полеміч. праць грецькою і латиною.

Тв.: Battles F. Arius, Thalia: a Hypothetical Reconstruction of the Text. Pittsburgh, 1972.

Лит.: Стельмашова А. Аріанство в давній Україні // Пам'ятки України. 1993. № 1–6; Лаба В. Патрологія: Життя, писма і вчення Отців Церкви. Львів, 1998; Newman J. H. The Arians of the Fourth Century. Leominster, 2001; Williams R. Arius: Heresy and Tradition. Cambridge, 2002; Latinovic V. Arius Conservativus? The Question of Arius' Theological Belonging // Studia Patristica. 2017. Vol. 95. Is. 21.

В. З. Зварич

Арі́озо (італ. arioso — наспівний, виразний, від arià, букв. — мелодія, мотив; арія) — жанр вокал. музики. Проміжна форма між *арією* та *речитативом*. В *операх*, *кантатах* чи *ораторіях* — невел. сольний вокал. епізод, який є частиною сцени. Найчастіше має наспівно-декламац. характер. А. менше від арії за розміром та вільніше за формою. Численні зразки А. є в укр. оперних творах. Напр., А. Тараса «Що у світі є святіше» з опери М. *Лисенка* «Тарас Бульба», з опер К. *Сте-*

ценка («Іфігенія в Тавриді»), Б. *Лятошинського* («Золотий обруч»), М. *Вериківського* («Наймичка»), К. *Данькевича* («Богдан Хмельницький») та ін.

Лит.: Аріозо // Музикальна енциклопедія / Гл. ред. Ю. В. Келдыш. Москва, 1973. Т. 1; Arioso // Словник іноземних музичних термінів та виразів / Ред.-упоряд. В. В. Павленко. Вінниця, 2005.

Н. М. Кушка

Аріості́зм — тенденція поет. епосу, започаткована поемою в *октавах* «Шалений Роланд» (1516 — 40 пісень, 1532 — 46 пісень) Л. *Аріосто*, де актуалізовані мотиви античної лірики, франц. героїчного епосу, циклу куртуазних романів про лицарів Круглого столу (див. *Артуріана*), практика жонглерів, ренесансне світобачення, наявний жанрово-стильовий синтез героїчно-пригодницької епіки та ліризму. У творі автор використав досвід попередників Л. *Пульчі* («Морганте»; 1478–1482) та М. М. *Боярдо* («Закоханий Роландо»; 1486), тяжів до розкутого фантаз. мислення, втіленого в розмаїтих та багатих *фабулах*, невимушеної *іронії*, *гротеску*. Поема позначилася на епіці *бароко* та *романтизму*, мала вплив на доробок Т. *Тассо* («Звільнений Єрусалим»; 1574–1580), який обґрунтував теор. концепти А. у «Роздуми про поетичне мистецтво» (1565–1566), «Роздуми про героїчну поему» (1594); *Вольтера* («Орлеанська дівка»; 1872), Дж. *Байрона* («Паломництво Чайльд Гарольда», 1812–1818; «Дон Жуан», 1819–1824), І. *Котляревського* («Енеїда»; 1798), Ю. *Словацького* («Бєньовський»; 1841), О. *Пушкіна* («Руслан і Людмила»; 1820) та ін.

Лит.: Санктис Ф. де. История итальянской литературы: в 2 т. / Пер. с ит. Москва, 1964; Андреев М. Л., Хлюдовский Р. И. Итальянская литература зрелого и позднего Возрождения. Москва, 1988; Андреев М. Л. Неистовый Орландо // Рыцарский роман эпохи Возрождения. Москва, 1993; Волков А. Аріостізм // Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За ред. А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича та ін. Чернівці, 2001; Няму А. Ренесансна традиція в контексті світової літератури (теоретичні аспекти) // Ренесансні студії. 2003. № 9; Cavaliero R. Italia Romanticata: English Romanticism and Italian Freedom. London, 2006; Козлик І. В. Світова література доби Середньовіччя та епохи Відродження. «Картина світу». Естетика. Поетика. Івано-Франківськ, 2011; Halmi N. Byron Between Ariosto and Tasso // Dante and Italy in British Romanticism. Basingstoke, 2011; Ariosto, the Orlando Furioso and English Culture / Ed. by J. Everson, A. Hiscock, S. Jossa. Oxford, 2019.

Ю. І. Ковалів

Аріо́сто, Лудовіко (італ. Ariosto, Ludovico; 08.09.1474, м. Реджо-нель-Емілія, тепер регіон Емілія-Романья, Італія — 06.07.1533, м. Феррара, тепер регіон Емілія-Романья, Італія) — поет. Писав лат. та італ. мовами. Походив із дворян. родини. 1484 переїхав у м. Феррару, де прожив усе життя. 1494 закінчив Феррарський ун-т, вивчав юриспруденцію і лат. мову. 1500 служив у герцога д'Есте, де виконував придворні та дипломат. обов'язки. 1518–1522 — на службі у феррар. герцога Альфонса І. Виконував дипломат. та адмін. доручення, організовував свята та вистави, був придворним поетом. На поч. творчості А. писав лір. вірші двома мовами: лат. (*оди, елегії, епіграми*, оспівував земне, чуттєве кохання в душі *Горація, Тібулла, Овідія*) та італ. (*сонети й*

Арій

Аріості́зм Лудовіко

канцони, у яких славив куртуазне, платон. кохання в дусі Ф. *Петрарки*. Італ. мовою написані 7 сатир (1517–1525) автобіогр. характеру. До раннього періоду належать 5 «учених» комедій: «Скринька» («La Cassaria»; 1508), «Підмінені» («I Suppositi»; 1509), незаверш. «Студенти» («Gli studenti»; 1518–1519), «Чорнокнижник» («Il negromante»; 1520), «Звідниця» («La Lena»; 1528), що відіграли важливу роль у розвитку італ. ренесансної комедії. Найвідоміший твір — поема в *октавах* «Шалений Роланд» («Orlando furioso»), що з'явилася в 40 піснях (1516) і в 46 піснях (1532). Сюжет вибудовано на основі франц. героїчного епосу, циклу куртуазних романів «Круглого столу» (див. *Артуріана*), античної поезії, але в поемі відбилися ідеї доби Відродження з їхньою життєрадісністю, культом краси, кохання та реліг. скептицизмом. Восьмивірш А. вирізняється витонченістю та простою. Творчість мала вплив на розвиток італ. опери та камерно-вокал. музики 16–17 ст., про що свідчать численні муз. твори К. Монтеверді, Л. Россі, Е. Меюль, Г. Ф. Генделя та ін. композиторів. Про твори А. знав Т. Шевченко (про нього є згадка в повісті «Варнак»). М. Дашкевич у розвідці «Малоруська й інші бурлескні (жартівливі) „Енеїди“» (1898) порівнював «Енеїду» І. Котляревського з поезією А. і «Похвалою Глупоті» (1509) *Еразма Роттердамського*. Укр. мовою окр. твори А. переклав О. Мокровольський.

Тв.: Orlando furioso. Milano, 2019; Рос. перекл. — Неистовый Роланд : в 3 т. Санкт-Петербург, 2009; Укр. перекл. — 3 поеми «Шалений Роланд» / Пер. з іт. О. Мокровольського // Всесвіт. 1994. № 11–12.

Лит.: Андреев М. Л. Лудовико Ариосто // История литературы Италии : в 4 т. Москва, 2010. Т. 2. Кн. 2; Paoli M., Preti M. L'Arioste et les arts. Milano, 2012; Scorrano L. Ludovico Ariosto. Roma, 2015; Ariosto, the Orlando Furioso and English Culture / Ed. by J. Everson, A. Hiscock, S. Jossa. Oxford, 2019.

Г. Л. Рубанова

Арістов, Васи́ль Миха́йлович (29.01.1898, м. Москва, тепер РФ — 09.05.1962, м. Харків, тепер Україна) — актор і режисер, нар. арт. УРСР (з 1946). Від 1913 виступав на сцені Сергіївського нар. дому в м. Москві. Упродовж 1923–1933 — актор і один з основоположників Театру імені Моск. міської ради профспілок (тепер Моск. держ. академ. театр імені Моссовета). 1935 переїхав в Україну. Працював спочатку в Київ. рос. драм. театрі (тепер *Національний академічний театр російської драми імені Лесі Українки*), з 1936 — у Харків. рос. драм. театрі (тепер *Харківський державний академічний російський драматичний театр імені О. С. Пушкіна*). У театрі зіграв такі ролі: Полежаєв («Неспокійна старість» Л. Рахманова), Безсеменов («Міщани» М. Горького), Горлов («Фронт» О. Корнійчука), Мурзавецький («Вовки та вівці» О. Островського), Сиплий («Оптимістична трагедія» В. Вишневського) та ін. Як режисер поставив вистави: «Неспокійна старість» Л. Рахманова (1937), «Бронепоезд 14-69» Вс. Іванова, «Гаряче серце» О. Островського (обидві — 1951), «Учень диявола» Б. Шоу (1958) та ін. Знімався у кінофільмах: «Безпритульні», «Боротьба за „Ультиматум“» (обидва — 1923), «3 іскри — полум'я» (6 серій; 1924), «Перші вогні», «Морока» (обидва — 1925), «Герої домни» (1928), «Дві сили» (1930). Від 1930 займався також викладацькою діяльністю.

Арістов Василь Михайлович

Арішіма Такео

Арішіма, Такео (япон. 有島 武郎; 04.03.1878, м. Токіо, Японія — 09.06.1923, там само) — письменник і літ. критик. Писав яп. мовою. Походив із аристократ. родини. Батько письменника, Арішіма Такеші, був *самураєм* з Сацума, учасником війни 1868–1869 проти шьогунагу Токугави. Після перемоги військ імп. Мейджі працював у Мін-ві фінансів, 1882–1891 очолював митницю Йокогам. порту. Згодом придбав на приданому до Японської імперії о. Хоккайдо землю, яку 1909 подарував старшому синові. А. виховував традиційно: він займався фехтуванням на меч, стрільбою з лука і верховою їздою. Після занять у школі вивчав етику *Конфуція* та кит. л-ру. Водночас батько підтримував європеїзацію і спонукав дітей до вивчення англ. мови вже під час проживання родини 1882–1892 у кварталі для іноземців у м. Йокогамі. 1884–1887 А. навчався в Йокогам. англ. школі, у програму якої входило, зокрема, читання *Біблії*. 1889 вступив у Школу перів у м. Токіо (тепер Ун-т Іакушюін). Після закінчення серед. шк. першого ступеня (1896) А. виїхав на о. Хоккайдо і вступив до С.-г. коледжу в м. Саппоро, навч. програму та христ. атмосферу якого створив В. С. Кларк (1826–1886; США). Під час навчання А. опановував христ. вчення, спілкуючись з учнями В. С. Кларка: Нітобе Інадзо (1862–1933), Морімото Кокічі (1877–1950) та Учімура Кандзо (1861–1930). Після закінчення коледжу зі ступенем «ногакуші» (бакалавра агрономії) був призваний на рік до армії. Цей досвід визначив *пацифізм* А., також у цей час він зацікавився поглядами соціалістів. 1903 А. виїхав до США для продовження освіти в Гарверфорд. коледжі (шт. Пенсильванія, округ Філадельфія). Від 1904 навчався в аспірантурі *Гарвардського університету*. У цей період познайомився з творчістю В. Вітмена, Г. Ібсена, П. Кропоткіна. 1906 побував у Європі, у м. Лондоні познайомився з П. Кропоткіним, анархіст. погляди якого поділяв. 1910 одружився, 1916 дружина померла від туберкульозу, залишивши його з трьома дітьми. Наприкін. життя передав свою землю селянам. 1922 А. познайомився з журналісткою А. Хатано (1894–1923), редактором жін. журн. «Фуджін Корон» (婦人公論). Роман із заміжньою жінкою, що мав розголю, завершився їх подвійним самогубством. Після смерті письменника залишилося бл. 20 томів щоденникових записів. Належав до літ. угруповання «Біла береза» («Шіракаба», 白樺) випускників Школи перів, що сповідували естетику рос. л-ри, морально-етичне вчення Л. Толстого («толстовство») зокрема. Почав друкуватися з 1910. У романі «Історія однієї жінки» («Арунна», 或る女; 1913–1919) порушив питання права на свободу почуттів. Враження від перебування в США відобразив у романі «Лабіринт» («Міро», 迷路; 1918), що значною мірою ґрунтується на автобіогр. матеріалі. Герой роману — япон. студент у США. Роман у 3-х частинах опубл. в журналах «Шіракаба» (白樺; 1915); «Чюо корон» (中央公論; 1917); «Шінчюося» (新潮社; 1919). В оповіданні «Нащадок Каїна» («Каїн но мацуйей», カインの末裔; 1917) та пов. «Муки появи на світ» («Умарейдзуру наямі», 生れ出づる悩み; 1918) зобразив тяжке життя селян і рибалок на о. Хоккайдо. Гуманістичні ідеї виявилися у філос. есе «Декларація» («Сенген хітоцу», 宣言一つ; 1915), «Маленьким людям» («Чіісакі моно е», 小さき者へ; 1919), «Підкорює щира

любов» («Ошмінаку ай ва убау», 惜しみなく愛は奪ふ; 1920), драмі «Смерть пані Домомата» («Домомата но ші», ドモアノ死; 1922), автобіогр. оповіданні «Батьки і діти» («Ояко», 親子; 1923). А. сповідував ідеї соціалізму, анархізму, «толстовство», а також христ. цінності, хоч і критикував їх. Проблематика творів пов'язана з конфліктом сусп-ва та особистості. Укр. мовою окр. твори А. переклав І. Чирко.

Та.: 小さき者へ; 生れ出づる悩み. 東京, 1962; 有島武郎集. 東京, 1969; カイラの末裔; クララの出家. 東京, 1980; 惜しみなく愛は奪ふ. 東京, 1980; Укр. перекл. — Жінка; Нащадок Каїна. Київ, 1978.

Лит.: Рубель В. А. Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність. Київ, 1997; Рубель В. А. Новая история Азии та Африки: Постсредневековий Схід (XVIII — друга половина XIX ст.). Київ, 2007; Забережная О. А. Индивидуалистическая мысль литературного объединения «Сиракаба-ха»: Мусинокодзи Санзацу и Арисима Такэо // Вестник Бурятского гос. ун-та. Пед. Филол. Филос. 2015. № 6; Кузьменко Ю. С. Феміністичний дискурс у прозі Арішіма Такео і Танідзакі Джон'їчиро // Наук. вісник Міжнар. гуманіт. ун-ту. Сер.: Філол. 2017. № 31. Т. 1.

Б. П. Яценко

Арія (італ. aria — мелодія, мотив) — закінчений за побудовою номер чи епізод *опери*, *оперети*, *ораторії* чи *кантати*, який виконує співак-соліст у супроводі оркестру. Крім оперних А., розрізняють концертні та інструмент. Концертну А. може супроводжувати гра на *клавесині*, *фортепіано* чи у виконанні ансамблю інструментів. В інструментальних А. соло виконує *скрипка*, *гобой*, *кларнет*, *труба* чи ін. інструмент у супроводі фортепіано, ансамблю чи оркестру. А. інколи наз. самостійні концертні п'єси наспівного характеру. У 18 ст. їх можна почути, напр., у сюїтах Г. Ф. Генделя, у сучас. укр. музиці — у творах Б. Яновського, Ю. Іщенка. Попередниками жанру А. вважають давньогрец. пісні-оди й сольні епізоди в трагедіях чи комедіях. А. активно розвивалася з кін. 16 та впродовж 17 ст. у зв'язку з появою й розвитком опери. Тоді сформувалися типи А. за характером їх виконання: вихідна А. (представлення гол. героя); А. *lamento* (італ. — скарга, голосіння, стогін) — скорботна; А. *di bravura* (італ. — бравурна); А. *parlante* (італ. — розмовна) — речитатив. плану, переважно драматична; А. *stretta* (італ. — кваплива) — зі швидкою фінальною частиною; вставна А. тощо. А. стала віртуоз. моментом опери, що спричинив появу нового типу співу *bel canto* (італ. — прекрасний спів). *Реприза* такої А. — точне повторення *експозиції*. У 18 ст. розвиток різних типів А. та способів їх виконання пов'язують з оперними реформами К. В. Р. фон Глюка та В. А. Моцарта, а також бурхливим концерт. життям. А. набула глибокого змісту й стала тісно пов'язаною з дією. Минуле захоплення віртуозністю підкорювалося вимогам образності та драматургії. Формувалися нові явища: вокальні сцени, монолози. Наступні поштовхи до розвитку А. отримала у зв'язку з реформою В. Р. Вагнера, франц. лірич. оперою, муз. драмою, *веризмом*. На появу укр. опери (зокрема А.) впливали події в муз. театрі як 3х. Європи, так і Рос. імперії. Передусім — це шкільний театр 17 — поч. 18 ст. (із сольними вокальними епізодами). Перші постановки п'єс Я. Гаватовича з використанням укр. мови та укр. пісень відбулися 1619 у м. Кам'яні-Стру-

миловій (тепер м. Кам'янка-Бузька Львів. обл.). Згодом виникали театри в панських маєтках, де ставили опери та *водевілі*, у 18 ст. у містах з'явилися т. з. громадські театри, зокрема оперні (у містах Одесі, Житомирі, Полтаві, Харкові, Києві). Це стало поштовхом до створення опер для композиторів укр. походження М. Березовського («Демофонт») та Д. Бортнянського («Алкід», «Сокіл»). Вокалісти підхопили і поширювали по всій Європі А. з їхніх опер. Розквіт А. в Україні пов'язаний із творчістю С. Гулака-Артемовського, М. Лисенка, П. Сокальського, М. Аркаса (старшого), А. Вахнянина. Особливість укр. А. — використання типового укр. нар. *мелосу*. Традиції попередників продовжили укр. композитори 20 ст. Б. Лятошинський, В. Фемеліди, Б. Яновський, В. Золотарьов, С. Жданов, Ю. Мейтус, В. Рибальченко, М. Тіц, К. Данькевич, Г. Майборода, В. Губаренко, М. Скорик та ін.

Лит.: Широкова В. Ария, её типы и разновидности // Анализ вокальных произведений / Под ред. О. П. Коловского. Ленинград, 1988; Aria // Словник іноземних музичних термінів та виразів / Ред.-упоряд. В.В. Павленко. Вінниця, 2005; Литвинова О. Ария // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Гречишкіна Н. Ф. Особенности концертного исполнения оперной арии. Донецьк, 2007; Ewans E. Performing Opera: A Practical Guide for Singers and Directors. London; New York, 2016.

Н. М. Кушка

«Арія» (рос. «Ария») — рок-гурт, створений 1985 у м. Москві (тепер РФ). Музика гурту втримана в стилі «нової хвилі британського важкого металу», поєднує елементи хеві-металу та хард-року. Гурт спочатку був створений як пілот-проект у жанрі хеві-метал учасниками тодіш. ВІА «Співочі серця» («Поющие сердца») А. Грановським та В. Холстиніним. Після підбору складу виконавців 31.10.1985 гурт «А.» випустив перший студійний альбом «Манія величі» («Манья величия»). Після 1986 гурт «А.» розпочав активну гастрольну діяльність. Після 2000-х склад «А.» неодноразово змінювався. Композиції «А.» написані в стилі хеві-метал, близькі за стилістикою до творчості гурту «Айрон Мейден». Твори виконують рос. мовою, частково — англійською. Дискографія «А.» на 2020 складається з 13 студійних альбомів, 9 концерт. альбомів, 10 збірників, 4 синглів, 9 відеоальбомів, 18 відеокліпів, 1 саундтрека, 2 кавер-альбомів, 2 сайд-проектів. Гурт посприяв розвитку жанру «важкого» металу в Росії.

Лит.: Пушкина М. Ария Маргариты. Москва, 2002; Пушкина М., Трой Д., Троегузов В. «Ария»: легенда о динозавре (с ископаемых времен). Москва, 2002; Троегузов В. Ария: 100 страниц. Полная история к 20-летию группы. Москва, 2005; Алексеев А. С. Кто есть кто в российской рок-музыке. Москва, 2009; Аминова В. А. Протест в субкультуре металлистов // Ярославский пед. вестник. 2014. Т. 1. № 2.

І. П. Волинець

Арк... (від лат. arcus — дуга) — частина складних слів (*префіксоїд*), що означає «дугувий» (*арксинус*, *арккосинус*, *арктангенс*).

Арка (лат. arcus — дуга) — архітектурно-конструктивна форма криволінійного обрису, призначена для перекриття дверних і віконних прорізів у стіні чи простору між двома опорами

«Арія». Логотип

Арка

(стовпами, колонами, пілонами). А. відомі в архітектурі від 3 тис. до н. е. (Месопотамія), отримали розвиток в античних Греції та Римі. У кри-то-мікенській архітектурі переважали фальшиві (несправжні) А.; *етруски* винайшли півциркульну клинчасту А., що стала основною архіт. формою *Стародавнього Риму*, застосовувалася в *театрах, амфітеатрах, акведуках, мостах, термах*, оборонних мурах, субструкціях, *триумфальних арках, палацах* тощо. А. працює на стиснення і передає на опору вертикаль. навантаження й горизонт. розпір. За конструктивною схемою бувають двошарнірні, тришарнірні й безшарнірні. Якщо опори А. жорстко з'єднати стрижнем, утв. А. з затяжкою, яка витримує значне навантаження. Частина А. біля опори наз. п'ятами А., вершина — замком А. За геометр. обрисами вирізняють півцикульні, стрічасті, кільцевидні, ланцетовидні, трицентрові, трилопатеві, коробові, параболічні, еліптичні тощо. За функціями А. поділяються на опорні, розвантажувальні, розпірні, декоративні. Застосовували в архітектурі всіх стилів епох — від візантійської та романської дотепер. На тер. України — з 4–2 ст. до н. е. (міська брама *Херсонеса Таврійського*, м. Севастополь). В архітектурі 21 ст. використовують складні аркові конструкції при спорудженні мостів, шляхопроводів тощо (Подільсько-Воскресенський мостовий перехід через р. Дніпро в м. Києві).

Лит.: Дехтяр С., Пламеницька О. Арка // Архітектура: короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера, Київ, 1995; Панчишин Л. Арка // Мистецтво України : в 5 т. Київ, 1995. Т. 1; Тимофієнко В. І. Арка // Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002; Sandaker B., Eggen A., Cruvellier M. The Structural Basis of Architecture. Abingdon; New York, 2019.

В. В. Вечерський

Аркавін, Яків Сергійович [ім'я при народженні — Аркавін, Янкель Файвішович; 21.07.1865, містечко Подберези (Подберезье), тепер с-ще Палярже Вільнюськ. р-ну, Литва — 14.03.1930, м. Харків, тепер Україна] — лікар-педіатр, доктор медицини (з 1908), професор (з 1911). Освіту здобув 1891 у Харків. ун-ті (тепер *Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна*). Удосконалював знання з педіатрії в Австрії, Німеччині, Швейцарії. 1903 захистив дис. на тему «До питання про вплив хлористого барію на організм тварин (експериментальне дослідження)». Після закінчення ун-ту протягом 10 р. працював лікарем — фахівцем із дитячих хвороб при Червоному Хресті й водночас — шкільним лікарем при першій шк. грамотності в м. Харкові. 1908 обраний приват-доцентом Харків. ун-ту, 1910 — професором каф. дитячих хвороб Жіночого мед. ін-ту Харків. мед. т-ва, 1920–1930 завідував каф. дитячих хвороб Харків. мед. ін-ту. 1920 створив там і очолив першу дитячу клініку грудного віку. Основоположник практичної укр. мікропедіатрії (неонатології). Відкрив і ввів у практику синдром (симптом) А. — ознаку збільшення бронхопульмональних лімфатич. вузлів кореня легені, що проявляється укороченим перкуторним звуком. Активний громад. діяч: член Вченої ради Наркомздоров'я України з питань охорони материнства й дитинства; редактор відділу педіатрії журн. «Врачебное дело» (тепер «Лікарська справа — Врачебное дело»); організатор дитячої консультації при

Аркавін Яків Сергійович

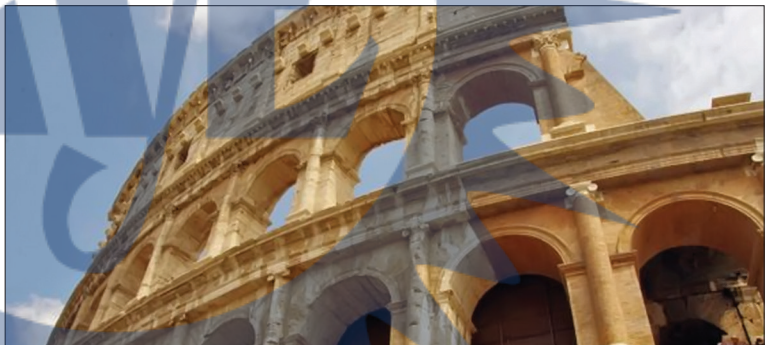
клініці 1-го Всеукр. Ін-ту охорони материнства й дитинства в м. Харкові (1923); керівник секції дитячих хвороб Харків. мед. т-ва (1919–1929), відомий широким колом дитячих лікарів виступами на всесоюз. з'їздах 1920-х.

Пр.: К вопросу о влиянии хлористого бария на организм животных. Харьков, 1903; К вопросу о бронхиальной астме у детей. Харьков, 1907; О периодической рвоте у детей. Харьков, 1907; Эксквизитные случаи скарлатины // Сборник трудов в честь сорокалетия врачебной и учебно-ученой деятельности профессора Императорского Харьковского университета Сергея Александровича Попова. 1872–1912. Харьков, 1913; Предохранительные прививки против дифтерита анатоксином Ramon'a и лечения его антидифтеритной очищенной сывороткой (serum purifie). Харьков, 1927; Коклюш. Москва; Ленинград, 1939.

Лит.: Памяти проф. Якова Сергеевича Аркавина // Педиатрия. 1931. Т. 14. Вип. 1; Приходько В. С. Аркавин Яків Сергійович // Вчені Харківського державного медичного університету. Харків, 2003; Кожемка А. И., Сиренко Т. В., Кандыба В. П. и др. К 210-летию Харьковского национального медицинского университета // Здоровье ребенка. 2015. № 5 (65).

Ж. М. Перцева

Аркада (франц. arcade — склепіння, від лат. arcus — дуга) — 1) В архітектурі — кілька арок,

Аркада як головний архітектурний мотив у вирішенні фасаду Колізея, м. Рим (Італія)

однакових за формою, розміром і оздобленням, що спираються на колони або пілони й утворюють *галерею уздовж фасаду* будівлі чи споруди, або в її *інтер'єрі*. Виникла в архітектурі *Стародавнього Риму* з використанням *ордера архітек-*

Аркади Середнього двору замку Паланок у м. Мукачеві, Україна

турного, у якому архітравні (балкові) перекриття над колонами замінено на аркові. А., де арки спираються на колони з *капітелями* або *пілони* якої прикрашені *пілястрами* чи *півколонами*, називається *ордерною*. Широко використовувалися в буд-ві рим. *акведуків, мостів, оборонних*

Аркада внутрішнього двору королівського палацу в замку Вавель у м. Кракові (Польща)

мурів, в архіт. вирішенні фасадів *театрів* (театр Марцелла в м. Римі) і *амфітеатрів* (Колізей у м. Римі), згодом — у европ. ранньохристиян., роман., готич., *візантійській архітектурі*, а також в архітектурі іслам. світу від Індії до Пн. Африки. Найпошир. функціональне застосування — у галереях монастир. *клуатрів*, внутр. дворів замків і палаців (королів. палац у замку Вавель у м. Кракові), вел. мусульман. *мечетей*, а також в інтер'єрах базилікальних і купольних

Аркади дерев'яної Миколаївської церкви у с. Данилове Хустського району Закарпатської області (Україна)

християн. *храмів*. Широке застосування А. характерне для архітектури стилів епох *Ренесансу* й *бароко*. Поява А. в Україні пов'язана з початком мурованої архітектури в *Київській Русі* (*Софійський собор у Києві*). В Україні А. відомі як у мурованій, так і в дерев'яній архітектурі від 11 ст.

Лит.: Вечерський В. В. Аркада // Архитектура: короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера, Київ, 1995; Асеев Ю. С., Вечерський В. В., Годованюк О. М. та ін. Історія української архітектури. Київ, 2003; Вечерський В. В. Курс історії архітектури. Київ, 2006; New Approaches to Medieval Architecture / Ed. by R. Bork, W. Clark, A. McGehee. London; New York, 2016.

В. В. Вечерський

2) В *інформатиці* — жанр *нерольових ігор комп'ютерних* із навмисно спрощеним ігровим процесом, які вимагають виконання однотип. завдань. Результат, якого досягає гравець, залежить від його швидкості реакції. А. виникли та стали поширеними на спеціалізов. ігрових автоматах і домашніх ігрових приставках. Перша А. — «Перископ» — створена в Японії (1966). Популярності аркадні ігри набули в 1970-х. Найвідомішими А. є ігри «Маріо» та «Tetris». Для сучасних А. використовують персоналізовані й різноманітні моб. пристрої

(*смартфони, планшет*и тощо), де імітується інтерфейс, характерний для ігрових автоматів. В А. застосовується каскадне виконання ігрових завдань: гра поділяється на рівні епізоди; метою є перехід до наступ. епізоду. Для А. характерні досить простий, але динаміч. ігровий процес; двовимірний графік (на відміну від ігор-симуляторів); орієнтація на одного користувача (на відміну від ігор у соц. мережах, в А. немає безпосеред. конкуренції між гравцями); розвинена система нарахування бонусів (проходження рівня за максимально короткий проміжок часу, збір усіх бонусів на рівні та отримання макс. кількості балів); наявність кількох спроб виконати завдання. Розрізняють дитячі А. (завдання гравця зазвичай полягає в тому, щоб уникати ворогів) і А. для дорослих (знищувати ворогів). А. відносять до *нерольових ігор*. Серед різновидів А.: *шутери* — гравець стріляє в супротивників; *файтинги* — імітація ближнього бою, зазвичай один на один, на спец. аренах; *перегони*. А. розвивають увагу та швидкість реакції, здатні тренувати й стимулювати нервову систему, є проактивною формою навчання. В Україні розроблено А. для моб. пристроїв, у яких фігурують фантаст. персонажі укр. фольклору, відомі політ. діячі, особистості з нац. історії тощо. Низка А. порушують злободенні політ. питання.

Лит.: Brown B. Tetris. New York, 2016.

Ю. В. Рогушина

Аркадельт, Жак [франц. Arcadelt, Jacques чи Arcadet, Jacques; відомий також як Аркадельт, Якоб (фламанд. Arcadelt, Jacobus) чи Арка д'Ельта, Якоб (Arca d'Elta, Jacob); 10.08.1507, м. Намюр, тепер Бельгія — 14.10.1568, м. Париж, Франція] — композитор франко-фламанд. школи, один із засновників жанру *мадригала*. Про ранні роки життя відомостей мало. Ймовірно, батько був ковалем і зброярем. 1515 співав у дитячому хорі церкви Святого Петра в м. Немюрі, згодом в ін. хорах. Можливо, був учнем композитора Ж. Де Пре (1440–1521; Франція). Замолоду переїхав до Італії. Наприкін. 1520-х працював у м. Флоренції і саме тут зустрівся з автором перших мадригалів Ф. Вердело (між 1480 і 1485 — між 1527 і 1532; Франція, Італія), учнем якого став. Разом із ним їздив до м. Ліона (Франція), 1832 повернувся до м. Флоренції. Можливо, певний час жив у м. Венеції. Бл. 1538 переїхав до м. Рима, де співпрацював із папським хором *собору Святого Петра*. 1539 долучився до хору *Сикстинської капели*. Цього ж року вийшло 4 збірки його мадригалів. Працював капелмейстером Сикстинської капели до 1551, написав за цей час понад 200 мадригалів. Переїхавши до Франції, опублікував збірку *мес* (1557), який присвятив кардиналу Карлу де Гізу. За неточними даними, працював також у королівському хорі за часів Генріха II та Карла IX. Згадується в документах як придворний музикант. У м. Парижі співпрацював із видавництвом А. Ле Руа і Р. Байярда, яке публікувало його *шансон*, меси й *мотети*. Ф. Рабле згадав А. у вступі до 4 тому «Гаргантюа й Пантагрюєля». Автор понад 250 творів. Писав церковну і світську музику. Гол. доробок композитора — шість книг мадригалів на 3–4 голоси (1538–1556), у кожному з яких бл. 40 творів, а також 3 меси на 4–6 голосів (1557). Найпопулярнішою була перша книга мадригалів, яка перевидавалася 45 разів (найбіль-

Аркадельт Жак

ше перевидань збірки мадригалів в історії музики). Мадригал у творчості А. набув довершеної класичної форми. Серед його творів також «Магніфікат» (1557), «Шість псалмів Давида» (1559) та ін. Він перший опублікував у м. Парижі (1547) франц. шансон нового жанру — гомофонні (див. *Гомофонія*), силабічні, зі строфіч. структурою твори. Музика А. використовувалася для обробок ін. композиторами. Зокрема, Ф. Ліст написав органну фантазію «Аве Марія Аркадельта» (1863). Як з'ясували дослідники, «Аве Марія», приписувана А., була обробкою П. Л. Ф. Дітша (1808–1865; Франція), створеною на основі шансону А. «Nous voyons que les hommes...» («Ми бачимо, що люди...») із додаванням священ. тексту. На картині *Караваджо* «Лютніст» (1595–1596) зображено музиканта, який грає мадригал А.

Тв.: Opera omnia : in 10 vol. Rome, 1965–1970.

Лит.: Haar J. Arcadelt and the Frottola: the Italianate Chanson ca.1550 // Res Musicae: Essays in Honor of James W. Pruet. Warren, 2001; Kuiper K. Musicians of the Renaissance. New York, 2012; McClary S. Modal Subjectivities: Self-Fashioning in the Italian Madrigal. Berkeley, 2019.

Аркадія (грец. Ἀρχαδία) — історична область у центрі п-ова Пелопоннес. Епонімом А. є напівбог Аркас (Аркад), син Зевса й німфи Каллісто (в ін. варіанті міфу — син Пана й Каллісто). Під час міграції дорійців на Пд. (т. з. дорійське вторгнення на Пелопоннес) у 13–12 ст. до н. е. А. не потрапила в залежність від дорійських племен, че-

Аркадія. Ландшафт

рез що там збереглося ахейське населення. В А., на відміну від ін. областей Пелопоннесу, був поширений аркадо-кіпрський (південно-ахейський) діалект давньогрецької мови (унаслідок міграції ахейців із п-ова Пелопоннесу на о. Кіпр там також був поширений цей діалект). Попри зростання ролі Спарти на Пелопоннесі А. зберігала незалежність до 6 ст. до н. е. Проте вона була не ціліс. політ. утворенням, а групою слабо пов'язаних між собою невед. міст-держав, довкола яких групувалися сільські поселення, які значною мірою жили натур. госп-вом. У 6 ст. до н. е. А. увійшла до Пелопоннес. союзу, центр. роль у якому відігравала Спарта. Унаслідок завоювання влади Спарти під час Пелопоннеської війни А. вийшла з-під її безпосеред. впливу. 371–370 до н. е. міста-держави А. утворили Аркад. союз із центром у новознаш. м. Мегалополісі. Наприкін. 360-х до н. е. Аркад. союз розколовся — м. Мантінея підтримало Спарту, міста Тегея й Мегалополіс — м. Афіни. Аркад. міста відігравали важливу роль у воен. подіях на Пелопоннесі

впродовж наступ. століття, у 230-х до н. е. приєдналися до Ахейського союзу. Після розгрому останнього Римською республікою 146 до н. е. А. увійшла до складу провінції Македонія, після відокремлення від неї провінції Ахея у 27 до н. е. опинилася в її складі. У візантійську добу А. входила до складу феми Еллада (до 9 ст.), згодом — до феми Пелопоннес. У середні віки та Новий час назва «А.» вживалася лише як геогр. поняття, не позначаючи якоїсь адм. одиниці. Під час реформи в Королівстві Греція 1833–1836 було утворено ном А. з центром у м. Триполі, межі якого приблизно відповідали одним. давній іст. області. Ном А. з незнач. змінами адм. кордонів проіснував до адм. реформи 2011, коли на його тер. було утворено периферійну одиницю А. У добу Ренесансу в л-рі й мист-ві набув поширення образ А. як країни з ідиліч. селян. побутом. У 1480-х поет Я. Саннадзаро (1458–1530; Італія) описав щасливе життя пастухів А. в написаному сумішню прози й віршів творі «Аркадія» («Arcadia»), який на тривалий час став зразком для творів у жанрі *пасторалі*. Його наслідували Л. Ф. де Вега в частково віршованому пасторальному романі «Аркадія» («La Arcadia»; 1598), поет Ф. Сідні (1554–1586; Велика Британія) у пасторальному романі «Аркадія» («Arcadia»; написаний у 1570–1580-х, частково опубл. посмертно 1590–1593, повністю виданий після виявлення повного рукопису 1926). У л-рі й мист-ві 19–20 ст. образ А. вживається як умовне позначення країни щасливого безтурбот. життя. Назву «А.» має низка нас. пунктів у різних країнах світу, напр., в Україні — курорт. район м. Одеси.

Аркадська академія, Академія Аркадії (італ. Accademia dell'Arcadia) — об'єднання поетів, художників і філологів, що утверджувало в італійській літературі класицистичні тенденції. Заснована в м. Римі 05.10.1690 членами літ. гуртка, який започаткував діяльність у салоні кол. швед. королеви Кристини. Засновники — теоретик А. а. абат Дж. М. Крешимбені (1663–1728; Італія) та юрист Дж. В. Травіна (1664–1718; Італія). Назву академії запозичено з твору «Аркадія» («Arcadia»; 1504) ренесанс. поета Я. Саннадзаро (1458–1530; Італія). Емблемою А. а. стала флейта Пана, небесним покровителем її члени вважали немовля Ісуса Христа. Діяльність академії була спрямована на утвердження принципів класицизму, гол. рисами якого була простота, а також спонтанність та природність описуваних почуттів; захист «гарного смаку» від естетики *бароко*, зокрема *маринізму*. Вишуканій метафоричності придворної галантної лірики та афектованій па-

Аркадська академія. Герб

тетиці героїчної поезії аркадійці протиставляли невимовність поет. мови, наївність почуттів, пасторальну ідилію. Переважали анакреонтична (від імені Анакреонта) і піндарична (від імені Піндара) лірика та *петраркізм*; улюблений жанр — *канцонета*; поширилося мист-во імпровізації. Із часом поезія А. а, відірвана від сусп. проблем, перетворилася на аристократ. салонну гру. Однак притаманні їй пластика образів, музикальність, легкість ритму зумовили тривалий вплив А. а. на розвиток італ. поезії. А. а. діяла до 1925.

Лит.: Хлодовский Р. И. Аркадия // История всемирной литературы : в 9 т. Москва, 1988. Т. 5; Луцкер П. В., Сусидко И. П. Итальянская опера XVIII века : в 2 ч. Москва, 1998. Ч. 1; Белоусова А. Антиох Кантемир и итальянская академия Аркадия // Рус. филол. 2008. Вып. 19; Сабадаш Ю. С. Гуманізм як феномен італійської культури. Київ, 2008.

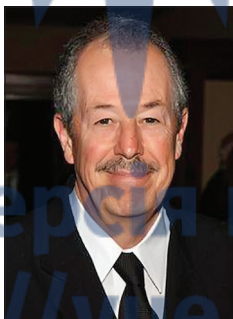
О. Є.-Я. Пахльовська

Аркадьєв, Аркадій Іванович (справжнє прізвище — Кудерко; 07.02.1907, м. Одеса, тепер Україна — 30.06.1993, м. Львів, Україна) — актор, нар. арт. УРСР (з 1951), нар. арт. СРСР (з 1977). Закінчив 1927 Одеський муз.-драм. ін-т (курс Л. Лазарева; тепер *Одеська національна музична академія імені А. В. Неждановича*). Працював у район. драм. (1924–1927) та рос. драм. театрі ім. А. В. Іванова (1927–1932; тепер *Одеський академічний російський драматичний театр*), обидва — у м. Одесі, 1932–1935 — у Дніпропетров. рос. драм. театрі ім. М. Горького (тепер *Дніпровський академічний театр драми і комедій*). 1935–1944 — актор і режисер Театру Київ. військ. округу, 1944–1953 — Театру Одеського військ. округу, з 1954 — Львів. рос. драм. театру Радянської Армії (тепер *Львівський академічний драматичний театр імені Лесі Українки*). Зіграв ролі в театрі: Юліус Фучик («Прага залишається моєю» Ю. Буряковського), Луконін, Глоба («Хлопець із нашого міста», «Російські люди» К. Симонова), Мотильков, Рибаків («Слава», «Син Рибаків» В. Гусева), Пеклеванов («Бронепоезд 14-69» Вс. Іванова), Борейко («Порт-Артур» О. Степанова, І. Попова, власна постановка); Тихон Кіндратович Молотков («На золотому дні» Д. Мамина-Сибіряка) та ін. Як режисер поставив вистави: «Пісня про чорноморців» Б. Лавреньова (1954), «Кряжеви» В. Лавренцьєва (1955). Знімався в кіно від 1939, ролі: Сергій Светлов («Моряки», 1939; Одеська кіностудія), Боцман Никифоров і Нептун («В далекому плаванні», 1945), Колаченко [«Голубі дороги», 1947; обидва — Київська кіностудія імені О. Довженка (тепер *Національна кіностудія художніх фільмів імені Олександра Довженка*)], Андрій Хомич («Наш спільний друг», 1961), Книшев («Російський ліс», 1964), Степан Гнатович («Твій сучасник», 1967; усі три — кіностудія «Мосфільм»); Скубейда («Довга дорога в короткий день», 1972), Федір Васильович («Ні пуху, ні пера», 1973; обидва — Київська кіностудія імені О. Довженка), Родзянко («Агонія», 1981; «Мосфільм»). Лауреат Держ. (Сталінської) премії (1952). Срібна медаль ім. О. Д. Попова (1973) за вистави на військ.-патріот. тему («Син Рибаків» В. Гусева, «Лейтенанти» А. Пінчука, «Однополчани» Г. Семенка, «Спадщина» А. Софронова). Нагороджений орденом Трудового Червоного Прапора (1960).

Лит.: Госейко Л. Історія українського кінематографа. 1896–1995 / Пер. з фр. Київ, 2005.

Аркадьєв Аркадій Іванович

Аркан Дені

Аркан — старовинний український чоловічий танець. А. танцюють замкненим колом або півколом, закладаючи руки одне одному на плечі, розгойдуючись під мелодійну музику. Коло є основою всього танцю, втілює т. з. солярний (солярний, вогняний) знак. Танець має чітко визначені фігури в малюнку та дві виразні групи рухів: а) «прибій» і «зміни» (фігура властива тільки А.); б) «підківка», «тропачок», «гайдук» (трапляється також у коломийкових танцях). Під час виконання танцю хлопці демонструють силу, спритність, витривалість. Важливою є дисципліна, уміння виконувати команди лідера (провідного танцюриста). Муз. супровід укладається в стандарт. для нар. танців розмір 2/4. Характерне ритм. чергування — 2/4 у першому такті та 2/8 і 1/4 у другому. Танець поширений в Івано-Франківській, Чернівецькій та Закарпатській областях. Залежно від регіону має назву «А.», «арган», «оркан». На концерт. естраді вперше з'явився в репертуарі танц. групи *Національного заслуженого академічного українського народного хору імені Г. Г. Веровки та Івано-Франків. нац. академ. Гуцульського ансамблю пісні і танцю «Гуцулія»* (постановка В. Петрика). Муз.-жанрові ознаки А. відображено в низці творів композиторів України: симф. сюїті «Закарпатські ескізи» В. Гомоляки, «Гуцульська рапсодія» Г. Майбороди, операх «Золотий обруч» Б. Лятошинського і «Милана» Г. Майбороди, балеті «Хустка Довбуша» А. Кос-Анатольського та ін.

Лит.: Герасимчук Р. Народні танці українців Карпат : в 2 кн. Львів, 2008. Кн. 1; Стасько Б., Марусик Н. Роман Герасимчук та його автентичні «Танці гуцульські». Івано-Франківськ, 2010.

І. В. Спінул

Аркан, Дені [франц. Arcand, Denys; повне ім'я — Жорж-Анрі Дені (франц. Georges-Henri Denys); 25.06.1941, с. Дешамбо, тепер муніципалітет Дешамбо — Грондін, провінція Квебек, Канада] — кінорежисер, сценарист, актор. Народився у сім'ї моряка. З 1951 навчався в езуїт. Колежі Сент-Марі у м. Монреалі. 1960 вступив до Ун-ту Монреаля, де вивчав історію. У 1960–1970-х цікавився *марксизмом*, співпрацював у журналі «Парті-прі» («Parti-pris»), який виступав за незалежний, світський і соціалістичний Квебек. Перший профес. фільм «Один чи з іншими» (1961) зняв ще в ун-ті. 1962–1972 працював режисером-сценаристом у Нац. офісі кінематографії Канади. Упродовж 10 р. зняв низку документ. фільмів — іст., політичних («Шамплен», 1963; «Шлях на Захід», 1965; «Квебек: Дюплессі та пізніше...», 1972 та ін.) і один спортивний («Волейбол», 1965). А. — типовий представник соц. й політ. кіно Квебеку. Чорно-білий документ. поеміч. повнометраж. фільм «Щодо бавовни» (1970) було заборонено Нац. офісом кінематографії Канади (рідкісний випадок *цензури* в канад. кіно). Фільм вийшов на екрани лише 1976, а у повній нецензуров. версії — 2004. У документ. стрічці «Квебек: Дюплессі та пізніше...» проводиться паралель між виборами 1970 та 1936, коли прем'єр-міністром став М. Дюплессі. Документ. фільм «Комфорт і байдужість» (1982) присвячений аналізу референдуму про незалежність Квебеку (1980). Худ. фільми А., зокрема, «Занепад американської імперії» (1986), «Нашестя варварів» (2003), «Епоха затьмарення» (2007), що становлять «трилогію невдач», а

також «Крах американської імперії» (2018) зображують сучас. квебецьке суспільство з його суперечностями й проблемами. Фільм «Ісус із Монреаля» (1989) проводить паралель між евангел. сценами з життя Ісуса та долею актора — виконавця його ролі в спектаклі. А. знімав фільми франц. мовою. Намагався перейти на англ. (драми «Кохання й людські рештки», 1993; «Культь знаменитості», 2000), однак повернувся до французької. Низку фільмів А. зняв за влас. сценаріями, у кількох стрічках виконував невеличкі ролі як актор. За фільм «Нашестя варварів» отримав премію за найкращий сценарій *Каннського кінофестивалю* (2003), премію «Оскар» за найкращий фільм інозем. мовою, 3 премії «Сезар» (за найкращий фільм, найкращу режисуру та найкращий оригінал. сценарій), премію Д. Донателло за найкращий інозем. фільм (усі — 2004). За фільм «Ісус із Монреаля» удостоєний призу журі Каннського МКФ (1989). Нагороджений кількома канадськими орденами, удостоєний зірки на Алеї слави в м. Торонто (2004).

Тв.: Les invasions barbares. Montréal, 2003; Hors champ. Écrits divers, 1961–2005. Montréal, 2005; Les genes adorent les guerres et autres inédites. Textes dramatiques. Montréal, 2008.

Лит.: Coulombe G. Denys Arcand. La vraie nature du cinéaste. Montréal, 1993; Le Déclin de l'Empire américain // Beylie C., Pinturault J. Les films-phares du cinéma contemporain depuis 1968. Paris, 1995; Bergeron C. Un cynique chez les lyriques. Denys Arcand et le Québec. Montréal, 2012; La Rochelle R. Denys Arcand. Mille plateaux. Québec, 2014; Lever Y. Arcand, Denys // Lamonde Y., Gélinas X., Livernois J. et al. Dictionnaire des intellectuels au Québec. Montréal, 2017; Leach J. The Films of Denys Arcand. New Brunswick, 2020.

С. В. Глухова

Арканзас — річка в центр. частині США, за довж. шоста в країні й друга (після р. Міссурі) права притока р. Міссісіпі. Бере початок у *Скелястих горах* на вис. 2 965 м, упадає в р. Міссісіпі на вис. 33 м. Довж. — 2 364 км. Тече перев. в сх. і пд.-сх. напрямку, перетинає тер. 4-х штатів (*Колорадо, Канзас, Оклахома та Арканзас*). У верхів'ях річка має гір. характер (протягом бл. 200 км), протікає вузькими й глибокими *ущелинами* Бранунз, Ройял-Гордж і *Гранд-Каньйон* (шир. яких подекуди не перевищує 1 400 м). Далі тече *Великими рівнинами* й *Центральними рівнинами*, річище помітно розширюється до 1 200 м (хоча лишається досить мілким і нестійким, різко змінює напрямок після знач. паводків), долина — до 48–64 км. Пл. водозбору — 435,1 тис. км². Живлення перев. атмосфер. Серед. витрата води — 1 147 м³/с. Навесні багатоводність річки зумовлено явним таненням снігів на рівнинах і тривалими дощами (макс. — 19 340 м³/с). Зливи повені характер. для літ. сезону, період маловоддя триває від серпня до грудня (мін. — 34 м³/с). Замерзає лише у верх. течії, найвищі показники коливання рівня води в річці (до 8 м) установл. в районі м. Літл-Рок (адм. ц. шт. Арканзас). Під час високого водопілля річк. води затоплюють знач. тер., зокрема в пониizzi А. навіть з'єднується з гирл. частиною р. Уайт-Рівер, що впадає в р. Міссісіпі за 25 км вище за течією. Річка перебуває в зоні гір. (верхів'я) та субтроп. клімату, із серед. т-рою повітря взимку +6 °С (січень) та влітку — +28 °С (липень), опадів — бл. 1 150 мм/рік. Притоки: Фаунтін-Крік, Пауні, Літл-Арканзас, Волнат, Вердігрис, Неошо (ліві); Сімаррон, Солт-Форк-Арканзас, Канейдіан,

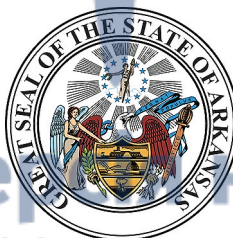
Арканзас. Русло річки у штаті Колорадо

Пото (праві). *Флора й фауна* річки вирізняються вид. різноманіттям. А. від 19 ст. був місцем вилуви *форелі* кількох видів — струмкової, райдужної тощо. Вел. популяція північноамериканського прісновод. горбиля (*Aplodinotus grunniens*) — *ендеміка* Пн. та Центр. Америки. Найбільші міста на берегах: Пуебло (111,1 тис. осіб, 2017; шт. Колорадо), Вічита (390,6 тис. осіб, 2017; шт. Канзас), Талса (401,8 тис. осіб, 2017; шт. Оклахома) і Літл-Рок (198,6 тис. осіб, 2017). Річка А. судноплавна протягом майже 1 000 км вгору за течією від гирла, що стало можливим завдяки буд-ву серії *дамб*; має вел. значення для сучас. економіки США через низку вел. *водосховищ*, признач. для водопостачання міського нас., пром-сті й с. г. (переважно для зрошення полів із зерновими культурами). На річці розташ. *гідроелектричні станції*.

Лит.: Kammerer J. C. Largest Rivers in the United States // U.S. Geological Survey Open-File Report. Reston, 1990; Kellogg K. S., Shroba R., Ruleman Ch. et al. Geologic Map of the Upper Arkansas River Valley Region, North-Central Colorado. Reston, 2017; Benton-Short L., Short J., Mayda Ch. A Regional Geography of the United States and Canada: Toward a Sustainable Future. 2nd ed. Lanham, 2018.

Арканзас. Прапор

Арканзас. Герб

Арканзас (англ. Arkansas) — штат у пд. частині *Сполучених Штатів Америки*. **ГЕОГРАФІЧНЕ ПОЛОЖЕННЯ**. Належить до групи штатів Пд.-Зх. Центру США. Тер. — 137,7 км². Протяжність із Пн. на Пд. становить 386 км, із Зх. на Сх. — 420 км. Межує на Зх. зі штатами *Техас й Оклахома*, на Сх. — із *Теннессі й Міссісіпі* (більша частина кордону проходить р. Міссісіпі), на Пн. — з *Міссурі*, на Пд. — з *Луїзіаною*.

АДМІНІСТРАТИВНИЙ ПОДІЛ. А. поділено на 75 *округів*. Адміністративний центр — м. Літл-Рок.

ІСТОРИЧНА ДОВІДКА. До прибуття європ. поселенців на межі 17–18 ст. на тер. сучас. А. мешкали спорідн. індіан. *племена* кеддо, осейдж, куапо та ін. Перше поселення європейців — А.-Пост, засн. французами (1686) неподалік поселення куапо біля злиття річок Арканзас і Міссісіпі. Франц. переселенцями також засновано (1722) торг. пост Літл-Рок, що згодом перетворився на столицю і найбільше місто А. Тер. майб. штату приєднано до США (1803) унаслідок Луї-

зіанської купівлі (придбання США франц. володінь у Північній Америці). Згодом, після довгих суперечок щодо збереження *рабства*, 04.07.1819 утворено Тер. А. Питання про використання раб. праці тривалі роки розділяло мешканців рівнин. Пд. Сх. (де рабів використовували для збирання врожаю на *плантаціях*) і горбистого Пн. Зх. (де набули поширення *фермерські господарства*). 15.06.1836 А. увійшов до складу союз. держави (25-й штат) як рабовласн. штат; повторно прийнятий до складу США 1868 після *Громадянської війни в США 1861–1865*. Зростання А. відбулося в сер. 19 ст. завдяки с. г. й широкому використанню раб. праці на бавовн. плантаціях — чверть нас. були (до 1860-х) рабами.

ПРИРОДА. На теренах А. виокремлюють сім природ. *регіонів*, що формують поверх. штату, яку умовно поділяють на дві частини. Перша — пн.-зх. підвищ. включає плато Озарк і гори Уошито, розділена долиною р. Арканзас. Дру-

Арканзас. Капітолій штату, м. Літл-Рок

га — пд.-сх. низовинна, складниками якої є алювіальні рівнини правобережжя р. Міссісіпі, *дельти річкової її правої притоки* — А., поділена навпіл пагорбами Кроуліс-Рідж, і пн. край прибереж. рівнин *Мексиканської затоки*. Вел. плато Озарк (серед. висота — 300–450 м над рів. м., найвища точка — до 823 м) розташ. на правому березі р. Міссісіпі, складене переважно палеозойськими *вапняками*, сильно розчленовано долинами річок і карст. процесами. Тип. ґрунтами для підвищ. частини А. є червоноземи й жовтоземи. На піднес. ділянках і схилах збереглися незайм. *ліси* (широколист., переважно дуб.). Гори Уошито (де розташ. найвища точка А. — Маунт-Магазин, 839 м) утворені серією паралельних вапняк. і пісковикових гряд, на схилах яких зростають широколисті й сосн. ліси. Плато Озарк і гір. хребет Уошито є складниками пд. внутр. *нагір'їв* США, єдиної вел. *країни гірської* між горами *Аппалачі* (на Сх.) і *Скелястими горами* (на Зх.). Алюв. рівнини правобережжя Міссісіпі, дельти А. й пн. краю прибереж. рівнин Мексикан. зат. з практично плоскою поверхнею сформовано діяльністю найбільшої річки США — Міссісіпі. Вони вкриті родючими алюв. ґрунтами та є багатими с.-г. районами. Рівність поверхні далі від річища подекуди порушено хвилястістю, найпомітнішою на правобереж. дельти А., стрімко розділеній незвично вузькою

смугою пагорбів Кроуліс-Рідж (заввишки 76–150 м) над навколиш. алюв. рівнинами. Клімат А. вологий субтроп. зі спекот. вологим літом і холодною, менш вологою, зимою, у гір. районах (на Пн.) — помірний вологий континентальний. В адм. і майже геогр. центрі штату м. Літл-Рок серед. найменшої-найбільшої т-ри пов. коливаються в межах 0–11 °С (січень) і +23–34 °С (липень). Середньоріч. кількість *опадів атмосферних* — 1000–1500 мм (Пд. вологіший, Пн. сухіший). Сніг випадає рідко, переважно в пн. частині штату. А. притаманні погодні катаклізми — *грози* (до 60 днів/рік), *смерчі*, снігові бурі, *град*. А. багатий на *водойми* (річки, озера, *водосховища*), заг. їхня пл. становить 2,1 % пл. штату. Усі вони належать до *басейну річкового* Міссісіпі. Невелику кількість природ. озер доповнює значна кількість великих штуч. водойм — водосховища Де-Грей, Уошито, Грірс-Феррі та ін. Рослин. світ змінюється залежно від клімату й висоти. Поширені *сосна, кипарис, дуб, pekan*. Трапляються *тюльпанове дерево, бук, кипарисові, дерен, церис* тощо. В А. зростає щонайменше 26 видів *орхідей*. Понад 100 ендеміків поміж представників тварин. світу. Мешкають *лось, олень білохвостий, броненосець, вивірки, кролі, борсук, бобр, койот, лисиця, ондатра, нутрія, енот, видра, скунс, опосум*, 15 видів *кажанів*. Станом на 2018 в офіц. список птахів штату включено понад 400 видів. Поширені *качки, гуси, лебеді, перепілка, рябчик, індички, тетерук, фазан, голуби, зозулі, солов'ї, колібри* тощо. Найрізноманітніші види прісновод. риб: *сом, щука, форель, окунь, амія* тощо. Понад 12 видів *ящірок*, зокрема *сцинкові*. Змії: *полоз чорний, королів. змія, отруйні мокасинова змія мідноголова, гримучник* (див. *Змії гримучі*) *техаський*. У межах Уошито засн. перший (1832) і найменший за пл. (22,5 км²) *природний парк національний* США — Хот-Спрінгс. В А. діє 52 природні нац. парки штату й 7 парків Нац. служби парків США

НАСЕЛЕННЯ. Заг. кількість нас. — 3,013 млн осіб, густота — 22 особи/км² (2018, оцінка). Структура нас. за расами: білі (78,4%), чорні, афроамериканці (15,8%), індіанці та уродженці Аляски (0,6%), азійці (1,1%) особи, що належать до двох і більше рас, (1,8%) тощо (2010, перепис). За походженням жителі А. відносять себе до: англійців (20,7%), афроамериканців (15,6%), ірландців (12,5%), німців (11,2%), французів (2,1%), нідерландців (1,7%); італійців і шотландців (по 1,6%), північноірландців (1,3%). А. — у складі т. з. Біблійного поясу, що об'єднує низку

Арканзас, гірський хребет Уошито

штатів Пд. Сх. США з переважанням прихильників евангел. *протестантизму*. За реліг. групами (2014, оцінка): протестанти (70 %), атеїсти й агностики (18 %), католики (8 %), мусульмани (2 %), мормони (1 %) та інші (1 %). За віковими групами (2018, оцінка): до 15 років — 19,4 %, 15–64 роки — 63,8 %, 65 років і більше — 16,8 %. За статевими групами: чоловіки (49 %), жінки (51 %). Найбільші міста (2018, оцінка): Літл-Рок (197,9 тис. осіб), Форт-Сміт (87,8 тис. осіб), Фаетвілл (86,8 тис. осіб), Спрінгдейл (81 тис. осіб). ГОСПОДАРСТВО. Пром-сть ґрунтується на видобутку й переробленні *корисних копалин (газ природний, нафта, щебінь, бром і ванадій)*. Осн. галузі пром-сті — харч., деревооброб. (4-те місце в країні з вир-ва пиломатеріалів), вир-во електроустаткування, готових метал. виробів, автозапчастин і поліграфічна. В аерокосм., авіац. та оборон. пром-сті А. працює майже 10 тис. жителів штату. Основою економіки А. є с. г. (штат найбільший у США виробник рису, м'яса бройлерів й індиків, входить до найпершої трійки виробників бавовни, курятини й аквакультури). Важливе значення в економіці посідає *туризм*, популяризації якого мало сприяли розроблене (1970-ті) офіц. прізвисько — «природний штат» (у багатьох містах відбуваються традиц. темат. *фестивали*). В А. 91 аеропорт заг. користування. Найважливіші — Нац. аеропорт Білла й Гіларі Клінтонів, Пн.-Зх. регіон. аеропорт А., Регіон. аеропорт Форт-Сміт, Регіон. аеропорт Тексаркана. Тер. штату проходять залізн. магістралі «БНСФ Рейлвей», «Юніон-Пасіфік», регіон. «Канзас-Сіті Південна залізниця», діє розгалуж. система міжміського й приміського залізнич. сполучення. Розвинуте автом. сполучення, доправління вантажів вод. артеріями штату. НАУКА. ОСВІТА. КУЛЬТУРА. На 2016 функціонує понад 1 тис. шкіл, де навчаються понад 470 тис. учнів. Функціонують Арканзас. ун-т мед. наук (м. Літл-Рок; 1879), Ун-т Центр. А. (м. Конвей; 1907), Арканзас. держ. ун-т (м. Джонсборо; 1909), Арканзас. тех. ун-т (м. Расселлвілл; 1909) тощо. Капітолій А., побуд. у м. Літл-Році 1915, є зменш. копією вашингтонського. Діють Центр мист-в (м. Літл-Рок; 1960), музей природних ресурсів (м. Смаквер; 1986), будинок-музей Д. *Макартура* (м. Літл-Рок; 1841), музей амер. мист-ва «Кришталеві мости» (м. Бентонвілл; 2011). Є Арканзас. симф. оркестр і Арканзас. репертуар. театр (1976). У м. Ван-Бурені від 19 ст. діє Королів. оперний театр. 2004 відкрито Президент. б-ку В. Ф. *Клінтона* — уродженця штату. СПОРТ. Популярні футбол, баскетбол, волейбол, бейсбол, теніс, плавання, гімнастика, мисливство, рибальство. Функціонують спорт. споруди, зокрема, стадіон «Меморіал війни» (м. Літл-Рок, понад 53 тис. місць).

Лит.: The Encyclopedia of Kansas : in 2 vol. St. Clair Shores, 2000; Hill M. Hot Springs National Park. Charleston, 2014; Reynolds J. Makers of Arkansas History. London, 2015; Wayne J., DeBlack Th., Sabo G. et al. Arkansas: A Concise History. Fayetteville, 2019.

А. С. Івченко

Арканов Аркадій Михайлович

Арканов, Аркадій Михайлович (рос. Арканов, Аркадій Михайлович; справжнє прізвище — Штейнбок; 07.06.1933, м. Київ, тепер Україна — 22.03.2015, м. Москва, РФ) — письменник-сатирик, драматург. Писав рос. мовою. Нар. у сім'ї службовця-постачальника. 1934 батька було за-

суджено за неполіт. статтею. А. разом із матір'ю та молодшим братом мешкали 1934–1938 біля м. Вязьми (тепер РФ), де відбував покарання батько; після його звільнення 1938 сім'я переїхала до м. Москви. 1941–1943 А. жив у евакуації в м. Красноярську. 1957 закінчив Перший Моск. мед. ін-т ім. І. М. Сеченова (тепер Перший Моск. держ. мед. ун-т ім. І. М. Сеченова). До 1960 працював дільничним терапевтом і дитячим лікарем. Залишив медицину заради літ. творчості. 1963–1967 — позаштат. редактор відділу гумору й сатири в журн. «Юність» («Юность»), де почав публікуватися. Член Спілки письменників СРСР (з 1968). Разом із Г. *Горіним* написав низку гуморист. творів, серед яких «Весілля на всю Європу» («Свадьба на всю Европу»; 1966), «Сходовий майданчик» («Лестничная клетка»; 1967), «Бенкет» (1967) та ін., текст пісні «Помаранчева пісня» («Оранжевая песня»; 1975). Автор пісень. Був ведучим популяр. телепередач «Довкола сміху. Нон-стоп» («Вокруг смеха. Нон-стоп»), «Білий папуга» («Белый попугай») та ін., автором і засновником рубрики «Клуб 12 стільців» у «Літературній газеті» («Литературная газета»). Твори А. були в репертуарі багатьох естрадних виконавців. Друкувався також у невідцензурному альманахові «Метрополь» (1979). Писав кіносценарії, серед яких: «Підводними стежками» («Подводными тропами»; 1963); «Важкий день — понеділок» («Трудный день — понедельник»; 1976); «Високі почуття» («Высокие чувства»; 2009) та ін. Грав епізодичні ролі в кіно: «Центровий із піднебесся» (1975), «Надзвичайно важлива персона» (1984); обидва — Центр. кіностудія дитячих і юнацьких фільмів імені М. Горького) та ін. 2014 разом з ін. членами рос. ПЕН-центру підписав звернення, яке засуджувало анексію Криму. 16.02.2015 опублікував на сайті Рос. ПЕН-центру «Звернення члена Виконкому Російського ПЕН-центру Аркадія Арканова до Президентів, Прем'єр-міністрів, Королів, Царів, Імператорів, Диктаторів», де закликав усіх до миру та взаєморозуміння. Нагороджений орденом Пошани (2008). Двічі лауреат премії «Золоте теля» (1971, 1987), лауреат премії журналу «Крокотил» (1993) та ін.

Та.: Подborough надбєкрєнь. Москва, 1975; В этом мире много миров. Москва, 1984; Люди как люди. Москва, 1988; 208 избранных страниц. Москва, 1999; По дороге Туда. Москва, 2010; Арканов такой, Арканов сякой. Москва, 2011; Пельмени на полу. Москва, 2011.

Лит.: Качан В. А. Аплодисменты после... Москва, 2017.

Арканова, Валентина Фёдоровна (05.02.1934, м. Херсон, тепер Україна — 12.06.2013, м. Харків, Україна) — оперна співачка (лірико-колоратур. сопрано), педагог, нар. арт. УРСР (з 1968), професор (з 1986). Почала співати в самодіяльності у м. Миколаєві з оркестром нар. інструментів. 1956 закінчила Харків. держ. консерваторію (тепер *Харківський національний університет мистецтв імені Івана Котляревського*; клас Л. Куриленко). Упродовж 1956–1990 — солістка Харків. академ. театру опери та балету ім. М. В. Лисенка (тепер *Харківський національний академічний театр опери та балету імені Миколи Лисенка*). Паралельно з театр. кар'єрою викладала (з 1971) на каф. сольного співу Харків. ін-ту (ун-ту) мист-в імені І. П. Котляревського (з 1979 — доцент, з 1986 — професор). Була членом та головою журі конкурсів вокалістів:

ім. М. Лисенка (м. Київ), ім. І. Алчевського (м. Алчевськ), ім. О. Петрусенко (м. Херсон), ім. Г. Хоткевича (м. Харків), «Нові імена України» (м. Київ), «Мистецтво ХХІ ст.» (Італія, Фінляндія, Португалія), Міжнар. конкурсу молодих виконавців (м. Каунас, Литва), членом Президії

Арканова Валентина Федорівна

респ. та обл. Комітету Фонду Миру, Правління Харків. обл. відділень Спільки театр. діячів, Всеукр. муз. спілки, опікувальної ради Харків. Солюмоновського ун-ту. Вирізнялася ліричністю, віртуоз. технікою, актор. майстерністю, глибоким розкриттям образів. Дебютувала в партії Антоніди («Іван Сусанін» М. Глінки). Виконала бл. 45 опер. партій: Марильця («Тарас Бульба» М. Лисенка), Оксана («Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського), Любка («Молода гвардія» Ю. Мейтуса), Зіна («Лейтенант Шмідт» Б. Яровинського, перше виконання, 1970), Людмила («Руслан і Людмила» М. Глінки), Лючія, Норіна («Лючія ді Ламмермур», «Дон Паскуале» Г. Доницетті), Віолетта, Джильда («Травіата», «Ріголетто» Дж. Верді), Розіна («Севільський цирюльник» Дж. Россіні), Цариця ночі («Чарівна флейта» В. А. Моцарта), Мімі, Мюзетта («Богема» Дж. Пуччіні), Мікаела («Кармен» Ж. Бізе), Лакме («Лакме» Л. Деліба), Недда («Паяци» Р. Леонкавалло), Іоланта («Іоланта» П. Чайковського), Царівна Лебідь, Снігуронька, Марфа («Казка про царя Салтана», «Снігуронька», «Царева наречена» М. Римського-Корсакова) та ін. Гастролювала з опер. та концерт. репертуаром у Німеччині, Франції, Іспанії, Італії, Австрії, Чехії, Румунії, США, Монголії, Японії, Індії, Китаї, республіках кол. СРСР. Як педагог підготувала понад 30 випускників. Серед учнів: Н. Ковальова, Л. Комісарова, Т. Кокуратос, В. Хохлова, О. Слепцова, О. Подус, О. Лапін, В. Єфименко, В. Козлов, Дж. Муньос-Абросимова, В. Єфименко, Цзя Чже, В. Гіголаєва-Юрченко, Р. Тищенко. Нагороди: орден Трудового Червоного Прапора, «За заслуги» III ступеня (2003), княгині Ольги III ступеня (2008); премії ім. Лео Вітошинського (Україна — Австрія), імені О. С. Масельського, імені М. Ф. Манойла.

Лит.: Арканова В. Ф. // Митці України / За ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992; Рывина І. А. Кафедра сольного півня // Харьковский институт искусств имени И. П. Котляревского: 1917–1992. Харьков, 1992; Арканова В. Ф. // Українська музична енциклопедія : в 5 т. Київ, 2006. Т. 1; Цуркан Л. Г. Вірність традиціям: кафедра сольного співу // Pro Domo Mea / Упоряд. І. Ю. Сухленко. Харків, 2007; Чепалов О. Валентина Арканова та її учні // Музика. 2011. № 1/2; Чепалов А. І. Певица и дирижер: сила судьбы // Записки «призрака оперы». Харьков, 2012; Ар-

канова В. Ф. // Харківський національний університет мистецтв імені І. П. Котляревського. 1917–2017. До 100-річчя від дня заснування : у 2 т. / Ред.-упоряд. Л. В. Русякова. Харків, 2017.

Г. І. Ганзбург

Аркас, Захарій Андрійович (рос. Аркас, Захар Андреевич; 1793, м. Літохоро, тепер Греція — 23.03.1866, м. Миколаїв, тепер Україна) — військовий діяч, історик і археолог. 1806 у віці 13 р. вступив на службу до Чорномор. флоту. 1811–1816 навчався в Миколаїв. штурман. уч-щі. Після його закінчення отримав звання мічмана. 1828–1829 брав участь у Російсько-турецькій війні. Перебував на військ. службі, отримуючи чергові звання до капітана першого рангу (відповідник звання полковника в сухопут. військах) включно, до виходу у відставку 1839 за станом здоров'я. Після призначення директором Севастопольської морської б-ки (1851) відновлений на службі з присудженням звання генерал-майора. За Кримської війни 1853–1856 організував перевезення Севастопольської морської б-ки до м. Миколаєва. З 1830-х розпочав систематичні археол. дослідження антич. пам'яток Криму. У 1840-х опублікував у «Записках Одеського общества истории и древностей» працю «Опис Ираклийского полуострова и його старожитностей», видану окр. книгою по смертю 1879. Знайдені ним археол. артефакти передано до Одеського міського музею старожитностей (тепер Одеський археологічний музей НАН України). Від 1846 — член Одеського т-ва історії і старожитностей. У 1850-х підготував перше наук. дослідження історії Чорномор. флоту.

Пр.: Описание Ираклийского полуострова и древностей его. История Херсонеса // Записки Одесского общества истории и древностей : в 33 т. Одесса, 1848. Т. 2; Начало учреждения Российского флота на Черном море и действия его, с 1778 по 1798 г. // Записки Одесского общества истории и древностей : в 33 т. Одесса, 1844–1919. Т. 4–6.

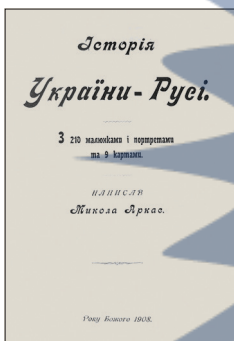
Аркас, Микола Миколайович (07.01.1853, м. Миколаїв, тепер Україна — 26.03.1909, там само) — композитор, поет, фольклорист, культурно-освітній та громадський діяч, історик. Нар. в сім'ї адмірала Чорномор. флоту. Навчався в Уч-щі правознавства в м. Санкт-Петербурзі. Закінчив 1875 Новоросійський ун-т (тепер Одеський національний університет імені І. І. Мечникова). Служив у мор. відомстві в м. Миколаєві (1875–1898), був почесним мировим суддею у м. Херсоні (1886–1895). Діяльність А. пов'язана з просвітництвом та розвитком укр. культури: історією України, просуванням вивчення укр. мови, підтримкою освітян. програм, музики, театру, л-ри тощо. Перші композитор. спроби А. належать до сер. 1870-х. Серед його творів — записи й обробки укр. нар. пісень (бл. 80), романси та дуети. Автор першої укр. нар.-побутової опери «Катерина» (1891), написаної за власним лібрето на сюжет поеми Т. Шевченка (видано 1897; у муз. редакції І. Молчанова поставлена 1899 трупою М. Кропивницького в м. Москві; згодом ставилася низкою укр. театрів у муз. редакції Г. Таранова). В опері поєдналися кантілена італ. оперних арій та інтонації укр. популяр. романсів та пісень. А. написав також низку поет. творів, зокрема вірш «На вбивство П. П. Шмідта», пое-

Аркас Микола Миколайович

Аркас Микола Миколайович. Родовий склеп Аркасів у м. Миколаєві

Аркас Микола Миколайович. Титульна сторінка першого видання «Історії України-Русі» (1908)

Аркас Микола Миколайович

му «Гетьман Пилип Орлик» (опубл. 1993), ліричній поезії. А. займався питаннями історії, автор дослідження «Історія України-Русі» (1908), популярного викладу історії України. Книга зазнала нищівної критики М. Грушевського через недостатню науковість, прихильніше поцінована В. Липинським і Є. Чикаленком. 1907 у м. Миколаєві заснував товариство «Просвіта», що мало власну книгарню, книгозбірню, читальню, аматор. вокальну трупу, хор і драм. гурток; проводились літ.-муз. вечори, де читали лекції з історії та культури України та показували вистави. А. — один із засновників Миколаїв. яхт-клубу (1887), з 1901 — його командор, 1908 відмовився від посади, щоб зосередитися на діяльності «Просвіти». Підтримував творчі стосунки з М. Грушевським, М. Кропивницьким, М. Лисенком, П. Ніщинським, Лесею Українкою, а також керівниками ін. «Просвіт» (черніг., київ., одеської), яким надавав фін. підтримку. 1992 у м. Миколаєві на місці, де стояв будинок родини Аркасів, відкрито пам'ят. знак. У Миколаївському національному університеті імені В. О. Сухомлинського щорічно проводяться «Аркасові читання».

Тел.: Катерина: опера на 3 дії. Київ, 1963; Історія України-Русі. Київ, 1990.

Лит.: Кауфман Л. С. М. М. Аркас: Нарис про життя і творчість. Київ, 1958; Сарбей В. Микола Аркас і його «Історія України-Русі» // Укр. іст. журн. 1990. № 7; Ульяновський В. Українська ідея Миколи Аркаса: попередні нотатки з епістології // Україна: культ. спадщина, нац. свідомість, державність. 1995. Вип. 2; Шкварець В. П. Микола Миколайович Аркас: Життя. Творчість. Діяльність. Миколаїв; Одеса, 2002; Якименко С. І., Шарата Н. Г. Педагогічні погляди та громадсько-просвітницька діяльність М. Аркаса. 2-ге вид., допов. та перероб. Київ, 2014; Шкварець В. Життєпис великого земляка та його історіографія // Емінак. 2016. № 1 (2); Казначеева О. Прояв української ментальності в жанрах гопака та козачка в операх С. Гулака-Артемовського та М. Аркаса // Культ. України. Сер.: Мистецтвознав. 2017. Вип. 56.

А. М. Тормахова

Арка́с, Мико́ла Микола́йович (21.08.1880, м. Миколаїв, тепер Україна — 14.12.1938, м. Хуст, тепер Закарпат. обл., Україна) — військовий діяч, співак (баритон), театральний актор і режисер. Син композитора й культурно-освіт. діяча М. Аркаса, онучатий племінник військового діяча й історика З. Аркаса. Навчався в Морському та Миколаїв. кадет. корпусах (обидва — у м. Санкт-Петербурзі, тепер РФ). Закінчив 1901 Єлисаветградське кавалерійське юнкер. уч-ще. 1906 був особистим ад'ютантом командувача рос. військ на Дал. Сході генерала М. Гродекова. Від серпня 1906 — у запасі. 1907–1909 виступав в аматор. гуртку в м. Миколаєві. 1910 дебютував у театрі М. Садовського в м. Києві в опері «Енеїда» М. Лисенка. 1911–1913 виконував партії в операх «Галька» С. Монюшка та «Катерина» М. Аркаса в театрі Чернецької та Нар. домі (м. Одеса). Заснував 1914 власний театр у м. Катеринодарі (тепер м. Краснодар, РФ). Під час Першої світової війни мобілізований до армії у званні поручика. Улітку 1917 командував ескадроном, який у грудні був українізований, згодом перетворений на Полтавську партизан. кінну сотню. Наприкінці квітня 1918 підтримав П. Скоропадського. За часів гетьманату — командир дивізіону (м. Київ). 1918–1919 був полковником Армії УНР. Від 1920

мешкав у Галичині (м. Станіславів, тепер Івано-Франківськ; м. Коломия), працював актором, співаком та режисером. 1920–1921 — актор і режисер пересувного театру І. Когутяка в м. Станіславові, 1921–1923 — трупи В. Коссака в м. Коломий. 1926–1928 — Руського театру т-ва «Просвіта» в м. Ужгороді (1929 — його директор). Протягом 1928–1929 — учитель музики й диригент студент. хору Ужгород. учительської семінарії. 1930 в м. Празі (тепер Чехія) працював в аматор. студент. театрі «Верховина» 1930–1934 (з перервами) — керівник відновленого Руського пересувного театру в м. Ужгороді. Окремі спектаклі поставив 1934 і 1936 в театрі «Нова сцена» у м. Хусті. Загалом у доробку А. постановки вистав: «Дай серцю волю, заведе в неволю» М. Кропивницького (роль Микити), «Нагалька Полтавка» І. Котляревського (роль Виборного), «Запорожець за Дунаєм» С. Гулака-Артемовського (роль Карася), «Катерина» М. Аркаса, «Маруся Богуславка» М. Старицького), «Живий труп» Л. Толстого, «Весела вдова» Ф. Легара; оперета Є. Шерегія на лібрето Ю. Шерегія «Діти XX століття», драма Ю. Шерегія «Часи минають» та ін. Автор оперети «Місяць і Зоря», музики до вистави М. Чирського «Неофастида». Похований у м. Хусті, на Замковій горі.

Лит.: Витвицький В. Музичне життя Карпатської України // Карпатська Україна. Львів, 1939; Шерегія Ю. Нарис історії українських театрів Закарпатської України до 1945 року. Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто; Прішів; Львів, 1993; Тинченко Я. Ю. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921): в 2 кн. Київ, 2007. Кн. 1.

Аркасо́лій, аркосолій (від arcus — дуга і solium — трона, саркофаг) — аркова ніша в стіні, призначена для поховання або установа саркофагів, рака з мощами святих. Улаштовувалася в інтер'єрах християн. сакральних будівель — криптах, нартексах та осн. приміщеннях храмів. А. виникли в ранньохристиян. архітектурі. На Русі відомі з 12 ст. Характерні здебільшого для князів. придворних храмів, церков-усипальниць — Борисоглібський собор у Чернігові, церква Спаса на Берестові в Києві та ін. У зх. регіонах України традиції улаштування А. збереглися до кін. 17 ст.

Аркасолії. Аркасолії в інтер'єрі Борисоглібського собору в м. Чернігові

Лит.: Вечерський В. В. Аркасолій // Архітектура: короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ, 1995; Аркасолій // Тимофійко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002.

В. В. Вечерський

«Арка́та» академі́чний ка́мерний оркес́тр — музичний колектив Вінницької обласної філармонії ім. М. Д. Леонтовича (м. Вінниця, Україна).

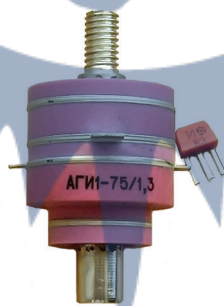

«Арка́та» академі́чний ка́мерний оркес́тр

Оркестр засновано 1993. Організатор, худ. керівник і гол. диригент — піаніст, органіст засл. діяч мист-в України Г. Курков (нар. 1954). Перший концерт відбувся 31.05.1993. Учасник міжнар. муз. фестивалів: духовної музики «Могутній Боже» («Магутны Божа»; м. Могильов, Білорусь; 1994), орган. та камер. музики «Радом — Ороньсько» (Festiwal Muzyki Organowej i Kameralnej Radom — Oronsko; Польща; 1995, 1997), Пам'яті С. Ріхтера (м. Житомир; 2000), «Травневі музичні зустрічі» (м. Кіровоград, тепер м. Кропивницький; 2005, 2012), «Музичні прем'єри сезону» (м. Київ; 2006), «Контрасти» (м. Львів; 2005), «Міжнародні дні джазової музики» (м. Вінниця; 2003, 2005, 2006), «Барви музики XX сторіччя» (м. Вінниця; 2002, 2006, 2009), «Музика в монастирських мурах» (м. Вінниця; 1999, 2008, 2010). Постійний учасник Міжнар. фестивалю імені П. І. Чайковського та Н. Ф. фон Мекк, який від 1993 щороку проходить на Вінниччині. Колектив став ініціатором проведення у м. Вінниці фестивалів «Бах та його епоха» (1995), «Амадеус» (1996), «Арка́та плюс» (1997), «Шопеніана XX» (1999), «Бетховенські асамблеї» (2000), «Мистецьке коло» (2007). У репертуарі понад 700 творів вел. й малої форми, різних жанрів — класич., романтич., барокових, духовна музика, опуси сучас. вітчизн. і зарубіж. композиторів. Серед виконув. музики твори укр. композиторів — З. Алмаші, Л. Колодуба, М. Лисенка, М. Скорика, Є. Станковича, І. Шамо та ін.; світова класика — твори Й. С. Баха, А. Вівальді, Ф. Й. Гайдна, В. А. Моцарта, С. Прокоф'єва, Дж. А. Россіні, К. Сен-Санса, Й. Штрауса, Ф. Шопена, Д. Шостаковича, П. Чайковського та ін. З оркестром виступали укр. виконавці — Н. Матвієнко, О. Гурець, Л. Шутко, В. Буймистер, М. Дядюра, В. Матюхін, М. Скорик, а також іноземні — І. Оловніков (Білорусь), А. Шилклопер, О. Кондаков, О. Набіулін (усі — РФ), Х. Праммер (Австрія), Є. Кукля, А. Яронь (обидва — Польща), В. Дан Фогель (США), С. Раньєрі (Італія), Р. Аріста (Аргентина) та ін. Випущено два компакт-диски. 23.12.2010 за творчі здобутки колективу, високий професіоналізм і вагомий внесок у розвиток нац. муз. мист-ва оркестру надано статус академічного.

Лит.: Сідлецька Т. І. Творча діяльність провідних мистецьких колективів Вінниці періоду незалежності України // Мистецтвознав. записки. 2014. Вип. 25; Територія музики. Вінницька обласна філармонія. 80 років становлення і розвитку / Упоряд. Л. В. Смішко. Вінниця, 2017.

Арка́трон, аркотрон [від лат. arcus — дуга і (елек)трон] — малопотужний газорозряд. прилад із холод. катодом і з дуг. розрядом, у якому за допомогою одного або кількох керувальних електродів забезпечують керування моментом виникнення розряду. А. розроблено в 1950-х швейц. фірмою «Церберус» («Cerberus AG»). Цей прилад подібний до тиратрона з холод. катодом, але, на відміну від нього, в А. використовують дуг., а не тліючий газ. розряд. А. має 4 електроди — анод, катод, сітку й допоміж. анод. Холод. катод — це таблетка, спечена із суміші алюмінієв. барію (барію) і Кальцію (кальцію). Допоміж. анод підтримує початк. газ. розряд і розташований у безпосеред. близькості від катода. Осн. анод працює за постійно палаючого допоміж. дуг. розряду, що виконує функцію плазм. катода. Міжелектрод. розміри в А. добирають так, щоб за вибраного тиску газу забезпечити напругу запалювання тліючого розряду між катодом і допоміж. анодом. Через короткий час (мікросекунди) після появи тліючий розряд переходить у дуговий між катодом і допоміж. анодом; дуг. розряд на гол. аноді виникає після подавання на сітку позит. імпульсу напруги. Переходу від тліючого розряду до дугового сприяє термоелектрон. емісія, яка швидко розвивається на поверхні катода. Вона виникає через те, що поверхня катода шорстка, і тому під дією енергії, яку віддають йони катода, розігріваються насамперед мікроділянки, які виступають над поверхнею катода. За зростання т-ри на цих ділянках збільшується густина струму, що веде до подальшого локального нагрівання катода. Через взаємне посилення густини струму й нагрівання т-ра на ділянках, що виступають над поверхнею, швидко досягає 700–750 °C. За такої т-ри емісія з решти поверхні катода припиняється, у місці найвищого локального. нагріву виникає катод. пляма, яка є основою дуг. розряду. Допустима анод. напруга А. не перевищує кількох кВ, серед. робочий струм — одиниць А (при цьому імпульс. струм може сягати тисяч А), падіння напруги на приладі становить 20–30 В. Мін. струм, за якого допоміж. розряд починає горіти стійко, катод переходить у режим саморозігріву, не перевищує 30 мА. Це обмежує потужність у допоміж. розряді до 75–10 Вт. Переваги А. над приладами дуг. розряду з накалювальним катодом такі: менше витрачання потужності в допоміж. ланцюгах, швидша готовність до дії. Переваги перед приладами з ртут. катодом полягають у меншій залежності від т-ри навколиш. середовища, зумовленій тим, що А. заповнено інертним газом, а також у можливості встановити його в будь-якому положенні щодо горизонту. Підвищ. термостійкості й стійкості до радіоактив. та косм. випромінювань є перевагами над напівпровідник. приладами. А. використовували як кер. вентиля в низці спец. областей, як-от запалювання авіац. двигунів та імпульс. джерел світла, накачування твердотільних лазерів, живлення магнітострикторів тощо. Однак через порівняно високу напругу запалювання й утрати потужності в ланцюзі допоміж. розряду до кін. 1980-х

Арка́трон. Модель АГІ 1-75/1,3

А. практично повністю витіснені напівпровідник. приладами.

Лит.: Фридрихов С. А., Мовкин С. М. Физические основы электронной техники. Москва, 1982; Вуйцик В., Готра З., Каліта В. та ін. Фізичні основи електронної техніки. Львів, 2002; Швец Є. Я., Юдачов А. В., Турба М. М. та ін. Вакуумна та плазмова електроніка : в 2 ч. Запоріжжя, 2009–2010.

Є. А. Мачуський

Аркатура (нім. Arkatur, франц. arcature, від італ. arcata — ряд арок, аркада) — елемент архітектурного декору у вигляді ряду однакових удаваних

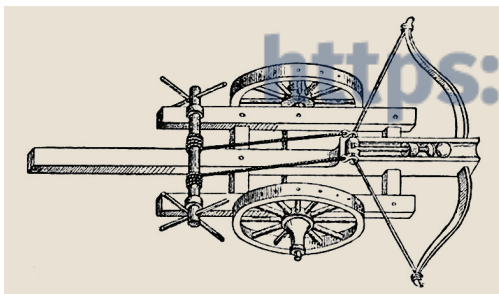
Аркатура. Аркатурний фриз на північному фасаді Успенського собору Єлецького монастиря в м. Чернігові

(глухих) невел. арок, здебільшого з архівольтами, що спираються на консолі, кронштейни чи колонки (півколонки) й формують горизонт. аркатур. фриз. Якщо арки спираються на колонки (півколонки), такий елемент наз. аркатурно-колончастий фриз. Застосовується як на фасадах, так і в інтер'єрах будівель. А. виконують рельєфом або контррельєфом, арки — простого чи багатоступчастого профілю. Мотив А. генетично пов'язаний з романським стилем у архітектурі. В Україні застосовували з 1130-х. При кам'яному муруванні елементи А. тесали з каменю (галицька архіт. школа 12–13 ст.), при цегляному — набирали з лекальної цегли (Успенський собор Єлецького монастиря у Чернігові та Кирилівська церква у Києві, сер. 12 ст.).

Лит.: Вечерський В. В. Аркатура // Архітектура: короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ, 1995; Аркатура // Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002; Sobin G. Ladder of Shadows: Reflecting on Medieval Vestige in Provence and Languedoc. Berkeley, 2009.

В. В. Вечерський

Аркбаліста (від лат. arcus — дуга, лук і ballista — ядро) — вид допорохової (див. Порох) техніки військової у вигляді рухомої метальної машини прицільної дії, яку застосовували в європ. арміях у давнину й середні віки. Двоплеч. деформац. тенсійна метална машина, за будовою подібна до вел. дерев'яного лука (станковий арбалет).

Аркбаліста

Це — дерев'яний або сталевий (див. Сталь) лук до 3,5 м завдовжки, який кріпили до масив. дерев'ян. ложа, установл. на дерев'яній рамі-лафеті, розміщ. на колесах вел. діаметру. Тятиву натягували за допомогою закріплення на рамі вірота (див. Лебідка). Могла стріляти як звич. болтами або стрілами «карро» (короткі, грубі, з чотиригран. наконечниками), так і невеликими кам'яними або олов'яними снарядами кулеподіб. форми. У такому разі до тятиви попередньо прикріплювали дерев'яний точений стержень із чашею попереду. А. перевозили разом із польовими військами, це був свого роду середньовіч. аналог польової артилерії.

Лит.: Энциклопедия военных и морских наук : в 8 т. Санкт-Петербург, 1895. Т. 7; Медведев А. Ф. Ручное метательное оружие. (Лук и стрелы, самострел). VIII–XIV вв. Москва, 1966; Трубинов Б. Г. Метательное оружие: Словарь-справочник. Санкт-Петербург, 2004; Разин Е. А. История военного искусства Средневековья. Москва, 2016.

І. С. Печенюк

Аркбутан (франц. arc-boutant — опорна арка) — кам'яна чи цегляна опорна конструкція у вигляді висячої напіварки, що передає горизонт. розпір від склепіння на нижче розташовані стіни або контрфорси. Найбільшого поширення набули в Європі від 12 ст. як один з осн. елементів конструкційної системи готич. собору, використовувалися також в архітектурі Візантії (Софійський собор у Константинополі, перебудови 13 ст.) і Русі (Софійський собор в Києві). Система А., контрфорсів та нервюр є основою сакральної архітектури готики. Використовувалися також у цивільному буд-ві (А. друкарні в Києво-Печерській лаврі).

Лит.: Вечерський В. В. Аркбутан // Архітектура: короткий словник-довідник / За заг. ред. А. П. Мардера. Київ, 1995; Аркбутан // Тимофієнко В. І. Архітектура і монументальне мистецтво: терміни і поняття. Київ, 2002; Studies in the History of Civil Engineering : in 12 vol. London; New York, 2016. Vol. 1: The Engineering of Medieval Cathedrals.

В. В. Вечерський

Аркебуза (франц. arquebuse, від давньонім. Hakenbüchse, з Haken — гак і Büchse — зброя) — гнотова дульнозарядна рушниця, одна з перших моделей ручної вогнепальної зброї. За аналізом зразків, що збереглися, мала такі технічні характеристики: калібр — 12,5–18,5 мм, довжина дула — 1,2–2,4 м (у різних модифікаціях), дальність польоту кулі — до 250 м, маса від 2,5 до 4 кг, кількість пострілів — один за хвилину, початкова швидкість кулі — 200–300 м/с, прицільна дальність — 40–50 м. З'явилася в 14 ст. в Німеччині, за ін. даними — у 15 ст. в Іспанії. Є також згадки про її наявність у той же період в ін. країнах, напр., у наказі Генріха Ричмондського, коменданта Тауера (Велика Британія), наведеному в манускрипті Харлея (1487), згадано зброю під назвою «hasquebuts». Уперше було взято на регулярне озброєння т. з. піхотою порядку (Іспанія), сформованою 1496 для боротьби проти франц. військ; першим прикладом ефективного застосування вважається битва при Павії (1525), де ісп. піхота, озброєна А., вирішила результат битви частим залповим вогнем, що порушив бойові порядки франц. військ. Попри це, незручність у користуванні, низький темп стрільби та недостатня влучність завадили А. стати

Аркбутан. Приклад у схемі конструкції готичного собору:
1 — стіна;
2 — аркбутан;
3 — контрфорс

Аркебуза

основною зброєю піхоти. Навіть у сер. 16 ст. у військах герцога Альби під час придушення революції в Нідерландах А. становили лише половину ручної далекобійної зброї ісп. військ, які продовжували використовувати більш звичні їм точні *арбалети*. В Україні А. набула поширення у 16–17 ст. (у шляхетському середовищі та серед козаків), з часом її виготовлення освоїли місцеві ремісники. У процесі модернізації зброї А. було витіснено мушкетом (16 ст.), що вирізнявся кращими балістичними характеристиками, ударно-спусковим механізмом, темпом стрільби.

Лит.: Сидоренко В. О. Вогнепальна зброя селянсько-козацької піхоти XVI–XVII ст. // Укр. іст. журн. 1965. № 9; Сас П. М. Аркебуза // Енциклопедія історії України : в 10 т. Київ, 2003. Т. 1; Карман У. История огнестрельного оружия. С древнейших времен до XX века / Пер. с англ. Москва, 2007; Коггинс Дж. Эволюция вооружения Европы. От викингов до Наполеоновских войн / Пер. с англ. Москва, 2009; Francis P. A History of Guns. San Bernardino, 2014.

В. І. Рєзнік

Арккосéканс (від *арк...* і *косеканс*) — *функція*, обернена до косеканса на об'єднанні проміжків $\left[-\frac{\pi}{2}; 0\right] \cup \left[0; \frac{\pi}{2}\right]$ (див. *Функція обернена*). Позначення — $\operatorname{arccosec}$. Область визначення $D(\operatorname{arccosec}) = \{x: |x| \geq 1\}$; область значень $E(\operatorname{arccosec}) = \left[-\frac{\pi}{2}; 0\right] \cup \left[0; \frac{\pi}{2}\right]$.

Арккосінус (від *арк...* і *косинус*) — *функція*, обернена до косинуса на проміжку $[0, \pi]$ (див. *Функція обернена*). Позначення — arccos . Область визначення $D(\operatorname{arccos}) = [-1; 1]$; область значень $E(\operatorname{arccos}) = [0, \pi]$.

Арккотáнгенс (від *арк...* і *котангенс*) — *функція*, обернена до котангенса на проміжку $[0, \pi]$ (див. *Функція обернена*). Позначення — arctg . Область визначення $D(\operatorname{arctg}) = [-\infty, \infty]$; область значень $E(\operatorname{arctg}) = [0, \pi]$.

Аркози

Арко́зи (франц. *arkose*, від грец. *ἀρχαῖος* — первісний) — уламкова грубозерниста *порода гірська*, яка складається із зерен *кварцу*, *ортотлазу* (не менш як 25%) та *слиди* піск. розміру та *цементу* (глинист., залізист., карбонат.). Забарвлені у світло-корич., червонуваті або сірі кольори. Інколи трапляються уламки виверж. порід. Утворюється під час руйнування *гранітів* і *гнейсів*. Характерні для холод. клімату (інколи й аридного) рівнин. областей, у гумідних умовах утв. за сильно розчлен. рельєфу (швидке руйнування) і погано розвин. кори вивітрювання. Представлені перев. *пісковиками* та *гравелітами*, зазвичай невідсортов., з кутастими зернами. Сировина для добування *цебеню*. Прототип породи, виявленої у мезозойських (див. *Мезозой*) відкладах, що оточують Центр. масив Франції (Овернь), описано П. Л. А. Кордье (1777–1861; Франція). Від 1823 термін почав використовувати мінералог А. Броньяр (1770–1847; Франція) для того самого регіону в стратиграфічному

(див. *Стратиграфія*) сенсі для опису грубозернистих кварц. пісковиків, збагач. *шпатом* польовим. Натепер стратигр. значення терміна втрачено й збережено лише мінеральний його зміст. Окрім того, цей термін має генет. зміст: А. — груба польовошпат. порода, утворена внаслідок відкладання *піску* у вод. середовищі. А. також називають пісковики, які утворилися в результаті *ерозії* та річк. транспортування. Потужність А. у геосинклін. (див. *Геосинкліналь*) областях може бути значною. На *платформах* А. мають малу потужність та трапляються рідко, переважно в базальних горизонтах комплексів, що залягають трансгресивно. Геолог Ф. Дж. Петтіджон (1904–1999; США) 1949, 1957 виокремлює такі різновиди аркоз. пісковиків: базальні та пластові. Базальні залягають на гранітах або гранітовміс. *конгломератах* і мало відрізняються від жорсткої граніту; складаються з гострокут. або слабко обкат. уламків. Пластові А. перешаровані з конгломератами та ін. уламк. породами. А. цього типу мають кращу обкатаність зерен, сягають знач. потужності та широко поширені у світі. В Україні відслонення аркоз. пісковиків відомі в каньйоноподіб. долині р. *Дністра* та його глибоко врізаних лівих приток, на правому березі р. *Інгультя* (урочище «Білі скелі»), у м. *Кривому Розі* (відслонення побли. Підгірничо-збагачув. комбінату), у Закарпатті тощо.

Лит.: Pettijohn F. J. Sedimentary Rocks. 2nd ed. New York, 1957; Рухин Л. Б. Основы литологии. 3-е изд., перераб. и доп. Ленинград, 1969; Pettijohn F. J. Sand and Sandstone. 2nd ed. New York, 1987; Chand M. Sedimentary Rocks in the Field. Valley Cottage, 2016.

Арконáда, Сесáр Мун̄ьюс (ісп. Arconada, César Muñoz; 05.12.1898, м. Астудільйо, Паленсія, Кастилія-і-Леон, Іспанія — 10.03.1964, м. Москва, тепер РФ) — письменник, перекладач, редактор. Писав ісп. мовою. Походив із сім'ї журналіста. 1915 закінчив колегію в м. Вальядоліда. Журналіст. діяльність розпочав як муз., літ. та кінокритик. 1927–1932 працював ред. у «Літературній газеті» («La Gaceta Literaria»), де публікували свої праці члени мист. угруповання «Покоління 27 року». На першому міжнар. конгресі письменників у м. Парижі (1935) його заочно обрали секретарем ісп. секції Міжнар. бюро. У роки *Громадянської війни в Іспанії* 1936–1939 співпрацював з антифашист. пресою. 1939 емігрував до СРСР. Протягом 1946–1964 — ред. ісп. видання журн. «Радянська література» («Literatura soviética»). Збірки віршів 1920-х «Спрага» («Sed»; 1921) і «Місто» («Urbe»; 1928) позначені впливом *сюрреалізму*. Автор біографій артистів кіно, книги про К. *Дебюссі*. Роман «Ріка Тахо» («Rio Tajo»; 1938), зб. «Романи війни» («Romances de la guerra»; 1937), кн. «Мадридські оповідання» («Cuentos de Madrid»; 1942), «Іспанія непереможна» («España es invencible»; 1943), трагедія «Мануела Санчес» («Manuela Sánchez»; 1949) — про події періоду громад. війни. Переклав «Слово о полку Ігоревім», твори рос. письменників — О. Пушкіна, М. Лермонтова, М. Некрасова, М. Горького, О. Блока, В. Маяковського, К. Симонова, О. Твардовського та ін. Разом з А. Еррайсом-Комасом, Х. Матеу (1908–1985; Іспанія), Х. Сантакреу-Мансанетом (1909–1970; Іспанія) та ін. брав участь (як ред. і перекладач) у підготовці першого окремого видання вибраних творів Т. Шевченка ісп. мовою, що вийшло 1964 у

Арконада Сесар Муньюс

Аркос Жан Рене

м. Москві. Переклав 5 розділів поеми «Гайдамаки» («Інтродукція», «Червоний бенкет», «Гупалівщина», «Гонта в Умані», «Епілог»), поеми «Катерина», «Гамалія», «Марія», «Царі», поезії «Не женись на багатій» і «Заповіт». Укр. мовою твори А. перекладала Т. Юкова.

Тв.: Rio Tajo. Madrid, 1978; Urbe. Madrid, 2002; Cuentos de Madrid. Sevilla, 2007; Sed. Madrid, 2008; Р. о. с. п. е. р. е. к. л. — Бідняки против богачей. Москва; Ленинград, 1934; Раздел земли. Москва, 1937; Река Тахо. Москва, 1941; Испания непобедима. Москва, 1943; Укр. п. е. р. е. к. л. — Бідняки проти багатів // Іспанія в огні. Харків, 1934; Іспанія чудова, але... // Всесвіт. 1964. № 4.

Лит.: Шевченківський словник : у 2 т. Київ, 1976–1978; Харитоновна Н. Ю. Образ врага в «Ідеологізованому повествованні» іспанської республіканської еміграції (на матеріалі прози Сесара Арконади) // Новий філол. вестник. 2007. Т. 4. № 1.

Р. Ф. Естрела-Льоніс

Аркос, Жан Рене (франц. Arcos, Jean Ren ; 16.09.1881, м. Кліши-ла-Гаренн, тепер регіон Ільде-Франс, Франція — 19.07.1959, м. Париж, Франція) — письменник, журналіст, один із фундаторів літ.-мист. об'єднання та вид-ва «Абатство». Нар. у сім'ї комерсанта. Навчався в Школі декоратив. мист-в і *Паризькому університеті*. 1906 разом із поетами Ж. Дюамелем, Ш. Вільдраком та групою митців заснував у м. Кретеї об'єднання «Абатство», представники якого виступали проти комерціалізації мист-ва, за свободу творчості. Товариство влаштовувало виставки, видавало книги. 1909 здійснив поїздку Європою та Бл. Сходом із лекціями про молодшу франц. поезію. 1913 працював у журн. «Еффор лібр» («L'Effort libre»), засн. 1910 письменником Ж.-Р. Блоком (1884–1947). Під час *Першої світової війни* А. був кореспондентом газ. «Чикаго дейлі ньюс» («Chicago Daily News»). Відтоді війна стала основною темою його творів. 26.06.1919 підписав маніфест «Декларація незалежності Духу», написаний Р. Ролланом, А. Барбюсом, А. Айнштайном і Б. Расселом. 1923 був одним із засновників журн. «Європа» («Europe»), працював там до 1950 (з перервою протягом 1940–1946); керував також вид-вом «Сабльє» («Editions du Sablier»), де, зокрема, видавалися твори Р. Роллана, Ш. Вільдрака, Р. Ж. Жува, Ж. Дюамеля. У л-рі дебютував як поет збіркою «Суть душі» («L'Âme essentielle»; 1903), сповненою ідеаліст. пошуків. Наступні твори — збірку «Трагедія просторів» («La Tragédie des Espaces»; 1906), поему «Те, що народжується» («Ce qui naît»; 1910), драм. поему «Загублений острів» («L' le perdue»; 1913) написано вільним віршем. Під час Першої світової війни виступав як пацифіст, звертався до мотивів людяності й гуманізму — поет. збірка «Кров інших» («Le Sang des autres»), роман «Зло» («Le Mal»; обидва — 1918), збірка оповідань «Казарма» («Caserne»; 1921), статті, нариси тощо. Автор біографії Р. Роллана (1950). Укр. мовою поему А. «Присвята» переклав *Юрій Клен* (О. Бурггардт), окр. вірші — М. Терещенко.

Тв.: Le bien commune. Geneve, 1919; Autrui. Paris, 1939; Georges Duhamel. Paris, 1939; De source. Paris, 1948; Р. о. с. п. е. р. е. к. л. — Злые годы (1914–1917). Ленинград, 1924; [Стихи] // Революционная поэзия Запада. Москва, 1927; Укр. п. е. р. е. к. л. — Присвята // Дзвони. 1938. № 6; Ода до людей // Сузір'я французької поезії : в 2 т. Київ, 1972. Т. 2.

Лит.: Bidal L. R. Les écrivains de l'Abbaye. Paris, 1938; Labou R. Histoire de la litterature française contemporaine : en 2 t. Paris, 1953; История французской литературы : в 4 т. Москва, 1959. Т. 3.

Аркс канс (від *арк...* і *секанс*) — функція, обернена до секанса на множині, що є об'єднанням проміжків $\left[0; \frac{\pi}{2}\right] \cup \left[\frac{\pi}{2}; \pi\right]$ (див. Функція обернена). Позначення — arcsec . Область визначення $D(\operatorname{arcsec}) = [-\infty; -1] \cup [1; \infty]$; область значень $E(\operatorname{arcsec}) = \left[0; \frac{\pi}{2}\right] \cup \left[\frac{\pi}{2}; \pi\right]$.

Арксінус (від *арк...* і *синус*) — функція, обернена до синуса на проміжку $\left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$ (див. Функція обернена). Позначення — arcsin . Область визначення $D(\operatorname{arcsin}) = [-1; 1]$; область значень $E(\operatorname{arcsin}) = \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$.

Арктангенс (від *арк...* і *тангенс*) — функція, обернена до тангенса на проміжку $\left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$. Позначення — arctg . Область визначення $D(\operatorname{arctg}) = [-\infty; \infty]$, область значень $E(\operatorname{arctg}) = \left[-\frac{\pi}{2}; \frac{\pi}{2}\right]$.

Арктика — північна полярна область Зем. кулі, що охоплює *Північний Льодовитий океан* з островами (крім Сх. й Пд. *Норвезького моря*), прилеглі частини *Атлантичного океану* й *Тихого океану* та пн. окраїни материків *Євразії* та *Північної Америки* без п-ова *Лабрадора*. Пд. межа А. на суші збігається з пд. межею *тундри*, що відповідає контурам липневої *ізотерми* 10 °С на суші і 5 °С на морі. Заг. пл. А. в цих межах — бл. 27 млн км². Іноді А. обмежують Пн. поляр. колом, тоді значення пл. — бл. 21 млн км². Рельєф аркт. суші в *Євразії* перев. рівнин. (див. *Рівнина*), лише на деяких островах гористий. Найвища точка А. — г. Гуннбйорн (бл. 3 694 м) — розташ. на тер. *Гренландії*. У Пн. Льодовитому ок. великі простори займає материк. мілина (*шельф*), зайнята окраїн. морями: *Баренцевим морем*, *Карським морем*, *Лаптевих морем*, *Східносібірським морем*, *Чукотським морем*, *Бофорта морем*, *Баффіна морем*. Багато вел. архіпелагів: *Земля Франца-Йосифа*, *Нова Земля*, *Північна Земля*, *Новосібірські острови*, *Канадський арктичний архіпелаг*, а також *Гренландія*. Центр. глибоковод. частина Пн. Льодовитого ок. — Аркт. басейн. Для А. характер. явище поляр. дня і поляр. ночі, тому *радіація сонячна* надходить укр. нерівномірно. Середньоріч. т-ра всюди в А. від'єм., серед. т-ри літніх місяців — бл. до 0 °С. Узимку т-ра знижується до −25 °С в приатлантич. частині Пн. Льодовитого ок., до −35 °С — у морях Сибір. й Канад. регіонів і до −50 °С — у центр. частині Гренландії. *Опади атмосферні* (150–350 мм на рік) випадають перев. у вигляді *снігу*. На суші панують багаторічно *породи гірські мерзлі*, а в них — підзем. льоди. Знач. частина Гренландії і багатьох аркт. островів під льодовик. покриттями (див. *Льодовик*; *Льодовики покривні*), їхня заг. пл. бл. 2 млн км². Плаваючі мор. льоди займають бл.

11 млн км² узимку і 8 млн км² улітку. Зрідка трапляються айсберги. Осн. простори аркт. суші займають поляр. пустелі й тундра; лісів немає. Лише на Пд. А. трапляються ділянки лісотун-

Арктика. Північний полюс

дри, де ростуть карлик. береза та низькорослі чагарники, мохи, чорниця, брусниця тощо. Пасовищ. рослина тундри — ягель — осн. корм північного оленя, найчисленнішої тварини А. Тут також мешкають песець, лемінг, білі ведмеді, моржі й тюлені. Улітку прилітає безліч птахів, для багатьох островів характер. пташині базари. Через важкі природ. умови тер. А. малозаселена. Корінні пн. народи: ескімоси, лапландці, ненці, чукчі тощо; їх осн. заняття — оленярство й мор. промисел. Непостійність нас. пов'яз. з гірничодобув. пром-стю і обслуговуванням транспорт. шляхів. У минулому тер. А. була розділена на 5 секторів, що належали Союзу Радянських Соціалістичних Республік, Сполученим Штатам Америки, Канаді, Данії і Норвегії. Через освоєння покладів нафти й газу природного на шельфі аркт. морів виникають територ. суперечки між аркт. державами. Тривають переговори про застосування до А. законів і правил міжнар. права морського.

Лит.: Власова Т. В. Физическая география материков (с прилегающими частями океанов) : в 2 ч. 4-е изд., перераб. Москва, 1986. Ч. 1; Ермаков Ю. Г., Игнатьев Г. М., Куракова Л. И. и др. Физическая география материков и океанов. Москва, 1988; Dodds K., Nuttall M. The Arctic: What Everyone Needs to Know. New York, 2019; Lincoln A., Cooper J., Loovers P. Arctic: Culture and Climate. London, 2020; The Arctic: Current Issues and Challenges / Ed. by O. Pokrovsky, S. Kirpotin, A. Malov. Naupprague, 2020.

О. Г. Голубцов

Арктична біогеографічна область — територія Світ. океану з постійно низькою температурою води, часто нижчою від 0 °С, льод. покривом, порівняно малою солоністю, зумовл. виносом річками пріс. вод і таненням льоду. А. б. о. займає бас. Північного Льодовитого океану з усіма його поляр. морями й затоками. Пд. межа проходить лінією о. Ньюфаундленд — архіпелаг Шпіцберген — пн.-зх. край Кольського півострова (в Атлантичному океані) — пн. частина Берингового моря (Євразія — Північна Америка). Склад фауни й флори тут бідний, продуктивність організмів невелика. Центр. частина А. б. о. завжди вкрита льодами, для неї характерні най-

менші показники біол. продуктивності і найбідніший вид. склад. Лише влітку у крайки льодів рясно розвивається фітопланктон. Як наслідок виникають умови для розвитку зоопланктону й ін. тварин. Через це біля крайки льодів у цей час з'являються пром. риба, тюлені, китоподібні, моржі, білі ведмеді. Раніше числен. в аркт. водах Гренланд. кит майже повністю винищений. На узбережжі аркт. морів є пташині базари, осн. екол. роль у яких відіграють такі види й роди птахів: мартин трипаллий, люрик, тунік, чистик, мала гагарка. З-поміж риб найхарактернішими є сайка й навага. З водоростей переважають бурі водорості. Усі тварини мешкають в умовах пессимуму.

Лит.: Willis J. M., Percy W. G., Parin N. V. Zoogeography of Midwater Fishes in the Subarctic Pacific // Bulletin Ocean Research Institute University of Tokyo. 1988. Vol. 26. Pt. 2; Петров К. М. Биogeография океана. Биологическая структура океана глазами географа. Санкт-Петербург, 1999; Кафанов А. И., Кудряшов В. А. Морская биогеография. Москва, 2000; Huggett R. Fundamentals of Biogeography. London, 2004; Ішук О. В., Світельський М. М., Федючка М. І. та ін. Біогеографія. Херсон, 2019.

В. К. Хільчевський

Арктична пустеля — ландшафт, що домінує в найпівнічнішій (аркт.) природ. зоні суші. Характер. переважно для прибереж. ділянок. Сніги й льоди вкривають ці тер. цілий рік. Пл. льодовиків до декількох десятків тисяч квадрат. кілометрів, часто вкривають понад 80 % островів Північного Льодовитого океану (напр., на Землі Франца-Йосифа). Клімат суворий і холодний. Тривалу сувору зиму змінює коротке (іноді менше за 2 тижні) літо. Серед. т-ра — січня від -12 °С на Шпіцбергені до -38 °С на Пн. Гренландії; т-ра липня — +5 °С. Опадів атмосферних випадає бл. 300 мм на рік, здебільшого у вигляді снігу, який сильні вітри здувають у пониження рельєфу. Ландшафти пустель льодових і холод. кам'янистих пустель вкриті дуже розрідж. угрупованнями лишайників і низькорослою трав'яною рослинністю на примітивних аркт. ґрунтах.

Лит.: Власова Т. В. Физическая география материков (с прилегающими частями океанов) : в 2 ч. 4-е изд., перераб. Москва, 1986. Ч. 1; Ермаков Ю. Г., Игнатьев Г. М., Куракова Л. И. и др. Физическая география материков и океанов. Москва, 1988; Dodds K., Nuttall M. The Arctic: What Everyone Needs to Know. New York, 2019.

О. Г. Голубцов

Арктичне повітря — повітряні маси, що формуються в межах Пн. поляр. бас. над вод. й суход. ділянками Арктики. Осн. характеристиками А. п. є дуже низькі температури, знач. прозорість та невелика насиченість вологою (див. Вологість; Вологість повітря абсолютна).

Арктичний антициклон — область підвищ. тиску атмосферного в арктичному поясі, яку встановлюють на багаторіч. серед. картах розподілу тиску, що відображають деяке переважання антициклонів у цьому районі над циклонами. До початку регуляр. метеор. спостережень у поляр. широтах уважали, що в Арктиці атм. процеси досить стабільні. Завдяки знач. вихолоджуванню атм. тиск над полюсами в серед. тропосфері знижений, що сприяє притоку до висот. поляр. депресій повітря з помір. широт і спричиняє формування стаціонар. антициклонів біля під-

стильної поверхні. Існувала думка, що ці антициклони перебувають тут майже постійно або настільки переважають над циклонами, що на багаторіч. серед. картах атм. тиску над полюсом має формуватися центр дії із суттєво високим тиском — А. а. З'ясовано, що в Арктиці переважаання антициклонів над циклонами зовсім незначне, і тому на багаторіч. картах А. а. вималюється дуже слабо. Хоча в районах Аркт. бас. загалом за рік переважає поле підвищ. тиску, навіть узимку суцільний антициклон не спостерігають. Завдяки теплій течії *Гольфстрим*, яка загострює температурні контрасти, інтенс. циклон. діяльність тут відбувається в усі пори року. Циклон. утворення, які виникають на арктич. фронтах, можуть через *Норвезьке море* проходити в центр. райони Арктич. бас. і навіть до полюсу. Вони проникають сюди і з нижчих широт, де формуються і розвиваються на поляр. фронтах. Пост. антициклон протягом року зберігається лише над о. *Гренландією*, в ін. районах і в центрі Арктики влітку переважають циклон. поля як результат прогрівання повітр. і вод. мас. Тут виокремлюють 3 райони виникнення антициклонів: Пн. *Канади*, де за рік буває понад 150 днів з антициклонами; о. *Гренландія* — понад 120 днів за рік; п.-ів. *Таймир* — понад 130 днів за рік. Узимку в цих антициклонах мало хмар., мороз. погода з малими швидкостями вітру. Улітку, завдяки формуванню призем. інверсій, часто спостерігають тумани та мряку, що отримали назву «гнилі» антициклони. Узимку в А. а. розрізняють 2 центри — над аркт. *Америкою* і над *Гренландією*, улітку 3 — над *Гренландією*, *Баренцовим морем* і на Пн. від *Чукотського моря*. Над самим полюсом тиск дещо знижений. А. а. — один із центрів дії атмосфери в Пн. півкулі, який впливає на режим *циркуляції атмосфери*. Для А. а. влітку характерні холод. вітри в межах субаркт. області. Узимку він разом із Сибір. антициклоном зумовлює зниження т-ри до мін. позначок у Пн. півкулі. Серед. т-ра в січні становить -50°C із зафікс. зниженням до -70°C . Із регуляр. вторгненням аркт. повітря пов'язаний початок зим. сезону в Україні. Найбільша кількість аркт. вторгнень характерна для пн.-сх. районів країни. Під впливом А. а. взимку на тер. України встановлюється ясна суха мороз. погода, найнижчі т-ри, які сягають -35°C . В ін. пори року т-ра знижується, можливі заморозки.

Лит.: Кобрін В. М., Вамболь В. В., Клеєвська В. Л. та ін. Метеорологія і кліматологія. Харків, 2006; Врублевська О. О., Катеруша Г. П., Гончарова Л. Д. Кліматологія. Одеса, 2013; Холощев А. В., Кононова Н. К. Изменения ледовитости и вариации поля атмосферного давления в Арктике // ScienceRise. 2016. № 7/1 (24); Lincoln A., Cooper J., Looovers P. Arctic: Culture and Climate. London, 2020.

Арктичний геосинклінальний пояс — велика рухлива ділянка *кори земної*, що опоясує з Пд. заходу *Північного Льодовитого океану*. Найбільш вираж. ланками А. г. п. є середньопалеозойська (ранньогерцинська) система *Канадсько-арктичного архіпелагу* й ранньопалеозойська (каледонська) система Пн. *Гренландії*; у межі А. г. п. входять також Новосибірсько-Чукотська мезозойська система й палеозойсько-мезозойська система *Брукса гір* на Пн. *Аляски*. Між Пн.-Сх. *Гренландією* і *Північною Землею* відбувається зчленування А. г. п. й *Урало-Монгольського складчастого геосинклінального поясу*. До облас-

ті цього зчленування відносять складчасті структури *Нової Землі*, Пн. *Землі* й п.-ова *Таймир*. У домезозойський час А. г. п., імовірно, облямовував т. з. *Гіперборейську континент. платформу*, яка потім зазнала занурення і деструкції. А. г. п. визнано не всіма геологами.

Лит.: Drummond K. J. Paleozoic Arctic Margin of North America // Burk C. A., Drake C. L. The Geology of Continental Margins. Berlin; Heidelberg, 1974; Christie R. L. Canada Arctic Archipelago // Encyclopedia of World Regional Geology : in 2 pt. Berlin; Heidelberg, 1975. Pt. 1; Milanovsky E. E. Some Problems of Rifting Development in the Earth's History // Tectonics and Geophysics of Continental Rifts. Dordrecht, 1978; Kroner U. Geology of the Arctic. Berlin, 2015.

І. С. Потанчук

Арктичний клімат — тип поляр. клімату, характер. для *акваторії* та прилеглої материк. (уключає різні за величиною поляр. *острови й архіпелаги*) частини навк. *Північного полюса*. Характер. екстремально низькі *температури* (макс. — до $+10^{\circ}\text{C}$), *опаді атмосферні* у вигляді *снігу*, часті хуртовини, плавуча крига й зледеніння. Зима довга й холод., літо коротке й холодне. *Вегетаційний період* — до 30 днів. За класифікацією Б. П. Алісова (1891–1972; Росія) А. к. належить до аркт. мор., який разом із антаркт. континент. формує поляр. тип клімату. Згідно з класифікацією В. П. Кеппена (1846–1940; Росія, Німеччина), А. к. у межах поляр. клімату має два різновиди — клімат *мерзлоти вічної* і клімат *тундри*. Відрізняються за температурними показниками й закономірностями випадання опадів. В А. к. домінують *ландшафти* поляр. *пустелі й багаторіч. мерзлоти*. Екстрем. для *організмів*.

Лит.: Sejerser Fr. Rethinking Greenland and the Arctic in the Era of Climate Change: New Northern Horizons. Abingdon, 2015; Przybylak R. The Climate of the Arctic. Cham, 2016; Climate Change. New York, 2019.

Арктичний максимум — див. *Арктичний антициклон*.

Арктичний пояс — найпівнічніший *географічний пояс* Землі. Охоплює вел. частину *Арктики*, істот. частину акваторії *Північного Льодовитого океану*, майже всі його *острови й частково прибереж. райони Європи та Північної Америки*. Межу А. п. проводять зазвичай по *ізотермі* 5°C найтеплішого місяця (липня або серпня). Характер. суворий *арктичний клімат*. Узимку протягом кількох місяців триває поляр. ніч, під час якої *сніги й льоди* сильно охолоджуються внаслідок *випромінювання*. Улітку, особливо в полярн. день, спостерігають дуже вел. приплив *радіації сонячної*, яка знач. мірою відбивається і йде назад у *космос*. Серед. т-ра січня — від -30°C до -40°C , серед. т-ра липня, зазвичай, не опускається нижче за 0°C . У центр. частині *Гренландії* цілий рік тримається від -10°C до -20°C і нижче). Переважає підвищ. *тиск атмосферний*, улітку й восени проникають *циклони*. У центр. частині Арктики звичайні слабкі *вітри*, на пд. околиці часті сильні. *Опади атмосферні* випадають перев. у вигляді *снігу*, від центру до периферії їх кількість зростає з 75 мм до 400 мм, на навтр. *схилах хребтів і льодовик. покривів* — понад 1 000 мм. Для погоди характер. низька суц. *хмарність, тумани*; узимку — *замітлі, улітку — дощі*. До-

мінують ландшафти пустель льодових. Знач. частина зони вкрита льодовиками, а простори, вільні від льодовиків, скуті мерзлотою вічною. Ґрунти практично не розвинені. Вел. простори покриті розсипами грубого уламк. матеріалу. На дрібноземлих ґрунтах розвин. аркт. пуст. й тундр. ґрунти незнач. потужності, бурого забарвлення, озалізнені. Низькі т-ри повітря зумовлюють високу інтенсивність морозного вивітрювання, бідність ґрунтів дрібноземом. Спостерігають процеси соліфлюкції, термокарст, пучення ґрунтів. За характером рослинного покриву — арктична пустеля, де рослинність вкрито не більше за 50–60% поверхні ґрунту. Пошир. мохи, лишайники, водорості й деякі види квіткових рослин (мак поляр., лишохвіст альп., жовтець снігов., домикамін.). На Пд. трапляються притиснуті до землі чагарники — поляр. й аркт. верби, дріада, З тварин — лемінги, білий ведмідь, песець, вівцебик (у Гренландії та на Канадському арктичному архіпелазі). На скелястих берегах островів — пташині базари.

Лит.: Власова Т. В. Фізическа географія материков (с прилегаючими частями океанов) : в 2 ч. 4-е изд., перераб. Москва, 1986. Ч. 1; Ермаков Ю. Г., Игнатьев Г. М., Куракова Л. И. и др. Физическая география материков и океанов. Москва, 1988; Dodds K., Nuttall M. The Arctic: What Everyone Needs to Know. New York, 2019.

О. Г. Голубцов

Арктичний фронт — перехід. зона циркуляції атмосферної в пн. приполяр. області. Утворюється між двома повітряними масами — холодою, маса підсувається під повітряну масу тепло та піднімає її. Формується перев. влітку між 65° і 75° пн. ш. Утворення А. ф. зумовлено різницею температур і тиску атмосферного ділянок, які мають льод. покрив, і акваторій та суходолу без зледеніння.

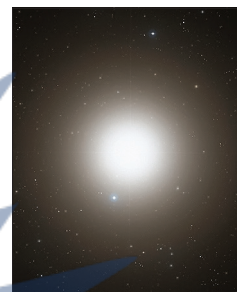
Арктур (грец. Архтоурос, від архтоу оѳрос — Страж Ведмедиці) — зірка а у Волопаса сузір'я. Ін. позначення зорі в каталогах: α Bootis, 16 Boötes, HD 124897, HR 5340, BD +19°2777, GCTP 3242.00, GJ 541, LHS 48, HIP 69673. Назву зорі офіційно схвалено 30.06.2016 Робочою групою з імен зір Міжнар. астрономічного союзу. Екватор. координати зорі на epoch J2000,0: пряме сходження $14^{\text{h}} 15^{\text{m}} 39,672^{\text{s}}$, схилення астрономічне $+19^{\circ} 10' 56,68''$. Видима зоряна величина (V) = (–0,38^m). Астрометр. характеристики: промен. швидкість (R_r) (–5,2 ± 0,9) км/с. Компоненти влас. руху (μ): за прямим сходженням (–1093,43) мілісекунд дуги на рік, за схиленням (–1999,43) мілісекунд дуги на рік. Паралакс (π) (88,85 ± 0,74) мілісекунд дуги означає, що відстань до зорі (36,7 ± 0,3) світл. року або (11,24 ± 0,09) парсек. Абс. зор. величина (V) = (–0,38^m). Спектр. характеристики: спектр. клас K1,5III ре, показник кольору (B–V) = 1,22^m, показник кольору (U–B) = 1,27^m. Фіз. характеристики: маса (1–1,5) M_☉, радіус (25,7 ± 0,3) R_☉. Вік А. оцінюють у понад 4,6 млрд років. Ефектив. температура — 4 300 K, болометр. (див. Болометр) світність (210 ± 10) L_☉, металічність (17–32)%. А. — зоря з найбільшим блиском у системі візуальних зор. величин у Волопаса сузір'я і Пн. півкулі неба; четверта за блиском зоря ніч. неба після Сиріуса, Канопуса й Ригель Кентаурус (див. Альфа Центавра). А. видно з будь-якої точки зем. кулі на Пн. від 71° пд. ш.

На тер. України А. видно протягом року, найліпші умови спостереження — навесні. А. — перша зоря, яку 1635 побачив удень за допомогою телескопа Ж.-Б. Морен (1583–1656; Франція). Також А. — перша зоря, у якій ще 1718 Е. Галлей виявив влас. рух зорі в просторі. Влас. рух А. дуже вел. — кут. відстань у 30' (діаметр видимий Місяця) зоря долає прибіл. за 800 р. Відносно Соняч. системи А. рухається з вел. швидкістю 122 км/с, зараз майже досягла найближчої до Сонця точки. Найближчий підхід відбувається прибіл. через 4 тис. р., коли А. буде на кілька сотих світлового року ближче до Землі, ніж зараз. Аналіз спектра А. вказує на те, що вона належить до старих зір із низьким умістом металів. Наразі проходить стадію еволюції червоного гіганта, яку Сонце проходитьиме через декілька мільярдів років. Чумацький Шлях практично не має зір схожого складу, а отже, є підстави вважати, що А. належить до населення II зір Галактики. Питання наявності в А. екзопланети або ж супутника зор. (субзор.) маси наразі не розв'язано, як і можливість належності А. до класу зірок змінних. А. належить до А. потоку — колектив. (узгодж.) рух деяких зір.

Лит.: Максимачев Б. А., Комаров В. Н. В звёздных лабиринтах: Ориентирование по небу. Москва, 1978; Зигель Ф. Ю. Сокровища звёздного неба: Путеводитель по созвездиям и Луне. 5-е изд. Москва, 1986; Астрономічний енциклопедичний словник / За заг. ред. І. А. Климишина, А. О. Корсунь. Львів, 2003; Leeuwen F. van. Validation of the New Hipparcos Reduction // Astronomy and Astrophysics. 2007. № 474 (2); Ramirez I., Allende Prieto C. Fundamental Parameters and Chemical Composition of Arcturus // The Astrophysical Journal. 2011. № 743 (2); Kaler J. First Magnitude: a Book of the Bright Sky. Hackensack, 2013.

О. Г. Шевчук

Аркуш — одиниця обсягу твору або видання. Види А.: а) авторський; б) обліково-видавничий; в) паперовий; г) друкований (умовний друкований та фізичний друкований). Авторський А. — одиниця обсягу твору, що становить 40 000 друк. знаків прозов. тексту (включно з проміжками між словами, знаками пунктуації, цифрами тощо), або 700 вірш. рядків, або 3 000 см² пл. зображал. матеріалу. Обліковий А. — обчислюється як сума обсягу матеріалу в автор. А. та обсягу дод. тексту (передмова від видавництва, анотації, вихідні відомості, шмуктитули, додатки, примітки, колонтитули й колонцифри), а також зображал. матеріалу, що не входить до автор. оригіналу (напр., внутр. оформлення). Обсяг облік.-вид. А. завжди більший за обсяг авторського. Визначають через аналогічні од.: 40 000 друк. знаків прозов. тексту (включно з проміжками між словами, знаками пунктуації, цифрами тощо), або 700 вірш. рядків, або 3 000 см² пл. зображал. матеріалу. Паперовий А. — одиниця розрахунку кількості паперу, необх. для друкування видання. Осн. характеристики папер. А. — формат і вага 1 м². На одному папер. А. розміщуються два друк. А. Друкований А. — одиниця вимірювання обсягу видання, яка відповідає друк. відбитку на одному боці папер. А. стандарт. формату або двосторонньому відбитку на половині папер. А. Розрізняють такі види друк. А.: а) фізичний; б) умовний. Фіз. друк. А. — фіз. обсяг друк. видання, дорівнює площі тих стандарт. папер. А., на яких друкується видання

Арктур. Оптичне зображення

Формат, см	Коефіцієнт
60×90	1,00
60×70	0,78
60×84	0,93
60×100	1,11
60×108	1,2
61×86	0,97
70×75	0,97
70×84	1,09
70×90	1,17
70×100	1,29
70×108	1,4
75×90	1,25
80×100	1,48
84×90	1,4
84×100	1,56
84×108	1,68
90×100	1,67

Аркуш. Коефіцієнти переведення фізичних аркушів в умовні

(60×90, 70×108). Якщо для друкування видання витратили 10 папер. А. формату 84×108 см, це означає, що отримали 20 фіз. друк. А. Із фіз. А. отримують стільки сторінок видання, скільки позначено в частці: при $1/8 = 8$, при $1/16 = 16$ сторінок формату. Оскільки поліграф. папір має різні формати і з нього виготовляють різноформатні видання, то підрахунки обсягів видань у фіз. друк. А. є незручними. Тому для обліку і порівняння обсягів видань, надрукованих на А. різних форматів, прийнято одиницю — умов. друк. А. Умов. друк. А. визначає обсяг видання на папері будь-якого формату в перерахунку на А. формату 60×90 см, який має пл. 5 400 см². Кількість умов. друк. А. підраховують шляхом поділу площ А. ін. форматів на пл. А. 60×90 см. Для переведення фіз. друк. А. в умовний потрібно обсяг видання у фіз. А. помножити на перевідний коефіцієнт. А. використовують як статист.-облік. одиницю для підрахунку виконаної роботи авторів, перекладачів, редакторів, коректорів та ін. Через обсяг друк. або облік.-вид. А. у всьому накладі видання обчислюють, по-перше, аркушат конкретного видання; по-друге, заг. наклад видав. продукції, що дає змогу оцінити потужності суб'єкта видавничої діяльності.

Літ.: Шевченко В. Е. Розмірні характеристики видань. Київ, 2005; Шевченко В. Е. Художньо-технічне редагування. Київ, 2010.

В. Е. Шевченко

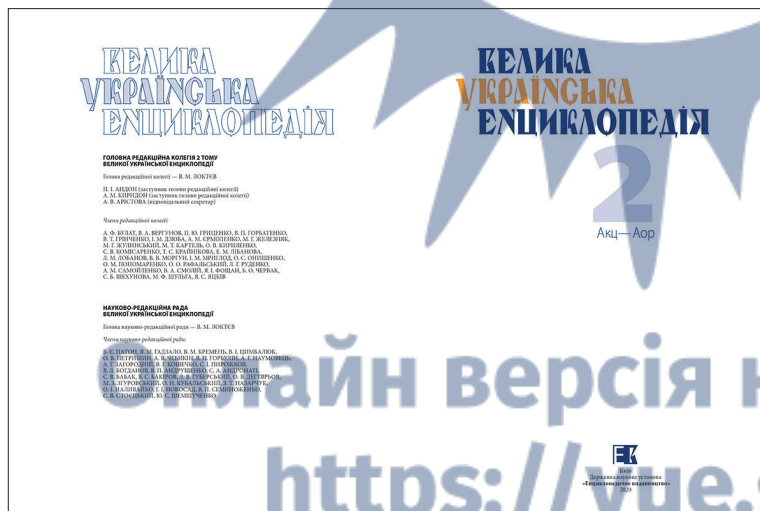
Аркуш титульний книжкового видання — початкові сторінки книжкового видання, на яких розташована частина його *вихідних відомостей* (автор чи укладач, назва, місце, видавець, рік випуску, жанр, макет анотованої каталожної картки тощо). Класифікація сучасних А. т. к. в. здійснюється залежно від кількості, змістового і художньо-графічного оформлення сторінок, що входять до них. ДСТУ 8344:2015

двійного — розворотний і розгорнутий). Натомисть дослідники І. Бельчиков, С. Добкін, Ю. Майсурадзе, А. Мільчин, Е. Огар, Дж. Пікок, М. Тимошик та ін. класифікують А. т. к. в., зважаючи на відмінності власне титул. сторінок (титулів). Згідно з цим підходом, титули такі: а) односторінковий — розташований на одній сторінці видання; б) двосторінковий — розташований на початк. суміжних сторінках видання (різновиди двосторінкового — подвійний і розгорнутий). При цьому дослідники в заг. структуру початкових сторінок книжкового видання також включають авантитул (у виданнях із подвійним або розгорнутим титулом) і зворот титулу. А. т. к. в. — це початкові дві або більше сторінок книжки (залежно від концепції оформлення). Згідно із ДСТУ 8344:2015, одинарний А. т. к. в. складається з таких сторінок: а) титул. сторінка — лицьова сторінка А. т. к. в. видання, на якій розміщують основні вихідні відомості: надзаголовкові дані, відомості про автора та назву, підзаголовкові дані, вихідні дані; б) зворот А. т. к. в. — зворотний бік титул. аркуша, на якому розміщують елементи вихідних відомостей видання: класифікаційні індекси УДК, ББК та автор. знак, макет анотованої каталожної картки, анотацію або *реферат*, знак охорони *авторського права*, ISBN тощо. У ДСТУ 8344:2015 визначено два варіанти структури подвійного А. т. к. в. (застосовуються у подарункових, репринтних, факсиміл., переклад. виданнях, багатомисниках, виданнях, що входять до серії): а) авантитул, контртитул, титул. сторінка, зворот титул. аркуша; б) авантитул, розгорнутий титул. аркуш, зворот титул. аркуша. У наук. л-рі також йдеться про концептуальні дизайнерські відмінності варіантів двосторінкових титулів: а) подвійний титул — двосторінковий титул, що складається з контртитулу та односторінкового титулу; б) розгорнутий титул — двосторінковий титул, усі елементи якого утворюють єдину цілісну композицію, що переходить із лівої сторінки на праву. А. т. к. в. — важливий складник архітектури книжк. видання, виконує такі завдання: інформує читача про найважл. характеристики книжки (автор, назва твору, жанр, чит. адреса, лаковичний виклад змісту тощо); маркує книжку в масиві видавничої продукції, є джерелом бібліогр. опису видання, введення його в бази даних, літописи друку; ідентифікує видання як товар. одиницю, предмет автор. права.

Дж.: ДСТУ 8344:2015. Інформація та документація. Видання. Основні елементи. Терміни та визначення понять. Київ, 2017.

Літ.: Тимошик М. С. Книга для автора, редактора, видавця. Київ, 2006; Крайнікова Т. С. Титульний аркуш книжкового видання: термінологічні і класифікаційні розбіжності в розрізі стандартизації // Наук. записки Ін-ту журналістики. 2009. Т. 36; Железняк О. Художнє оформлення початківських кирилических видань XVIII ст. // Наук. праці Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського. 2011. Вип. 31.

Т. С. Крайнікова

Аркуш титульний друкованого видання. Титульні аркуші «Великої української енциклопедії»

включає до А. т. к. в. титул. сторінку та зворот. А. т. к. в. у стандарті класифіковано, з огляду на кількість аркушів, на яких виконано верстку: а) одинарний А. т. к. в. — титул. аркуш, що складається з титул. сторінки та звороту титул. аркуша; б) подвійний А. т. к. в. — титул. аркуш, що складається з 4 сторінок, на яких роздільно розміщують певні вихідні відомості (різновиди по-

Аркушенко, Володимир Прокопович (16.05.1925, м. Первомайськ Миколаїв. обл., тепер Україна — 07.05.1977, м. Львів, тепер Україна) — актор, нар. арт. УРСР (з 1969). Закінчив 1950 Київ. ін-т театр. мист-ва (тепер *Київський національний університет театру, кіно і телебачення імені Івана Карпенка-Карого*). Упродовж 1944–1946 (з пере-